ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi — Sa.11

TARİH
SUMER'DE BAŞLAR

Yazan
S.N. KRAMER

Çeviren
MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ

kutuphaneci - eskikitaplarim.com
Süper Üyeler için

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1990

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi—Sa.11

TARİH SUMER'DE BAŞLAR

Yazan
S.N. KRAMER

Çeviren
MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1990

ISBN 975-16-0252-1

İÇİNDEKİLER

		Sahife
	İçindeki Resimler	VII
	Çevirenden	IX
	İlk Baskının Önsözü	XI
	Üçüncü Baskının Önsözü	XIV
	Giriş	XV
Bölüm 1-	Eğitim: İlk Açılan Okullar	1
Bölüm 2-	Okul Günleri: İlk "Rüşvet" Olayı	7
Bölüm 3-	Baba ve Oğul: İlk Gençlik Sorumsuzluğu	10
Bölüm 4-	Uluslararası Olaylar: İlk "Sinir Savaşı"	14
Bölüm 5-	Devlet: İlk İkili Meclis	25
Bölüm 6-	Sumer'de İç Savaş: İlk Tarihçiler	30
Bölüm 7-	Sosyal Reform: İlk Vergi İndirimi	37
Bölüm 8-	Kanun Kitabı: İlk "Musa"	42
Bölüm 9-	Adalet: İlk Mahkeme Kararı	47
Bölüm 10-	Tıp: İlk İlâç Yapımı ve Kullanımı	50
Bölüm 11-	Tarım: Çiftçinin İlk Günlüğü	54
Bölüm 12-	Bahçıvanlık: Bahçecilik: İlk Gölge-Ağacı Dikme Denemesi	58
Bölüm 13-	Felsefe: İnsanlığın İlk Yaradılışa ve Evrene Ait Yorumları	63
Bölüm 14-	Ahlâk: İlk Ahlâki ve Manevî Kavramlar	86
Bölüm 15-	Acı Çekiş ve Sabır: İlk "Eyüb"	95
Bölüm 16-	Bilgelik: İlk Atasözleri ve Deyimler	99
Bölüm 17-	Aesop Benzeri: İlk Hayvan Hikâyeleri	106
Bölüm 18-	Sözcüklerle Atışma: İlk Edebî Tartışmalar	113
Bölüm 19-	Cennet: İlk Tevrat ile Paralel Konular	122
Bölüm 20-	Bir Tufan: İlk "Nuh"	128
Bölüm 21-	Yeraltı Krallığı: İlk Ölümden Dirilme Hikâyesi	133
Bölüm 22-	Ejderhanın Öldürülmesi: İlk "St. George"	146
Bölüm 23-	Gilgamiş Hikâyeleri: İlk Edebî Aktarmalar	158
Bölüm 24-	Destan Edebiyatı: İnsanlığın İlk Kahramanlık Çağı	173
Bölüm 25-	Damat Kral: İlk Aşk Şarkısı	191

Bölüm 26- Kitap Listeleri: İlk Kütüphane Kataloğu 195
Bölüm 27- Dünya Barışı ve Uyumu: İnsanlığın İlk Altın Çağı ... 199
Bölüm 28- Modern Çağı Saran Üzüntülerin Eski Benzerleri: İlk "Hasta Toplum" 202
Bölüm 29- Yok Etme ve Kurtarma: Mabetlerde Koro Halinde Söylenen İlk Ağıtlar 212
Bölüm 30- İdeal Kral: İlk Mesih (Kurtarıcı) 218
Bölüm 31- Ur'un Şulgi'si: İlk Uzun Koşma Şampiyonu 224
Bölüm 32- Şiir: İlk Edebi Hayaller 229
Bölüm 33- Kutsal Evlenme Töreni: Seksin İlk Sembolleştirilmesi 240
Bölüm 34- Ağlayan Tanrıçalar: İlk Kederli Anne 261
Bölüm 35- u-a a-u-a: İlk Ninni 264
Bölüm 36- İdeal Anne: Annenin İlk Edebi Tanımlanması 267
Bölüm 37- Üç Ölüm Şarkısı: İlk Mersiyeler 270
Bölüm 38- Kazma ve Saban: İşçinin İlk Zaferi 274
Bölüm 39- Balığın Evi: İlk Akvaryum 281
İkinci Baskının Düzeltmeleri ve İlâveleri 284
Küçük Sözlük 290
Ek A: Bir Lânet Metni ve Bir Harita: Sumer Tabletlerinde Yeni Buluntular 300
Ek B: Çiviyazısının Başlangıcını ve Gelişmesini Gösteren Resmin Açıklaması (s. XVIII) 309
Fotoğraflar Hakkında Daha Geniş Açıklama 311
Dizin 319
Fotoğraflar

İÇİNDEKİ RESİMLER

KOPYALAR VE ÇİZİMLER

1- Çiviyazısından 18 işaretin gelişmesini gösteren liste XVIII
2- Enmerkar ve Aratta Beyi 16
3- Enmerkar ve Aratta Beyi 18
4- Gilgamiş ve Agga 27
5- Sosyal reform ve "özgürlük" 38
6- Ur-Nammu kanununun giriş kısmı 43
7- Çiftçinin Günlüğü 55
8- Tarla sürme sahnesi 57
9- Enlil İlâhisi 76
10- Sosyal adalet 88
11- Kış ve Yaz 115
12- Kış ve Yaz 116
13- "Kuş-balık" ve "ağaç-kamış" tartışması 119
14- Tufan, gemi ve Sumer "Nuh"u 130
15-16- Ninurta'nın serüvenleri ve başarıları 151
17- "Gilgamiş ve Ölümsüzlük Ülkesi": Ejder öldürme mitolojisi 152
18- "Gilgamiş ve Ölümsüzlük Ülkesi": Değişik bir tür 153
19- Yasak Yeraltı Dünyası 163
20- Enmerkar ve Ensukuşsiranna 174
21- Lugalbanda ve Enmerkar 181
22- Lugalbanda ve Enmerkar 186
23- "Lugalbanda ve Hurrum Dağı": Bir destan 189
24- Bir aşk şiiri 194
25- Kütüphane Kataloğu 197
26- İnsanın "Altın Çağı" 200
27- Eski yerleşme yerleri: Güney Irak'ın haritası 201
28- Nippur'un haritasının el ile yapılmış kopyası 308

FOTOĞRAFLAR

1- Tell Harmal'daki tapınak 327
2- Aqar quf'taki Ziggurat 327
3- Nippur'da yazarlar bölgesi-yeni kazı 328
4- Okul günleri: öğretmenin övgüsü 329
5- Okul günleri tabletinin arkayüzü 329
6- Gençlik Sorumsuzluğu 330
7- Bir Sumerlinin heykeli 331
8- Sakallı bir rahip, Hafaca kazısından 331
9- Enlil mitolojisi yazılı bir kil silindir 332
10- Enmerkar ve Aratta Beyi: İstanbul tableti 333
11- Savaş ve Barış: Ur'dan "standart" 334
12- Lagaş kralı Ur-Nanşe: kil levha 335
13- Akbabalar kabartması 336
14- Hayvan atasözleri ve hikâyelerini içeren tabletin arkayüzü 337
15- Ur-Nammu kanunu yazılı İstanbul tabletinin arkayüzü... ... 338
16- Ur-Nammu: Ur'da bulunmuş kabartmanın bir kısmı 338
17- En eski reçete yazılı tabletin arkayüzü 339
18- İnanna ve Şukallituda: 6 sütunlu tabletin arkayüzü 339
19- Gök ve Yerin Ayrılışı yazılı tablet 340
20- İnanna ve Enki mitolojisi yazılı 6 sütunlu tabletin arkayüzü 341
21- 22- İnsanın yaradılışı yazılı tabletin arkayüzü 342
23- Atasözleri: Kader ve hayvanlarla ilgili atasözleri yazılı dokuz sütunlu bir tablet 343
24- Babil Gilgamiş destanının onikinci tableti 344
25- Kutsal (?) inek: sütcülükle ilgili bir mozaik fresk 344
26- Nippur'un haritası çizilmiş tablet 345
27- İki kavgacı çocuğun tartışması yazılı tabletin arkayüzü 346
28- Şulgi İdeal Kral ilâhisi yazılı bir tablet parçası 346
29- Ölme ve yeniden dirilme yazılı Ur'da bulunmuş bin tablet . 347
30- Lagaş kralı Uranşe'nin kabartmalı adak levhası, İ.Ö. 2520. Eski adı Lagaş olan Tello hüyüğünde bulunmuş. (İstanbul env. 1633) . 348
31- Kral Naramsin'in kabartmalı steli. Diyarbakır yakınında Pinhüseyin köyünde bulunmuş. İ.Ö. 2259-2223 (İstanbul evnv. 1027) 349
32- Lagaş kralı Gudea'nın heykeli. Tello'da bulunmuş. İ.Ö. 2144, 2124 (İstanbul env. 5215) 349

ÇEVİRENDEN

Yıl 1983. Philadelphia'da Prof. S.N. Kramer ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivinde geçirdiğimiz tatlı, verimli çalışma günlerimizi ve onların yararlı ürünlerini sevinerek, hatta biraz gururlanarak anıyor ve Sumer edebiyatı çalışmalarının son yıllardaki gelişmeleri üzerinde konuşuyorduk. Ülkemizde Sumerler ile ilgilenenlerin baş vuracağı bir kitap bile olmadığını üzülerek söyledim. Halbuki aziz Atamız bu alana o kadar önem vermişti ki, dünya üniversitelerinde Asuroloji olarak isimlendirilen Çiviyazıları ile ilgili bu bölüme, Ankara Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi kurulurken kendisi Sumeroloji adını koymuştu. Niçin sen yazmıyorsun, dedi Kramer bana. Kolay değildi kuşkusuz bu iş. Üstelik onun gibi yıllarca yalnız Sumer edebi metinleri üzerinde tam bir araştırıcı olarak çalışmamıştım. Buna olanak da yoktu müzede. Çünki merhum arkadaşım Hatice Kızılyay ile müzeye atandığımızda bizi bekleyen ne kadar çok iş olduğunu bilmiyorduk bile. Yetmişbeş bine varan sayıları ile 2500 yıl süresince, üç ayrı dilde yazılmış, kazılardan çıktıkları gibi en az 50 yıl bekleyen tabletlerin labratuvarda temizlettirilmesi, kazı yerlerine, çağlarına, konularına, tarihlerine göre ayrılması, düzenlenmesi, numaralanması ve envanterlerinin yapılması gerekiyordu. Bu arada yayınlanmak için çeşitli konular çıktı karşımıza. Üç cilt halinde yayınlanan Hitit tabletleri başı çekti. Sıra ile Sumer hukukî, iktisadî belgeleri, okul tabletleri birbirini kovaladı. En son, o da Prof. Kramer'in gelmesi ile Sumer edebi belgeleri ele alındı. Müze çalışmalarının en önemli yanı, özellikle binlerce belgesi olan bir müzede, metinlerin bilim adamları tarafından araştırılabilmesi için kopya halinde yayınlanmasıdır. Bu da çok uzun ve yorucu bir iş. Bu nedenlerden Sumerler hakkında yazılacak popüler kitapları üniversitelerimize bırakarak çeşitli makaleler yazmakla yetindim. Bunları Kramer'de biliyor ve durumu takdir ediyordu. O ara "neden benim bir çok dile çevrilmiş olan *History Begins at Sumer* kitabımı türkçeye çevirmiyorsun." dedi. Benim ingilizcem o kadar iyi değil ki, diye karşılık verdim. "sen bütün konuları biliyorsun, yapman çok kolay olur, cevabını verdi. Hakikaten bütün konuları biliyordum, hatta bir çoğunun kendim için çevirisini yapmıştım. Deneyeceğimi söyledim, fakat sevgili eşim Kemal Çığ'ın hastalı-

ğı ve acı kaybı girdi araya ve uzun süre bu işi bir kenara bıraktım. Ancak 1986 yılında ciddî olarak onu elime aldım ve yılın sonunda tercümeyi bitirebildim. Çeviride doğal olarak bazı yanlışlıklar olabilir, ama onların da kitabın değerine zarar getirmeyecek kadar az olduğuna eminim.

Bu kitap ilk olarak 1956 yılında The Falcon's Wing Press tarafından *From the Tablets of Sumer* adı altında basıldı. 1959 yılında The Anchor Book Edition of Doubleday co. tarafından "İlk" olanlara iki bölüm daha eklenerek yayınlandı. Aynı yıl almanca ve fransızca baskıları çıktı. Benim çevirisini yaptığım 1981 baskısı, The University of Pennsylvania Press tarafından yayınlanmıştır. Kitap almanca, fransızca dışında Arap, İsrail, İspanyol, Portekiz, İtalyan, Danimarka, Hollanda, İsveç, Rus, Polonya, Çekoslovak, Romen, Japon dillerinde olmak üzere 15 dilde yayınlanmış ve "best seller" unvanını almıştır. Türkçe ile onaltıncı dile çevrilmiş oluyor.

Kitabın içinde, insanlık tarihinde hepsi de ilk olarak yazılmış bulunan 41 konu vardır. Bu metinlerden birkaç tanesi tümü ile yalnız İstanbul arşivinde bulunmaktadır. Diğerlerinden birçoğu da bu arşivin yardımı ile tamamlanmış veya anlaşılır hale gelmiştir..

Sumerler, onların kültürü ve edebiyatı hakkında bilgi edinmek isteyenlere, kültür tarihi araştırması yapanlara önemli bir kaynak olabilecek bu kitabı dilimize çevirmem için beni teşvik eden, kuşkulu olduğum yerleri bana açıklayan ve çevirimi istediğim gibi yapma serbestliğini veren, ayrıca Sumer edebî belgeleri üzerindeki çalışmalarımda her türlü yardımını esirgemeyen Sayın Prof. S.N. Kramer'e en içten teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Ayrıca kitabın baskısını üzerine alan T.T. Kurumu'na da teşekkürlerimi bildiririm. Son olarak Sumeroloji bilimi henüz çocukluk çağında iken, yıkılan bir devleti kalkındırma çabaları arasında, onu inceleyip, özellikle biz Türkler için ne büyük önemi olduğunu anlayarak, bize bu yolu açan ulu Atamızı burada şükran ve minnetle anıyorum.

Çiviyazıları Uzmanı
Muazzez İlmiye Çığ

İLK BASKININ ÖNSÖZÜ

Sumeroloji, özellikle Sumer edebiyatı üzerinde son 26 yıldanberi çalışmalarıma devam etmekteyim. Yaptığım bu çalışmalarımın sonuçları ileri ihtisas kitapları, monografiler ve çeşitli bilimsel mecmualarda makaleler halinde yayınlandı. Bu kitap, sumeroloji alanında yapılan araştırmalar ve yayınların önemli sonuçlarını toplu bir halde okumayı sevenlerin, humanistlerin ve bilginlerin gözleri önüne serecektir.

Kitap aynı düzeyde birbirine bağlı 25 bölümden oluşmaktadır. Bunlar insanlık tarihinde yazılı olarak bulunan ilk konulardır, ve insanlığın düşünce tarihi ve kültür başlangıçlarının araştırılması bakımından önemleri hiç de az değildir. Fakat onlar vaktiyle "ilk" olsunlar, diye yazılmamışlar. Sumeroloji araştırmalarında olduğu gibi, tesadüfen bulunan bir yan ürün olmuşlardır.

Bu konuların en büyük önemi, yaratıcı ve eski bir uygarlığın kültürel ve ruhsal işlemlerinin bir kesitini vermeleridir. Bunlar insanlığın en çok gayret ve uğraşı harcadıkları idare ve politika, eğitim ve edebiyat, felsefe ve ahlâk, kanun ve adalet, tarım ve tıp gibi alanlardır. Sunulan metinlerdeki dil herhalde karışık değil anlaşılacak gibi açıktır. Herşeyden önce bu eski belgeler ya tam olarak veya bölümler halinde sunulmuştur. Böylece okuyucu bu belgelerin kendilerinden, yalnız metinlerin önemli kanıtlayıcı bağlantılarını izlemekle kalmayacak, onların ruhlarına nüfuz edecek, tadlarını alacaklardır.

Bu ciltteki malzemenin büyük bir kısmı kanımla, canımla, göz nuru ve alın terimle uzun süreler içinde toplanmıştır, bunun için sahifeler içindeki anlatılar çoğunlukla kendi notlarımdan çıkarılmıştır. Metinlerin çoğu ilk olarak tarafımdan derlenmiş ve çevrisi yapılmıştır. Hatta pek çok tabletin hangi konuya ait olduğunu kendim saptadım ve bir çoğunun da kopyasını yaptım. Sumeroloji Çiviyazılı çalışmalarının bir dalıdır ve yüzyıldan daha önce başlamıştır. Bu yıllar içinde Çiviyazıları üzerinde çalışan bilginler bilinçli veya bilinçsiz olarak bugün bu konuda uğraşanların yararlandığı ve hatta onların üzerine yenilerini ekledikleri sayısız çalışmalar yapmışlardır. Bu bilginlerden çoğu hayatta değildir şimdi. Bugünün Sumerologları, kendilerinden evvel gelip isimleri anılmayan bu kimselerin

tion tarafından verilen bir dizi burs olmasaydı her iş yarıda kalacaktı. Son yıllarda Bollington Foundation Sumeroloji araştırmaları ve onunla ilgili gezilerime az da olsa yardım sağladı.

Türkiye Cumhuriyeti Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğüne bu konuda yapmış oldukları işbirliği için candan müteşekkirim. Onlar Eski Şark Eserleri müzesinde bulunan Sumer edebi tabletlerinden yararlanmamı sağladılar. Tablet koleksiyonunun iki uzmanı Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay'a da, sürekli bir kaynak olarak ve yüzlerce Sumer edebi tabletini kopya etmek suretiyle Sumer edebi metinlerinin yayınlanmasına yardımcı olmalarından dolayı müteşekkirim.

Son olarak bu kitabın daktilosunda yardımcı olan Gertrude Silver'e candan teşekkürlerimi sunarım.

Samuel Noah Kramer

uğraşılarından yararlanırken ancak onları şükranla anmakla yetinebileceklerdir. Nihayet bir gün onların da sonu gelecek, fakat daha verimli buluşları, Çiviyazısı araştırmalarındaki toplu çalışmanın bir bölümünü oluşturacaktır.

Son zamanlarda ölenler arasında kendilerine son derece medyun olduğum üç şahıstan birisi büyük Fransız bilgini Francois Thureau-Dangin'dir. O yarım yüzyıl boyunca Çiviyazıları alanında önde gidenlerden olmuştur. O benim için, verimli, açık düşünen, önemli olanları bilen, abartmaktan çok bilemediklerini kabul eden ideal bir bilgindir. İkincisi, sözlük tanzimi ve organize etmekteki derin kabiliyeti ile Vatikan bilgini Anton Deimel'dir. Onun anıtsal yapıtı olan "*Sumerisches Lexicon*" bazı noksanlarına rağmen çok yararlı olmuştur. Üçüncüsü benim sümer edebiyatı çalışmalarımda keskin görüşü ve çalışkanlığı bir örnek olan Edward Chiera'dır.

Yaşayan Çiviyazıcılar arasında çalışmalarını, özellikle Sumer sözlüğü bakımından çok değerli bulduklarım Heidelberg'de Adam Falkenstein ile Chicago Üniversitesi Oriental Institute'de Thorkild Jacobsen gelir. Onların isimleri ve çalışmaları bu kitapta sık sık görülecektir. Özellikle Jacobsen adı, University Museum ile Oriental Institut'un 1948-52 yılları arasında Nippur'da yaptıkları kazı dolayısı ile daha çok geçecektir. İnandırıcı ve tatmin edici çalışmaları ile yaratıcı bir akla sahip olan Benno Landsberger sürekli bir bilgi kaynağı ve rehberi olmuştur. Özellikle onun son çalışmaları Asur kelime hazinesinin baş tacı haline gelmiştir.

Fakat araştırmalarımda en büyük şükran borcum, geçen yarım yüzyılın önder sümeroloğu Arno Poebel'e dir. Oriental Institut'de Asur sözlüğü çalışmalarının bir üyesi olarak onun dizleri dibine oturup, sözlerini adeta içtim. Amerika'da Sümeroloji henüz bir disiplin olarak bilinmediği o günlerde bir sümerce ustası olan Arno Poebel bana büyük bir bonkörlük ile zamanını ve bilgisini verdi.

Daha önce de belirtildiği gibi, o tarihlerde Amerika'nın en büyük üniversitelerinde bile Sümeroloji gerekli bir bilim dalı olarak görülmüyordu. Seçtiğim yol hiç de altınla döşenmiş değildi. Sürekli az veya çok elverişli meslekî bir sandalyeye tırmanmak büyük, parasal bir mücadele idi. 1937-42 yılları arasında özellikle, bilimsel kariyerim çok kritikti. Eğer American philosophical Society ve Guggenheim Memorial Founda-

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Tarih Sumer'de başlar (Doubleday Anchor Book) kitabı 1959 da, bundan 20 yılı aşkın bir zaman önce yayınlanmıştı. Bu süre içinde dünyada birçok Çiviyazıları uzmanı tarafından Sumerler ve onların edebiyatı ile ilgili yeni kitaplar, monograflar ve makaleler yayınlandı. Bunlar üzerinde daha özel ilgilenmek isteyen okuyucular senelik bibliyografyayı iki bilimsel mecmuada bulacaklardır. *Orientalia* (Roma), *Archive für Orientforshung* (Graz). Son yıllar içinde bir gurup genç araştırıcılar bir çok üniversitelerde, özellikle Pennsylvania üniversitesi ile onun müzesinde yıllarca çalıştıktan sonra tamamladıkları dissertasyonlar ile Sumer edebi metinlerine önemli katkılarda bulundular. Şu veya bu Sumer edebi metni üzerinde yapılan bu ilk çalışmaların, Sumeroloji araştırmalarında bir temel oluşturdukları kanıtlanmıştır.

Bu yıllar içinde bu kitabın yazarı da boş durmamıştır. 1950-80 yılları arasında ya tek olarak veya diğer Çiviyazısı uzmanları ile 60 dan fazla çalışmanın olmuştur. Bunlardan 12 kitap, bilimsel metin araştırmalarından çıkarılan sonuçları kapsamaktadır. Bu çalışmaları hazırlarken insanlığın yazılı tarihinde değerli sayılacak yeni "ilkler" meydana çıktı. Bunlar arasından çok önemli olan 12 tanesini kitabın bu üçüncü baskısına ekledim. Aynı zamanda ilk baskıda bulunan 25 "ilk" i, o zamandan bu yana kadar metinler üzerinde yapılan çalışmalarla tekrar karşılaştırarak sonuçlarını, isimler, ünvanlar ve bazı gerekli Sumer kelimelerinden oluşan bir sözlüklükle, "Düzeltmeler ve İlâveler" bölümünü kitabın son kısmına ekledim.

Samuel Noah Kramer

GİRİŞ

Bugün gittikçe daha çok uzmanlaşmayı gerektiren bilim alanları içinde, Sumerolog, en küçük alanda uzman olandır. O "en az bilinen hakkında en çok bilen" kimseye hemen hemen iyi bir örnektir. Onun dünyası Orta Doğu denilen yerin küçük bir bölümünü kaplar. Üzerine eğildiği tarih, ancak Büyük İskender'den evvelki olaylarla sınırlanmıştır. Araştırmaları ve çalışmaları, Mezopotamya'da meydana çıkarılan kil tabletler üzerine Çiviyazısıyla yazılmış belgeler içinde yalnız Sumerce olanlar üzerindedir. Yazdığı ve yayınladığı makaleler ve monoğraflar, "Lagaş prensleri zamanında Be-ve Bi- ön ekleri," "Yakılıp yıkılan Ur için Ağıt," "Gilgamiş ve Kiş'li Agga," "Enmerkar ve Aratta Beyi" gibi etkileyici ve ilgi çekici isimler taşır. Bunlara benzer dünyayı sarsan araştırmalarından 20-30 yıl sonra ancak, ödül olarak ona "o bir Sumerologtur" denir. En azından bana öyle oldu.

İnanılmaz görünür ama, Toynbee'nin aksine, çalışma alanı çok dar olan bu tarihçi, okuyuculara alışılmışın dışında, ilgi çekici konular sunar. Sumerolog, diğer bilginlerden, uzmanların çoğundan fazla, insanın evrensel sorusu olan başlangıç, yani kültür tarihinde ilk olanları yanıtlayacak durumdadır. Örnek olarak: İnsanın ilk yazılı yöresel düşünüşleri, dinsel inanışları, siyasal, sosyal yaşamı ve felsefe ile ilgili kavramı nelerdi? İlk tarihler, efsaneler, destanlar, ilâhiler nasıldı? İlk hukuki kontrat nasıl düzenlenmişti? İlk sosyal reformu kim yapmıştı? Ne zaman ilk vergi reformu oldu? Kimdi ilk kanun yapan? Ne zaman ilk ikili siyasal meclis toplandı ve niçin toplandı? İnsanların ilk okulları nasıldı? Onların eğitim programları, öğretim dalları ve öğrenci durumları nasıldı? Bu ve buna benzer insanlığın yazılı tarihindeki "ilk"ler bir Sumeroloğun gıdasıdır. O, kültür başlangıcına ait birçok soruları doğru olarak yanıtlayacak durumdadır. Bu onun çok akıllı, derin bilgili, alışılmışın dışında anlayış sahibi bir bilgin olduğundan değil kuşkusuz. Aslında Sumerolog tamamiyle sınırlandırılmış kimsedir. Onun derecesi, en düşük bilim adamları arasında bile daha düşüktür. Bu çok sayıdaki "ilk"lerin verdiği şeref, Sumeroloğa değil, Sumer'lere aittir. Bugün bilindiği kadariyle, bu pratik ve yaratıcı halk, yazıyı icat ederek onu en etkili bir şekilde kullanmış ve geliştirmiştir.

Göz önüne alınacak bir nokta da, yüzyıl önce, ne bu eski günler, ne de Sumer'ler hakkında hiçbirşeyin bilinmemesiydi. Arkeologlar, geçen yüzyıl içinde Ortadoğu'nun Mezopotamya olarak bilinen yerinde, bazı kazılara başlamışlardı ama, onlar Sumer'leri değil, Asur ve Babil'lileri arıyorlardı. Bu kavimler ve onların uygarlıkları hakkında Yunan ve İsrail kaynaklarında bir hayli bilgi vardı, buna karşılık Sumer ve Sumer'lere ait en ufak bir bilgi yoktu. Elde olan kaynaklarda onlardan hiç bir iz bulunmuyordu. Sumer ismi, ikibin yıldan daha önce insanların belleğinden ve aklından tamamiyle silinmişti.

Bugün Sumer'ler eski Yakındoğu'nun en iyi bilinen halkından birisidir. Amerika ve diğer dünya müzelerine dağılmış heykel ve kabartmalarından onların nasıl göründüklerini biliyoruz. Yine buralarda bulunan, saray ve mabetlerini yaptıkları tuğlaları ve sütunları, araç ve silâhları, kap, kacakları, arp ve lirleri, mücevher ve süs eşyaları onların kültür malzemeleri hakkında mükemmel bir kesit vermektedir. Bunlardan başka, aynı müzelerin kolleksiyonları arasına girmiş olan iktisadi, hukuki ve idari konuların yazıldığı onbinlerce Sumer kil tableti Sumerlerin sosyal düzenleri, idari teşkilâtı hakkında pek çok bilgi vermektedir. Hatta biz onların -Arkeolojinin az ürün almağa alışmış sakin ve sabırlı karakteri sonucu- bir dereceye kadar ruhlarına ve kalplerine de inebiliyoruz. Sumer'lerin felsefesi, görgü, gelenek ve dinleriyle ilgili edebi yapıtları yazılı, oldukça fazla kil belgelere sahibiz. Bütün bunlar gösteriyor ki, Sumer'ler yalnız yazıyı icat etmekle kalmayan, onu her türlü haberleşme aracı olmak üzere geiştiren nadir kavimlerden biridir. İlk olarak İ.Ö. 4 ncü binin sonlarına doğru hemen hemen bundan 5 bin yıl önce, ihtimal ki, iktisadi ve idari ihtiyaçları nedeniyle Sumer'lere kil üzerine yazma fikri gelmişti. İlk yazıları kaba ve resim yazısı halinde idi. Onları basit idari işlemler için kullanıyorlardı. Fakat daha sonraki yüzyıllar içinde Sumer yazıcıları ve öğretmenleri yazı sistemlerini öyle değiştirdiler ve kalıplaştırdılar ki, yazı tamamiyle resim şeklini yitirdi ve kullanılması kolay fonetik yazı sistemine dönüştü, böylece İ.Ö. ikinci binin ilk yarısında Sumer yazı tekniği her çeşit çok zor tarihi, edebi kompozisyonları yazmağa elverişli hale geldi. Kuşkusuz, İ.Ö. üçüncü binin sonlarına doğru Sumer yazarları, o zamana kadar ağızdan ağıza süregelmiş edebi yapıtlarını kilden hazırlanmış tabletler, pirizmalar ve silindirler üzerine yazmışlardı. Fakat ne yazık ki, bu eski devre ait ancak tesadüfi arkeolojik buluntulara borçlu olduğumuz, çok az edebi tablet

kazılardan çıkmıştır. Buna karşılık aynı devre ait binlerce ekonomik ve idari tablet ile vakıf kitabeleri ele geçmiştir.

İkinci binin ilk yarısına ait gruplar halinde birkaç bin edebi tablet bulundu. Bunlardan bir kısmı, 1889-90 yılları arasında bugünkü Bağdat'dan yüzelli kilometre kadar uzak olan eski Sumer şehri Nippur'da yapılan kazılardan çıkarılmıştır. Bunlar şimdi Philadelphia Üniversite Müzesi ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Eski Şark Eserleri bölümünde bulunmaktadır. Ayrıca kaçak kazılardan elde edilip gizli olarak satılan tabletlerden bir çoğu da British Müzesi, Louvre Müzesi, Berlin Müzesi ve Yale Üniversitesi'ndedir. Bu belgeler büyüklük itibariyle çok sık yazılmış yüzlerce satırlı on iki sütunlu tabletten, birkaç kırık satırlı küçücük parçalara kadar değişmektedir. Metinlerin uzunluğu konularına göredir: 50 satırdan az olan ilâhilerle 1000 satıra ulaşan mitolojiler vardır. Bunlar, kapsamları ve konularının türleri bakımından, yazıldıkları zamana göre insanı şaşırtan ve yeni ufuklar açan çeşitli edebi yapıtları ortaya koyarlar. İbraniler Tevrat'ı, Yunanlı'lar İlyada ve Odise'yi yazmadan bin yıldan fazla zaman önce Sumer'de mitolojiler, destanlar, ilâhiler, ağıtlar, Atasözü kolleksiyonları, masallar ve hikâyelerden oluşan zengin ve gelişmiş bir edebiyat bulunuyordu. Uzun zamandan beri unutulmuş bu eski edebiyatın ele alınması ve restorasyonu yüzyılımızın humanistlerine esaslı bir bağış olacağını söylemek, hiç de realiteye aykırı sayılmamalıdır. Bu görevi yüklenmek basit bir iş değildir. Birçok Sumeroloğun yıllarca çaba sarf etmeleri gerekir. Zira güneşte kurutulmuş bu tabletler, ekseriye kırık parçalar halinde yerden çıkarılır, öyle ki, bir konunun yazıldığı tablete ait bazı kısımlar bu parçalar içinde bulunur. Bereket, Sumer öğretmenleri ve öğrencileri edebi yapıtların bir çok kopyalarını yapmışlardır. Bu nedenle bir tablet veya parça üzerindeki kırıklar ve boşluklar ekseriya özdeş metinlerden tamamlanabilir. Hatta bunlar bile parça olabilir. Bu parçalardan bir metni tamamlayabilmek için kaynak olan malzemenin yayınlanması gereklidir, bunun için de ekseriya ince ufacık yazılmış yüzlerce tablet ve parçanın kopya edilmesi lâzımdır ki, o da bıktırıp usandıran ve zaman harcatan bir iştir. Buna rağmen bunların yolumuza bir engel teşkil etmediğini varsayalım ve Sumer kompozisyonunun bütün parçaları bulunup güvenilir şekilde restore edilmiş olsun. Geride bu eski belgelerin çevrisi ve gerekli anlamın çıkarılması kalıyor ki, bunun söylenmesi ise yapılmasından çok daha kolaydır.

1. Çiviyazılarının başlangıcı ve gelişmesi. İ.Ö. 3000 yıllarından başlayarak 600 yıllarına kadar olan zaman içinde 18 işaretin gelişmesini gösteren bir liste.

Çok eskiden ölmüş olan Sumer dili ve grameri geçen yüzyıl içinde bilim adamlarının yaptığı çalışmalarla oldukça bilinmektedir. Fakat bir de sözlük meselesi var. Kelimelerin anlamları (kelimelere anlam verme) konusunda Sumerolog tekrar tekrar kendi kuyruğunu kovalar durur. Ekseriya kelimenin anlamı metnin gelişine göre tahmin edilir. Fakat diğer taraftan metnin anlaşılması da kelimenin manasına bağlıdır. Oldukça karışık bir iş. Bununla beraber metin bakımından zorluklar ve kelimeler sözlüğündeki karışıklıklara rağmen son yıllar içinde Sumer edebiyatına ait akla yakın ve inanılabilir çevriler yayınlandı. Çevriler ölmüş veya yaşamakta olan birçok bilim adamlarının yaptıkları çalışmalara dayanır. Bunlar, uluslararası bir işbirliği sonucu zamanla biriken bilimsel ürünlerin bir yansımasıdır. Nippur'da Sumer edebi tabletlerinin çıktığı kazıları takip eden 20 yıl içinde, birden fazla bilim adamı doğuya ait çalışmaların değerini anlamış, onlardan bazılarını denemiş ve kopyalarını yapmıştır. Bu göreve katkıları bulunmuş olanlardan George Barton, Leon Legrain, Henry Lutz, David Myhrman'ı sayabiliriz. Sumer edebi malzemesi üzerine zamanını ve enerjisini toplayan Hugo Radau, Philadelphia Üniversite Müzesinde bulunan 40 dan fazla parçanın dikkatli ve güvenilir şekilde kopyalarını hazırlamıştır. Henüz vakit erken olmasına rağmen büyük bir gayretle metinlerin çevrisine ve açıklamasına çalışmış ve bu yolda bazı ilerlemeler yapmıştır. Tanınmış anglo-amerikan bir doğu bilimcisi olan Stephen Langdon, Hugo Radau'ın rastgele bıraktığı yerden işi aldı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Philadelphia Üniversitesi Müzesinde bulunan Nippur'dan çıkmış yüze yakın tablet ve parçanın çok acele olarak kopyalarını yaptı. Bu kopyalarda o, hiç bir bozukluk ve silinti göstermedi. Bundan başka yapmaya çalıştığı çeviri ve açıklamaları da bekleyip tekrar kontrol etmemiştir. Diğer taraftan şu veya bu tarzda da olsa bir miktar çok önemli Sumer metinlerini ortaya koyarak başkalarının yararlanmasını sağladı.

Daha Sumerolojinin henüz pek genç olduğu çağda İngiliz tarihçisi ve Çiviyazısı uzmanı L.W. King British Müzesinde bulunan çok iyi korunmuş 16 tableti yayınladı. Bundan bir müddet sonra Leipzig'den Heinrich Zimmern'an Berlin Müzesi'nde bulunan ikiyüzden fazla parçanın kopyasını neşretti. 1920'de British Müzesi elemanlarından Cyril Gadd çok değişik 10 parçanın kopyasını yayınladı. 1930'da Fransız arkeoloğu Henri de Genouillac Louvre Müzesi'nde bulunan çok iyi durumda 98 tabletin kopyalarını çalışacakların gözleri önüne serdi. Devamlı olarak bütün

Sumeroloji çalışmalarına, dolayısı ile Sumer edebiyatına yeni bilgiler katan ve Sumer grameri üzerinde detaylı çalışmalarının 1923 yılında neşri ile Sumerolojiyi ilmî bir temele oturtan Arno Poebel'dir. Onun Philadelphia Üniversite Müzesi'ndeki 150 tablet ve parçanın çok güzel yapılmış kopyalarını kapsayan değeri ölçülemez *Historical and Grammatical Text*, isimli anıtsal kitabında Sumer edebiyatına ait 40'a yakın metin vardır. Pennsylvania Üniversitesi Fakültesinin yıllarca azası olan Edward Chiera Sumer edebiyatı araştırmaları alanında en başta gelendir. Sumer edebi yapıtlarının karakterini, kendinden önce gelen bu sahada çalışan bilim adamlarından daha iyi anlayabilmiştir. Philadelphia ve İstanbul'da bulunan bu konudaki Nippur malzemesinin kopya edilerek yayınlanmasının ne kadar çok yararlı olacağını bilerek 1924 yılında İstanbul'a gitti ve Nippur kolleksiyonundan 50 kadar parçayı kopya etti. Bunlardan bir kısmı büyük ve iyi korunmuş parçalardı ve kapsamları bilginlere Sumer edebi yapıtları hakkında taze bir görüş açısı kazandırdı. Bundan sonraki yıllarda Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunan Nippur kolleksiyonuna ait 200 den fazla Sumer edebiyatı ile ilgili tablet ve parçanın kopyasını yaptı. Böylece kendisinden önce gelen Çiviyazısı uzmanlarının tüm çalışmalarından daha fazlasını yaparak bu alandaki bilginlerin yararlanmasına sundu. Çoğunlukla onun sabırlı ve uzak görüşlü çalışmasının sonucu nihayet Sumer güzel yazılarının hakiki değeri anlaşılmağa başlandı. Bu çok özel araştırma alanına benim ilgim tamamiyle Edward Chiera'nın katkısı ile olmuştur. Mamafi son otuz yılın ilk başlarına düşen Sumerce üzerindeki ilk uğraşılarını, kendisinin yanında çalışmam için bana bir ayrıcalık tanıyan Arno Peopel'e dayanır. Edward Chiera Chicago Üniversitesi Oriental Institute'da Assur sözlüğü projesine başkan olarak getirildiği zaman, Sumer edebi tabletlerinin kopyalarını da yanına almıştı. Oriental Institute onları 2 cilt halinde yayınlamağı üzerine almıştı. 1933 yılında Chiera'nın ölümü üzerine Oriental Institute'ın yayın organı (Chiera'nın adı altında yayınlanmak üzre) bu iki cildin hazırlanmasını bana devretti. Bu görevi yaparken Sumer edebi belgelerinin ne kadar önemli olduğunu anladım ve aynı zamanda Philadelphia ile İstanbul müzelerinde kopya edilmeden duran bu konudaki tabletlerin de görülüp bunlar üzerinde gerek kopya yapmak, gerek yayınlanmak için çalışılmadıkça, diğer metinlerin çevri ve açıklamalarını yapmağa uğraşmanın beyhude zaman ve emek sarf etmek olduğunu idrak ettim.

Bunu takibeden 20 yıl içinde bütün gayretimi, Sumer edebi kompozisyonlarını bir araya getirmek, kopya, çevri ve açıklamalarını yapmak için vakfettim. 1937 yılında Guggenheim bursu ile İstanbul'a geldim ve Türkiye Eski Eserler Genel Müdürlüğü ve onun idaresindeki müzenin ilgili elemanlariyle yapılan iş birliği sonucu müzede bulunan Sumer edebi kompozisyonlarına ait 170 tablet ve parçayı kopya ettim. Bu kopyalar türkçe ve ingilizce ayrıntılı bir giriş yazısıyla yayınlanmıştır. Daha sonraki yılların çoğu Philadelphia Üniversite Müzesi'nde geçti. Burada American philosophical Society'nin bonkörce vermiş olduğu çeşitli burslar sayesinde yüzlerce neşredilmemiş Sumer edebi belgeleri üzerinde çalıştım, kataloglarını yaptım. Böylece daha önce yayınlanmış metinlere ait birçok parçaları tesbit ettim ve onlardan bir miktarını kopya ettim. 1946 yılında tekrar İstanbul'a giderek çoğunluğu efsane ve destanlardan oluşan 100 den fazla parça kopya ettim. Bunlar şimdi yayınlanmağa hazırlanıyor. Fakat halâ İstanbul'da yüzlerce parçanın kopya edilmediğini ve bu yüzden yararlanılamayacak durumda olduklarını çok iyi biliyordum. Bu göreve devam edebilmek amacı ile 1951-52 akademik yılında Fulbright araştırıcı profesör bursu ile Türkiye'ye gittim. Bu zaman içinde İstanbul Müzesi Eski Şark Bölümü'nün Tablet Arşivi'nde şef olan Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay ile birlikte 800'e yakın tablet ve parçanın kopyasını yaptık.

Nihayet son yıllarda Sumer edebi parçalarından yeniden bir gurup tablet bulundu. 1948 yılında Chicago Oriental Institute ile Philadelphia University Museum parasal olanaklarını biraraya getirip Nippur'a bir kazı heyeti gönderdiler. Böylece 50 yıl önce bırakılmış olan kazı tekrar başlatıldı. Tahmin edildiği gibi bu kazılarda yeniden yüzlerce tablet bulundu. Bunlar üzerinde Oriental Institute'daki meşhur Çiviyazısı uzmanı Thorkild Jacobsen ile bu kitabın yazarı tarafından dikkatle çalışılmaktadır. Yeni bulunan malzeme ile Sumer edebi metinlerindeki birçok açık yerler doldurulabilecek, bazı metinler tamamlanabilecektir. Gelecek yıllardaki kazılarda Sumer edebi metinlerinden yenilerinin bulunabileceğini, bunların insanlığın ilk yazılı yapıtları olabileceğini ümit etmek için birçok neden vardır.

BÖLÜM 1-EĞİTİM
İLK AÇILAN OKULLAR

Sumerlerin uygarlığa en önemli katkıları Çiviyazısı sistemini icat etmeleridir. Yazının icadı ve geliştirilmesi doğrudan doğruya Sumer okullarında başlamıştır. İlk yazılı belgeler en eski Sumer şehri olan Uruk'ta bulunmuştur. Kil tabletler üzerine bir çeşit resim yazısı ile yazılmış ve adetleri binden fazlaya varan bu belgelerde basit idari ve iktisadi notlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmında ise alıştırma ve inceleme amacı ile hazırlanmış olduğu anlaşılan kelime listeleri yazılmıştır. Bu demektir ki. İ.Ö. 3000 yıllarında yazı öğreticileri öğretim kitapları da hazırlamayı düşünmüşlerdir. Gelişme, yüzyılları aşan bir yavaşlıkta oldu. Fakat 3000 yıllarının ortalarına doğru Sumer'de yazının resmi olarak öğretildiği bir miktar okul olmalı idi. Sumer Nuh'unun vatanı olan eski Şuruppak şehrinde 1902-1903 yıllarında yapılan kazıda 2500 senelerine tarihlenebilen ve okullarda kullanılacak okul kitabı niteliğinde olan belgeler bulundu.

Sumer okullarının gelişip olgunlaşması ancak 3000 nci yılın sonuna doğru olmuştur. Bu zamana ait onbinlerce tablet kazılardan çıkarıldı. Kuşkusuz daha yüzlercesi de toprak altında gelecekteki kazıları bekleyip duruyor.

Belgelerin çoğu idari karakterdedir (idari işlemlere aittir) ve ekonomik hayatın her yönünü kapsar. Bunlardan 1000 yıl içinde becerilerini uygulayan birçok yazıcıları öğreniyoruz. Acemi ve usta yazıcılar, saray ve mabet yazıcıları, idari işlemlerin belirli bir bölümünde çok özelleşmiş yazıcılar ve devlet işlerinde başa geçmiş yazıcılar vardı. Bu yüzden memleketin çeşitli yerlerine dağılmış oldukça büyük ve önemli yazıcı okullarının bulunduğunu tahmin edebiliriz.

Fakat bu eski tabletlerin hiç biri o zamanki Sumer okullarının sistemi, teşkilâtı ve metotları hakkında bir bilgi çıkarmaya elverişli değildir. Böyle bilgiler için daha sonraki zamana, ikinci binin ilk yarısına doğru gelinmelidir. Kazılardan, bu geç devre ait okullardaki öğrencilerin her türlü günlük okul çalışmalarını yazdıkları yüzlerce tablet çıkmıştır. Bun-

larda okula başlayan bir öğrencinin ilk karalama yazılarından hemen hemen okulu bitirmek üzre olan öğrencilerin dikkat ve itina ile yazmış oldukları yazılara kadar vardır. Fakat o zamanın defterleri yerine geçen bu kil tabletlerde Sumer okullarının okutma metotları ve müfredat programları hakkında en ufak bir bilgi verilmiyor. Bir şans olarak niteleyebiliriz ki, Sumer öğretmenleri okul yaşamına ait hikâyeleri yazmaktan hoşlanmışlardı. Bu hikâyelerden tam olmasa bile bazı kısımlar meydana çıkarıldı. Bütün bu kaynaklardan Sumer okullarının durumu hakkında, onların hedef ve amaçları, öğrencileri, öğretim dalları, öğretim programları ve tekniği hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Bu insanlık tarihinin en eski ve tek olan bir olayıdır.

Sumer okullarının asıl amacı mesleki idi. Memleketin, özellikle saray ve mabedin iktisadi ve idari ihtiyacı için gerekli kayıtları yapabilmek üzre yazıcılar yetiştirmek. Bu amaç Sumer okullarının varlığı süresince devam etti. Buna rağmen onların büyümesi ve gelişmesi süresinde ve özellikle müfredat programının genişlemesi ile okullar Sumer'in öğrenme ve kültür merkezi oldu. Buralarda ilâhiyat, bitkiler, hayvanlar, madenler, matematik ve gramer üzerinde çalışan bilim adamları yetişmeğe başladı. O günlerde dil bilgisi de geçerli idi ve bazı durumlarda bu bilgilere yenilerini ekliyorlardı.

Bunlardan daha fazla, bugünki öğrenme kurumlarından değişik olarak Sumer okullarını yazının yaratılma merkezi olarak niteleyebiliriz. Burada, geçmiş zamanlarda söylenmiş fakat yazıya geçmemiş edebi konular çalışılmış ve kopya edilmiş ve yine burada yenileri yazılmıştır. Okullarını bitirenlerden büyük bir kısmı mabetlerde ve sarayda yazıcı görevini üstlenmişlerdi. Fakat memleketin zengin ve güçlüleri arasında kendilerini öğrenme ve öğretmeğe vakfedenler de vardı.

Bu eski bilginler de, bugünün üniversite profesörleri gibi, yaşamlarını sürdürebilmek için okullardan aldıkları aylığa göre boş zamanlarının bir kısmını araştırma ve yazmağa hasretmişlerdi. Sumer okulları ihtimal mabedin bir organı olarak başlamıştı. Zamanla lâik bir kurum haline girdi ve müfredat programı da lâikleştirildi. Görünüşe göre öğretmenlerin aylıkları öğrencilerden toplanan okul ücretiyle ödeniyordu.

Öğretim ne geneldi ne de zorunlu. Öğrencilerin çoğu zengin ailelerin çocukları idi. Fakirlerin uzun bir öğrenim için para ve zaman harcama-

ları çok zordu. Son senelere kadar bu bir tahminden ibaretti. Fakat 1946 yılında bir Alman Çiviyazısı bilimcisi olan Nikolaus Schneider o zamana ait yayımlanmış bin kadar ekonomik ve idari belge içinde 500 kadar yazıcının ismini çıkardı. Daha sonra onlardan çoğunun baba ismini ve mesleğini tesbit etti. Schneider'in topladığı bu bilgilere göre, yazıcıların babaları okulu bitirmiş vali "şehir babası", elçi, mabet idarecisi, askeri memur, kaptan, yüksek vergi memuru, çeşitli rahipler, müfettiş, işçi başı, yönetici, kâtip, arşivci, muhasebeci gibi meslek sahibi idiler.

Kısacası babalar zengin ve vakti hali yerinde olan şehirlilerdi. Bu belgelerde birtek kadın ismi bulunmadı. Bu yüzden Sumer okulları yalnız erkek okulları idi. Sumer okullarının başı *ummia* "üstad" profesördü. Buna aynı zamanda "okulun babası", öğrencilere de "okul oğlu" ismi verilmişti. Yardımcı öğretmene "ağabey" deniyordu. Bunun görevleri, öğrencilerin kopya etmesi için yeni tablet yazmak, öğrenciler tarafından yazılan tabletleri kontrol etmek, ezberledikleri dersleri dinlemekti. Okulun, "sınıftan sorumlu adam", "Sumerceden sorumlu adam", "sınıfın yoklamasından sorumlu adam", "dayaktan sorumlu adam" (ihtimal disiplin için) gibi çeşitli görevlileri vardı. Bunların birbirlerine olan üstünlük derecelerini bilmiyoruz. Tek bildiğimiz "okul babası"nın okulun başı olduğudur. Onların gelir kaynağının da ne olduğunu bilmiyoruz. İhtimal "okul babası" tarafından çocuklardan toplanan paradan veriliyordu.

Sumer okullarındaki okunan dersler hakkında okulun kendisinden bol miktarda kaynak var elimizde. Bu hakikaten insanlık tarihinde tek olan bir olaydır. Bu bakımdan Sumer okulları hakkında başkaları tarafından şu veya bu şekilde anlatılanlara bağlı kalmağa veya dağınık küçük bilgilerden bir anlam çıkarmağa ihtiyacımız yok. Öğrencilerin kendi elleriyle yazmış oldukları bu belgelerde, okula ilk başlayan öğrencilerin yazı öğrenmek için çırpıştırdığı karalamalardan, daha ilerlemişlerin, öğretmenin yazısından ayrılamayacak şekilde güzel yazdıkları yazılara kadar görmek mümkündür. Bu okul ürünlerinden Sumer okullarının programında iki esas gurup olduğunu düşünebiliyoruz. Birincisi yarı bilimsel, ikincisi edebi ve yaratıcı.

Eğer birincisini, yarı bilimsel gurubu ele alacak olursak, şunu belirtmek önemlidir ki, konular aranan bir hakikatın ortaya çıkması için yapılan bilimsel çaba ile meydana gelmemiştir. Sumer okulunun asıl amacı

Sumer dilinin nasıl yazılacağını öğretmekti. Birinci gurup bu amaca ulaşmak için yapılan çalışmalarla gelişti ve olgunlaştı.

Pedagojik ihtiyacı karşılamak için dilde önemli guruplamalardan ibaret olan bir öğrenme sistemi icat etmişlerdi. Sumer dilinde birbiriyle ilgili cümleleri, kelimeleri guruplar halinde bir araya toplayarak öğrencilerin bunları kolaylıkla ezberleyip kopya yapmalarını sağlamışlardır. Üçüncü bin yıllarında bu metin kitapları gittikçe daha fazla tamamlanmış ve yavaş yavaş büyüyerek hemen hemen bütün Sumer okullarında kullanılan standart kitaplar haline gelmiştir. Bunlar arasında ağaç ve kamışların, şehir ve köylerin, değerli taş ve madenlerin isimlerini kapsayan uzun listeler bulunuyor. Bu guruplamalar bugünki bitki, hayvan, coğrafya, maden bilimlerine çok yaklaşmaktadır ve hatta bilim tarihçileri için bu bilimlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Sumer eğitimcileri çeşitli matematik işlemlerini ve detaylı matematik problemlerini, onların çözülüşlerini gösteren tabletler hazırlamışlardır. Dilcilik alanında Sumer grameri üzerindeki çalışmalar okul tabletlerinde çok iyi olarak gösterilmiştir. Bunlardan bir çoğu isim terkipleri ve fiil şekillerine ait yüksek düzeyde bir gramer bilimine yaklaşmış listelerdir. Bunlara ilâveten üçüncü binin son kısmına doğru Sâmi kavimlerin yavaş yavaş Sumer'ler üzerine hakim olmaları sonucu Sumer profesörleri insanlık tarihinde en eski olarak bilinen sözlükleri yapmışlardır. Sâmi fatihler yalnız Sumer yazısını kendi dilleri için kullanmakla kalmamış, Sumer'lerin yüksek düzeyde olan edebi yapıtlarına da sahip olmuşlardır. Öyle ki, Sumer dili uzun zaman evvel konuşma dili olmaktan çıkmış bulunmasına rağmen, bu edebi yapıtlar üzerinde çalışmış ve onları taklit etmişlerdir. Sâmi'ler geldikten sonra kültürlü yerli halkın dili olan Sumer dilini öğrenmeleri icap edince Sumer kelime ve cümlelerinin akadcaya çevrilerini veren sözlüklere ihtiyaç hasıl olmuştur.

Sumer müfredat programındaki edebiyata ve yaratıcılığa gelince: Çoğunlukla üçüncü binin son yarısında yapılmış ve gelişmiş olması lâzım gelen büyük ve guruplandırılmış edebi kompozisyonların üzerinde çalışılmasından, kopya ve taklit edilmelerinden ibarettir. Yüzlerce adedi bulan ve uzunlukları 50 ile 1000 satır arasında değişen bu edebi yapıtların ekserisi şiir tarzında yazılmıştır. Bunlardan bu zamana kadar meydana çıkarılmış başlıca guruplar şunlardır: Sumer tanrı ve kahramanlarının başlarından geçen olayları, kahramanlıklarını kutlamak amacı ile kale-

me alınmış şiir tarzında hikâye eden mitolojik ve destani konular, tanrı ve krallar için yazılmış ilâhiler, Sumer şehirlerinin düşmanlar tarafından yakılıp yıkılmasından dolayı büyük üzüntüleri dile getiren ağıtlar, atasözleri, hayvan masalları, küçük hikâyelerden oluşan bilgelik kompozisyonları.

Sumer harabelerinden binlerce edebi tablet ve parça meydana çıkarıldı. Bunlardan pek çoğu öğrenciler tarafından acemice yazılmış parçalardır.

Sumer mekteplerinin öğretim metodları ve öğretme teknikleri hakkında şimdiye kadar olan bilgilerimiz çok azdır. Öğrenci sabahleyin okula gelince ilk olarak birgün önce hazırladığı tablet üzerinde çalışıyor. Sonra "ağabey" ismi verilen öğretmen yardımcısı öğrencinin kopya yapması ve çalışması için yeni tableti hazırlıyor. Bundan sonra ihtimal öğretmen yardımcısı ile mektebin babası, öğrencinin yaptığı kopyaların doğru olup olmadığını kontrol ediyor. Sumer öğrencilerinin görevlerinde hiç kuşkusuz ezberlemek büyük rol oynuyordu. Öğretmenler veya yardımcıları öğrencilerin kopya ettikleri edebi metinleri, çeşitli listeleri kontrol ettikten sonra onlara sözlü açıklamalar ve ilâve bilgiler veriyorlardı herhalde. O zamanki bilim, din ve edebiyat hakkındaki öğretmenin düşüncelerini yansıtmış olan bu sözlü dersler muhakkak hiç yazılmadı. Bu yüzden bizim de ebediyen bunlara ait bilgilerimiz olmayacaktır.

Yalnız bir olay açıktır: Sumer okulu bizdeki gibi gittikçe yükselen bir karakterde asla değildir. Disiplin için dayak vardı. Öğretmenler öğrencileri iyi çalışmaları için ödüllendirip teşvik ettikleri gibi, yanlışlarının, beceriksizliklerinin düzeltilmesi için de dayağa başvuruyorlardı. Öğrencilerin durumu da pek kolay değildi. Sabahleyin güneş doğarken okula geliyorlar, ta güneş batıncaya kadar kalıyorlardı. Okul süresinde muhakkak bazı tatil günleri vardı, fakat bunun hakkında bir bilgimiz yok. Öğrenci okula küçük bir çocuk olarak başlıyor ve delikanlı çağına kadar okuyordu. Bir öğrencinin ne zaman ve hangi durumda şu veya bu konuda uzmanlaşmağı tahmin ettiğini bilmek çok ilgi çekici olurdu kuşkusuz. Fakat bu ve buna benzer okul ile ilgili faaliyetler için kaynaklarımız maalesef yok.

Eski Sumer okulu nasıldı? Mezopotamya'da yapılan kazılardan bazı yapılar şu veya bu nedenden dolayı okul olması mümkün olur kabul edildi. Bunlardan birisi Nippur'da, diğeri Sippar, üçüncüsü de Ur'da bulundu.

Ancak bir ev odası kadar büyüklükte olan odalarda bol miktarda, tablet buluntusundan başka okul olması lâzım geldiğini gösterir bir işaret yok. Bu yüzden yakıştırma belki de bir yanlışlıktır. Fakat 1934-1935 yılı kışında Fransız'lar tarafından Nippur'un batısında ve bir hayli uzağında bulunan Mari'de meydana çıkan iki odada pişmiş tuğladan yapılmış 1, 2, 4 kişinin oturabileceği sıraların bulunması buranın bir okul olabileceği kanaatini vermektedir. Yalnız bu odalarda hiç bir tablet bulunmaması biraz garip göründüğünden yine benzetmenin doğru olup olmadığı bilinmiyor.

Çocuklar bu öğretim sistemi için ne düşünüyor, ne hissediyorlardı? Henüz son zamanlarda parçaları toplanıp çevrisi yapılan, bundan 4 bin yıl önce okul yaşantısı hakkında yazılmış ve metni ikinci bölümde olan bir Sumer hikâyesi buna bir kısım olsun yanıt verebilir.

BÖLÜM 2-OKUL GÜNLERİ

İLK "RÜŞVET" OLAYI

Yakın doğudaki kazılarda çıkan ve insan yaşamı ile en çok ilgili belgelerden birisi de bir öğrencinin bir gün içinde yaptığı işleri ortaya koyan bir Sumer hikâyesidir. İ.Ö. 2000 yıllarında ismi verilmeyen bir öğretmenin yazdığı bu hikâyenin yalın ve sade olan kelimeleri, insan tabiatının binlerce yıl içinde ne kadar az değiştiğini ortaya koymaktadır.

Bu hikâyede bir okul çocuğu, bugünkü çocuklar gibi, okula geç kalıp öğretmenden dayak yiyeceğinden korkuyor. Uyandığında annesini acele öğle yemeğini hazırlaması için zorluyor. Okulda her uygunsuz hareketinden dolayı öğretmeni ve yardımcısından dayak yiyor. "Dayak veya kamçılamak" kelimesinin çevrisinden çok eminiz. Çünki Sumercede "kamçılamak" manasına gelen kelime "sopa" ve "et" işaretlerinin birleşmesi ile gösterilmiş. Öğretmene gelince: Onun da aylığı bugünki öğretmenler gibi olmalıydı. Hiç olmazsa çocukların ailelerinden, maaşından ayrı, birşeyler elde edebildikleri zaman çok mutlu oluyorlardı.

"Tablet evinde" profesör olanlardan biri tarafından yazıldığına kuşku olmayan bu kompozisyon, öğrenciye sorulan bir soru ile başlıyor:

"Okul çocuğu günün erken saatinde nereye gittin?" Çocuk karşılık veriyor, "okula gittim", yazar soruyor "okulda ne yaptın?" Bunu çocuğun, hemen hemen metnin yarısından fazlasını kapsayan, yanıtı takip ediyor. Bir kısmı şöyle başlıyor: "Tabletimi ezberledim, öğle yemeğimi yedim, "yeni" tabletimi hazırladım, onu yazdım, onu bitirdim, sonra benim sözlü sorumu verdiler, öğleden sonra bana yazılı ödevimi verdiler. Okuldan çıktığımı zaman eve gittim, eve girdim, babamı orada otururken buldum. Babama benim yazılı ödevimi söyledim, sonra benim tabletimi ezberden ona okudum. Babam memnun oldu. Sabahleyin erken saatte uyandığım zaman anneme döndüm ve ona "benim öğle yemeğimi ver, okula gitmek istiyorum" dedim. Annem bana 2 tane yuvarlak (çörek) verdi, yola koyuldum. Annem 2 çörek verdi, okula gittim. Okulda yoklamayı yapan bana "neden geç kaldın" dedi. Korku ve çarpan bir kalp ile öğretmenin önüne geldim ve saygı ile eğildim.

Fakat saygı ile diz çöksün veya çökmesin, bu öğrenci fena bir gün geçirmişe benziyor. Okulun çeşitli görevlisinden "ayağa kalk, kapıya git" gibi azarlayıcı sözlerle dayak yiyor. En fenası da kendi öğretmeni ona "senin elin (kopyan) hiç iyi değil" diyor ve dayak atıyor. Bu artık delikanlıya çok fazla gelmiş gibi görünüyor ve babasına, öğretmeni eve davet ederek yumuşatması için bazı hediyeler vermesini öneriyor. İşte bu insanlık tarihinde ilk "rüşvet" olayıdır. Kompozisyon devam ediyor: Baba çocuğun sözüne değer vererek öğretmeni eve getirtiyor. Evde evin en iyi yerine oturtuyor. Öğrenci öğretmenin yanına geliyor, ona hizmet ediyor. Okulda tablet yazma sanatında bütün öğrendiklerini öğretmenin önünde babasına gösteriyor. Sonra baba öğretmene şarap ve yemek ikram ediyor, ona yeni elbiseler giydiriyor, bir hediye veriyor ve parmağına yüzük takıyor. Bu sıcak bonkörlüğe öğretmen şu sözlerle karşılık veriyor: "Ey delikanlı, benim sözlerimi tuttuğun, onlara karşı gelmediğin için yazı sanatının en yüksek noktasına erişesin, senin buluşların tam olsun, erkek kardeşlerinin..... arasında önder olasın, arkadaşlarının başı olasın, öğrenciliğin en üst düzeyine yükselesin. Sen okul uğraşılarını tam olarak yapabildin ve öğrenmiş bir adam oldun."

Öğretmenin bu coşkun ve iyimser sözleriyle "okul günleri" hikâyesi sona eriyor. Bu öğretmen, kendisinin bildiği bu okul yaşamı hakkında yazdığı bir edebi parçanın 4 bin yıl sonra yirminci yüzyılda yaşayan bir Amerika Üniversitesi profesörü tarafından, toprak altında ayrılan parçalarının bir araya getirilip yeniden gün ışığına çıkarılacağını bir an olsun düşünmemişti kuşkusuz. Bereket ki, bu hikâye yazıldığı zamanlar halk arasında çok sevilmiş ve bir çok kopyaları yapılmıştı. Bu kopyalara ait 21 parça kazılarda toprak altından çıkarılmış ve bunlardan 13 tanesi Philadelphia üniversite müzesine, 7 tanesi İstanbul Eski Şark müzesine, 1 tanesi de Paris Louvre müzesine gitmiştir.

Çeşitli yerlere dağılmış metni oluşturan bu parçaların yavaş yavaş birbirlerine uydurulmasının hikâyesi şöyledir: "Okul Günleri"ne ait ilk parça 1909 yılında genç Çiviyazısı uzmanı Hugo Radau tarafından yayınlandı. Bu parça metnin ortasından bir kısımdı ve Radau konunun ne olduğunu anlayamazdı. Bundan sonraki 25 yıl içinde o zamanın ünlü Doğu bilimcileri olan Stephen Langdon, Edward Chiera ve Henri de Genouillac tarafından bu kompozisyona ait daha başka parçalar yayınlandı. Fakat halâ metnin hakiki değerinin anlaşılmasına yarayacak malzeme yeterli

değildi. İstanbul'da uzun kaldığım 1938 yılında bu metne ait beş parça daha bulmayı başardım. Bunlardan biri oldukça iyi durumda dört sütunlu olan ve kompozisyonunun tümünü kapsayan bir tabletti. Bu tablet, bana diğer parçaları eski yerlerine yerleştirebilmemi sağladı. O zamandanberi Üniversite Müzesinde bu konuya ait büyüklüğü 4 sütunlu olandan üzerinde çok az işaret bulunan birçok tablet parçasını bulmam mümkün oldu. Sonuç olarak birkaç kırık işaret dışında, bu metnin bütün parçaları birleştirilerek tam kompozisyon elde edildi.

Fakat bu işlem, böyle bir eski belgeden bilim dünyasının yararlanabilmesi için yapılacak bilimsel çalışmalar aşamasında ilk engeldi. Her parçanın güvenilir çevrisini yapmak çok önemli ve bundan da fazla güçtü. Kompozisyona ait bir hayli parçanın çevrisi Chicago Üniversitesi Doğu Bölümünde çalışan Sumerolog Thorkild Jacobsen ve Heidelberg Üniversitesinden Adam Falkenstein tarafından yapılmıştı. Bu çevriler ile evvelce Leipzig ve Ankara üniversitelerinde ve sonra Chicago üniversitesinde çalışan Benno Landsberger'in yaptığı bir hayli önerilerden yararlanılarak bütün metnin ilk çevrisi tarafımdan yapıldı. Bu, 1949 yılında yüksek düzeyde bilimsel bir mecmua olan *Journal of the American Oriental Society*'de yayımlandı. Bu eski hikâyede bir hayli Sumerce kelime ve cümlelerin halâ şüpheli ve anlaşılmaz olduğunu söylemeğe gerek yok. Şüphesiz ileride herhangi bir profesör onun tam doğru çevrisini yapmayı başaracaktır.

BÖLÜM 3-BABA VE OĞUL

İLK GENÇLİK SORUMSUZLUĞU

Gençliğin sorumsuzluğu günümüzün en önemli problemi. Fakat çok eski çağlarda da bu konunun günümüzden farklı olmadığını bilmemiz bizi biraz olsun teselli edebilir. Binlerce yıl önce de bugünkü gibi başı boş, dik kafalı, değer bilmez çocuklar, aileleri için büyük bir üzüntü kaynağı idi. Onlar okula gidecekleri yerde, caddelerde, sokaklarda başı boş dolaşıyorlar, meydanlarda işsiz güçsüz, hatta belki de gurup halinde geziyor, okuldan nefret ediyorlardı. Bu yüzden babalarını sonsuz üzüntülere sokuyor, onların yakınmalarına neden oluyorlardı. Bütün bunları son zamanlarda onyedi parçası bir araya toplanabilen bir Sumer hikâyesinden öğreniyoruz. Bu hikâyenin başlangıcı çok eskilere gitmesine rağmen, ancak bundan 3700 yıl önce, kil tabletler üzerine yazılarak günümüze aktarılmıştır.

Kompozisyon, baba ile haylaz oğlu arasındaki dostça bir konuşma ile başlıyor. Baba oğluna, okula gitmesini, çalışkan olmasını, sokaklarda başı boş dolaşmamasını öneriyor ve sonra sözlerini iyice anlayıp anlamadığını öğrenmek için delikanlıya onları kelime kelime tekrarlatıyor.

Hikâyenin bundan sonraki kısmında babanın konuşması geliyor. Oğluna adam olması için, caddelerde, sokaklarda serüven peşinde koşmamasını, sınıf yönetimine karşı alçak gönüllü olmasını, okula gitmesini, geçmiş günlerdeki denemeleri öğrenmesini söylüyor. Bundan sonra babanın başı boş dolaşan çocuğunu acı bir şekilde azarlaması geliyor. Baba, oğlunun durumu için bitmez tükenmez üzüntüleri ve onun insancıl olmayan davranışları yüzünden ölüm haline geldiğini anlatıyor. Oğlunun değerbilmezliği yüzünden son derece düş kırıklığına uğruyor. O, asla oğlunu, saban ve öküz arkasında çalıştırmamış. Ne ateş için odun getir, demiş, ne de diğer babaların çocuklarına yaptığı gibi, onun geçimini sağlamasını istemiş. Fakat ne yazık ki, o diğerleri gibi adam olamamış.

Bugünün düş kırıklığına uğrayan aileleri gibi, baba da özellikle oğlunun kendisi gibi kâtip (yazıcı) olmayı istememesinden kırılmış görünüyor. Onu dostları, arkadaşları ve kardeşlerinden daha iyisini

yapabilmesi, baba mesleğine girmesi için uyarmaya çalışıyor. Sanat ve beceri tanrısının düşünüp var ettiği bu sekreterlik mesleği bütün diğer mesleklerden daha güç. Baba, insan deneylerinin şiirsel olarak aktarılmasının yararından söz ederek, her ne olursa olsun oğulun baba mesleğini sürdürmesi, tanrıların kralı Enlil tarafından konulmuş bir yargı, olduğunu belirtiyor.

Baba oğlunu bir çok hallerde suçladıktan sonra, anlaşılması bir hayli güç olan kısımda, acıklı sözlerle oğlunu, aklını doğru yolda kullanması için yönlendirmeğe çalışıyor. Herşeye rağmen hikâyenin sonu babanın oğluna iyi temennilerde bulunarak, özel tanrısı olan ay tanrısı Nanna ile karısı Ningal'in gözünde yücelmesi için ettiği bir dua ile bitiyor.

Şimdi hikâyenin, metinde kırık olan birkaç satır veya anlaşılamayan birkaç cümle dışında, iyi korunmuş kısmından kelime kelime çevrisini yapalım:

Baba oğluna soruyor:

"Nereye gittin?"

"Hiç bir yere gitmedim."

'Eğer bir yere gitmedi isen neden tenbellik ediyorsun? Okula git, okul babasının önünde dur, ödevini al, okul çantanı aç, tabletini yaz, "okul ağabeyine" yeni tabletini yazdır, ödevini yazdıktan sonra sınıf başına bildir, bana gel, caddelerde dolaşma, gel, gel şimdi, ne söylediğimi anladın mı?"

"Anladım, onu sana söyleyeceğim."

"Gel şimdi tekrarla bana,"

"Sana tekrarlayacağım."

"Söyle bana"

"Haydi gel söyle bana."

"Sen bana okula gitmemi, ödevimi almamı, okul çantamı açmamı, "okul ağabeyim" yeni tabletimi yazarken tabletimi yazmamı söyledin. Ödevimi bitirdikten ve yaptıklarımı toplayıp sınıf başına bildirdikten sonra sana geleceğim, işte bana söylediklerin."

Bundan sonra baba uzun bir konuşma yapıyor: "Şimdi gel, adam ol, meydanlarda durma veya caddelerde dolaşma. Sokakta dolaşırken etra-

fına bakma, alçak gönüllü ol. sınıf yöneticisine korkunu göster, eğer ondan çekindiğini görürse seni beğenir."

.....[onbeş satır kadar kırık.]

"Meydanlarda dolaşan sen başarı kazanabilir misin? Geçmiş kuşakları düşün. okula git. sana yararlı olacaktır. Oğlum geçmiş kuşakları düşün, onları araştır. Haylaz birini gözlüyorum, eğer oğlumu gözlemezsem adam olamam. Akrabalarımla konuştum, onların erkekleriyle karşılaştırdım, fakat onlarm arasında senin gibisini bulamadım.

Benim seninle olan ilgim aptalı akıllı yapmak içindir. Tatlı dille yılanı deliğinden çıkarmaktır. Sana yanlış işler yaptırmayacağım. Kalbim senin üzüntülerinle yorulduğundan artık senin için korkmaktan ve üzülmekten vaz geçiyorum. Hayır korkmayacağım, üzülmeyeceğim. Senin gürültülerinin yüzünden, evet senin gürültülerinin yüzünden sana kızgınım, evet sana kızgınım, çünki insanlıkla ilgin yok, kalbimi sanki bir şeytan eli sıkıyor, senin üzüntülerin benim sonumu getirdi, beni ölüm noktasına getirdin."

"Bütün hayatımda sana asla kamışlıktan kamış taşıtmadım. Sen hayatında hiçbir zaman gençlerin ve küçüklerin taşıdığı kamıştan taşımadın. Yaşamımda sana aslâ kervanımla git, demedim, seni aslâ çalışmaya, tarlamı sürmeye göndermedim, seni aslâ tarlamı kazman için göndermedim, seni aslâ bir işçi gibi çalışmaya göndermedim, yaşamımda sana aslâ çalış, geçimimi sağla, demedim."

"Senin gibi olanlar çalışarak ailelerinin geçimini sağlıyorlar. Akrabalarımla konuşsan ve onları memnun etsen onlardan daha iyi olurdun. Onlarm her biri ailesi için 10 gur (tahminen 36 litre) arpa kazanıyorlar. En küçükleri bile ailesine onar gur arpa getiriyorlar ve babalarının arpasını çoğaltıyorlar, onu arpa, yağ ve yün içinde yüzdürüyorlar. Fakat sen, haylazlık olunca sen bir adamsın, onlarla karşılaştırılınca sen aslâ adam değilsin. Tabii sen onlar gibi işçilik yapmıyorsun, onlar, oğullarını işçi yapan babaların çocukları. Fakat ben seni onlar gibi çalıştırtmadım. Bir haylaza kızan benim, hakikaten oğluna kızan adam benim. Akrabalarımla konuştum ve şimdiye kadar fark etmediğin bir şeyi anladım, seninle ilgili bir sözüm onları korkutuyor, onlardan kendini koru. Senin dostun, beraber olduğun kimselerin değerini bilemedin. Niçin onlardan daha üstün olmuyorsun? Arkadaşının, beraber olduğunun değerini bile-

medin, niçin onlardan üstün olmuyorsun? Sanat ve beceri tanrısı Enki, ülkede meydana getirdiği bütün sanatkârlar arasında yazı sanatından daha zor olanı bulunmadığını belirtmişti. Eğer (deniz kıyısı, uzak kanalların kıyısı, uzaktaki şarkıların kalbi gibi) şiir olmasaydı benim fikirlerimi dinleyemeyecektin ve ben de babanın bilgeliğini sana aktaramayacaktım. Enlil tarafından verilen yargıya göre bir oğul babasının yaptığı işi yapmalı (ayni mesleğe girmeli). Gece ve gündüz senin sıkıntını çekiyorum. Sen ise gece ve gündüzü eğlence ile geçiriyorsun. Sen yemek tulumu gibi, enine boyuna şiştin, yağlandın. Akrabaların sonunun fena olacağına inanarak gözlüyorlar seni ve insanlık yönüne aldırış etmediğin için sonunun kötü olacağını düşünerek o günü sevinçle bekliyorlar."

Buradan sonra gelen 41 satırlık anlaşılamayan kısım atasözleri ve eski deyimleri kapsıyor gibi görünüyor. Hikâye babanın şiir tarzında söylediği bir dua ile sona eriyor:

> Seninle kavga edenden, tanrın Nanna seni korusun,
> Sana saldırandan tanrın Nanna seni korusun,
> Tanrının gözünde değerli olasın,
> İnsanlığın senin sesini ve nefesini yüceltsin,
> Şehirindeki akıllıların başı olasın,
> Şehirin adını en gözde yerlerde ansın,
> Tanrın seni iyi bir ad ile çağırsın,
> Tanrın Nanna'nın önünde beğenilen kişi olasın,
> Tanrıça Ningal tarafından beğenilmiş olarak görülesin.

Fakat ne olursa olsun dünyâyı idâre edenler, şâirler, profesörler ve hümanistler değil, devlet adamları, politikacılar ve askerlerdir. Dördüncü bölümde bulunan "ilk", "kuvvet politikası" ve bundan beşbin yıl önce "siyasal olaylar"ı başarı ile yöneten bir Sumer kralı hakkındadır.

BÖLÜM 4-ULUSLARARASI OLAYLAR

İLK "SİNİR SAVAŞI"

Karadenizden Marmaraya akan bir nehir görünümündeki Boğaz ile Haliç'in birleştiği kısımda, İstanbul'un en eski yerleşim yeri olan Sarayburnu bulunmaktadır. Burada, bundan 500 yıl önce, İstanbul'un fatihi II. Sultan Mehmet, aşılması çok güç surlar içine sarayını yaptırmıştır. Ondan sonraki yüzyıllar içinde yaşayan sultanlar oraya yeni saraylar, köşkler, camiler, yeni çeşmeler, bahçeler ilâve ettirmişlerdir. Güzel düzenlenmiş teras şeklindeki bahçelerde harem hanımları, onların cariyeleri, prensler ve lalaları dolaşıyordu. Çok az kimseye nasipti saraya ayak basmak. Hele içindeki yaşamı görmek hiç kolay değildi. Fakat sultanların günü geçti artık. Sarayburnu yepyeni bir çehreye büründü. Yüksek duvarların bir kısmı yıkılmış, özel bahçeler İstanbul halkının yazın ağaçların gölgelerine sığınıp dinleneceği park haline gelmiş. Binalara gelince: Yasak olan saraylar ve köşkler birer müze olmuş. Şimdi sultanların ağır baskısı ebediyen kalkmış ortadan. Türkiye bir Cumhuriyet artık.

Bu müzelerden biri olan Eski Şark Eserleri Bölümünün çok pencereli bir odasında uzun bir masada oturuyorum. Duvarda, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çok sevilen kurucusu ve kahramanı Atatürk'ün geniş yüzlü, mahzun bakışlı resmi asılmış duruyor. Asrımızın en önemli politik simasından biri olan bu müstesna insan hakkında çok söz söylendi, halâ söylenebilir ve yazılabilir. Bu modern kahramanlar, çağlar devirici ne kadar büyük işler yaparlarsa yapsınlar, benim onlarla ilgim yok. Ben bir Sumeroloğum. Benim işim geçmiş zamanların çoktanberi unutulmuş kahramanları.

Önümdeki masada, hemen hemen 4000 yıl önce yaşamış bir kâtibin yazdığı bir kil tablet duruyor. Bu tablet çiviye benzer şekillerden oluşan Çiviyazısı dediğimiz bir yazı ile yazılmış. Dili ise Sumerce. Tabletin şekli 20×30 cm. ölçüsünde olup, hemen hemen bir kare şeklindedir. Bir daktilo sahifesinden daha küçük. Fakat bunun yazıcısı onu 12 sütuna ayırmış ve çok kısıtlı yere bir Sumer kahramanının 600 satırdan fazla olan destanını sığdırabilmiş. "Enmerkar ve Aratta Beyi" olarak isimlendirdik onu. Bu destanın yazılmasına neden olan politik olaylar, bundan 5000

yıl önceye dayanmasına rağmen sanki günümüzdeki politik oyunları yansıtıyormuş gibi geliyor insana.

"Evvel zaman içinde" diyerek başlayan bu destan bize, yazarının doğumundan yüzlerce yıl önce yaşamış Enmerkar isimli çok ünlü bir Sumer kahramanını anlatıyor. O, Dicle ve Fırat nehirleri arasında güney Mezopotamya'da bulunan Uruk isimli bir şehir devletinde hüküm sürmüştür. Uruk'dan çok uzak doğuda, bugünki İran topraklarında Aratta isimli diğer bir şehir devleti vardı. Burası Uruk'dan yedi sıra dağ silsilesiyle ayrılmış olup erişilmesi çok güç yüksek bir dağ tepesinde bulunuyordu. Aratta maden ve taş bakımından son derece zengin bir şehirdi; buna karşılık Enmerkar'ın şehri olan Uruk'un bulunduğu Mezopotamya'nın dümdüz toprağı bunlardan yoksundu. Enmerkar'ın, büyük bir iştiha ile Aratta ve onun zenginliğine gözlerini dikmesi hiç de yadırganacak gibi değildir. Onun bütün isteği Aratta halkını elde edebilmektir. Bunun için önce bir sinir savaşı açmağa karar veriyor ve böylece onların moralini o kadar bozuyor ki, sonunda özgürlüklerini bırakarak Uruk'un boyunduruğuna sokmayı başarıyor.

Bütün destanlarda olduğu gibi, bu olaylar dolambaçlı ve birçok boş sözlerle anlatılmıştır. Şiirimiz, Uruk ve (Uruk'un sınırları içinde veya hemen yakınındaki saha içinde bulunan) Kullab'ın ilk zamanlardaki büyüklüğünü ve Aratta'yı tanrıça İnanna seçtiği için, onu elde etme gereğini belirten dizelerle başlıyor. Bundan sonra "evvel zaman içinde" şeklinde başlayan esas kısım geliyor. Burada şair, güneş tanrısı Utu'nun oğlu Enmerkar'ın nasıl Aratta'yı kendine bağlı bir memleket yapmağa karar verdiğini, Sumer'lerin güçlü aşk ve savaş tanrıçası olan kız kardeşi İnanna'ya, Aratta halkının altın, gümüş, lapis lazuli ve kıymetli taşlar getirmeleri ve mabetler, dua yerleri yapmaları ve özellikle Basra körfezi yakınındaki Eridu şehrinde olan Sumer'in tanrısı Enki'ye Abzu mabedini "deniz mabedi" yapmaları için yakardığını anlatıyor.

İnanna Enmerkar'ın ricasını kabul ederek ona Anşan'ın aşılması güç dağlarını (Uruk ile Aratta'yı ayıran) geçebilecek uygun bir haberciyi aramasını öneriyor. Aratta halkının ona boyun eğeceğine ve istediği yapı araçlarını da getireceklerine söz veriyor. Enmerkar habercisini seçiyor ve onunla Aratta beyine, eğer kendisi ve halkı altın ve gümüş getirerek Enki mabedini yapıp içini süslemezlerse şehrini yakıp yıkıp viraneye döndüreceği, haberini gönderiyor. Bundan başka Aratta'ya göz dağı vermek

2. "Enmerkar ve Aratta Beyi" destanının yazıldığı 12 sütunlu tabletten bir bölümün kopyası.

için "Enki'nin lânetini" hatırlatarak, tanrı Enlil'in dünya ve onun içinde yaşayanlar üzerindeki sınırsız egemenliği altında tanrı Enki'nin nasıl insanlığın "altın çağı"nı sona erdirdiğini tekrarlamasını söylüyor.

Haberci 7 dağı geçtikten sonra Aratta'ya geliyor ve Aratta beyine efendisi Enmerkar'ın sözlerini birer birer tekrarlıyor ve cevap vermesini rica ediyor. Fakat Aratta beyi, kendisini tanrıça İnanna'nın Aratta'yı yönetmesi için getirdiğini ve onu koruduğunu iddia ederek Enmerkar'a boyun eğmeği kabul etmiyor. Bunun üzerine haberci, İnanna'nın şimdi Uruk'da "Eanna'nın kraliçesi" olduğunu ve Enmerkar'a Aratta'yı egemenliği altına aldıracağına söz verdiğini, söylüyor. Yeni haberden Aratta beyi sarsılıyor. Haberciye, silâhlanıp ordu toplayacakları yerde, seçecekleri iki kahramanı döğüştürmeği yeğlediği haberini Enmerkar'a götürmesini söylüyor. Ayrıca tanrıça İnanna artık ona düşman olduğu için, eğer kendisine bol miktarda tahıl gönderilirse Enmerkar'a boyun

eğebileceğini de ilâve ediyor. Haberci çabucak Uruk'a dönüyor ve toplantı yerinin avlusunda haberi Enmerkar'a ulaştırıyor.

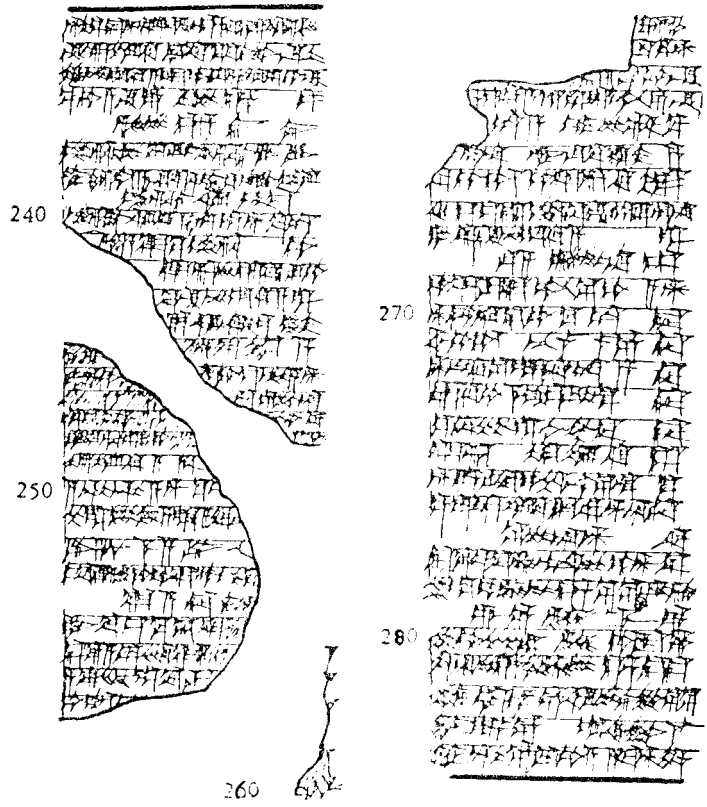
Yeni bir atılıma girişmeden önce, Enmerkar çeşitli gösteriler yapıyor ki, görünüşe göre bunlar dinsel törene benziyor. İlk olarak Sumer'in bilgelik tanrıçası Nidaba'ya danışıyor. Sonra hayvanlara tahıl yüklüyor. Enmerkar, asasını öğen ve Aratta beyinin kendisine akik ve lâpis lazuli getirmesini emreden bir haberle, hayvanları ve haberciyi Aratta'ya gönderiyor. Halk gelen tahıldan çok memnun, Enmerkar'ın istediği akikleri (lâpis lazuliden haber yok) göndermeye ve onun için "arınmış evi" yapmaya hazır. Fakat Arattanın sinirli beyi kendi kılıcını öğerek Enmerkar'ın lâpis lazuli ve akik göndermesini içeren aynı sözleri söylemekte ısrar ediyor.

Haberci Uruk'a dönünce Enmerkar fallara baş vurmuş gibi görünüyor. Özellikle *suşima*-kamışı "ışıktan gölgeye", "gölgeden ışığa"' getiriliyor. Böylece "beş yıl, 10 yıl geçtikten sonra" onu kesiyor. Tekrar haberciyi Aratta'ya gönderiyor. Fakat bu defa onun eline sadece kılıcını koyuyor ve herhangi bir iletilecek söz söylemiyor.

Kılıcın görünüşü Aratta beyinde bir dehşet uyandırıyor. *Şatammu*'sına dönüyor ve İnanna'nın hoşnutsuzluğu yüzünden kentinin fena durumu hakkında acı ile konuştuktan sonra Enmerkar'a teslim olmaya hazır gibi görünüyor. Tekrar Enmerkar'a meydan okuyor. Bu defa Enmerkar'ın, kendisini temsil edecek bir savaşçı seçmesini, ve Aratta beyinin tek bir "savaşçısı" ile savaşmasını istiyor. Böylece "kimin daha güçlü olduğu anlaşılacak." Seçilecek kimsenin, bilmece gibi sözlerle, ne kara, ne beyaz, ne kahverengi, sarı, ne de çok renkli olmasını söylüyor. Bütün bunlar bir adam hakkında konuşurken onu biraz ilgi çekici yapmak içinmiş gibi görünüyor.

Haberci Uruk'a yeni bir meydan okuma ile döndüğü zaman Enmerkar ona üç tür bildiri ile derhal geri dönmesini emrediyor. Birincisi, Aratta beyinin teklifini kabul ettiğini ve bir karar vermek için Aratta beyinin yerine geçecek bir savaşçı ile savaşacak birini seçeceğini, ikincisi, Aratta beyinin Uruk'da tanrıça İnanna için altın, gümüş ve değerli taşlar yığmasını, üçüncüsü, Aratta beyi ve halkı "dağın değerli taşlarını"' getirip Eridu tapınağını yaparak içini dekore etmelerini. Eğer bunları yapmazlarsa Aratta'yı yerle bir edeceği tehdidini savuruyor. Bu bildirinin ilk

kısmı seçilecek savaşçının rengi hakkında Aratta beyinin bilmeceye benzer sözlerini açıklar gibi görünüyor. Enmerkar, "savaşçı" yerine "giyisi" kelimesini söylüyor. Burada galiba vücudun rengi değil de savaş sırasında giyecekleri elbisenin rengi kasdediliyor. Bundan sonra gelen ilginç kısımda, eğer çevirisi tam doğru ise, şairimize göre, Kullab'ın beyi Enmerkar, ilk tablet yazandı. Çünki görünüşe göre haberciuin "ağzı ağırdı" ve gönderilen haberi tekrar edecek durumda değildi (belki de haberin uzun olmasından). Haberci Aratta Beyine yazılı tableti götürüyor ve onun karşılığını bekliyor. Fakat o arada Aratta'ya ümit edilmeyen bir kaynaktan yardım gelmiş gibi görünüyor. Sumer'in yağmur ve fırtına tanrısı İşkur yabani buğday ile fasulyeyi getirip Aratta Beyinin önüne yığıyor.

3. "Enmerkar ve Aratta Beyi" destanının yazıldığı 12 sütunlu tabletten bir bölümün kopyası.

Bey buğdayı görünce güç alıyor ve kendine güveni artıyor. Habercîye, İnanna'nın Aratta'yı ve oradaki evi ile yatağını artık terk ettiğini bildiriyor.

Buradan sonra metin bozuk olduğundan konuyu izlemek güçleşiyor. Yalnız Aratta halkının Uruk'a altın, gümüş, lâpis lazuli götürdüğü ve İnanna'nın tapınağı Eanna'nın avlusuna yığdırdığı anlaşılıyor.

Dünya edebiyatında ilk olan bu uzun Sumer destanının şimdiye kadar bulunan kısmı böylece sona eriyor. Metin 20 tablet ve parçadan birleştirilerek tamamlandı. Bunlardan 12 sütunlu olan en büyük parçası İstanbul Arkeoloji Müzeleri tablet arşivinde olup 1946 yılında tarafımdan kopya edildi. Daha önceki kısımda ona ait bilgi verilmişti.

Sumerce metni, çevrisi ve açıklamaları kapsayan bilimsel bir çalışma, 1952 yılında yayınlandı. Fakat uzmanı olmayanlar da kahramanlık şiirlerinin en eski bir örneği olarak bunu ilgi çekici ve değerli bulacaklardır. Aşağıda şiirin iyi durumda olan bazı kısımlarının tam tamına verilen çevrisi onun yazılış tarzı, anlatımdaki özellikleri hakkında bir fikir verecektir. Bu kısım Enmerkar'ın tanrıça İnanna'ya yakarışını, İnanna'nın ona önerisini, Enmerkar'ın habercîye bildirisini, habercî tarafından bu bildirinin yerine getirilmesini, Aratta beyinin bunu kızgınlıkla karşılamasını, habercinin, İnanna'nın artık Enmerkar'ın tarafını tuttuğunu bildiren sözlerini ve bunun Aratta beyinin sinirlerini bozmasını kapsamaktadır. (Şiirde kelimeler arasında bulunan noktalar bir veya birkaç kelimenin eksik olduğunu ifade eder).

Çok eski zamanlarda bey, İnanna'nın kalbinden seçildi,
Şuba ülkesinde, İnanna'nın kutsal kalbinden seçildi,
Utu'nun oğlu Enmerkar,
İyiliğin kraliçesi kız kardeşine.....

Kutsal İnanna'ya yalvardı:

"Ey benim kız kardeşim İnanna, Uruk için,
Aratta halkına, sanatla işlenmiş altın ve gümüşü getirt,
Saf lâpis lâzuliyi getirt,
Değerli taşları, saf lâpis lâzuliyi getirt,
Uruk'un, kutsal ülkenin.....
Durduğun Anşan'daki evinin,

Durak olarak kurduğun kutsal *gipar*'ın,
..... yaptırt.
Aratta halkı onun içini sanatla donatsın,
Ben.... onun ortasında dualar edeyim,
Aratta'yı Uruk'a yendirt,
Aratta halkına dağların yüksekliklerinden taşları getirterek,
Benim için büyük bir tapınak yaptırt, büyük dua yerini kurdurt,
Benim için ulu dua yerini, tanrının tapınağını meydana çıkart,
Benim için tanrısal kanunumu Kullab'a taşıttır,
Abzu'yu benim için kutsal yükseklik gibi yaptırt,
Benim için Eridu'yu bir dağ gibi arıttır,
Benim için Abzu'nun kutsal dua yerini güzel göründür.
Ben Abzu'dan ilâhiler söylediğim zaman,
Eridu'dan tanrısal kanunları getirdiğim zaman,
Ben *en*-liği arınmış..... gibi çiçeklendirdiğim zaman,
Uruk'da, Kullab'da başıma tacımı koyduğum zaman,
Büyük tapınak yerinin..... *gipar*'a getirilmiş olsun,
Gipar'ın..... büyük tapınak yerine getirilmiş olsun
Halk hayranlıkla gözlesin,
Utu ona neşe ile baksın."
Kutsal An'ın sevinci..... o (kadın), gözleri yüceliklerde olan kraliçem,
Sürmesi *amauşumgalanna* olan hanımım,
Bütün ülkelerin kraliçesi İnanna,

Utu'nun oğlu Enmerkar'a dedi ki:

"Gel Enmerkar sana bildirimi sunacağım, bildirimi dinle,
Sana söyleyeceğim bir söze iyi kulak ver,
Akıllı sözlü haberciyi ..... den seç,
Sözü akıllı, İnanna'nın büyük sözünü ..... içinde ona götürt,
Dağlara çıkart onu,
Dağlardan indir onu,
Anşan'ın ..... önüne,
Genç bir şarkıcı gibi, ona diz çöktür,

Ulu dağların korkusuna kaptırt,
Onu tozlarda süründür,
Aratta'yı Uruk'a boyun eğdirt,
Aratta halkı,
Ülkelerinin dağlarından taşları taşıyarak,
Senin için yüce tapınağı yapacaklar, dua yerini koyacaklar,
Senin için yüce dua yerini, tanrının dua yerini meydana koyacaklar,
Senin için tanrısal kanunu Kullab'a getirecekler,
Kutsal yüksek ülkeler gibi, senin için Abzu'yu yapacaklar,
Eridu'yu dağ gibi arındıracak,
Abzu'nun kutsal tapınağını şekillendirecekler.
Sen Abzu'dan ilâhiler söylediğin zaman,
Saf *en*-liği ..... gibi çiçeklendirdiğin zaman,
Kullab ve Uruk'da başına tacı koyduğun zaman,
Büyük tapınağın ..... *gipar*'a getirilecek,
Gipar'ın ..... büyük tapınağa getirilecek,
Halk onu hayranlıkla beğenecek,
Utu ona neşeli gözlerle bakacak.
Aratta halkı .....
(Arada dört satır kırık)
Yüksek ülkenin koyunları gibi senin önünde diz çökecekler.
Ey, çıkışı güneş gibi olan evin kutsal "göğsü",
Onun sevgili donatıcısı,
Ey ..... Enmerkar, Utu'nun oğlu sana övgü!"
Bey kutsal İnanna'nın sözünü dinledi,
Sözü akıllı bir haberci ..... den seçdi,
Sözü akıllı, İnanna'nın yüce sözünü ..... içine götürdü,
..... dağlara çıkarak,
..... dağlardan inerek,
Anşan ..... ın önüne,
Genç bir şarkıcı gibi yere kapanarak,
Ulu dağların korkusuna kapılarak,
Tozlarda sürünerek,
Ey haberci Aratta beyi ile konuş, ona söyle:
"Onları komşu yuvalara sığınan bir kuş gibi kaçıracağım,
Onu (Aratta'yı) .... yeri gibi çöle çevireceğim,

Onu yakılmış yıkılmış bir şehir gibi toz duman edeceğim,
Yaşayanları Enki tarafından lânetlenmiş olan Aratta'yı,
Vaktiyle yakılıp yıkılmış bir yer gibi muhakkak yok edeceğim."
İnanna onun arkasından ellerini kaldırdı,
Sözü getirdi, onu geri getirdi,
"Yığılmış toz gibi, onun üzerine hakikaten tozları yığacağım,
Toprağındaki altını ..... yaparak,
Tozundaki gümüşü ..... sıkıştırarak,
Gümüşü ..... şekillendirerek,
Dağ eşeğine yükleri sararak,
Genç Enlil'in Sumer'deki evini .....
Bey Nudimmud'ın kutsal kalbinde seçilerek,
Tanrısal kanunun dağlık ülkesi halkına benim için yaptırt,
Benim için onu şimşir ağacı gibi çiçeklendir.
Benim için onu *ganun*-dan çıkan güneş gibi ışıklandır.
Benim için onun eşiğini süsle."
(20 satır eksik).
Haberci kralının sözünü dinledi,
Gece yıldızlarla yolculuk etti,
Gündüz göğün Utu'su ile yolculuk etti.
İnanna'nın yüce sözü .... orada ona .... götürüldü,
O ..... dağlara çıktı,
O ..... dağlardan indi,
Anşan'ın .... önünde,
Genç bir şarkıcı gibi kendini yere attı,
Tozlarda süründü.
Beş dağ, altı dağ, yedi dağ geçti,
Gözlerini kaldırdı, Aratta'ya yaklaştı,
Aratta'nın saray avlusuna neşe ile ayak bastı,
Kralının yüceliğini bildirdi,
Kalbinin sözünü saygı ile söyledi.

Haberci Aratta beyine dedi ki:

"Senin baban, benim kralım beni sana gönderdi,
Uruk'un beyi, Kullab'ın beyi beni sana gönderdi."

"Senin kralın ne söyledi, ne dedi?"
"Benim kralımın söylediği, kralımın dediği,
Kralım doğduğu günden beri tacma uygundur.
Uruk'un beyi, ... gibi Sumer'in önder ejderhası,
Dağlık ülkelerin prenslik gücü ile dolu koç,
..... olan çoban
Dağlık ülkenin kalbinde doğan sadık inek,
Enmerkar, Utu'nun oğlu beni sana gönderdi,

Kralım, o şöyle dedi:

"Onun şehrindeki halkı ağaçlarından kaçan ... kuşları gibi kaçıracağım,
Onları komşu yuvasına kaçan bir kuş gibi kaçıracağım.
..... ın sarayı gibi onları yerle bir edeceğim,
Onu, yıkıldığı söylenen şehir gibi, toza döndüreceğim,
Halkı Enki tarafından lânetlenmiş Aratta'yı
Daha önce yıkılmış yer gibi, toz duman edeceğim."
İnanna onun ardından kollarını kaldırdı,
Sözünü götürdü, onu geri getirdi,
Yığılmış toz gibi, onun üzerine muhakkak toz yığacağım,
Onun toprağındaki altını .... yaparak,
Onun tozundaki gümüşü .... sıkıştırarak,
Gümüşü .... şekillendirerek,
Dağ eşeğine yükleri sararak,
Genç Enlil'in Sumer evini .....
Bey Enki'nin kutsal kalbi tarafından seçilerek,
Tanrısal kanunun dağlık ülkesi halkına benim için yaptırt,
Benim için onu şimşir ağacı gibi çiçeklendir,
Ganun-dan gelen güneş gibi onu, benim için ışıklandır,
Benim için onun eşiğini süsle,
(İki satır kırık).
"Bununla ilgili söyleyeceğim emri,
Uzun lâpis lâzuli sakallı adanmış birine,
Saf tanrısal kanunun ülkesi ..... güçlü sığırına,
Aratta'nın tozlarında tohumlanmış ona,
Sadık sığırın ahırında sütle beslenen ona,
Tanrısal kanunların ülkesi Kullab'ın beyliğine yaraşan ona,

Utu'nun oğlu Enmerkar'a,
Eanna tapınağındaki iyi söz gibi sözü söyleyeceğim ona,
Bir taze .... bitkisi gibi yemiş veren *gipar*'da,
Kullab'ın beyi, benim kralıma onu sunacağım."
O bunları söyledikten sonra,
"Ey haberci, kralına, Kullab'ın beyine söyle:
Arınmış ele yakışan bey, ben,
Göğün .... krallığı, yerin ve göğün kraliçesi,
Tüm tanrısal kanunların hanımı, kutsal İnanna,
Kutsal kanunların ülkesi Aratta'ya beni getirdi,
Geniş bir kapı gibi "dağlık ülkenin yüzüne" beni yaklaştırdı,
Nasıl Aratta Uruk'a boyun eğer!
Aratta Uruk'a boyun eğmeyecek, söyle ona."
O bunu söyledikten sonra,
Haberci Aratta beyine cevap verdi:
"Korkutucu tanrısal kanunları taşıyan göğün büyük kraliçesi,
Şuba dağlık ülkesinin kürsüsünü süsleyen,
Şuba dağlık ülkesinin dağlarını kendisine konuk yeri yapan,
Bey, kralım onun (tanrıçanın) hizmetinde olduğundan,
Onu 'Eanna'nın kraliçesi' yaptı.
'Aratta beyi boyun eğecek,
Kullab'ın tuğlasında böylece ona söyledi."

Sonra bey çok sıkıldı, derin acıya düştü,
O yanıt vermedi, bir karşılık aradı,
Üzgün gözlerle ayaklarına baktı, bir yanıt buldu ....

Eski Sumer hükümdarları bir fatih olarak ne kadar başarılı ve keyiflerine göre hareket etmiş olurlarsa olsunlar hiç bir zaman şiddetli, acımasız, mutlak hükmeden krallar değillerdi. Devlete ait bütün önemli konularda, özellikle savaş ve barış ile ilgili olan durumlarda, halk içinden önemli kimselerle ciddi bir meclis oluştururlardı. Böyle bir meclis Sumer tarihinin çok erken devrinde, hemen hemen beşbin yıl önce toplanmıştır. Bunu ancak çok sonraları yazılan bir kahramanlık şiirinden öğreniyoruz. Siyaset tarihinde "ilk" olan bu konu beşinci bölümde yazılmıştır.

BÖLÜM 5-DEVLET

İLK İKİLİ MECLİS

İnsanlığın sosyal ve ruhsal gelişmesi genellikle yavaş, zikzaklı olmuştur. Aynı çok büyümüş bir ağacın kilometrelerce uzağa yayılan dalları gibi. Bu nedenle bu gelişmeyi izlemek oldukça zordur.

Örnek olarak demokrasiyi ve onun temel kurumu olan siyasal meclisi ele alalım: Yüzeyde bu, batı uygarlığının tekelinde ve son yüzyıllarda gelişmiş gibi görünüyor. Dünyanın demokratik kurumla pek az ilgisi olan bir bölümünde, bundan binlerce yıl önce, siyasal meclislerin olabileceğini kim tahmin edebilirdi? Fakat sabırlı arkeologların, ne çıkacağını bilmeden enine boyuna yaptıkları kazılardan çıkardıkları belgeleri okuyarak, bundan beşbin yıl önce bir siyasal meclisin varlığını öğrenebiliyoruz.

Bu yazılı belgelere göre ilk "siyasal kongre" İ.Ö. üçbin yıllarında çok ciddi bir konu için toplanıyor. Bugünkünden pek farklı olmayarak iki meclis ile iş görüyor. Bunlardan birisi senato veya yaşlılar meclisi, ikincisi eli silâh tutan gençler meclisi. Toplantının konusu savaş. Meclisin vereceği karara göre, ya "her ne pahasına olursa olsun barış" veya savaş ve özgürlük. Tutucu yaşlıları ile "senato" neye mal olursa olsun barış, diyorlardı. Fakat kral yaşlıların verdiği bu karardan memnun olmamıştı. O, bir de eli silâh tutan gençlerin meclisinde bu konuyu tartışıyor. Onlar savaş ve özgürlük istiyordu. Kral da bunu uygun görerek savaşa karar veriyor.

Dünyanın hangi bölümünde bu kongre toplanmış olabilir? Batıda Avrupa'da o tarihlere ait yazılı kaynak yok. Yunan ve Roma Cumhuriyetleri ise daha geç çağlarda. Bu kongrenin, Yakındoğu, diye tanımlanan, zülum ve acımasızlığın yatağı olup siyasal meclislerin bulunamayacağı düşünülen yerde toplanması bir sürpriz olabilir.

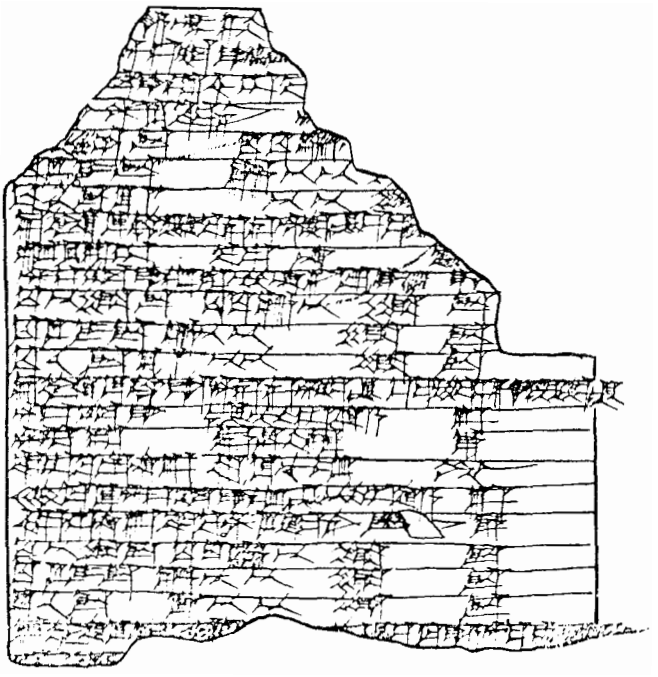
Basra körfezinin kuzeyinde, Dicle ve Fırat nehirleri arasında eskiden Sumer ülkesi olarak bilinen yerde bu en eski meclis toplantıya çağırılıyor. Bu ülkede dünyada en eski bilinen bir uygarlık gelişmişti. Dört, beş bin yıl önce Sumer'ler dünyaca ünlü, halka açık anıtsal yapılarla süs-

lenmiş şehirleriyle gurur duyarlardı. Etraflarını çeviren komşu ülkelerle alış veriş yapan tüccarları oradan oraya koşuşuyorlardı. Okumuşları öyle bir dinsel düşünce geliştirmişlerdi ki, bu yalnız Sumer'de değil, bütün yakın doğu milletleri tarafından kabul edilmişti. Onların şairleri, tanrıları, kralları ve kahramanları için sevgi dolu ateşli şarkılar söylerlerdi. Bunlardan daha üstün olarak Sumer'ler, öyle bir yazı sistemi icat edip geliştirmişler ki, bu yazı ile ilk olarak, onlar, kamış kalemle kil üzerine başlarından geçen olayları, düşüncelerini, ümit ve isteklerini, duygu ve inançlarını yazıp bunların zamanımıza kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Kuşkusuz bu yüzden siyasal alanda da onların önemli bir gelişme göstermeleri bir sürpriz değildir. Onlar ilk olarak siyasal bir meclisin gereğini anlamış, böylece demokrasi yolunda ilk adımı atmışlardı.

Tarihte yazılı olan bu kongrenin toplanmasına neden olan sosyal durumu şu şekilde özetleyebiliriz: Daha geç çağlardaki Yunan'da olduğu gibi, İ.Ö. üçüncü binde Sumer, bütün ülkeye hâkim olmak isteyen ve bu yüzden birbirleriyle devamlı çatışan şehir devletlerinden oluşmuştu. Bunlardan en önemli olanı Kiş'di. Efsaneye göre, tufandan sonra Sumer'de gökten ilk krallık bu şehre inmişti. Zamanla Kiş'in güneyinde bulunan Uruk şehir beyliği güçlenmeğe başlıyor. Bu ise Kiş krallığını korkutuyor. Kiş kralı tehlikeyi anlıyor ve kendisinin üstünlüğünü kabul ettirinceye kadar Uruk'lularla savaş yapacağını bildiriyor. İşte bu güç durumda Uruk'un, yaşlılar ve eli silâh tutan gençlerden oluşan ikili meclisi, ya Kiş'in boyunduruğuna girip barış içinde yaşamaya veya silâhlanıp özgürlük için çarpışmaya karar vermek üzre toplanıyor.

Uruk ve Kiş arasındaki bu hikâye bir Sumer destanı halinde anlatılıyor. Bunun baş kahramanından biri, Kiş'in ilk sülâlesinin son kralı olan Agga, diğeri Kullab'ın beyi, Uruk'un kralı Gilgamiş. Şiir, Gilgamiş''a Agga'nın ültümatomunu getiren elçinin Uruk'a girişini anlatan bir bölüm ile başlıyor. Gilgamiş hemen yaşlılar meclisini toplayarak Kiş'in boyunduruğuna girmemek için silâhlanıp zafer için mücadele edilmesini istiyor. Fakat ''senato'' aynı düşüncede değil. Onlar Kiş'e boyun eğip barış içinde yaşamayı yeğliyorlar. Gilgamiş onların bu kararını iyi karşılamıyor, ve eli silâh tutanlardan oluşan gençler meclisine baş vuruyor. Bu meclis Kiş'e boyun eğmektense çarpışmayı istiyorlar. Savaşta kazanacaklarına inanmış görünüyorlar.

Kısa bir süre içinde, şairin sözlerine göre bu ''beş gün değil, on gün değil'' Agga Uruk'a saldırıyor. Şiirin geri kalan kısmı tam açık değil. Fa-

4. Gilgamiş ve Agga destanını tamamlamaya yarayan Nippur tabletinden birinin önyüzünün kopyası.

kat Gilgamiş herhangi bir yol ile Agga'nın dostluğunu kazanıyor ve kuşatmayı kavgasızca kaldırtıyor.

Aşağıda bu eski Sumer şairinin Uruk "kongresine" ait olan sözlerinin kelime kelime çevrisini veriyoruz. Bu arada anlamı tam olarak çözülemeyen bir miktar satır bulunuyor.

Anmabaraggesi'nin oğlu Agga'nın elçisi,
Kiş'den Uruk'daki Gilgamiş'a doğru yola çıktı,
Bey Gilgamiş şehrinin yaşlıları önüne
Konuyu açtı, şu sözlerle konuyu açtı:
"Kiş evine boyun eğmeyelim, onu silâhla vuralım"
Şehrinin toplanan yaşlılar meclisi
Gilgamiş'a cevap verdi:
"Kiş evine boyun eğelim, silâhla vurmayalım".
Kullab'ın beyi Gilgamiş,

Tanrıça İnanna için kahramanlık yapan,
Şehrinin yaşlılarının sözünü beğenmedi.
Kullab'ın beyi Gilgamiş ikinci defa,

Şehrin döğüşen erkekleri önüne bu konuyu getirdi, şu sözleri söyleyerek:

"Kiş evine boyun eğmeyelim, onu silâhla vuralım."
Şehrin döğüşen erkeklerinin toplanan meclisi,
Gilgamiş'a cevap verdi:
"Kiş evine boyun eğmeyelim, onu silâhla vuralım."
Kullab'ın beyi Gilgamiş'ın,
Şehrinin döğüşen adamlarının sözünden kalbi sevinçle doldu, ruhu ışıklandı.

Şairimiz çok kısa yazmış. O yalnız Uruk'da iki meclis olduğunu anlatmış, ama daha fazla açıklama yapmamış. Her iki meclisin kaç kişiden oluştuğunu ve bu iki meclisin nasıl seçildiğini bilmek isterdik. Her şahıs kendi düşüncesini söyleyebiliyor mu idi ve dinleneceğinden emin mi idi, günümüzdeki gibi seçimde hileye baş vuruyorlar mı idi?

Bu meclis namına krala söylenecek sözlerden, tartışmalardan sorumlu bir sözcü vardı herhalde. Sonra da şairin yüksekten atan diline rağmen, bu eski politikacılar arasında çeşitli siyasal entrikalar çeviren kimseler de bulunduğu kuşkusuzdur. Açık olarak görülüyor ki, Uruk şehir devleti savaş ve barış olmak üzre birbirine karşıt iki partiye ayrılmıştı. İhtimal ki, her iki meclisin başkanları bizim bugünki duman dolu odalar gibi odalarda tartışmalar yapıyorlardı.

Fakat bütün bu eski siyasal tartışmalar ve anlaşmalara ait herhalde hiç bir ize rastlayamayacağız. Gilgamiş ve Agga zamanında yazılmış bir tarihi belgeyi asla bulamayacağız. Çünki o zaman yazı ya henüz bilinmiyordu veya daha yeni icat edildiğinden resim yazısı halinde idi. Bizim destanımız yazıldığı zaman, Uruk kongresinin toplanması ve dağılmasından en az bin yıl sonradır.

Halen bu siyasal kongrenin yazıldığı onbir tablet ve parça vardır. Bunlardan dördü, bu yüzyılın başından 1940 yıllarına kadar olan zaman içinde kopya edilerek yayımlandı. Fakat metinlerin siyasal düşünüş ve eylem tarihi bakımından önemi ancak 1943 yılında Chicago Üniversitesi Oriental Institute'da çalışan Thorkild Jacobsen, *Primitive Democracy* isimli

yazısını yayınladıktan sonra anlaşılabildi. Onu izleyen zaman içinde bu konuya ait, İstanbul ve Philadelphia'da 6 parça daha bularak kopya etmem benim için bir şans olmuştur. Böylece 115 satırı kapsayan şiir şimdi tamamlanmış durumdadır. Metin üzerinde yapılan bilimsel çalışma, yeniden gözden geçirilen çevrisi ile birlikte *American Journal of Archaeology* (1949) mecmuasında yayınlandı.

Bu bölümde ve üçüncü bölümde anlatılan siyasal olaylar, İ.Ö. üç bin yıllarında meydana gelmiştir. Bu olayları o zaman yazılmış belgeler yolu ile öğrenmiyoruz. Onları daha geç çağlarda kaleme alınmış destanlardan çıkarıyoruz ve bunlar da olayların ancak küçük bir özetini veriyor. Bu olaylardan hemen hemen 600 yıl sonra, tarih yazıcılığına bir başlangıç olarak kabul edebileceğimiz, bazı sosyal ve siyasal olayları anlatan bir miktar yazıtlar (kitabeler) bulunmuştur. Bunlardan birisi, altıncı bölümde, ilk tarihçilerin psikolojileri ve bilgi sınırları hakkında bir girişten sonra, açıklanmış ve analizi yapılmıştır. Bu metin, iki Sumer Şehir devleti arasında yapılan savaşın ve zaferin getirdiği ölüm ve yıkıntı ile biten acıklı sonucunu yansıtmaktadır.

BÖLÜM 6-SUMER'DE İÇ SAVAŞ

İLK TARİHÇİLER

Sumer'lerin tam anlamı ile bir tarih yazıcılığını geliştiremediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hiç bir Sumer yazarı, modern tarihçiler gibi, gelişmeleri ve onların nedenlerini araştırarak bir tarih yazamamıştır. Onların dünya görüşüne göre tarihsel olaylar çevrenin etkisi ile yavaş yavaş gelişmiş değil de, hazırlanmış, pişmiş kotarılmış olarak dünya sahnesine çıkan olaylardı. Örneğin onlar, ülkelerindeki şehirlerin, kasabaların, köylerin ve içlerinde bulunan çiftliklerin, siyasal, dinsel, ekonomik ve teknik kurumların, evrenin hemen yaradılışından sonra tanrıların plânladıkları ve öyle olmasını istedikleri şekilde, hiç değişmeden durduklarına inanıyorlardı. İhtimal en büyük bilginleri bile, vaktiyle Sumer topraklarının bataklıklarla çevrili, ancak şurada burada bir kaç yerleşme yeri bulunduğunu ve nesiller boyu yapılan uğraşı ve didinmelerin sonucu insan oğlunun geliştirdiği plânlar, edindiği deneyler, çeşitli yeni buluş ve icatlarla yavaş yavaş geliştiğini asla düşünememişlerdi.

Sumer öğretmen ve düşünürleri modern tarihçilerin az veya çok dayanakları olan, konuları analiz etme ve onlardan bir sonuç çıkarma tekniğini bilmiyor, görünüyorlar. En azından bunları formülleştirme düzeyinde olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde dilcilik alanında da bir Sumer gramerine ait çeşitli guruplamaları gösteren birçok listeler var elimizde. Fakat grameri tanımlayacak veya ona ait kaideleri anlatan hiç bir açıklamaya rastlamıyoruz. Matematik alanında da problemler ve onların çözümlerini gösteren pek çok tablet var. Fakat genel prensipler, teorim ve kaideler hakkında hiç bir söz yok. Sumer öğretmenleri, belki "doğa bilimi" olarak niteleyebileceğimiz ağaçların, bitkilerin, hayvanların ve taşların isimlerini kapsayan guruplar halinde uzun listeler hazırlamışlar. Bunların bu şekilde neden düzenlendiğini bilmiyoruz. Kuşkusuz bunlar bitki, hayvan ve maden bilimlerindeki prensip ve kaidelerin esasını anlamak veya ona yaklaşmak için hazırlanmış değiller. Sumer'ler yüzlerce maddeleri olan kanun kitapları yazmışlar, fakat hiç bir yerde bir hukuk teorisi bulunmuyor. Tarih alanına gelince: Sumer mabet ve saray arşivistleri çeşitli önemli siyasal, dinsel ve askerlikle il-

gili olayları not etmiş ve yazmışlar, fakat bunlar hakiki manada birbirine bağlı bir tarih yazıcılığı anlamına gelmez.

Sumer yazarlarının "modern" tipte bir tarih yazmamaları sürpriz değil iken, İbrani'ler ve Yunan'lılar arasında geçerli olan tarih yazıcılığının da Sumer'de olmaması biraz garip görünüyor. Bildiğimiz kadariyle hiç bir Sumer yazarı ve yazıcısı Sumer'in siyasal ve kültürel tarihini veya onlardan bir kısmını olsun bilinçli olarak yazmak için uğraşmamıştır. Kuşkusuz Sumer edebiyatçıları efsane, destan, ilâhi, ağıt, atasözleri ve hikâyeler gibi edebi türler yaratmışlar, geliştirmişler ve yazmışlardır. Bunlardan bir çoğu, özellikle destan ve ağıtlar tarih için çok kısıtlı ip uçları olarak kullanılabilir. Sumer öğretmenleri, tarihsel olayları belgelemek, onları öğrenmek, veya herhangi bir propaganda aracı olarak kullanmak gereğini duymamışlardır. Tarihsel olarak kabul edilmeğe en yakın olan belgeler, heykeller, kabartmalar, koniler, silindirler, vazolar ve tabletler üzerine yazılan olaylar, tanrılardan yardım beklemek amacından doğan bir yan üründür. Bundan başka bu yazıtlarda çoğunlukla bir olay çok kısaltılmış şekilde yazılmıştır. Bunlar arasında daha eski çağlarda geçen olayları ve o zamanki durumu yansıtanları, çok az olmakla beraber, var, ve onlar İ.Ö. 2400 yıllarına dayanan ve dünya litaratüründe hiç paraleli olmayan tarihsel ayrıntıları açıklıyorlar.

Bu tür belgeleri yazan bu eski "tarihçiler", İ.Ö. 2500 yıllarından itibaren yüz yıldan fazla bir süre, siyasal ve askerlik alanında büyük rol oynayan güney Mezopotamya'nın şehir devleti Lagaş'ta yaşamışlardı. Burası Ur-Nanşe tarafından kurulup çok etkin kralları olan bir sülâlenin yeri idi. Sülâlenin kurucusu Ur-Nanşe'nin kısa bir süre kendisini bütün Sumer'in kralı yapmayı başaran torunu Eannatum, onun kardeşi Enannatum, ve onun oğlu Entemena bu sülâlenin seçkin kralları. Ur-Nanşe'den sonra sekizinci kral olan Urukagina zamanına kadar Lagaş'ın yıldızı sönmedi. Urukagina'yı, Akad'ın büyük kralı Sargon tarafından yenilen Lugalzaggisi yeniyor. İşte Ur-Nanşe'den Urukagina'ya kadar olan zaman içindeki siyasal ve tarihi olayları, saray ve mabet arşivistleri olması muhtemel bir gurup "tarih yazarı" birlikte kaleme almışlardır ki, bu belgeleri, olayların ilk elden bildirisi olarak niteleyebiliriz. Bu belgelerden birisi pek çok ayrıntılı ve açık anlamlı olması bakımından bir ayrıcalık taşır. O, Lagaş'da Ur-Nanşe'den sonra beşinci kral olan Entemena'nın bir arşivisti tarafından hazırlanmıştır. Bunun yazılmasındaki asıl amaç, Um-

ma ile Lagaş arasında yapılan savaşta her iki şehir arazisi arasındaki bozulan sınır hendeklerinin yeniden onarılmasını anlatmaktı. Arşivist olayı uygun bir düzene koyabilmek için, onun altında bulunan siyasal nedenleri açıklıyor. O. Mesilim zamanında (İ.Ö. 2600) başlayan Umma ile Lagaş arasındaki üstünlük mücadelelerinin kısa da olsa, önemli ayrıntılarını vermiştir. Mamafi bunu yaparken, tarihcilerin ümit edecekleri gibi, yazıda olaylara dayanan bir anlatım şeklini kullanmamış. Onun yerine kendi dinsel düşünceleri çerçevesine uydurmaya çalışmış. Böylece insan ve tanrıların yaptıkları işleri hep birbirine karıştırarak ve ekseriya onları ayırabilmekten yoksun, hemen hemen tek olan bir edebi türü geliştirmiştir. Sonuç olarak belgenin metninde tarihsel olaylar açık ve sıralı bir şekilde anlaşılmıyor. Ancak çok dikkatli bir eleme yapılması ve bu olaylarla ilgili ip uçları verecek diğer Sumer belgelerinin de gözden geçirilmesi gerekiyor. Belgeyi dinsel örtüsünden ve çeşitli tanrılara ait sözlerden arındıracak olursak, Sumer tarihindeki siyasal olayların onda şöyle sıralandığı görülüyor (bunlar çoğunlukla diğer Sumer belgelerinden kontrol edilebilir, doğrulanabilir):

Kiş'de Mesilim kral olduğu zaman, kendisine feodal şeklinde bağımlı oldukları anlaşılan Lagaş ve Umma şehir devleti arasında bir sınır kavgası çıkıyor. Mesilim'in şikâyetleri çözümlemekle görevli olan tanrı Satran'a yaptığı bir orakıl sonucu her iki şehir arasındaki sınır çizgisi ölçülüyor. Bu çizginin ileride bozulup kaybolmaması ve bu yüzden tekrar kavgaya neden olmaması için yazılı bir kabartma taş dikiliyor.

Mamafi karar her iki taraftan kabul edildi ise de, görünüşe göre Lagaş'a pay daha çok düşmüş. Çok geçmeden Umma şehrinin *işakku*'su Uş, bu karara karşı çıkıyor (Bu karşı gelmenin zamanı belirtilmemiş ama Ur-Nanşe'nin Lagaş sülâlesini kurmasından pek önce olmadığı anlaşılıyor). Uş, bu karara karşı geldiğini kanıtlamak için Mesilim'in diktiği kabartmayı söküp atıyor ve sınır çizgisini geçerek Lagaş'a ait kuzeyde bulunan Guedina'yı alıyor.

İyi bir askeri önder olması nedeni ile çok güçlenip kısa bir süre de olsa "Kiş'in kralı" ünvanını almayı başaran ve böylece bütün Sumer'in başı olarak yükselen Ur-Nanşe'nin torunu Eannatum zamanına kadar bu arazi Umma'lıların elinde kalıyor. Bizim belgemize göre o, Umma'lıların üzerine saldırarak onları yeniyor ve Umma'nın *işakku*'su Enakalli ile yeniden bir sınır anlaşması yapıyor. Bu anlaşmaya göre yeni sınıra

bir hendek kazılacak, böylece Guedinna'nın verimli olması emniyet altına alınacaktır.

Oraya Eannatum Mesilim'in eski kabartmasını dikiyor, onun yanına kendisinin de bir kaç kabartmasını koyuyor ve bazı binalarla Sumer'in önemli tanrıları için tapınak yerleri yaptırıyor. İleride Umma ile Lagaş arasında yeni bir anlaşmazlığa fazla meydan bırakmamak için sınır hendeğinin Umma tarafında kalan bir kısım yeri "sahipsiz toprak" olarak boş bırakılıyor. Son olarak diğer yerleri almak amacında olduğundan Umma'lıların yenilmelerinden dolayı üzüntülerini azaltmak için Guedinna'da ve hatta daha güneyde bulunan çiftlik ve toprakların işletilmesini Umma'lılara bırakmaya razı oluyor. Fakat kendisine ve kendisinden sonra geleceklere oldukça iyi bir gelir sağlamak amacı ile Umma'lıların, bu işledikleri topraklara karşı ürünlerini Lagaş kralları ile paylaşmalarını şart koşuyor. Entemena'nın arşivisti Ummıa ile Lagaş arasındaki kavgaya neden olan olaylara değiniyor. Sonra da büyük olasılıkla kendisinin de tanık olduğu bu iki şehir arasıındaki en son mücadeleye geçiyor. Bu da, Eannatum'un "utanç verici şartlarını" kabul eden talihsiz Enakalli'nin oğlu Urlumma ile Enannatum'un oğlu ve Eannatum'un yeğeni Entemena arasında yapılan savaştır.

Eannatum'un güçlü zaferine rağmen, Umma'lılar hemen hemen bir kuşak sonra eski güçleri olmasa da kendi güvencelerinin nerede olduğunu anlıyorlar. Urlumma Lagaş ile yapılan acı anlaşmaya karşı geliyor, ve Umma'ya yüklenen gelir paylaşmasını kabul etmiyor. Sınır hendeklerini "kurutuyor". Mesilim ve Eannatum'un kabartmalarını yerinden söktürüp yazılarının bozulması için onları ateşliyor. Umma'lıların Lagaş sınırına geçmelerini önlemek için Eannatum'ın sınırda yaptırmış olduğu binaları ve tapınakları yıktırıyor ve böylece sınırı geçip Guedinna'ya giriyor. Bu zaferini güven altına alabilmek için, Sumer'in kuzeyindeki yabancı krallardan yardım sağlıyor.

Her iki güç güney sınırından çok uzak olmayan Guedinna'nın Ganaugigga mevkiinde karşılaşıyorlar. Umma'lılar ile onlara yardım edenleri Urlumma yönetiyor. Enannatum o sırada yaşlı olmalı ki, oğlu Entemena da Lagaş'lıların başına geçiyor. Zaferi Lagaş'lılar kazanıyor. Urlumma kaçıyor. Kızgın Entemena arkasını bırakmıyor. Ordusu yollarda kalıyor ve Urlumma öldürülüyor.

Fakat Entemena'nıı zaferi uzun sürmüyor. Urlumma'nın kaçırılışından, ihtimal ölümünden sonra sahneye yeni bir düşman çıkıyor. Umma'-

nın biraz kuzeyinde Zabalam şehrinin mabet başkanı olan İl'dir, bu yeni düşman. İl kurnazca Urlumma ve Entemena'nın savaşlarının sonucunu bekliyor ve savaş biter bitmez zafer kazanan Entemena'nın üzerine saldırıyor ve başarı ile Lagaş topraklarının ta iç kısımlarına kadar giriyor. Güneyde Lagaş ve Umma sınırında aldığı yerleri elinde tutamamasına karşın kendisini Umma'nın *işakku*'su yapmayı başarıyor.

İl Lagaş'ı küçük görerek, kendinden evvelkiler gibi, aynı şeyleri istiyor. Sınır kanallarındaki tarlalar ve çiftliklerin sulanması için gerekli suları kesiyor.

Eskiden Eannatum ile yapılan anlaşmada Umma'lılara yüklenen gelir vergisinin büyük bir kısmını vermeyeceğini söylüyor. Entemena ona bir elçi göndererek Guedinna'daki bütün toprakların kendisine ve devletine ait olduğunu bildiriyor.

İl ve Entemena arasındaki bu durum onları tam bir savaşa sürükleme haline geldiğinde, Kuzey Mezopotamya'da bütün Sumer'in hakimiyetini eline almak isteyen, fakat Sumer olmayan üçüncü biri tarafından uzlaşmaya zorlanıyorlar, görünüyor. Anlaşmada yine Lagaş'a daha çok pay düşmüşe benziyor. Çünki Mesilim ile Eannatum zamanında çizilen sınır aynı kalıyor. Diğer taraftan Umma'lıların eskiden vermek zorunda oldukları ürün payından hiç söz edilmiyor ve Gueddinna'ya verilecek suyun sorumlusu olarak da görünmüyorlar, Lagaş'lılar kendi sularından kendileri sorumlu oluyorlar.

Lagaş ile Umma arasında güçlülüklerini kanıtlama savaşını belirleyen tarihsel olaylar, belgenin satır satır okunması ve yorumlanması ile çıkarılır. Aşağıda vereceğimiz metnin kelime kelime çevrisi, bir bütün olarak bunun nasıl yazıldığını gösterecek ve aynı zamanda okuyucuya, Sumer yazarlarının geliştirmiş oldukları alışılmamış bu tür tarih yazıcılığı hakkında bir fikir verecektir:

(Sumer tanrılarının lideri), bütün ülkelerin kralı, bütün tanrıların babası Enlil ,tanrı Ningirsu (Lagaş'ın baş tanrısı) ve Şara (Umma'nın baş tanrısı) için onun değişmeyen sözü ile sınırı işaretledi ve Kiş'in kralı Mesilim tanrı Sataran'ın sözüne göre onu ölçtü (ve) oraya bir heykel dikti. (fakat) Umma *işakku*'su Uş (tanrıların) kararına ve (erkek erkeğe verilen) söze karşı geldi, onun (sınırda) heykelini çıkarttı ve Lagaş ovasına girdi.

(Sonra) Enlil'in baş savaşçısı Ningirsu, onun (Enlil'in) değişmeyen sözüne uyarak Umma (adamları) ile savaş yaptı. Enlil'in değişmeyen sözü ile üzerlerine ağı fırlattı ve onların iskeletlerini topladı ve ovanın (çeşitli) yerlerine yığdı. (Sonuç olarak) Lagaş *işakku*'su Entemena'nın amcası, Lagaş *işakku*'su Eannatum, Umma *işakku*'su Enakalli ile sınırı belirledi. (Sınır) hendeklerini İdnum'dan (kanal) Guedinna'ya götürdü. Hendeklerin kenarına bazı yazılı kabartmalar (dikti), Mesilim'in kabartmasını eski yerine koydu. (Fakat) Umma ovasına girmedi. (Sonra) Ningirsu'nun *İmdubla*'sını, (aynı şekilde) Enlil'in tapınağını, Ninhursag'ın (Sumer'in "ana" tanriçesi) tapınağını, Ningirsu'nun tapınağını, Utu'nun (güneş tanrısı) tapınağını yaptı.

(Bunlardan başka sınır yerleşme yerinde) Umma'lılar Nanşe'nin (Lagaş'ın baş tanriçesi) ve Ningirsu'nun arpasını her Ummalı (yalnız) faiz olarak bir *karu* yiyebilirlerdi. Aynı zamanda o (Eannatum) onlara bir zorunlu vergi koydu, (böylece) kendisine (gelir olarak) 144000 "büyük" *karu* sağladı.

Bu arpa ödenmediği, Umma *işakku*'su Urlumma Ningirsu ve Nanşe'nin sınır hendeklerinin suyunu kestiği, onların (sınır hendeklerinin) kabartmalarını söküp çıkardığı ve onları ateşlediği, Namnunda-kigarra'da tanrılar için yapılmış tapınak yerlerini bozup yıktığı, yabancı ülkelerin (yardımını) sağladığı ve Ningirsu'nun çiftlik arazisinin (bulunduğu) Ganaugigga da döğüştüğü için, Enannatum'un sevgili oğlu Entemena onu yendi. (Sonra) Urlumma kaçtı. O (Entemena) (Umma kuvvetlerini) Umma'ya kadar sürdü. (Bundan başka) onun (Urlumma'nın) 60 askerlik üstün gücünü Lumma-girnunta kanalının kenarında yok etti(?), (Umma'nın döğüşcü) adamlarının cesetlerini o (Entemena) (kuşlar kurtlar yesinler diye) ovaya bıraktı ve (sonra) onların iskeletlerini (?) toplayarak beş (ayrı) yere yığdı.

O sırada, Zabalam'ın tapınak başı İl, ülkeyi Girsu'dan Umma'ya kadar yıktı, İl Umma'nın *işakku*'luğunu aldı. Ningirsu ve Nanşe'nin sınır hendeklerini, Girsu'nun (verimli) bölgesi (olan) Ningirsu'nun *İmdubla*'sını ve Dicleye kadar olan bölgeleri (ve) Ninhursag'ın Namunda-kigarra'sını susuz bıraktı (ve) Lagaş'a (yükümlü olunan) verginin 3600 *karu* arpadan (fazlasını) vermedi (ve) Lagaş *işakku*'su Entemena hudut hendekleri için, Umma *İşakku*'su İl'e adamlarını tekrar tekrar gönderdi. Tarla ve çiftlikleri yağma eden, şeytanın sözcüsü Umma *işakku*'su İl dedi ki:

"Antasurra'dan Dimgal-abzu mabedine kadar ben kontrol edeceğim." Fakat Enlil ve Ninhursag ona bunu vermediler.

Adı Ningirsu tarafından söylenen Lagaş *işakku*'su Entemena, bu (sınır) hendeklerini, Enlil'in doğru sözüne göre, Nanşe'nin değişmeyen doğru sözüne göre Dicle'den İdnun'a kadar uzattı, Namnunda-kigarra'nın temel tuğlalarını yaptıktan (sonra) sevgili kralı Ningirsu ve sevgili kraliçesi Nanşe için onları yeniledi. Enlil'in kılıç verdiği, Enki'nin (Sumer bilgelik tanrısı) bilgelik verdiği, Nanşe'nin kalbinde tuttuğu, tanrıların sözünü kabul eden Lagaş *işakku*'su ve Ningirsu'nun yüce *işakku*'su Entemena'nın şahsi tanrısı olan Sulutula, tanrı Ningirsu ve Nanşe önünde, Entemena'nın hayatı için dua ederek uzak günlere eriştirsin.

Tarlaları ve çiftlikleri zorla almak için Nanşe'nin sınır hendeğini, (ve) Ningirsu'nun hendeğini (gelecek zamanlarda) geçmeğe kalkacak Umma'lıları -o ister hakiki Ummalı olsun, ister yabancı olsun- Enlil yok etsin, Ningirsu büyük ağını onun üzerine fırlattıktan sonra yüce elini onun üzerine, yüce ayağını onun üzerine koysun, onun şehrinin insanları ona karşı baş kaldırsın ve onu şehrin ortasında yere çarpsın.

Bu tek olan tarihi kitabe, iki ayrı kil silindir üzerine yazılmış olarak bulundu. Bunlardan birisi 1895 yılında Lagaş'a yakın bir yerde ele geçmiştir ve yarım yüz yıl boyunca Çiviyazısı çalışmaları ile önde giden François Thureau Dangin tarafından transkripsiyonu ve çevrisi yapılmıştır. İkincisi bir antikacıdan Yale Babil kolleksiyonu için satın alınmıştır. Metni Nies ve Keiser tarafından 1920 yılında *Historical Religious and Economic Text* de yayınlanmıştır. 1926 yılında metnin stili ve konusu hakkında çok ayrıntılı bir çalışma, Arno Poebel tarafından yayınlanmıştır. Benim çevrim ve analizim bu çalışmaya dayanmaktadır.

Bereket bu eski Sumer "tarihçileri" adak kitabelerinde yalnız döğüş ve savaşları yazmakla kalmamışlar, önemli sosyal olayları da belirtmişlerdir. Yedinci bölümde sosyal yaşamın değişmesi tarihini içeren çok değerli bir belgeden söz edilmektedir. Bunda Lagaş'ın *işakku*'su Entemena'nın ölümünden hemen hemen 30 yıl sonraya ait, içine vergi indirimi konusunu da alan, bir sosyal reform anlatılmaktadır. Ayrıca bu belgede tarihde ilk olarak "özgürlük" kelimesi kullanılmıştır.

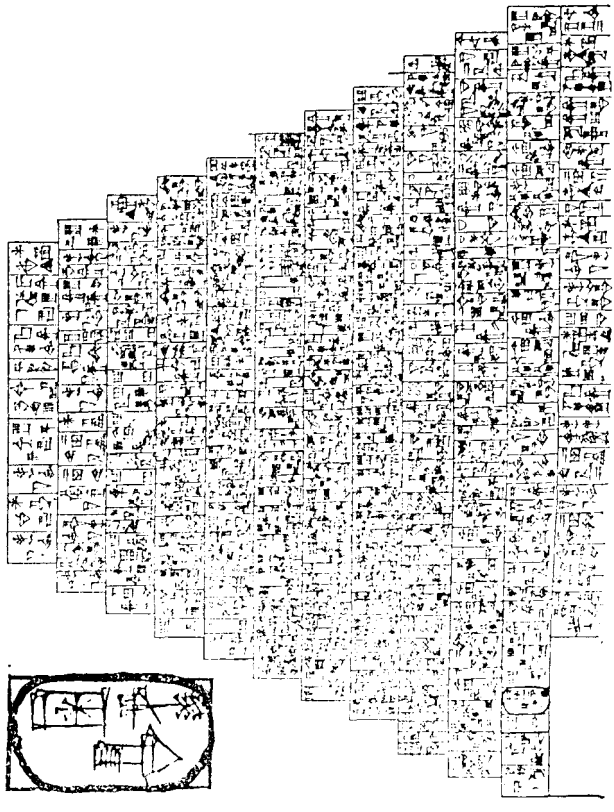
BÖLÜM 7-SOSYAL REFORM

İLK VERGİ İNDİRİMİ

İlk yazılı sosyal reform İ.Ö. 2400 yıllarında Lagaş şehir devletinde yapılmıştır. Bu reform, vergileri çeşitlendirmek, yükseltmek ve mabedin mallarını çoğaltmak amacı ile büyük suistimallere girişen "eski günler"in acımasız ve zorba bürokrasisine karşı yapılan bir harekettir. Lagaş'lılar bu zorlama ve baskılara dayanamayarak nihayet Ur-Nanşe sülâlesini başlarından atıp başka bir aileden kendilerine yeni bir kral seçerler. Adı Urukagina olan bu *işakku* bir reform yaparak halkının "özgürlüğünü sağlamağı" başarıyor. Bütün bunlar Urukagina'nın bir arşivisti tarafından, yeni yapılan bir kanalın anısına yazılan bir belgede belirtilmektedir. Bu tek olan belgedeki konunun iyice anlaşılması ve değerinin takdir edilmesi için, bir Sumer şehir devletinin temelindeki bazı önemli politik, ekonomik ve sosyal hareketlerin ana hatlarını belirtmek yerinde olacaktır. İ.Ö. üçüncü bin yılın başlarında Lagaş şehir devleti, her biri mabede bağlı bolluk içinde yaşayan küçük bir gurup kasabanın birleşmesinden oluşmuştu. Diğer Sumer şehir devletleri gibi Lagaş'da bütün Sumer'i kapsayan bir krallığa bağlı idi. Sumer inanışına göre, dünya yaratıldıktan sonra şehirler tanrılar arasında paylaşılmıştı. Bu yüzden her şehrin kendi tanrısı vardı. Bu tanrının yeryüzünde temsilcisi olarak *işakku* şehri idare ediyordu. İlk *işakku*'ların nasıl iktidarı ele aldıkları belli değil. Belki şehrin özgür adamları, politik önder olarak rol oynayan mabet idarecileri *(şangu)* arasında onu seçmiş olabilirler. Zamanla *işakku*'luk babadan oğula geçen bir mevki oldu. Bunların etkileri ve başarıları arttıkça güçlerini ve zenginliklerini çoğaltmak için mabedin gelirinden kullanmağa yöneldiler. Bu da zamanla mabet ile saray arasında güç savaşına yol açtı. Lagaş halkı çoğunlukla çiftçi ve hayvan yetiştirici, gemici ve balıkçı, tüccar ve sanatkardı. Ekonomisi kısmen sosyalist, devlet kontrolünde, kısmen de kapitalist ve özgür olmak üzre karışık ekonomi idi. Teorik olarak bütün topraklar şehir tanrısına aitti, dolayısı ile mabede ait demekti ki, bu da halkın güvenini sağlıyordu. Mabetlerin oldukça geniş olan arazileri, ürünü bölüşmek koşulu ile isteyene kiraya veriliyordu. Toprağın diğer kısmı halkın özel malı idi. Fakirlerin bile çift-

liği, bahçesi, evi,davarı vardı. Bundan başka Lagaş'ın sıcak ve kuru ikliminde halkın yaşamı ve rahatı için su gerekiyordu ve topraklarının sulanması lâzımdı. Su işlerinin düzenlenmesi de müşterek bir idareyi zorunlu kılıyordu. Birçok bakımdan ekonomi özgürdü. Zenginlik ve fakirlik, başarı ve başarısızlık bir dereceye kadar özel atılımın ve bireylerin kabiliyetine bağlı idi. Çeşitli sanatkârlar emeklerinin ürünlerini pazarlarda satarlardı. Gezgin tüccarlar kara ve deniz yolu ile bağlanmış çevrelerindeki devletlerle rahat ticaret yapıyorlardı. Bu tüccarlardan bir kısmı mabede bağlı iseler de büyük bir bölümü serbest tüccarlardı.

Lagaş'lılar medeni haklarının bilincinde idiler ve yaşamları için gerekli bir miras olarak devam ettirdikleri bireysel ve ekonomik özgürlüklerini kısıtlamağa çalışacak bir devlet hareketine karşı uyanıktılar.

5. Eski Lagaş şehrinde Fransızların yaptığı kazıda bulunmuş, üzerinde sosyal reform ve "özgürlük" yazılı koni şeklindeki bir belgenin kopyası.

Bizim bu eski reform belgesine göre Urukagina'dan önce Lagaş'lılar işte bu özgürlüğü kaybetmişlerdi. Urukagina başa geçince bu özgürlük yeniden düzenlendi. Bu belgede devlet teşkilâtının yaptığı kanunsuzluk ve baskısına neden olan olaylara değinilmiyor. Fakat biz İ.Ö. 2500 yıllarında Ur-Nanşe tarafından kurulan sülâlenin idaresini karakterize eden politik ve ekonomik zorunlukların doğrudan doğruya güç kazanmak için gevşetilmesi sonucu olduğunu tahmin edebiliriz.

Bu krallardan bazıları, kendileri ve devletleri için gittikçe artan bir hırsla "emperyalistik" savaşlar ve kanlı fetihler yaptılar. Bazı durumlarda önemli başarılar kazandılar ve bunların biri, kısa bir süre de olsa Lagaş'ın bütün Sumer'in, hatta komşu devletlerin üzerine hâkim olmasını sağladı. Mamafi bu eski zaferler devamlı olmadı ve eski durumunu yitirdi. Urukagina başa geçtiği zaman Lagaş o kadar zayıflamıştı ki, kuzeydeki Umma şehir devletine yem olmağa hazırdı.

Bu savaşlar ve onların acı sonuçları içinde Lagaş'lılar politik ve ekonomik özgürlüklerini yitirdiler. Krallar, orduyu güçlendirmek, silâh ve malzeme temin etmek için, bireylerin şahsi haklarını çiğnemeyi ve mabede ait malları kullanmayı gerekli buldular. Savaşların etkisi altında bu krallara karşı çıkan olmadı. Denetim saraydaki küçük bir gurubun elinde idi. Bu kimseler için denetim çok kârlı geldiğinden barış zamanında bile onu bırakmak istemiyorlardı. Hakikaten bu eski bürokratlar, modern adaşlarını kıskandıracak kadar çeşitli gelir ve vergi kaynaklarını buldular.

Şimdi hemen hemen bundan beş bin yıl önce Lagaş'da yaşayan tarihcinin kendi zamanında tanık olduğu olayları kendi ağzından dinleyelim:

"Gemilerin denetleyicisi gemileri zorla aldı. Balıkların denetleyicisi balıklara el koydu. Bir Lagaşlı tüylü bir koyunu kırktırmak için saraya getirdiğinde yünü beyaz ise 5 şegel gümüş verdi, vezir de bir şegel gümüş aldı. Bir adam karısını boşarsa, *işakku* 5 şegel, veziri 1 şegel gümüş aldı. Bir parfümcü bir yağ hazırlarsa *işakku* 5 şegel, vezir 1 şegel aldı, saray kâhyası da 1 şegel aldı. Mabede ve onun mallarına gelince: *işakku* kendi malı gibi aldı." Bizim bu eski hikâyecimizin sözlerini kelime kelime çevirelim: "Tanrıların öküzleri *işakku*'nun soğan tarlasını sürdü. Tanrıların en iyi tarlaları *işakku*'nun soğan ve hıyar tarlası oldu." Buna ilâveten çok daha önemli olarak, mabet memurları, özellikle *şangu*'lar eşeklerinden, öküzlerinden ve pek çok tahıldan yoksun bırakıl-

dı. Ölümden bile vergi alındı. Bir ölmüş adam gömülmek üzre mezara götürüldüğünde bir hayli memur ve parazitler ölünün üzüntülü ailesinin, oldukça büyük miktarda arpası, ekmeği ve birası ile çeşitli eşyalarına el koymayı adeta bir iş haline getirdiler. Bizim tarihcimiz acı ile, memleketin bir ucundan diğer ucuna kadar "vergi toplayıcıları sarmıştı" diyor. Kuşkusuz bunlar sarayı şişirmiş ve zenginleştirmişti. Sarayın toprakları ve malları bir ucdan diğer uca ulaşmıştı. Sumer tarihcisinin sözlerine göre: "*işakku*'nun evleri ve tarlaları, saray hareminin evleri ve tarlaları, saray bakıcılarının evleri ve tarlaları bir baştan bir başa doldu."

Lagaş'ın ekonomisinin ve sosyal durumunun bu kadar bozuk olduğu bir sırada, Sumer tarihcisinin yazdığına göre, Lagaş halkının uzun zamandanberi özlemini çektiği özgürlük ve adaleti yeniden getiren, tanrı korkusu bilen Urukagina isimli bir kral ortaya çıktı. O gemicilerin denetleyicisini gemicilerden uzaklaştırdı. Davarın denetleyicisini küçük büyük baş davarcılardan uzaklaştırdı. Balıkcıların denetleyicisini balıkcılardan ayırdı. Beyaz koyunun kırkılması için verilen gümüşten denetleyiciyi ayırdı. Bir adam karısından boşandığı zaman ne *işakku*, ne de vezir bir şey alamadı. Bir parfüm yapıcısı yağı hazırladığında ne *işakku*, ne vezir, ne de saray kâhyası bir şey alamadı. Bir adam ölüp gömülmek üzre mezarlığa getirildiğinde ölenin mallarından daha önce hemen hemen yarısı alındığı halde, şimdi memurlar çok daha az alabildiler. Mabet mallarına şimdi saygı arttı. Bizim tarihcimize göre ülkenin bir ucundan diğer ucuna kadar "vergi denetleyicisi kalmadı". Urukagina Lagaş halkının "özgürlüğünü kazandırdı".

Urukagina yalnız acımasız zorba vergi denetleyicilerini ve parazit memurları bertaraf etmekle kalmadı, zenginlerin elinde fakirlerin sömürülmesine ve adaletsizce hareket edilmesine de son verdi. "Düşkün bir adamın evi bir 'büyük adam'ın evinin yanında ise ve 'büyük adam' ona 'onu senden satın almak istiyorum', derse, eğer o (büyük adam) tam onu almak üzre iken, küçük adam hakkım olanı öde, der ve 'büyük adam' onu ödemezse, 'büyük adam' onu düşkün adamdan zorla alamaz."

Urukagina aynı zamanda ülkeyi zorbalardan, hırsızlardan ve katillerden arındırıyor. Örneğin, "fakir adamın oğlu balık tutulan yerden uzaklaşınca kimse onun balıklarını çalamayacak". Hiç bir varlıklı memur 'fakir adamın annesi'nin bahçesinden geçmeğe, ağaçlarını koparmağa ve meyvelerini götürmeğe, vaktiyle yaptıkları gibi, cesaret edemez. Uruka-

gina Lagaş'ın tanrısı Ningirsu'dan, dulların ve yetimlerin "güçlü adam" tarafından kurban edilmesine izin vermemesi için söz aldı.

Bu reform Umma ile Lagaş arasındaki güç kavgasına ne kadar etki yaptı ve yardımcı oldu? Maalesef tahmin edilen zafer ve gücü getirmekten uzaktı. Urukagina ve onun reformu kısa bir zamanda "rüzgar gibi geçti". Diğer birçok reformcular gibi "çok az" ile "çok geç" gelmiş gibi görünüyor. Onun idaresi 10 yıl kadar sürdü ve kendisi ile birlikte şehri de, kısa bir süre Sumer ve civarındaki yerlerin kralları olmayı başaran Umma'nın aç gözlü kralı Lugalzaggisi'nin eline düştü.

Urukagina'nın reformu ve onun sosyal kapsamı bizim eski tarihcimize çok derinden etki yapmış. Bu metin az veya çok farklılıklarla üçü koni, biri oval şeklinde olan 4 kil belge üzerine yazılmış olarak bulunmuştur. Hepsi Fransızların 1878 de Lagaş'da yaptıkları kazılardan çıkmıştır. Bunlar, altıncı bölümde belirttiğimiz, tarihi belgeler üzerinde çalışan ünlü Çiviyazısı uzmanı François Thureau-Dangin tarafından kopya edilmiş ve ilk çevrisi yapılmıştır.

Urukagina reformu hakkında burada verdiğimiz bilgiler, zamanımızın önder Sumeroloğu olan Arno Poebel tarafından metnin henüz yayınlanmamış çevrisine dayanmaktadır.

Açık olarak görülüyor ki, üçüncü binde Sumer'ler, kanun altında özgürlüğün yaşam için gerekli olduğunu biliyorlardı. Urukagina zamanında bu reforma ait kurallar kanun halinde yazılıp halka bildirilmiş mi idi, henüz belli değil. Şimdiye kadar o devirde yazılmış bir kanun kitabı bulunmadı. Yakın zamana kadar en eski kanun İ.Ö. 1750 yıllarına tarihlenebiliyordu. Fakat son yıllarda, üçüncü bin yıllarının sonuna tarihlenebilen Sumer kralı Ur-Nammu'ya ait yeni bir kanun kitabı meydana çıktı. Bunun 1889-1900 yıllarında yapılan kazılarda bulunmuş olmasına rağmen ancak 1952 yılında hemen hemen bir rastlantı sonucu varlığı farkedilerek çevrisi yapılmıştır. Ur-Nammu kanunu hakkındaki bilgi sekizinci bölümde bulunacaktır.

BÖLÜM 8-KANUN KİTABI

İLK ''MUSA''

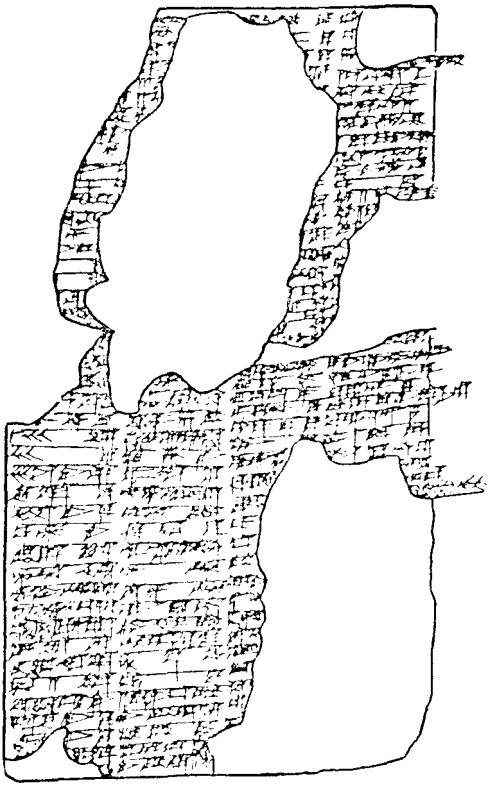
1943 yılına kadar en eski olarak bilinen kanun kitabı İ.Ö. 1750 yıllarında saltanata başlayan ünlü Sami kralı Hammurabi tarafından resmi olarak halka açıklanmıştı. Bu kanun kitabı Babil Sami dilinde Çiviyazısı ile yazılmış olup bir giriş ile daha çok beddua ile dolu bir sonuç kısmı arasında 300'e yakın kanun maddesini kapsamaktadır. Bu kanunun yazıldığı diyorit taşından yapılmış kabartma Louvre müzesinde vakarlı ve etkileyici bir şekilde durmaktadır. Bu, şimdiye kadar bulunan eski kanun belgeleri arasında, eskiliği ve antik değeri bakımından değil, fakat hukuki ayrıntılarının bolluğu ve iyi korunmuş bir durumda bulunması yönünden en göze çarpıcı olanıdır. 1947 yılında, Hammurabi'den 150 yıl kadar önce yaşamış olan kral Lipit-İştar'a ait yeni bir kanun bulunmuştu.

Genellikle Lipit-İştar kanunu olarak adlandırılan bu kanun güneşte kurutulmuş bir kil tablet üzerine Çiviyazısı ile, Sami dilinde değil, Sumer dilinde yazılmıştır. Bu tablet hemen hemen bu yüz yılın başında kazıdan çıkmasına rağmen, çeşitli nedenler yüzünden ne olduğu anlaşılmadan ve yayınlanmadan beklemişti. Nihayet University Museum'da şef yardımcısı olan François Steele tarafından benim yardımımla rekonstre edilerek çevrisi yapıldı. Bu kanun da, görünüşe göre bir giriş ve bir sonuç kısmı ile ne kadar olduğu bilinemeyen kanun maddelerini kapsamaktadır.

Fakat Lipit-İştar'ın ilk kanun yapıcısı olarak ortaya atılan ünü pek çabuk söndü. 1948 yılında Bağdat'daki Irak müzesi müdürü Taha Baqir, pek önemli olmayan Harmal höyüğünde yaptığı kazıda kanun maddelerini kapsayan iki tablet bulduğunu açıkladı. Bunlar Hammurabi kanunu gibi Sami dilde yazılmıştı. Bu tabletler Yale Üniversitesinde ünlü Çiviyazıları uzmanı Albrecht Goetze tarafından kopya edildi ve yayınlandı. Maddelerden evvel gelen kısa girişte (sonuç kısmı yok) Bilalama isimli bir kraldan söz edilmiştir. Bu kral Lipit-İştar'dan 70 yıl kadar önce yaşamış olmalı. Bu Sami Bilalama kanunu da 1952 yılında ben, Ur-Nammu isimli Sumer kralı tarafından yazdırılan bir tableti görüp kopya

ve çevrisini yapıncaya kadar, ilk kanun olarak ününü korudu. Halen çok iyi bilinen üçüncü Ur sülâlesinin kurucusu olan bu kralın saltanatı en kısa kronolojiye göre bile 2050 yıllarına rastlar, Hammurabi'den 300 yıl önce Ur-Nammu tableti, 1951-1952 yılında Fulbright araştırmacı profesör olarak gitmiş olduğum İstanbul Arkeoloji Müzeleri tablet kolleksiyonunda bulunan yüzlerce edebi tabletten biridir.

Eğer Leiden Üniversitesinde Çiviyazıları uzmanı Prof. F.R. Kraus' un bir mektubu bana gelmemiş olsaydı, belki de bu Ur-Nammu tableti tamamiyle gözümden kaçmış olacaktı. Prof. Kraus ile, daha önce Sumeroloji araştırmaları için İstanbul'a gittiğim zaman karşılaşmıştım. Kendisi Tablet Arşivinde şef idi. Benim tekrar İstanbul'a geldiğimi duyunca bana mektup gönderdi. Mektubunda, müzeden ayrılmadan bir kaç yıl

6. Ur-Nammu kanunu, İstanbul Müzesinde bulunan tablette, metnin giriş kısmının kopyası.

önce Sumerce kanun maddeleri yazılı iki tablet parçası bulduğunu, bunların aynı tablete ait olduğunu anlayarak birleştirdiğini ve Nippur koleksiyonuna 3191 numara ile kaydettiğini yazıyor ve kapsamı ilginç olduğu için belki kopyasını yapmak isteyeceğimi ekliyordu.

Sumer kanun tableti son derece az olduğundan, hemen Nippur 3191 numaralı tableti masamın üzerine koydum. Güneşte kurutulmuş açık kahverenginde 20×10 cm. büyüklüğünde tablet önümde duruyor. Metnin yarıdan çok kısmı bozuk, kalan kısmı da ilk bakışta ümit kırıcı bir şekilde okunamayacak izlenimini veriyor. Fakat bir çok günler büyük bir dikkatle yapılan çalışmalar sonucu kapsamı açığa çıkmaya başladı. Elimde o zamana kadar bilinen kanun kitaplarından en eskisini tuttuğumu anlayınca hiç de az heyecanlanmadım. Eski yazı ustası, tableti dördü ön, dördü arka yüzde olmak üzre sekiz sütuna bölmüş. Her sütunda çok sık yazılmış tahminen kırkdört satır var. Bunların yarısından azı ancak okunabiliyor. Ön yüzde birçok bozuk yerleri nedeniyle az bir bölümü çözülebilen uzun bir giriş kısmı var. Kısaca şöyle yazılıyor:

Dünya yaratıldıktan, Sumer ülkesinin ve Ur şehrinin (Tevrat'da Kaldealıların Ur'u olarak belirtilen şehir) kaderi tayin edildikten sonra, Sumer tanrılar kurulunun baş iki tanrısı olan An ve Enlil, ay tanrısı Nanna'yı Ur'un kralı yaptılar. Bir gün bu tanrı, yeryüzünde kendisinin temsilcisi olarak Sumer ve Ur'da hükmetsin, diye Ur-Nammu'yu görevlendirdi. Bu yeni kral ilk olarak Sumer ve Ur'un askeri ve politik güvenliğini sağlamayı başardı. Özellikle Ur'a doğru genişlemekte olan sınır komşusu Lagaş şehir devleti ile savaş yapmayı gerekli buldu. Savaşı kazanarak Lagaş'ın kralı Namhani'yi öldürdü ve "Ur'un kralı tanrı Nanna'nın gücü ile" Ur'un sınırlarını eski durumuna getirdi. Bundan sonra ülkenin içinde sosyal bir reform yapmaya sıra gelmişti. O, kanunda özellikle kendilerinden söz edilen yalancı, düzenbazları, halkın öküzüne, koyununa, eşeğine el koyan yağmacıları ülkeden attı. Uzunluk ve ağırlık ölçülerini değişmeyecek şekilde tesbit etti. "Öksüzü zengine, bir şegel gümüşü olanı bir mine (60 şegel) gümüşü olana kurban ettirmedi." Buna ait kısımlar bozuk olmasına rağmen Ur-Nammu'nun bu kanunu, ülkeye adaleti getirmek ve halkın durumunun düzelmesini sağlamak amacı ile yaptığı kuşkusuz.

Tabletin arka yüzünde kanunun maddeleri başlıyor olmalı. Fakat o kısım öyle bozuk ki, ancak 5 maddesi oldukça güvenli olarak tamamlanabildi. Bunlardan birincisi su ile ilgili bir ceza gibi görünüyor. İkincisi

bir kölenin efendisine dönüşüne ait. Çok bozuk okunması pek güç olan diğer üçü, insanlığın sosyal gelişme tarihi bakımından özel bir değer taşıyor. Daha geç zamana ait Tevrat'daki göz göze, diş dişe olan cezaya karşılık İ.Ö. 2000 yıllarında cezaların daha insancıl olduğunu ve insan vücuduna yapılan bir zararın bir tazminatla karşılandığını gösteriyor. Bu maddelerin tarihi değerleri nedeniyle bugünkü harflerle Sumercesini ve çevrisini veriyorum:

tukum-bi	Eğer
(lu-lu-ra	(bir adam bir adama
giş- .... ta)	bir ..... nesne ile)
..... -a-ni	onun .....
gir in-kud	ayak kırılırsa
10-gin-Ku-babbar	10 gin gümüşü
i-la-e	ona tartacak
tukum-bi	Eğer
lu-lu-ra	bir adam diğer adamın
giş-tukul-ta	bir silâhla
gir-pad-du	kemiklerini
al-mu-ra-ni	..... -den
in-zi-ir	ayırırsa
1-ma-na-ku-babbar	bir mana gümüş
i-la-e	tartacak
tukum-bi	Eğer
lu-lu-ra	bir adam bir adamın
geşpu-ta	bir geşpu-aracı ile
ka- ..... in-kad	burnunu (?) keserse
2 / 3-ma-na-ku-babbar	2 / 3 mana gümüşü
i-la-e	tartacak

Ur-Nammu, bakalım daha ne kadar zaman dünyada ilk kanun yapıcısı olarak durumunu koruyacak. Daha Ur-Nammu doğmadan çok önce Sumer'de kanun yapıcılarının varlığına dair bir çok veriler var. Er veya geç şanslı bir arkeolog Ur-Nammu'dan 100 yıl önce yazılmış bir kanun kitabı bulacaktır.

Sumer'de hak ve hukuk gerek teorik, gerek pratik alanlara, daha doğrusu sosyal yaşama ve iş hayatına etki yapmıştı. Geçen yüz yılda arkeologlar Sumerlere ait anlaşmalar, kontratlar, vasiyetnameler, makbuzlar, notlar, mahkeme kararları yazılı binlerce tablet çıkardılar gün ışığına. Sumer okullarında ilerlemiş öğrenciler çok özelleşmiş hukuki terimleri, kanun maddelerini ve mahkeme kararlarını yazarak öğrenmeğe çalışmışlardır. Böyle bir mahkeme kararının bütün metnini kapsayan bir tablet 1950 yılında bulundu. "Susan kadının durumu" olarak isimlendirebileceğimiz bu metin dokuzuncu bölümde verilecektir.

BÖLÜM 9-ADALET

İLK MAHKEME KARARI

İ.Ö. 1850 yıllarında Sumer ülkesinde bir cinayet işleniyor. Biri berber, biri bahçıvan, biri de mesleği belli olmayan üç kişi tarafından Lu-İnanna isimli bir mabet memuru öldürülüyor. Katiller bilinmeyen bir nedenden, onun Nin-dada isimli karısına, kocasını öldürdüklerini söylüyorlar. Kadın bunu gidip ilgililere bildireceği yerde susup oturuyor. Fakat o zaman bile, daha doğrusu yüksek uygarlığı olan Sumer'de bu haber başkent İsin'de oturan kral Ur-Ninurta'ya ulaşıyor. O da bu işin araştırılması görevini Nippur şehrindeki adalet mahkemesi halk kuruluna veriyor. Kurulun 9 üyesi, yalnız üç katilin değil cinayeti bildirmeyen kadının da aynı oranda suçlu olduğunu savunuyor.

Kurul üyelerinden ikisi buna karşı çıkarak kadının bu cinayete katılmadığını ve cezalanmaması gerektiğini söylüyor.

Kurul üyeleri bu savunmayı yerinde buluyor. Çünkü görünüşe göre kadının kocası, karısına iyi bakamıyormuş. Bu durumda kadının susması onu adalete karşı suçlu yapmıyordu. Karar "katil olan üç adamın cezalandırılması" idi. Buna göre Nippur kurulu tarafından yalnız üç katil ölüm cezasına çarptırılıyordu.

Bu cinayet mahkeme tutanağı ve kararı bir kil tablet üzerine yazılmış olarak 1950 yılında Şikago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Pennsylvania Üniversite Müzesinin birlikte yaptıkları kazıda bulunmuştur. Thorkild Jacobsen ve ben bu metin üzerinde çalıştık ve çevrisini yaptık. Tabletteki bazı kelime ve cümlelerin anlamları halâ şüpheli, fakat metnin genel anlamı hemen hemen tam. Bu tabletin köşesi kırık, fakat Üniversite Müzesinde daha evvel yapılan kazılardan çıkmış bir küçük parçadan kırık satırlar tamamlandı. Metnin ikinci bir kopyası olduğunu belirten küçük parçanın bulunması "susan kadın" olayı hakkında Nippur mahkemesinin vermiş olduğu bu karar, Sumer hukukcuları arasında hatırlanması gereken bir hukuki örnek olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Amerika'nın yüksek mahkeme kararlarında da aynı işlem yapılmaktadır.

Metnin kelime kelime çevirisi:

"Lu-Sin'in oğlu berber Nanna-sig, Ku-Nanna'nın oğlu Lu-Sin, Adda-kalla'nın kölesi bahçıvan Enlil-ennam Lugal-apindu'nın oğlu *nişakku* memuru Lu-İnanna'yı öldürdü. Lugal-apindu'nın oğlu Lu-İnanna'yı ölüme koyduktan sonra Lu-İnanna'nın karısı olan Lu-Ninurta'nın kızı Nin-dada'ya kocasının öldürüldüğünü söylediler.

Lu-Ninurta'nın kızı Nin-dada ağzını açmadı, dudak(ları) kilitli kaldı.

Onların durumu İsin (şehri)ndeki kralın önüne getirildi, ve kral Ur-Ninurta bu konunun Nippur kurulu tarafından ele alınmasını emretti.

(Orada) Lugal ....'ın oğlu Ur-Gula, kuş avcısı Dudu, bağımlı Ali-ellati, Lu-Sin'in oğlu Buzu, ... -Ea'nın oğlu Eluti, taşıyıcı (?) Şeş-kalla, bahçıvan Lugal-kan, Sin-andul'un oğlu Lugal-azida (ve) Şara- .... 'nın oğlu Şeş-kalla (kurula) döndüler ve dediler:

"Kim bir adamı öldürmüşse yaşamağa lâyık değildir. Bu üç adam ve kadın, *nişakku* memuru Lugal-apindu'nın oğlu Lu-İnanna'nın sandelyesi önünde ölmelidir."

(Sonra) Ninurta'nın memuru Şu .... -lilum (ve) bahçıvan Ubar-Sin (kurula) döndüler ve dediler:

"Lu-Ninurta'nın kızı Nin-dada'nın kocasının öldüğü belli, (fakat) kadın ne yaptı (?) ki, o öldürülsün?"

(Sonra) Nippur kurulunun (üyeleri) onlara dediler::

"Kocası kendisine bakmayan (?) kadın kocasının düşmanlarını bildiği tamam. Kocasının öldürüldüğünü duyduktan (sonra) niçin kadın susmasın (?) Kocasını o mu öldürdü? (adamı) öldürenlerin cezalandırılması (?) yeterlidir.

Nippur kurulunun kararına göre, Lu-Sin'in oğlu Nanna-sig, Ku-Nanna'nın oğlu berber Ku-Enlil, Adda-kalla'nın kölesi bahçıvan Enlil-ennam'ı idam edilmek üzre (cellata) verdiler. (bu) Nippur kurulu tarafından ele alınan bir durumdur."

Bu çeviri yapıldıktan sonra, bugünkü mahkemelerde böyle bir durum karşısında ne gibi bir karar verileceğini öğrenmenin ve bir karşılaştırma yapmanın önemli olacağını düşündük. Bunun için Pennsylvania Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Owen J. Roberts'e (kendisi 1930-45 yılları arasında Amerika yüksek mahkemesinde hakimdi) gönderdik ve

bu karar hakkındaki düşüncesini sorduk. Cevap son derece ilginçti. Çünki bu zamanın hakimleri de bundan dört bin yıl önce yaşamış Sumerli meslekdaşları gibi, aynı kararı vereceklermiş. Roberts'in yazdıklarını buraya alıyorum: "Bizim kanunlarımıza göre, böyle bir durumda kadın suç ortağı olarak kabul edilmez. Onun suçlu olması için cinayetin yalnız yapıldığını bilmesi değil, cinayet sırasında orada bulunması, teşvik etmesi ve yardım etmesi gereklidir."

Son yıllarda gün ışığına çıkan Sumer belgelerinden önemlileri yalnız hukuk ile ilgili olanlar değildir. 1954 yılında, iyi okunan kısımlarının çevrisi ön bildiri olarak sunulan insanlığın en eski reçetesini de bunlar arasında sayabiliriz.

İ.Ö. üçüncü binlerde yaşayan Lulu isimli bir hekim Ur şehrinde mesleğini yürütüyor. Kuşkusuz bütün Sumer'de ünü yayılmıştı. 1954 yılına kadar yayınlanmış Mezopotamya'dan çıkan bütün tıp ile ilgili metinler birinci bin yıllarına aitti, ve hepsi de tıbbi tedaviden çok sihir ve büyüye dayanıyordu. Yeni çevrisi yapılan bu reçete ise üçüncü binin başlarında yazılmış olmasına rağmen içinde sihir ve büyü ile ilgili hiç bir iz bulunmuyor. En eski tıbbi belgeyi kapsayan bu tablet onuncu bölümde açıklanacaktır.

BÖLÜM 10-TIP

İLK İLÂÇ YAPIMI VE KULLANIMI

İ.Ö. üçüncü binin sonlarına doğru yaşayan bir Sumer doktoru meslekdaşlarının ve öğrencilerin yararlanması için iyi edici önemli ilâçları bir reçete halinde toplayarak yazmağa karar veriyor. Yumuşak kilden 9,5×16 cm. büyüklüğünde bir tablet hazırlıyor. Bir kamışın ucunu üçgen şeklinde yontuyor ve bu tabletin üzerine Çiviyazısı diye adlandırdığımız o zamanın yazısı ile bu ilâçları bir bir yazıyor. İşte bu, bilinen en eski tıp "el kitabı". Bu kitap bir Amerikan heyetinin yaptığı kazıda bulunup Philadelphia University Museum'a getirilinceye kadar Nippur şehri harabeleri altında dört bin yıl beklemiş durmuştur.

Bu tabletin varlığını, benden evvel University Museum'ın Babil koleksiyonunda şef olarak çalışan Dr. Leon Legrain'in 1940'da *Bulletin* mecmuasında çıkan "Nippur Old Drugstore" (Nippur'un eski eczanesi) makalesinden öğrendim. Burada büyük bir cesaretle metnin çevrisini yapmağa çalışmış. Fakat bu yalnız Çiviyazısı uzmanının yapacağı bir iş olamazdı. Metindeki anlatım bir hayli yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren teknik terimleri kapsıyordu. Bu yüzden bir bilim tarihcisi özellikle kimya dalında çalışmış bir uzmanla işbirliği yapmak gerekiyordu. University Museum'da tablet kolleksiyonuna şef olunca büyük bir istekle zaman zaman bu tableti alıp çalışmak üzre masama koydum ve tekrar tekrar çevrisini yapmağı denedim, fakat bir türlü olmadı. Her yerine geri koyduğumda, yeni bir fırsatın gelmesini bekledim.

1953 yılının bir cumartesi sabahı genç bir adam büroma gelerek, kendisini Philadelphia'da kimyager Martin Levy olarak tanıttı. Tabiat tarihi üzerinde henüz doktorasını yapmış. Bana, tablet kolleksiyonu içinde tabiat tarihi ve teknik alanla ilgili birlikte çalışabileceğimiz herhangi bir tablet bilip bilmediğimi, sordu. Nihayet bir fırsat gelmişti ayağıma. Tekrar tableti dolaptan çıkardım, fakat bu defa en azından kaba taslak bir çevrisini yapmadan yerine koymadım. Levy ve ben haftalarca çalıştık. Ben Sumerce işaretlerin okunuşu ve metnin gramer yapısının analizi ile yetindim. Martin Levy eski çağın teknik ve kimya yöntemlerine dayanan bilgi ve anlayışı ile dünyanın ilk reçetesini meydana çıkardı.

Bu belgeden öğrendiğimize göre, Sumer hekimi ilâçların esas maddelerini aynı modern zamanda olduğu gibi, hayvansal, bitkisel ve madensel kaynaklardan elde etmiş. Onun başlıca madensel maddeleri sodyum chlorid (mutfak tuzu), potasyum nitrate (güherçile)dı. Hayvansal madde olarak süt, yılan derisi, kaplumbağa kabuğu kullanmış, fakat en çok kullandığı maddeler bitkisel ot cinsinden cassia (çin tarçını), Myrtle (Mersin ağacı), asafoetida (şeytan tersi otu), thyme (nane); ağaçlardan söğüt, armut, köknar, incir, hurmadan yararlanmıştır. Bunların tohumları, kökleri, dalları, kabukları, suları ya bütün olarak ya toz halinde saklanmış olmalı.

Bizim doktorumuz tarafından yazılan bu ilâçların bir kısmı kaynatılarak veya filitre edilerek ya merhem olarak sürülüyor veya sulu olarak içiliyor. Bir merhem yapılırken birkaç madde döğülerek toz haline getiriliyor. *Kuşumma* şarabı içinde eritiliyor. Bu karışım reçine yağı ve sedir ağacı yağı ile karıştırılıyor. Diğer bir merhem tarifinde de toz haline getirilmiş nehir çamuru su ve bal ile yoğuruluyor ve üzerine reçine yağı yerine "deniz" yağı dökülüyor. Süzülme işlemi ile yapılacak ilâçların tarifi daha karışık. Bunların nasıl yapılacağı gösterilmiş. Bunlardan üç reçetede kaynatma metodu kullanılmış (Sumerce metni hemen hemen tam anlaşılıyor). İstenilen ana maddenin ayrılabilmesi için karışını suda kaynatılıyor ve alkali ile tuz ilâve ediliyor. Bunlar ihtimal büyük oranda elde edilen bu karışımı korumak için kullanılıyor. Mamafi bu hiç bir reçetede kanıtlanmıyor. Sonra da elde edilen bu madde vücutta ağrıyan yerin üzerine ya serpiliyor veya sürülüyor. Bundan sonra bir veya iki madde ilâve ediliyor.

İçilecek ilâçlara gelince: hastanın ilâcı kolaylıkla içebilmesi için hep bira kullanılmıştır. Çeşitli maddeler döğülüp toz haline getirildikten sonra birada eritilerek hastaya içiriliyor. Yalnız bir defasında "nehir" yağını (?) kolay içirmek için bira ile süt de kullanılmış gibi görünüyor.

İ.Ö. üçüncü binlere ait olan bu tek tablet bile Sumer'de eczacılığın bir hayli ilerlemiş olduğunu gösteriyor. Dolaylı olsa da tablet pek çok karışık kimyasal usullere ve metodlara ait geniş bilgileri kapsamaktadır. Örnek olarak: Bir kaç reçetede kullanılacak madde toz haline getirilmeden önce yıkanması öneriliyor ki, birçok kimyasal işlemlerde gereklidir.

Diğer bir örnek de: Bir reçetede ana madde olarak kullanılan toz haline getirilmiş alkali ihtimal soda bakımından zengin olan Chenopo-

diaceae (çoğunlukla salicornia fruticosaya benzer) bitkisinin külleridir. Bu tarzda hazırlanmış soda külü İ.Ö. yedinci yüz yılda kullanılmış. Cam yapımında da orta çağda kullanılmıştır. Her iki reçetede alkali hayvansal yağı bol bir madde ile karıştırılarak dışda kullanılmak üzre bir tür sabun oluşturulmuş olması kimya bakımından ilgi çekicidir.

Bu bizim Sumer doktoruzumuzun yazmış olduğu reçetede diğer bir madde de elde edilmesi bazı kimyasal bilgilere dayanan potasyum nitrat veya güherçiledir. Daha geç Asur metodlarına dayanarak Sumerlerin de aynı yöntemle idrar gibi nitrojeni çok maddelerin oluşturduğu helâ çukurları kontrol edilmiş ve kristalleşmiş olanlar ayrılmıştır. Problem, içinde sodyum chloride ve diğer potasyum, sodyum tuzlarının ve ayni şekilde azot içeren maddelere ait parçaları ayırmak için ihtimal bir tür kristalleştirme metodu ile çözülmüştür. Bugün halâ Hindistan ve Mısır'da bu eski adetten yararlanılıyor. Kireç veya eski harç içeren organik maddelerle güherçile elde etmek için karıştırılıyor.

Bir bakımdan bu bizim eski metin çok hayal kırıklığına uğratıyor. Verilen reçetelerin hangi hastalıklar için hazırlandığı yazılmadığından biz bunların tedavi değerini kontrol edemiyoruz. Ama herhalde çok fazla değildi. Zira Sumer doktorları denemeye ve kanıtlamaya pek girişmemişler gibi görünüyor. Kuşkusuz bir çok ilâçların seçiminde güzel kokulu bitkilerin kullanılması eski geleneklere inanıldığını yansıtmaktadır. Bir reçetede yara temizleme maddesinin hazırlanması anlatılıyor ki, bunlardan tuz antiseptik, potasyum nitrat (güherçile) büzücü niteliğindedir.

Bu Sumer reçetelerinde diğer bir eksiklik de alınan maddenin ne kullanılan miktarı, ne de günde kaç defa alınacağı belirtilmiş. Bu da belki "mesleki kıskançlıktan" olabilir. Belki de bu Sumer doktorunun miktara ait ayrıntılı bilgi vermemesi ya tıbbi olmayan çevrelerden, veya hatta kendi meslekdaşlarından saklamak içindi, veya miktarların yazılması pek önemli görülmedi. Zira bu ilâçlar yapılırken göz kararıyle hareket edilmiş olunabilir.

Bu tableti yazan Sumer doktorunun sihir ve büyüden söz etmemesi ilgi çekicidir. Hiç birinde ne bir tanrıdan, ne de bir demondan söz vardır. Fakat bu, üçüncü binde Sumer'ler hastalığı iyi etmek için, ona neden olduğu düşünülen şeytan ve cinleri kaçırmak üzre dua ve büyü yoluna baş vurmağı bilmiyorlardı, demek değildir. Aksine, üzerinde çeşitli sihirler yazılan ve yazarlar tarafından, bunların kötü cinlere karşı kulla-

nılacak muska olduğu belirtilen üç düzine kadar küçük tablet bulunmuştur. Daha geç devirlerdeki Babillilerde olduğu gibi Sumer'lerde de çeşitli hastalıklara, insan vücuduna giren fena cinlerin neden olduğuna inanılıyordu. Sumerlerin şifa sanatının koruyucusu olarak ve "karabaşlıların (Sumerlerin) büyük hekimleri" şeklinde adlandırdıkları Bau, Gula ve Ninisinna tanrıları için yazılan bir ilâhide yarım düzeniye yakın hastalık cinlerinin ismi belirtilmiştir. Buna rağmen tıbbi kitap olan bu kil tablette batıl inançlara yer verilmemesi çok ilginçtir.

İ.Ö. üçüncü binin sonuna doğru yazılmış bu tıbbi tablet, Çiviyazısı uzmanları için bile bir sürprizdi. Çünki onlar tıp ile ilgili bir yazıdan çok tarım ile ilgili bir belge beklerlerdi. Tarım Sumer ekonomisinin ana uğraşısı idi. Zenginlik ve refahın esas kaynağı olan tarım, üçüncü binden önce ona ait bilgi ve metodların çok gelişmiş olmasına dayanıyordu. Fakat ancak iki bin yıllarında yazılmış çiftçiliğe ait bir "el kitabı" bulunabilmiştir. Bununla ilgili bilgiler Bölüm 11 de verilmiştir.

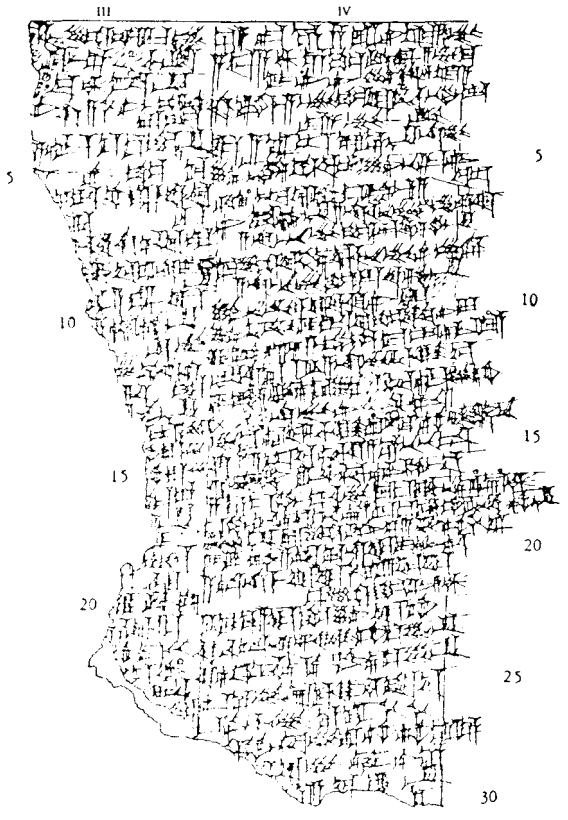
BÖLÜM 11-TARIM

TARIM: ÇİFTÇİNİN İLK GÜNLÜĞÜ

Amerika'lıların Irak'da yaptıkları bir kazıda bulunan küçük bir tablet, üç bin beşyüz yıldan daha önceki tarım tarihini ve tarım metodlarını vermesi bakımından son derece önemlidir. 1941-50 yılları arasında Chicago Üniversitesi Oriental Institute ile Pennsylvania Üniversitesi Müzesinin parasal yardımları sonucu, eski Sumer şehri Nippur'da yapılan kazıda 7× 11.5 cm. büyüklüğünde bir tablet bulunmuştu. Tablet başta okunamayacak kadar bozuk görünüyordu. Fakat Üniversite Müzesi labratuvarında temizlenip pişirildikten ve kırık parçaları yapıştırıldıktan sonra metin okunabilir hale geldi. Bu tablet bulunmadan önce, buna ait 8 parça biliniyordu, fakat metnin orta kısmını teşkil eden ve 35 satırı kapsayan bu yeni parça bulununcaya kadar onlardan güvenilir bir çevri yapmak olanaksızdı.

Bütün parçaları birleştirildikten sonra 108 satıra ulaşan bu belgede bir köylü oğluna, suların taşdığı Mayıs ve Haziran aylarından başlayarak tarlaların temizlenip ekilmesi, ertesi senenin Nisan, Mayıs aylarına kadar olan bir senelik tarıma ait işler anlatılıyor; bu nedenle belgeye çiftçinin "El Kitabı" denmiştir. Bu Nippur tableti bulunmadan önce, ona benzer eskiye ait iki tane çiftçinin "El Kitabı" biliniyordu. Bunlardan birisi Virgil'in çok şairane yazılmış Georgica'sı ile Hesiod'un "İş ve Günler" adlı yapıtlarıdır. Bunlardan daha eskisi olan Hesiod'un yapıtı ihtimal İ.Ö. sekizinci yüzyıla aittir. Buna karşılık yeni tamamlanan Sumer kil belgesi İ.Ö. 1700 yıllarında yazılmıştır ve Hesiod'un eserinden hemen hemen bin yıl önce meydana getirilmiştir.

Sumerlerin yazdığı çiftçi "El Kitabı" "Vaktiyle bir çiftçi oğluna şu önerilerde bulundu" satırı ile başlıyor. Bundan sonraki kısım iyi bir ürün almak için önemli işler ve görevlere ait uyarılardır. Sumer'in çorak toprağı için sulama en önemli işlerden olduğundan evvelâ sulama ile ilgili işler hakkında öneriler geliyor: Suyun tarlada çok yükselmemesine dikkat edilmesi, sular çekilir çekilmez ıslak toprağın iyi korunabilmesi için öküzlerin ve benzeri hayvanların oraya girmesinin önlenmesi, tarlanın

7. Çiftçinin Günlüğü. 1949-50'de yapılan kazıda bulunmuş 4 sütunlu bir tabletten bir bölümünün kopyası.

yabani otlardan, anızlardan temizlenmesi ve etrafı çitle çevrilmesi öneriliyor.

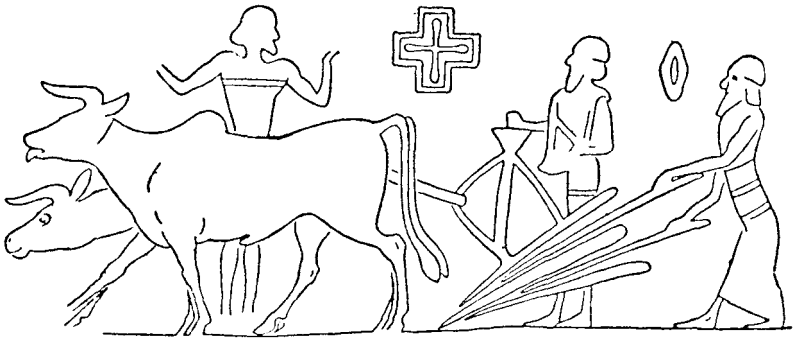
Bundan sonra kendi evindekileri ve kiraladığı yardımcıları ile, bütün araç ve gereçleri, sepet ve kapları, sürmek için yedek bir öküzü hazırlamalı. Sürmeğe başlamadan önce kazma ile iki defa, çapa ile bir kez toprağı altüst etmeli. Topaç olan toprağın ufalanması için gereğinde çekiç kullanmalı. İşçilerin yanlarında bulunulması ve onların işi kaytarmamalarına göz kulak olunması öneriliyor.

Sürme ve tohumlama birlikte yapılıyor. Bu da bir "tohumlama makinası" ile oluyor. Tohumlar, sabana yerleştirilmiş ve ucu huni şeklinde olan bir kaba konuyor, tarla sürülürken bir taraftan da tohumlar

azar azar huniden aynı derinliğe dökülüyordu. Köylü, 7 metre kadar genişlikte 8 sıra arık açmalı, tohumların hepsinin aynı derinliğe konulmasına dikkat etmeli, deniyor. "El Kitabı"nda bu şöyle anlatılıyor: "Arpa tohumlarını atan adamı gözetle, tohumları eşit olarak 2 parmak derinliğine atsın." Eğer tohumlar toprağa yeterli derinlikte girmezse o, "sabanın dilini" değiştirmeli. "El Kitabı" yazarına göre toprağın çeşitli sürme şekli var. Bunu şu tarzda öneriyor: "Nereyi düz sürdünse (bu kez) verev sür, nereyi verev sürdünse (bu kez) düz sür." Tohumlama bittikten sonra arpanın büyümesine engel olmasın diye toprak topaçlarını tohumlanan yerlerden uzaklaştırmalı. "Tohumlar topraktan çıkmağa başladıkları gün", diye devam eden Sumer "El Kitabı" çiftçi, tarla farelerinin ve zararlı böceklerin tanriçesi olan Ninkilim'e, onların büyüyen filizlere zarar vermemeleri için dua etmeli, bundan başka kuşları korkutmalı, arpalar arıkların toprağını kapayacak kadar büyüyünce onları sulamalı ve onlar "kayığın ortasındaki hasır gibi" sık olarak tarlayı kaplarsa ikinci kez sulamalı. Üçüncü kez "kral" tanesini sulamalı. Eğer o ıslak tanelerin kırmızıya dönüşdüğünü görürse ürün için tehlikeli olan korkunç *samına* hastalığına tutulmuştur. Eğer görünüş iyi ise yüzde on fazla ürün almak için dördüncü kez sulamalı.

Hasat zamanı yaklaşınca çiftçi, arpaların kendi ağırlıkları ile eğilmelerini beklememeli, "onun kuvvetli gününde" kesmeli, bu tam uygun zamandır. Hasat işinde üç kişilik bir gurup çalışır. Bunlardan birisi orakcı, ikincisi demet bağlayıcı, üçüncüsünün ne olduğu belli değil, Harman, ürünün taşınmasından sonra olur. Bu da sapların üzerinde beş gün boyunca getirilip, götürülen bir döven yardımı ile yapılır. Bundan sonra başaklar öküz tarafından çekilen bir "açıcı" ile "açılır". Bu sırada arpalar toprağa değdiğinden kirlenir. Bunun için uygun bir dua söylenerek bir sopa üzerine geçirilmiş yaba ile savrulur, böylece kir ve tozdan temizlenir.

Belge, burada verilen önerilerin çiftçinin kendisinden değil, Sumer baş tanrısı Enlil'in oğlu ve "hakiki çiftçi" olan Tanrı Ninurta'dan gelmiş olduğunu bildirmekle sona eriyor. Bu el kitabının yazılışı hakkında okuyucu, bir fikir edinsin, diye 18 satırının tam çevrisini veriyoruz. Yalnız şu unutulmamalı ki, metinde birçok teknik terimler belirsiz ve şüpheli olduğundan çevriler tahmini yapılmıştır. Aşağıda çevri, Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitü'sünün Çiviyazıları uzmanları olan Benno Lansberger ve Thorkild Jacobsen ile bunun yazarı tarafından çoğu bir-

8. Tarla sürme sahnesi. University Museum'da bulunan Nippur'dan çıkmış bir silindir mühründen kopya edilmiştir.

likte çalışarak yapılmıştır (Sumer dili ve kültürü üzerindeki bilgilerimiz genişledikçe ve eminleştikçe kuşkusuz çevri daha çok düzelecektir).

Vaktiyle bir çiftçi oğluna (bu) önerilerde bulundu:

"Tarlanı ekeceğin zaman suyu tarlana salarken dikkatli ol (ki), su (toprakda) çok yükselmesin. Suyu boşalttığın zaman toprağı hep nemli tutmağa bak; öküzleri içinde dolaştırma. Girenleri kovala ve oraya oturulan bir yer gibi özen göster. Onu, herbiri ensiz ve (ağırlığı) yarım kilonun 2 / 3 (den fazla) olmayan on tane balta ile temizle. (Anızlar) el ile yolunmalı ve demetlenmeli; dar çukurlar tırmık ile düzeltilmeli ve tarla dört tarafından çitlenmeli. Tarla (yaz güneşinde) yanarken dört eşit parçaya böl. Araçlarını gayretle gıcırdat (?). Boyunduruk sopaları sağlamlaştırılmalı, yeni kamçın çivi ile pekiştirilmiş olmalı, sapı işçi çocukları tarafından onarılmalı."

Sumer'in ekonomik zenginliğinin kaynağı yalnız tahıl tarlaları değil, sebze ve meyve bahçeleri de olmuştur. Onların çok eski zamandan beri uyguladıkları, önemli bir bahçe yapma teknik yöntemi, bahçelere gölge yapan ağaçların ekilmesi idi. Böylece bahçelerdeki sebzeler, kızgın güneşden ve rüzgardan korunuyordu. Bunu 12 nci bölümde verilen bir şiirden öğreniyoruz.

BÖLÜM 12-BAHÇIVANLIK

BAHÇECİLİK: İLK GÖLGE-AĞACI DİKME DENEMESİ

Daha önce de belirttiğim gibi, 1946 yılı American Schools of Research''ın yıllık profesörü ve Üniversite Müzesi temsilcisi olarak Irak ve İstanbul'a gitmiştim. İstanbul'da bulunduğum 4 aylık bir süre içinde destan ve mitoloji metinlerinden oluşan yüzü aşkın Sumer tabletinin kopyalarını yaptım. Kopya edilen tabletlerin çoğunluğu küçük ve orta büyüklükte parçalardan oluşuyordu. Fakat bunların içinde oldukça büyük olanlar da vardı: ''Sinir harbi'' olarak bildirdiğim (üçüncü bölümde) oniki sütunlu tablet, yaz ve kış arasındaki tartışmayı içeren sekiz sütunlu tablet (bk. onsekizinci bölüm), şimdiye kadar bilinmeyen benim ''İnanna ve Şukallituda: Bahçıvanın ölüm cezası'' olarak isimlendirdiğim altı sütunlu bir mitoloji bunlar arasındadır.

Bu son belge aslında 15×18,5 cm. olmalı, fakat şimdi ancak 10,5×18 cm. lik kısmı bulundu. İlk ve son sütunu hemen hemen tamamiyle bozuk, fakat geri kalan 4 sütun, yarısından fazlası tam olan ikiyüz satırlık metni çıkarmamıza imkan sağlıyor. Mitolojinin konusu zamanla anlaşılmağa başladıkça yalnız alışılmışın dışında olayı anlatması bakımından değil, iki önemli nokta bakımından da dikkate değer bir metin olduğu anlaşılıyor. İlki bir tanrıçanın, ölümlü birinin günahkârca işler yaptığına kızarak bütün memleketi kan denizine çevirmesidir. Bu metne paralel olarak, antik devir edebiyatında yalnız Tevrat'daki çıkış hikâyesinde İsrail tutsaklarının Mısır'dan çıkmasına izin vermeyen Firavun'a kızan tanrı Yahve'nin Mısır'ın sularını kana çevirmesi hikâyesi vardır. İkincisi bu çok eski mitolojinin yazarı, binlerce seneden beri bilinen ve adet olan, güneşden ve rüzgârdan sebze bahçelerini korumak için gölge verecek çeşitli ağaçların bahçelere dikilmesi tekniğini anlatmasıdır. Bu mitoloji şöyledir:

Bir zamanlar bahçe yapmak için pek çok çaba göstermesine karşılık hiç başaramayan Şukallituda isimli bir bahçıvan vardı. Ark ve tarhları dikkatle suladığı halde bitkiler soluveriyordu. Azgın rüzgar ''dağların tozu'' ile yüzüne çarpıyordu. Neyi büyük bir özenle dikerse hemen bo-

zulup gidiyordu. Bunun üzerine o gözlerini yıldızlı göğün doğusuna ve batısına kaldırdı, (verilen) işaretleri inceledi, tanrısal kanunları gözledi ve öğrendi. O, yeni bilgiler edindikten sonra, geniş yaprakları güneşin doğuşundan batışına kadar gölge veren (şimdiye kadar hangi ağaç olduğu tesbit edilemeyen) *sarbatu* ağaçlarını dikti. Bu bahçe tekniği deneyleri sonucu Şukallituda'nın bahçesinde her türlü yeşillik büyümeğe başlıyor.

Günlerden birgün (Yunanlı'lardaki Afrodit, Romalı'lardaki Venüs'ün karşılığı olan) tanrıça İnanna göğü ve yer yüzünü dolaşıp yorulduktan sonra yorgun vücudunu Şukallituda'nın bahçesi yakınında dinlenmeye bırakıyor. Bahçıvan onu bahçenin kenarından gözlüyor ve sonra o, tanrıçanın yorgun olarak derin uykuya dalmasından yararlanıp onunla cinsel ilişki kuruyor. Sabah olup güneş doğunca İnanna şaşkınlıkla durumu görüyor ve her ne pahasına olursa olsun, kendisini utanmazca kullanan ölümlüyü bulmaya karar veriyor. Bunun için Sumer'e üç felâket gönderiyor: 1. Bütün memleketin kuyularını kanla dolduruyor, öyle ki hurma bahçeleri ve bağlar kanla kaplanıyor. 2. Memlekete yıkıcı rüzgâr ve fırtınaları salıveriyor. 3. Buna ait satırların bozuk olması nedeniyle üçüncü felâketin ne olduğu anlaşılamıyor.

Bütün bu üç felâkete rağmen İnanna bu namus düşmanını bulamıyor. Her felâketten sonra Şukallituda babasının evine giderek ona tehlikeyi bildiriyor. Babası oğluna, adımlarını kardeşlerinin "kara başlıların" (Sumer halkı) yanına yöneltmesini ve şehirlilerin ortasında onlara yakın durmasını öneriyor. Şukallituda bu öneriye göre hareket ediyor ve böylece İnanna onu bulamıyor. İnanna büyük bir acı ile bu namus düşmanını bulamayacağını anlıyor. Bu yüzden, Eridu şehrindeki bilgelik tanrısı Enki'ye gidip ondan öneri ve yardım istemeğe karar veriyor. Tablet burada kesiliyor ve hikâyenin sonu da bilinmeden kalıyor. Önemli ve anlaşılabilen kısmının geçici çevrisini veriyoruz:

Şukallituda .....,
O arkları suladığı zaman,
Evleklerin yanında kuyuları kazdığı zaman,
Köklerinin üzerine tökezlendi, onlar tarafından kesildi.
Azgın rüzgâr getirdiklerinin hepsini,
Dağların tozları ile yüzüne çarptı.

Yüz .... nde ve .... eller,
Her tarafta esti, o kendisinin .... tanıyamadı.
Bakışlarını aşağı memlekete çevirdiği (zaman),
Doğudaki yıldızlara baktı,
Bakışlarını yukarı memlekete çevirdi,
Batıdaki yıldızlara baktı,
Uğurlu (iyi) işaretlerle kaplanmış göğü inceledi,
Göğün işaretlerinin manasını öğrendi,
Orada tanrısal kanunların nasıl uygulandığını gördü,
Tanrı buyruklarını inceledi.
Bahçesinde birbirine yakın olmayan beş, on yere,
Bu yerlere koruyucu olarak ağaçlar dikti.
Ağaçların koruyucu olanı -geniş gölgeli *sarbatu*- ağacı
Onun yerdeki gölgesi şafakta,
Öğlede, ve akşam vakti asla bitmez.

Bir gün kraliçem, göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
İnanna, göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
Elam ve Şubur'u dolaştıktan sonra,
..... dolaştıktan sonra,
Kutsal fahişe (İnanna) yorgunluk içinde (bahçeye) yaklaştı,
Hemen uykuya daldı.

Şukallituda bahçesinin köşesinden onu gördü, ...
Tecavüz etti ona, onu öptü,
Bahçesinin köşesine döndü.

Şafak attı, güneş doğdu,
Kadın korku ile etrafına bakındı,
İnanna korku ile etrafına bakındı.
Sonra kadın utancından nasıl bir felâket yaptı?
İnanna utancından ne yaptı!
Memlekette bütün kuyuları kan ile doldurdu,
Yakma odunu taşıyan köleler (erkek) kandan başka birşey içemediler,
Su doldurmak için gelen köleler (kadın) kandan başka birşey dolduramadılar.
"Benimle yatanı bütün memleket içinde bulmalıyım" dedi.

Fakat onunla yatanı o bulamadı,
Genç adam babasının evine girdi,
Şukallituda babasına dedi ki:

"Baba, arklar sulandığı zaman,
Evleklerin yanında kuyular açıldığı zaman, ...
Kökleri üzerine tökezlendim, onlar etlerimi kestiler;

Azgın rüzgâr getirdiklerinin hepsini,
Dağların tozları ile yüzüme çarptı,
Yüzümde .... ve ..... ellerim,
Her tarafta esti, benim .... artık tanıyamadım.

Bakışlarımı aşağı memlekete çevirdim, doğudaki yıldızlara baktım,
Gözlerimi memleketin yukarısına çevirdim,
Batıdaki yıldızlara baktım,
Uğurlu işaretlerle kaplanmış göğü inceledim,
Göğün işaretlerinin manasını öğrendim,

Orada tanrısal kanunların nasıl uygulandığını gördüm.
Tanrı buyruklarını inceledim.
Bahçede birbirine yakın olmayan beş, on yere,
Bu yerlere koruyucu olarak ağaçlar diktim.
Ağaçların gölgesi yerde, şafakta, öğlede, akşam üstü asla bitmez.

Bir gün kraliçem, göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
İnanna, göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
Elam ve Şubur'u dolaştıktan sonra,
..... dolaştıktan sonra,
Kutsal fahişe (İnanna) yorgunluk içinde (bahçeye) yaklaştı,
derin uykuya daldı.

Onu bahçemin köşesinden gördüm,
Tecavüz ettim ona, öptüm onu,
Bahçemin köşesine döndüm,

Şafak attı, güneş doğdu,
Kadın korku ile etrafına bakındı,
İnanna korku ile etrafına bakındı,
Sonra kadın utancından nasıl bir felâket yaptı!
İnanna, utancından ne yaptı!
Memlekette bütün kuyuları kan ile doldurdu,
Yakma odunu taşıyan köleler (erkek) kandan başka birşey içemediler,
Su doldurmak için gelen köleler (kadın) kandan başka birşey dolduramadılar.
'Benimle yatanı bütün memleket içinde bulmalıyım' dedi".
Fakat onunla yatanı bulamadı,

Babası genç adama yanıt verdi:

"Oğul, kardeşlerinin şehri yakınında dur,
Adımlarını kardeşlerinin, karabaşlıların yönüne döndür".
O (Şukallituda) kardeşlerinin şehri yakınında durdu,
Adımlarını kardeşlerinin, karabaşlıların yönüne döndürdü,
Kadın onu memleketin ortasında bulamadı.
Sonra kadın, utancından nasıl bir felâket yaptı!
İnanna, utancından ne yaptı!

(Sonra şiir ikinci felâketi anlatıyor.)

Biz şimdi maddiyattan maneviyata, teknikten felsefeye dönüyoruz. İ.Ö. üçüncü binde Sumerlerin bir miktar metafizik ve dinsel kavramları geliştirdiklerini kabul etmemize bir çok neden var. Bunları açık olarak ifade etmemişler, fakat bütün yakın doğuya bir örnek vermişler ve daha sonraki zamanlarda İbrani ve Hıristiyan dinlerine bir hayli etkileri olmuştur. Kavramların daha çok önemli olanları ve onların gerisinde bulunan tam şekillendirilmemiş ve açıklanmamış sonuçlarının analizleri 13 ncü bölümde verilecektir. Aynı zamanda bu bölüm, Sumer kültür birikimlerinin, felsefelerindeki sonuçların nasıl ayrıldığını, akıl ve mantıktan çok fantazi ve hayalin edebiyatlarına olan etkisi Sumer mitoloji ve destanlarında nasıl ortaya çıktığını gösterecektir.

BÖLÜM 13-FELSEFE

İNSANLIĞIN İLK YARADILIŞA VE EVRENE AİT YORUMLARI

Sumerler kelimenin tam anlamıyla bir felsefe sistemi geliştirememişlerdir. Onlar bilim ve hakikatin esas temeli ile ilgili hiç bir soruyu ortaya atmamışlardır ve bunun için bugün genellikle bilim teorisi olarak tanımlanan felsefenin dalları ile ilgili en ufak bir geliştirme yapmamışlardır. Mamafi onlar doğayı, özellikle evrenin başlangıcı ve işleyişini düşünerek yorumlamışlardır. İ.Ö. üçüncü binlerde bir gurup Sumer düşünür ve öğretmenlerinin bulunduğunu gösteren bir hayli neden var. Onlar evrene ait sorular ve araştırmaların tatmin edici cevaplarını ararken Yakındoğu'nun büyük bir bölümünde iman ve inançların temellerini oluşturan çok yüksek düzeyde inandırıcı bir uzay ve din bilimi geliştirmişlerdir.

Bu evren hakkındaki düşünceleri ve dinsel araştırmaları asla felsefi bir anlatım ve sistematik açıklama şeklini almamıştır. Sumer filozofları, bizim tabii olarak kabul ettiğimiz fikir yapıtlarını meydana getirememişlerdir. Çünki onlarda, bizim çalışmalarımızı bugünki değerine eriştiren açıklama ve genelleştirme bilimsel metodu yoktu. Hatta Sumer düşünürleri en basit sebep ve etkilerle ilgili soyut örneklerin değerini bilmiş oldukları halde onları bir genel kural şekline koyamamışlardır. Sumer'lerin felsefesini, din, evren ve evrenin oluşuna ait bilgilerini biz Sumer edebiyatından, özellikle mitoloji, destan ve ilahilerden bir bir çıkarıp bir araya getirebiliyoruz.

Sumer bilginlerinin felsefi araştırmalarını dinsel yöne doğru çeviren ne gibi "bilimsel" veriler vardı? Sumer öğretmenleri ve bilginlerinin gözleri önünde evrenin ana bölümü olarak gök ve yeryüzü bulunuyordu, ve bunların birbiriyle olan ilgilerini "An.ki" kelimesi ile ifade etmişlerdi. Yeri düz bir daire şeklinde, göğü de alttan ve üstten yekpare bir kubbe ile sınırlandırılmış bir boşluk olarak kabul ediyorlardı. Bu gök kubbenin ne gibi bir maddeden oluştuğu belli değil, yalnız kalay için "gök madeni" denilmesinden belki de bunu "kalay" olarak düşündüklerini çıkarabiliriz. Gök ve yer arasında rüzgâr (hava, nefes, ruh) manasına gelen LİL maddesi var ve bunun en önemli özelliği dağılma

ve yayılmasıdır ki, bu aşağı yukarı bizim "atmosfer"e uymaktadır. Güneş, ay, gezegenler ve yıldızların hepsi "atmosfer" gibi aynı maddeden oluşmuşlardı ama buna ilâveten bir ışık gücü ile donatılmışlardı. Her taraftan alttan üstten sınırsız bir denizle çevrilmişlerdi ve bu deniz içinde herhangi bir şekilde tesbit edilmiş olduklarından hareket etmiyorlardı.

Sumer düşünürleri kendilerine açık ve tartışmasız bir durum olarak görünen evrenin yapısı ile ilgili varsayıma dayanarak evrenin başlangıcı bilimini geliştirmişlerdir. Başlangıçta en eski bir ulu deniz olduğu sonucuna varmışlar, denize bir tür "ilk neden" ve "hareket eden güç" olarak bakmışlar ve asla kendilerine denizden önce zaman ve mekan içinde ne olabileceğini sormamışlardır. Bu eski denizde evren, dünya düzlüğü üzerine kubbelenmiş, yer ve gök birbirine birleşik olarak bulunuyordu. Gök dünyadan ayrılıyor ve aralarında hareketli ve genişleyen "atmosfer" oluşuyor. Bu atmosferden parlayan gök yapısı ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar. Gök ile yerin ayrılışından sonra bitkiler, hayvanlar ve insanlar ortaya çıkıyor.

Kim bu evreni yarattı, kim onu çağlar boyunca gün be gün, yıl be yıl işletti? Yazılı belgelerden öğrenebildiğimiz kadarıyle, Sumer ilâhiyatçıları herhangi bir kanıtlamaya dayanmadan, insan gibi, fakat insan üstü ve ölümsüz, bununla beraber ölümlülerin gözüne görünmeyen, çok iyi düzenlenmiş plânlara ve evvelce yazılmış kanunlara göre evreni yöneten ve kontrol eden bir gurup canlı yaratıklardan oluşan bir tanrılar âleminin varlığını kabul etmişlerdi.

Bu insanlaşmış fakat insan üstü varlıklara, evrenin belirli bir bölümü önceden konulmuş kaide ve kurallara göre idare edilmek üzre bırakılmıştı. Bu yaratıklardan her biri ayrı ayrı gök ve yer gibi koca ülkeleri, ay, güneş, gezegenler gibi göğün önemli varlıklarını, rüzgâr, fırtına, kasırga gibi atmosfer güçlerini, yer ülkesinin nehirleri, dağları, ovaları gibi doğal bütünlüğünü, şehirler, devletler, sedler, hendekler, tarlalar ve çiftlikler gibi, kurumları, hatta kazma, tuğla kalıbı ve saban gibi aletleri de içeren tüm kültür yapıtlarını kontrol ediyordu.

Sumer ilâhiyatçılarının bu varsayımı arkasında kuşkusuz bir mantıksal gözlem duruyordu. Çünki muhakkak insan gibi olan bu varlıkları kendi gözleriyle görmüş olmalılardı. Onlar, içinde bulundukları insan topluluğundan bir ipucu bulmuşlar ve bunun sonucu bilinenden bilinmeyeni çıkarmışlardır.

Memleket ve nehirler, saraylar ve mabetler, tarlalar ve çiftlikler - kısacası bütün düşünebilinir kurumlar ve girişimler- canlı insanlar tarafından gözetilmiş, nezaret edilmiş, denetlenmiş, önderlik edilmiş ve kontrol edilmiştir. Onlarsız memleket ve şehirler harap olur, mabet ve saraylar yıkılır, tarlalar ve çiftlikler çöle ve bozkıra döner. Bu nedenle evren ve onun bütün olayları da insan şeklindeki canlı yaratıklar tarafından gözetilmiş, nezaret edilmiş, denetlenmiş, önderlik edilmiş ve kontrol edilmiştir. Fakat evren insanlığın tüm yerleştiği yerden çok büyük ve yapısı daha karmaşık olduğundan canlı varlıklar normal insandan daha tesirli ve güçlü olmalıdır. Herşeyden önce de ölümsüz olmalıdır. Aksi halde onun ölümünden sonra evren karma karışık olacak -dünyanın sonu gelecektir-. Bu açık sebepten dolayı Sumer metafizikçilerine bundan başka bir olanak önerilmemiştir. Bu görünmeyen insan şeklinde fakat insan üstü ve ölümsüz yaratıkları Sumer'ler bizim "tanrı" diye çevirdiğimiz *dingir* kelimesi ile ifade etmişlerdir.

Bu ilâhi tanrılar topluluğu nasıl görev yapıyorlardı? İlk önce panteondaki tanrılardan hepsinin aynı derecede önemli veya aynı düzeyde olmadıklarına ait Sumer varsayımı kabul edilmeli. Kazma veya tuğla kalıbından sorumlu olan tanrı ile güneş tanrısı bir tutulamaz. Aynı şekilde hendek ve kanalların tanrısı ile bütün dünyadan sorumlu olan tanrının aynı seviyede olması beklenemez. İnsanların siyasal düzenine uyarak, bütün tanrıların başı kral veya idarecisi olmalı idi. Sumer tanrıları da başlarında bir kral olan bir topluluktu. Bu topluluğun en önde giden grubu "kaderleri tayin eden" yedi tanrılar ve "büyük tanrılar" olarak nitelendirilen elli tanrıdır. Fakat daha önemli bir ayrım yapmış din bilimcileri, yaratıcı olan ve olmayan tanrılar. Bu kavram evren görüşünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre evrenin esas parçaları gök ve yer, deniz ve atmosfer. Bütün diğer kozmik olaylar bunların içinde gelişmektedir. Buna göre gök, yer, deniz ve havayı idare eden tanrıların yaratıcı sayılmaları nedensiz değildir. Bu dörtten biri veya diğerindeki kozmik olaylar, bunların var oluşları ile yapılmış bulunan plânların sonucudur.

Bu tanrıların yaratma tekniğine gelince: Sumer filozofları, tanrısal sözün yaratıcı gücü olarak bir varsayım geliştirmişlerdir ki, bu bütün yakın doğuda bir inanç haline gelmiştir. Bu doktrine göre bütün yaratıcı tanrıların yapacakları iş, bir plân ortaya koymak, kelimeyi söylemek ve

ismi anmaktır. İhtimal ki, bu tanrısal sözün yaratıcı gücü kavramı, insan toplumlarındaki gözlemlere dayanan bir karşılaştırmanın sonucudur. Eğer bir insan olan kral ağzından çıkan bir sözle, bir emirle her istediğini elde edebilirse, evrenin 4 bucağından sorumlu olan ölümsüz ve insanüstü tanrılar da daha fazlasını elde edebilirler. Fakat içindeki düşünceler ve ürünlerin çok önemli olduğu evren probleminin bu kadar kolay çözümü, belki bir şansızlık ve sıkıntı zamanında bütün insanların hayal ettikleri bir isteğe doğru kaçışı yansıtmaktadır.

Aynı şekilde, Sumer dincileri vaktiyle yaratılmış olan evren varlıklarını ve kültür olaylarını çatışmadan ve karışmadan uyumlu ve devamlı olarak işleten gücün ne olduğu hakkında kendilerine yetecek kadar bir açıklama yolu bulmuşlardır. Bu Sumer'lerin *me* kelimesinde nitelenen fakat asıl manasının ne olduğu anlaşılamayan bir kavramdır. Genel olarak o, her kozmik ve kültür olayının yaratıcı tanrıların plânlarına uyacak şekilde sonsuza dek işlemesi için konulan bir dizi kaide ve düzenlemeleri kapsıyor gibi görünüyor. Bununla, esas güçlükleri çoğunlukla anlamsız kelimeler altına saklanan çözümlenmemiş kozmik problemlere yüzeysel fakat kullanılabilir bir yanıt elde etmiş oluyoruz.

Sumer edebiyatçıları, onların felsefesini, semavî ve dinî kavramlarını sistematik bir tarzda yansıtacak hiç bir yapıt bırakmamışlardır. Modern araştırmacılar bu kavramları bugüne kadar tam veya kısmen keşfedilen çeşitli mitolojilerden çıkarmaya zorlanmışlardır, ve bu hiç kolay bir görev değildir; zira mitoloji şairlerini ve yazarlarını metafizikçiler ve dincilerle karıştırmamalıdır. Bunlar hiç kuşkusuz bazen aynı şahısta birleşseler bile birbirlerinden uzak kutuplar halindedir.

Mitoloji anlatanlar, esas amaçları, tanrıları ve onların yaptıklarını yüceltmek ve övmek olan yazarlar ve şairlerdir. Filozoflardan ayrıcalıkları, kozmik ve dinsel hakikatlerin aranmasına hiç ilgi göstermemeleridir, onlar o sıra geçerli olan dinsel kavramların ve uygulamaların başlangıcı ve ortaya çıkışları hakkında hiç kafalarını yormadan kabul etmişlerdir. Onların amacı bu kavram ve uygulamaların biri veya birkaçını eğlenceli, çekici, esinletici bir tür tarzında hikâye etmekti. Akla yönelik bir kanıtlama ve tartışmaya hiç girişmemişlerdir. Onların ilk ilgisi heyecan yaratacak bir hikâye söylemektir. Bunun için esas edebi araçları mantık ve neden değil, hayal ve fantazi idi. Bu şairler bir hikâyeyi söylerken, araştırıcı bir düşünce ve sebebe uymayan, örnek aldıkları in-

sanlarla ilgili olaylar ve onları harekete getiren nedenleri icat etmekten çekinmemişlerdir. Hakiki bir evren araştırması ve onların sonu ile hiç bir ilgisi olmayan efsane halinde ve halk arasında söylenen motifleri kullanmaktan da çekinmemişlerdir.

Sumer mitoloji yazarları ile filozoflarını ayırt etmedeki başarısızlık, eski doğunun fikir dünyası üzerinde çalışan bazı modern bilim adamlarını şaşırtmıştır, özellikle hakikati aramaktan çok, hemen bir çözüm yolu bulmak isteyenleri doğu aklına, ya daha çok veya az değer vermeğe itmiştir. Bir taraftan onlar eskilerin insan, evren problemleri üzerinde mantıklı ve akıllıca bir tarzda düşünmeye yetenekli olmadıklarını açıklıyorlar, diğer taraftan eski insanların doğal olarak derin düşünceli ve ön sezişli kültür ile bozulmamış bir efsane şairi düşüncesine sahip olduklarını ve bu yüzden çözümleyici ve akılcı metodları bulunan modern zekâlardan daha fazla kozmik hakikatlere nüfuz etmek bilincinde olduklarını öne sürüyorlar. Çoğu gevezelik ve manasız. Daha eski Sumerler arasında olgun ve düşünme yeteneği olanlar, hoşa giden her problem ve hatta evrenin başlangıcı ve onun işleyişi üzerinde mantıkı ve birbirine bağlı fikirleri düşünecek, akılları yetecek durumda idi. Ne var ki, onları engelleyen ellerinde bilimsel verilerin olmaması idi. Bundan başka onlarda, düşünmede temel olan tanımlama ve genelleme eksikti ve bugün çok normal olarak görünen evrim prensiplerini bilmediklerinden büyüme ve gelişme metodlarına pek vakıf olamıyorlardı. Kuşkusuz gelecekte yeni veriler toplanıp ve şimdiye kadar hayal edilemeyen düşünce metodları ve görüşler keşfedilecek ve bugünün filozof ve bilginlerinin de sınırlanmaları ve kısıtlanmaları gün ışığına çıkacaktır. Fakat anlamlı bir fark vardır. Modern düşünürler buluşlarının ileride değişebileceğini kabul eder ve doğru olan sonuçları da kuşku ile karşılar. Sumer düşünürleri böyle değildir. O kendi düşüncelerinin doğruluğuna ve evrenin yaradılışı ve işleyişi hakkında bildiklerinin değişmez olduğuna emindir. Elimizde, evrenin yaradılışına ait Sumer kavramını bize bildiren ne gibi kaynaklar var? Benim "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" olarak isimlendirdiğim şiirin giriş kısmı ana kaynaktır. Bu şiirde geçen olaylar 21. bölümde verilecektir. Burada şiirin tümü bizi ilgilendirmiyor. Yalnız Sumer şairleri mitoloji ve destan anlatışlarında, konu ile bir ilgisi olmasa bile, evvelâ evrene ait bilgilerle başlarlar. İşte bu girişten 5 satırlık bir kısım:

Gök yerden ayrıldıktan sonra,
Yer gökten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra,
(Gök tanrısı) An göğü alıp götürdükten sonra,
(Hava tanrısı) Enlil yeri alıp götürdükten sonra,

Bu satırların çevrisinden sonra onları inceledim ve evren ile ilgili şu kavrama vardım:

1. Evvelce gök ve yer bir bütündü.

2. Gök ve yer birbirinden ayrılmadan önce bazı tanrılar vardı.

3. Gök ve yer ayrıldıktan sonra gök tanrısı AN göğü, hava tanrısı ENLİL'de yeri almıştı.

Aşağıdaki önemli noktalar bu bölümde bildirilmemiştir:

1. Gök ve yer yaratılmış olarak mı düşünülüyor, eğer öyle ise kim yaratmış?

2. Sumer'lere göre gök ve yerin şekli nasıldı?

3. Kim göğü yerden ayırdı?

Elde olan çeşitli metinleri taradıktan sonra bu üç soruma şu yanıtları buldum:

1. Tanrılar listesi bulunan bir tablette, deniz işareti ile yazılan tanrıçe Namnu, göğü ve yeri doğuran anne olarak anlatılıyor. Buna göre Sumerler gök ve yerin bu eski deniz tarafından yaratıldığını düşünmüşlerdi.

2. İnsanlığa bolluğu getirmesi için dünyaya gönderilmek üzere davar ve tahıl tanrılarının yaradılışını anlatan "Davar ve Tahıl" mitolojisi şu iki satırla başlıyor:

Bey, gerekli olanları meydana getirmek için,

Kararları değişmeyen Bey,

Yerden "ülke" nin tohumunu çıkaran Enlil,

Yerden göğü ayırmayı plânladı,

Gökten yeri ayırmayı plânladı.

"Davar ve Tahıl" şiirinin ilk satırlarında, evrenin altı yer, üstü gök olan bütün bir dağ halinde düşünülmesi nedensiz değildi. Bu gök ile yeri kim ayırdı sorusuna "Saban" şiiri cevap veriyor, o hava tanrısı Enlil'di.

Elimde olan metinlerden topladığım bilgilere dayanarak Sumer'ler tarafından geliştirilen yaradılış kavramını çıkarmak mümkün oldu. Bu kavrama göre evrenin başlangıcı şöyle idi:

1. İlk olarak eski ve sonsuz bir deniz vardı. Onun başlangıcı veya meydana çıkışı hakkında bir bilgi verilmiyor. Sumer'ler onun hep var olduğunu kabul etmiş olmalılar.

2. Bu eski deniz, gök ve yeri bir arada tutan bir evren dağını meydana getiriyor.

3. Tanrı bir insan şeklinde tasavvur ediliyor, An (yani gök) erkek ve Ki (yani yer) dişi idi. Onların birleşmesinden hava tanrısı ENLİL doğuyor.

4. Hava tanrısı Enlil, yeri gökten ayırıyor. Baba An göğü alıp götürüyor, Enlil de annesi olan yeryüzünü alıyor. Enlil'in annesi ile birlikte yeri alması ile evrenin düzenleme sahnesi başlıyor. İnsanların, hayvanların ve bitkilerin yaratılması ve uygarlığın kurulması, ay, güneş ve gezegenler gibi göğün ışıklı cisimlerinin niteliği ve asılları hakkında doğrudan doğruya bir açıklama yapılmamış. Fakat bizim bu eski yazılı kaynaklarda Nanna ve Sin şeklinde iki isimli olan ay tanrısının hava tanrısı Enlil'in çocuğu olarak gösterilmesinden, ışıklı ve havaya benzeyen şekline göre herhangi bir tarzda atmosferden meydana geldiğinin düşünüldüğü çıkarılabilir. Metinlerde her zaman güneş tanrısı Utu ve Venüs tanrıçası İnanna'nın ay tanrısının çocukları olarak gösterilmesi, ayın atmosferden meydana gelmesinden sonra bu iki ışıklı varlığın da aydan yaratıldıkları düşünülmüş olabilir. Bu aynı tarzda (ayın etrafında dolaşan) vahşi boğalar olarak isimlendirilen gezegenler ve tahıl taneleri gibi serpilmiş olan diğer yıldızlar için de böyle olmalı.

Ay tanrısının doğumuna, gelince: bu, yeri, şanslı tanrıların oturduğu gök olan, fakat yeraltı dünyasında oturmaya mahkûm edilen ay tanrısı yerine oraya gidecek üç tanrının doğumunu açıklamak üzere geliştirilmiş çok hoş ve insancıl bir efsanede yazılıdır. Bu efsaneye ait parçaları bir araya getirip çevrisini yapmak için ilk çalışma 1944 yılında *Sumerian Mythology*'de yayınlanmıştır. Mamafi bu ilk çalışmada bir hayli ciddi yanlışlıklar, eksiklikler ve kırık yerler vardı. Bunlar Thorkild Jacobsen'ın *Journal of Eastern Studies*'in V. cildinde yayınlanmış çok dikkatle ve yapıcı eleştirisi ile temizlendi ve düzeltildi. Bundan başka 1952 yılında Oriental Institute ve University Museum'ın parasal yar-

dımlarıyla Nippur'da yapılan kazıda bu şiirin ilk kısmındaki eksiklikleri dolduran ve oldukça açıklığa kavuşturan iyi korunmuş bir tablet çıktı.

Ekserisi Jacobsen'ın önerileri ve Nippur'da sonradan bulunan parçanın yardımı ile düzeltilmiş şekli:

İnsanlar henüz yaratılmadığı zaman Nippur şehrinde yalnız tanrılar oturuyordu. "Onun genç adamı" tanrı Enlil, "onun genç kızı" tanrıça Ninlil ve "onun yaşlı kadını" da Ninlil'in annesi Nunbarşegunu idi. Bu yaşlı kadın kızı Ninlil'i Enlil ile evlendirmeği kafasına koyar ve kızına şöyle önerir.

Berrak derede, kız, yıkan, berrak derede,
Ninlil, yürü Nunbirdu deresinin sahilinde,
Parlak gözlü, bey, parlak gözlü,
Büyük dağ, parlak gözlü baba Enlil görecek seni,
Çoban, kaderleri yargılayan, görecek seni,
Seni kucaklayacak öpecektir seni.

Ninlil kıvanç içinde annesinin sözünü tutuyor.

Saf suda kadın yıkandı, saf suda,
Ninlil Nunbirdu deresinin sahilinde yürüdü,
Parlak gözlü, bey, parlak gözlü,
Büyük dağ, baba Enlil, gördü onu,
Bey kıza gel yatalım dedi, o istemedi.
"Benim dölyolum çok ufak, birleşmeyi bilmez,
Benim dudaklarım çok küçük, öpmeyi bilmez."

Bunun üzerine Enlil veziri Nusku'yu çağırır ve ona sevgilisi Ninlil'e olan isteğini söyler. Nusku bir kayık getirir ve Enlil suda gezerken Ninlil'e tecavüz eder ve onu ay tanrısı Sin'e hamile bırakır. Tanrılar, Enlil kralları olmasına rağmen, bu ahlâka uygun olmayan davranışından dolayı onu şehirden kovarak yeraltı dünyasına sürerler.

Bu konu ile ilgili kısımın çok az yerinde, tanrılar topluluğunun teşkilâtı ve onun işleme metodları hakkında bazı açıklamalar yapılıyor;

Enlil Kiur'a (Ninlil'in özel tapınağı) yürüdü,
Enlil Kiur'a yürüyünce,

Büyük tanrılar, onların ellisi,
Kader tanrıları, onların yedisi,
Enlil'i yakaladılar (şöyle diyerek):

"Enlil, ahlâksız biri, defol şehirden,
Nunamnir (Enlil'in bir niteliği) defol şehirden".

Böylece Enlil, tanrıların tayin ettiği kadere göre Sumer (Hades*) cehennem'ine doğru hareket ediyor. Fakat Ninlil büyümüş çocuğu ile geride kalmağı red ediyor ve Enlil'i zorlandığı yeraltı dünyasına doğru takip ediyor. Bu Enlil'i rahatsız ediyor. Çünkü o koca ışıklı varlık olan oğlu ay, gök yerine, kapkaranlık yeraltı dünyasında kalmağa mahkum olacak. Bunu yenmek için oldukça karmaşık bir proje tasarlar. Yolcular Nippur'dan cehenneme giderken üç varlığa rastlıyorlar, ihtimal bunlar küçük tanrılar: Kapıların bekçisi, "yeraltı nehirinin adamı", ve ölüleri nehirden geçirecek kayığın adamı (Sumer'lerin "charon"u*). Enlil ne yapıyor? Hepsini sıraya koyuyor (tanrısal değişmeye ilk örnek) ve Sin'in yeraltı dünyasından göğe çıkabilmesini sağlamak amacı ile, onun yerine yeraltı dünyasında kalacak çocukların olması için, Ninlil'i sözde bu üç varlıktan gebe bıraktırıyor.

Şimdi bu konu ile ilgili bir kısım vereceğim. Yalnız şunu belirtmek isterim ki, bazı satırların manaları halâ tam belirli değil ve bu kısım ilerdeki çalışmalarda değişebilir.

Enlil onun için verilen karara göre,
Nunamnir, onun için verilen karara göre,
Enlil geldi, Ninlil izledi,
Nunamnir geldi, Ninlil girdi.

Ninlil kapıcıya dedi ki:

"Kapının adamı, kilidin adamı,
Sürgünün adamı, gümüş kilidin adamı,
Enlil, senin beyin, nereden ....."

* Hades: Yunan mitolojisinde Zeus ve Poseidon'un kardeşi. Zeus gökde, Poseidon suda, Hades'de yeraltında krallık yapıyor, ölen günahkarları yargılayarak cezalandırıyor. Hades'in yeri Tevrat'da Sheol'dir. İncil'de de Cehennem olarak geçer.

* Charon: Yunan mitolojisinde yeraltı dünyası nehrinden ölülerin ruhlarını kayık ile geçiren kimse. Daha sonra folklorda azrail olmuş (çeviren).

Enlil kapının adamına söyletti:

"Benim beyim .... yapmadı, güzeller güzeli,
Enlil .... yapmadı, güzeller güzeli".
O ... da makatımda (kıçım), o .... da ağzımda
Benim dürüst soğuk kalbim .....
Enlil, bütün memleketlerin kralı, bana böyle emretti.
"Enlil senin beyin kuşkusuz, fakat ben de senin hanımınım"
"Eğer sen benim hanımım isen, elime yanağını okşat."
"Beyinin tohumu, parlak tohumu, benim dölyatağımdadır,
Sin'in tohumu, parlak tohum, dölyatağımdadır."
"Beyimin tohumunu gönder yukarı gökyüzüne, benim tohumumu gönder yeryüzünden aşağı."
Enlil, kapının adamı olarak (onu şahıslandırmak demek) onunla yatak odasında yattı.
Onunla yattı, onu öptü.
Onunla yatıp, onu öperek,
Meşlamtae'nin tohumunu döl yatağına ekti.

Enlil, "yeraltı dünyasının nehrine" (Sumer styx'i*) doğru yoluna devam etti, Ninlil onu izledi, ve "yeraltı dünyası nehiri adamı" yerine geçen, Enlil ile Ninlil arasında aynı konuşma oluyor. Burada Enlil "nehirin adamı" olarak Ninlil'i yeraltı dünyasının tanrısı Ninazu'ya gebe bırakıyor. Buradan tekrar Enlil, Ninlil tarafından izlenerek Sumer Charon'unun bulunduğu yere gelirler. Aynı sahne üçüncü kere tekrarlanır ve Enlil kayığın adamı şeklinde Ninlil'i üçüncü bir tanrıya (ismi okunaksız, fakat kuşkusuz Hades yerinde yaşamağa mahkum olmuş bir tanrı) gebe bırakıyor. Mitolojinin sonu Enlil'i bolluğun, refahın beyi, sözü değiştirilmeyen bey olarak anlatan kısa bir övgü ile bitmektedir.

Bu mitoloji Sumer tanrılarının insanlaştırılmış karakterini açığa çıkarıyor. Hatta aralarında en kuvvetlisi ve akıllısını insan şeklinde, insan gibi düşünen ve hareket eden biri olarak göstermektedir. Tanrılar insan gibi plân yapıyorlar, plâna göre hareket ediyorlar, yiyorlar, içiyorlar, evleniyorlar, ailelerini çoğaltıyorlar, onları bekliyor ve bakıyorlar

* Styx: Yunan mitolojisinde yeraltı dünyasının nehiri. Anlamı: Menfur, nefret edilen, ölümden nefreti ifade ediyor (çeviren).

ve onların da insan gibi üzüntüleri ve güçsüzlükleri oluyor. Genellikle doğruluğu ve adaleti, yalan ve kötülüğe tercih ediyorlar, fakat onların düşünceleri tam açık değil ve insanlar ekseriya onları anlamıyorlar. Oturdukları yere gelince: İdare etmekle yükümlü oldukları, özellikle evren ile ilgili görevlerinde kendilerine gerek olmadığı zamanlarda "güneşin doğduğu yerdeki gök ve yer dağında" yaşadıkları düşünülür. Bir yerden bir yere nasıl gezdikleri hiç belirli değil. Eldeki verilere göre, ay tanrısı bir kayık ile, güneş tanrısı araba ile, ama bir yere göre de yayan olarak, fırtına tanrısı ise bulut üzerinde geziyor. Fakat Sumer düşünürleri göründüğüne göre realistik problemlere pek önem vermiyorlardı. O yüzden tanrıların çeşitli mabet ve kutsal yerlerde nasıl bulunduklarını, nasıl insan gibi yiyip içtiklerini bildirmemişlerdir. Rahipler yalnız büyük bir dikkat ve itina ile baktıkları tanrı heykellerini görüyorlardı oralarda. Fakat taş, tahta ve madenin kemik, adele ve soluk olarak nasıl kabul edildiği sorusu, Sumer düşünürlerinin hatırına hiç gelmemişti, ölümsüzlük ile insanlaştırmak arasında var olan ayrılık da onları rahatsız etmiş görünmüyor. Tanrıların ölümsüzlüklerine inanılmasına rağmen, ölüm derecesinde hasta olabiliyorlar, yaralıyorlar, öldürebiliyorlar, ve kendileri yaralanabiliyor ve öldürülebiliyorlardı. Kuşkusuz Sumer bilginleri çok tanrılı bir din sistemi içindeki uyumsuzluk ve zıddıyetleri bertaraf edebilmek için boş yere bir çok dinsel tasarı geliştirmeğe uğraşmışlardır. Fakat elde olan malzemeye göre onları asla sistematik olarak yazmamışlardır, ve bu yüzden onlar hakkında ihtimal hiçbir zaman fazla bir bilgi edinemeyeceğiz. Ne olursa olsun birçok uyumsuzlukları bertaraf edememişlerdir. Bizim düşünce tarzımıza göre onları rahatsız etmesi lâzım gelen birçok soruların akıllarına gelmemesi, onları ruhen ve aklen herhangi bir karışıklığa düşmekten korumuştur.

Sumer'lerde İ.Ö. üçüncü binde en az yüzlerce tanrı ismi vardı. Biz birçok ismi yalnız okullarda hazırlanan listelerden değil, son yüz yılda kazılarda bulunan kurban metinlerinden tanıyoruz. Bir kısmını da şahıs isimlerinden öğreniyoruz, meselâ: "× bir çobandır", "×'ın büyük kalbi var", "kim×gibi", "× ve onun uşağı", "× ve onun hizmetçisi", "× bana verdi" gibi, her birinde × bir tanrı adını gösterir. Bu tanrıların çoğu ikinci derecede tanrılardır ki, bunlar, insan ailelerine benzetilir ve büyük tanrıların karıları, çocukları ve uşaklarıdırlar. Bir kısmı da belki bugün henüz kimliğini tanıyamadığımız iyi bilinen tanrıların değişik ismi veya lâkabıdır. Büyük bir tanrı topluluğuna yıl boyunca kur-

banlar, hediyeler ve dualarla tapılırdı. Bu yüzlerce tanrının içinde büyük önemi olan 4 tanesi; gök tanrısı *An*, hava tanrısı *Enlil*, su tanrısı *Enki*, ve büyük ana tanrıça *Ninhursag*'dır. Bu dördü genellikle tanrı listelerinin başındadır ve önemli işleri yapan bir gurup olarak belirtilmişlerdir. Tanrısal toplantılarda ve ziyafetlerde baş köşeyi alırlar.

İ.Ö. 2500 yıllarına kadar uzanan belgelerde hava tanrısı Enlil, panteonun önderi olarak görülmesine rağmen, vaktiyle Sumer'ler tarafından gök tanrısı An'ın panteonun başı olarak kabul edildiğine dair bizi inandıracak bazı kanıtlar vardır. Tanrı An'ın başlıca ibadet edildiği (takdis edildiği) yer Tevrat'da Erek olarak geçen ve Sumer tarihinde önemli ve büyük siyasal bir rol oynayan şehir devleti Uruk'dur (Uruk'un bulunduğu yerde, 2 nci cihan savaşından kısa bir zaman önce, Alman'ların yaptıkları kazıdan, yazının icadından kısa bir süre sonra İ.Ö. 3000 yıllarına tarihlenebilen, yarı resim yazısıyla yazılmış yüzlerce küçük tablet meydana çıkarıldı.) An yüzyıllar boyunca Sumer'de takdis edildi, fakat eski şöhretini zamanla kaybetti. Panteon da bir gölge haline geldi ve geç devirlerde gücünün büyük kısmı hava tanrısı Enlil'e geçerek ilâhi ve mitolojilerde adı pek seyrek anıldı.

Bu hava tanrısı Enlil, Sumer tanrılarının dünyasında, büyük önem kazanarak ayinlerde, mitoloji ve dualarda baş rolü aldı. Onu panteonu yöneten bir tanrı durumuna getiren olayları bilmiyoruz, fakat en eski yararlanılabilecek belgelerde Enlil "tanrıların babası", "göğün ve yerin kralı", "memleketin kralı" olarak gösteriliyor. Krallar ve hükümdarlar, Enlil'in onlara memleketin krallığını verdiğini, onlar için memlekete bolluğu getirdiğini ve memleketleri kendi idarelerine alabilmeleri için onları güçlendirdiğini, söyleyerek öğünürler. Kralın adını söyleyen (kim kral olacağını), ona asasını veren ve ona iyi gözlerle bakan Enlil'dir.

Geç devirlerdeki mitoloji ve ilâhilerde Enlil'in, evrende çoğunlukla yararlı işlerin var olmasını ve plânlanmasını sağlayan iyiliksever bir tanrı olarak kabul edildiği anlaşılıyor. Günü getiren, insanlara acıyan, bütün devletleri, ağaçları, bitkileri yeryüzüne çıkarmayı plânlayan o'dur. Memlekete bereketi, bolluğu ve zenginliği veren o'dur. İnsanların ilk kullandıkları tarım aletleri olan kazma ve boyunduruğu da o yapmıştır.

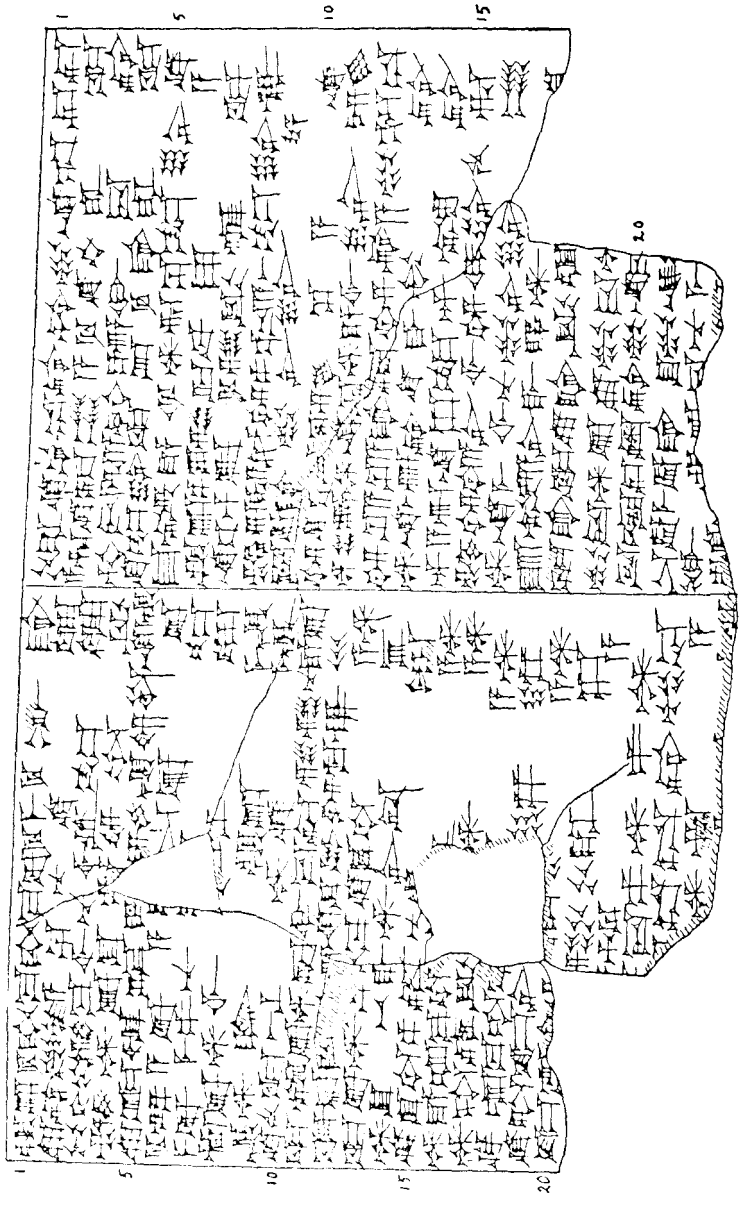
Enlil'in iyilik seven ve yararlı işler yapan karakteri altına bir çizgi çekerek, el kitaplarında ve ansiklopedilerde, Sumer dini hakkındaki bö-

lümlerde yapılan yanlışlığı burada belirtmek istiyorum. Oralarda Enlil sözü ve işleri hemen daima felâket getiren, zalim ve yıkıcı fırtına tanrısı olarak gösterilmiştir. Pek seyrek olmayan bu tür yanlış anlaşma, bir arkeolojik rastlantı yüzündendir. Eskiden yayınlanan Sumer kompozisyonları arasında alışılmışın dışında oldukça çok miktarda bulunan "Ağıt metinleri"nde, şu veya bu nedenden dolayı tanrıların gerek gördükleri yıkmaları ve kötü şansları yerine getirmek üzere Enlil'e acıklı görev verilmiştir. Bu yüzden eski ve hatta yakın zamanların bilginleri Enlil'i, vahşi ve yıkıcı bir tanrı olarak damgalamışlardır. Fakat 1930 yılından beri yayınlanan ilâhileri ve mitolojileri incelediğimiz zaman insanların ve özellikle Sumer'lerin iyiliği ve emniyeti için dikkat eden arkadaş gibi, babacan bir tanrı olarak övüldüğünü görürüz.

Enlil için yazılmış önemli bir ilâhi 1953 yılında birçok tablet ve parçaların birleştirilmesi ile meydana çıkarıldı. İstanbul'da Eski Şark Müzesi'nde çalıştığım 1951-52 yılında, Philadelphia University Museum'de üst yarısı bulunan ve 1919 yılında Çiviyazıları bilgini Stephen Langdon tarafından yayınlanan 4 sütunlu bir tabletin alt yarısını tesbit etmek mutluluğuna eriştim ve 1952 yılında Şikago üniversitesi Oriental Institute ile University Museum'un Nippur'da yaptıkları kazıda bu ilâhinin diğer büyük bir parçası bulundu. Metin halâ tamamlanmış değil ve çevirisi de o kadar basit değil. O, bizzat Enlil'i özellikle kötülük yapanları cezalandıran bir tanrı olarak öğen bir şarkı ile başlıyor. Nippur'daki Ekur olarak tanınan büyük mabedi yüceltiyor, ve uygarlığın kendisine borçlu olduğu iyi işleri şiir halinde toplayan bir bölümle sona eriyor. Aşağıda 170 satırı kapsayan ilâhinin okunabilen kısımları:

Emri uzaklara ulaşan, sözü kutsal olan Enlil,
Söylediği söz değiştirilemeyen, sonsuza dek talihleri kararlayan Bey,
Yüksekten bakan gözü ile memleketleri gözleyen,
Kaldırılmış ışığı ile memleketin kalbini arayan,
Geniş beyaz tahtta, yüce tahtta oturan Enlil,
Prensliğin, beyliğin, gücün yargısında dürüst olan,
Yer tanrıları korku ile eğilirler önünde,
Gök tanrıları çökerler önünde....

Şehir (in) (Nippur'un) görünüşü korkunç, dehşet,....
Günahkârlara, fenaya, zalime, muhbire,

9. Enlil İlâhisi. İstanbul müzesinde bulunan 4 sütunlu tabletin üst kısmının kopyası.

Mağrurlara, anlaşmayı bozanlara,
Kötülüklere yer veremez şehirde (Nippur).
Büyük ağ .....
Kötüleri ve fenaları ağından kaçırmaz

Nippur, babanın, "ulu dağ"ın oturduğu kutsal yer,
Bolluğun kürsüsü, Ekur'un yükseldiği .....
Yüksek dağ, arınmış yer .....
Onun prensi "ulu dağ" baba Enlil,
Ekur'un, kutsal yerin kürsüsünde oturma yerini yaptı,
Mabet-onun tanrısal kanunu gök gibi değiştirilemez.
Onun arınmış ayinleri toprak gibi parçalanamaz,
Onun tanrısal kanunlarına, denizin dibinin tanrısal kanunları gibi, bakılamaz,
Onun "kalbi" uzak bir tapınak, göğün bilinmeyen en yüksek noktası gibi.
Onun sözü dualardır,

Onun sesleri yakarışlardır,
Onun ayini çok değerlidir.
Yağ ve süt taşan bayramları bolluktan zengindir,
Onun anbarları mutluluk ve neşe .... getirir
Enlil'in evi, o bir bolluk .... dağıdır.
Ekur, lâpis lâzuli ev, yüce oturma yeri, heybet saçan,
Onun korkunçluğu, dehşeti göğe yakındır,
Onun gölgesi bütün memlekete yayılmıştır,
Onun yüceliği göğün kalbine erişir,
Bütün beyler ve prensler kutsal hediyelerini, kurbanlarını ona ulaştırırlar,
Dualarını, yakarışlarını ve ricalarını ona söylerler.

Ey Enlil, sen çoban, kime baktıysan (iyi gözle)
Kimi çağırıp memlekette, ... yükselttiysen,
Kime, ayağını bastığı, yabancı memleketleri dize getirttiysen,
Her tarafta taşan içki kurbanlarını,
Zengin ganimetten kurbanları,
Getirdi o, anbara,

Yüce saray avlusuna kurbanlarını getirdi o;
Ey Enlil, değerli çoban, daima harekette,
Bütün soluk alanların güden çobanı,
Prensliğini var etti.
Kutsal tacı koydu başına....
Gökyüzü -onun tek prensidir o; yeryüzünün tek büyüğüdür o,
Anunnaki'ler-onların yüceltilmiş tanrısıdır o,
Onun korkunç görünüşünde kaderleri tayin ettiği zaman
Hiçbir tanrı ona bakmağa cesaret edemez.
Yalnız yüceltilmiş veziri, saray nazırı Nusku'ya
Onun emrini, kalbinin sözünü, bildirdi, o haber verdi,
Bütün emirlerini yerine getirmeğe onu görevlendirdi,
Bütün kutsal kuralları, bütün kutsal kanunları ona emanet etti.
Büyük dağ, Enlil'siz,
Ne şehirler kurulurdu, ne yerleşmeler olurdu,
Ne ahırlar kurulurdu, ne ağıllar yapılırdı,
Ne kral meydana çıkardı, ne yüksek rahip doğardı,
Ne *mah*- rahibi, ne yüksek rahibe koyun falı ile seçilirdi,
İşçilerin ne kontrolleri olur, ne müfettişleri olurdu.
Nehirler-onların kabaran suları, taşmazdı,
Denizin balıkları kamışlığa yumurtalarını bırakmazdı.
Gökyüzünün kuşları yuvalarını yeryüzüne yapmazdı.
Gökte sürüklenen bulutlar nemini bırakmazdı.
Ovaların güzelliği bitkiler ve otlar büyümezdi.
Tarlalar ve çayırlarda tahıl çiçek açamazdı,
Dağ ormanlarına dikilmiş ağaçlar meyvelerini vermezdi....

Sumer'lerin üçüncü önder tanrısı Enki idi. O, Abzu olarak isimlendirdikleri suların dipsiz derinliklerinden sorumlu ve bilgeliğin tanrısı idi. Enlil'in yaptığı genel plâna göre yeryüzünü düzenlemişti, bu düzenlemede bütün ayrıntılar ve yapılacaklar saygıdeğer, becerikli, cesur ve bilgin Enki'ye kalmış. "Enki ve Dünya Düzeni: Yeryüzünün Düzenlenmesi ve onun Kültürel Gelişmesi" olarak adlandıracağımız mitolojide, Enki'nin uygarlık için gerekli olan doğal ve kültürel olayları nasıl var ettiği anlatılıyor. İlk olarak "*Sumerian Mythology*" (sa. 59-62) de bah-

settiğim bu mitoloji, Sumer'lerin doğa ve onun gizemleri hakkındaki kavramlarını oldukça yüzeysel olarak açıklamaktadır. Hiçbir yerde doğa ve kültürün ilk başlangıcı, onun ne olduğu ve ne olabileceği hakkında araştırıcı bir düşünceye rastlanmıyor. Bunun yerine Enki'nin yaratıcı gayretleri aşağı yukarı "Enki yaptı" sözü ile anlatılmaktadır. Teknik yaratıcılık söz konusu olunca o, yalnız tanrının emri ve sözü, başka birşey olamaz.

"Enki ve Dünya Düzeni" şiirinin ilk yüz satıra yakın olan kısmı, metnin bir rekonstruksiyonunu yapmağa yararlı değil, Şiirin anlaşılmaya başlanan kısmında Enki Sumer'in kaderini tayin ediyor:

"Ey Sumer, evrendeki memleketlerin içinde en büyük olan,
Sonsuz ışıkla dolan, güneşin doğduğu yerden güneşin battığı yerdeki (bütün) halklara tanrısal kanunu dağıtan,
Senin tanrısal kanunun yükseltilmiştir, erişilemez,
Kalbin derindir, dipsiz bucaksız,
Getirdiğin doğru öğreti .... gökyüzü gibi ulaşılamaz,
Doğurttuğun kral taşır ebedi tacı,
Senin beyin saygı değerdir; kral An ile göksel tahtta oturur,
Senin kralın, büyük dağ, baba Enlil'dir...
Anunnaki'ler, büyük tanrılar,
Senin ortanda oturuyorlar,
Senin geniş korularında yiyecekleri yiyorlar.
Ey Sumer'in evi, ahırların zengin, sığırların çok olsun,
Ağılların çok, koyunların bol olsun,
Ebedi olan mabedinin elleri göğe kalksın,
Anunnaki'ler senin ortanda kader versin."

Bundan sonra Enki Ur'a (bu şiirin yazıldığı zaman bu Sumer'in baş şehri olmalı) gidiyor ve onu kutsuyor.

"Ur'a, kutsal yere, geldi o,
Enki, dipsiz suların kralı, kaderi verdi:
"Ey şehir, iyi bakılan, bol su ile yıkanan, sen daimi duran öküz,
Memleketin bolluk kürsüsü, dizler açık, dağ gibi yeşil,
Haşur-Ormanı, geniş gölgelik, kahramanca bu yanın .....,

Senin tamamlanmış tanrısal kanunun iyi uygulansın!
Büyük dağ, Enlil, gökte ve yerde senin yüceltilmiş adını söylesin;
Şehir, Enki'nin kaderini verdiği,
Kutsal Ur, senin yüksekliğin gök kadar olsun."

Bundan sonra Enki Meluhha'ya, siyah dağa (Belki Habeşistan olabilir) gidiyor. Enki'nin bu memlekete hemen hemen Sumer kadar önem verdiği oldukça dikkat çekicidir. Onun ağaçlarını ve kamışlarını, sığırlarını ve kuşlarını, gümüş ve altınını, bronz ve bakırını ve insanlarını kutsuyor.

Enki Meluhha'dan Fırat ve Dicle nehirlerine gidiyor. Onları ışıldayan sularla dolduruyor ve tanrı Enbiliulu'yu onları korumakla görevlendiriyor, Sonra nehirleri balıklarla dolduruyor. "Keş'in oğlu" olarak anlatılan bir tanrıyı onlara bakmakla görevlendiriyor. Oradan denize (Basra körfezine) gidiyor. Oranın hakimini koyuyor ve tanrıça Sirara'nın eline idareyi veriyor.

Bundan sonra Enki rüzgârı çağırıyor ve onu fırtınaları yönetecek olan tanrı İşkur'un idaresine veriyor. Enki bu defa saban ve boyunduruk, tarlalar ve bitkilere dönüyor:

Saban ve boyunduruğu yönetti,
Büyük prens Enki .....
Kutsal arkları açtı,
Hiç durmadan tarlalarda tahıl yetiştirdi.
Ovanın mücevheri ve süsü olan bey,
Kendi gücü ile Enlil'in çiftcisini donatarak,
Kanal ve hendeklerin tanrısı Enkimdu'yu,
Onların koruyucusu olarak yerleştirdi Enki,
Bey, verimi bitmeyen tarlalara seslendi, emir verdi,
gunu-tahılını yetiştirmesi için
..... anbara tahıl topladı.
Enki onun küçük büyük fasulyelerini bollukla çıkarttı.
Enki, anbar üstüne anbar koydu,
Enlil ile birlikte halk için, bolluğu çoğalttı, ...
Hanım'ı, memleketin güç kaynaklarını .... yapan, karabaşlıları durmaksızın besleyen,

Herşeyin gücü olan Aşnan'ı
Enki görevlendirdi.

Şimdi Enki kazma ile tuğla kalıbına dönüyor ve tuğla-tanrısı Kabta'yı onlar üzerine görevlendiriyor. Bundan sonra yapı aracı *gugun*'a dönüyor, temeller atıyor, evler ve yerler yapıyor ve onları Enlil'in büyük mimarı Muşdamma'nın idaresine veriyor. Sonra o, ovaları bitki ve hayvan yaşamı ile dolduruyor ve "dağın kralı" Sumugan'ın kontrolüne veriyor. Nihayet Enki ahır ve ağılları yapıyor ve onları süt ve kaymak ile dolduruyor, bunların koruyucu ve bakıcısı olarak çoban tanrısı Dumuzi'yi koyuyor. (Şiirin geri kalan kısmı kırılmış olduğundan hiçbir suretle sonunun nasıl bittiğini bilmiyoruz).

Yaratıcı tanrıların dördüncüsü ana-tanrıça Ninmah ("yüceltilmiş hanım") olarak da bilinen Ninhursag'dır. Bu tanrıça eski günlerde oldukça yüksek düzeyde bulunuyordu ve onun ismi şu veya bu tarzdaki tanrı listelerinde Enki'den daha önde yazılmıştı. Onun isminin başlangıçta ki ("yeryüzü") olduğuna ve gökyüzü tanrısı An tarafından eş olarak alındığına ve ikisinin birçok tanrıların ailesi sayıldığına inanmamız için neden var. O aynı zamanda Nintu ("doğuran hanım") olarak da biliniyor. bütün eski Sumer hükümdarları kendilerinin, Ninhursag'ın güvenilir sütü ile beslendiklerini" söylemekten hoşlanırlardı. O bütün canlıların annesi ana-tanrıça olarak sayılırdı. Bu tanrıça ile ilgili bir mitolojide, insanın yaratılmasında önemli bir rol oynuyor (bk. 14. bölüm), ve "yasak meyve" motifini işleyen diğer bir mitolojide bir sıra tanrıları meydana getirmeğe başlıyor (bk. 19. bölüm).

Son olarak, Sumer filozoflarına göre, yaradılıştan bu yana evreni idare eden ve işleten tanrısal kanun ve kurallar olan *me*'lere geliyoruz. Bu bakımdan elimizde oldukça dolaysız delil var, özellikle insanı ve kültürünü idare eden me'lere ait. Eski şairlerden birisi, mitolojisini yazarken kültürel *me*'lerden bir liste yapmağı uygun bulmuş. Bunun için, bildiğine göre uygarlığı 100 den fazla anlatışa bölmüş. Bunlardan 60 kadarı okunulabiliyor. İçlerinde bazıları kelime halinde olduğundan bütün metin olmadan tam anlam vermek zor oluyor. Fakat yine de geri kalan kısmı bugün genel olarak "kültür nitelikleri ve çeşitlilikleri" diyebileceğimiz bu listenin çıkarılmasına neden olan ilk yazılı kültür analizi denenmesinin önemini ve karakterini göstermeğe yeterlidir. O rahiplik görevleri,

ayinlerdeki eşyalar, hissi ve akli hareketler, iman ve inançlar ile ilgili çeşitli terimleri kapsamaktadır.

Burada listenin anlaşılan kısmını Sumer yazarının seçmiş olduğu sıraya göre veriyoruz:

1) Beylik, 2) Tanrılık, 3) Yüceltilmişlik ve ebedi taç, 4) Krallık tahtı, 5) Yüceltilmiş krallık asası, 6) Hükümdarlık nişanı, 7) yüceltilmiş kutsal yer, 8) Çobanlık, 9) Krallık, 10) Süresiz hanımlık, 11) "Tanrısal hanımlık" (rahiplik görevi), 12) *işib* (rahiplik görevi), 13) *lumah* (rahiplik görevi), 14) *gutuk* (rahiplik görevi), 15) Doğruluk, 16) Yeraltı dünyasına iniş, 17) Yeraltı dünyasından çıkış, 18) *kurgarru* (hadım), 19) *girbadara* (hadım), 20) *sagursak* (hadım), 21) (Savaş) sancağı, 22) Tufan, 23) Silahlar (?), 24) Cinsel doyum, 25) Fahişelik, 26) Kanun (?), 27) Suçlama, 28) Sanat, 29) Tapınak, 30) "Göğün kutsal fahişeliği", 31) *gusilim* (çalgı), 32) Müzik, 33) Yaşlılık, 34) Kahramanlık, 35) Güç, 36) Düşmanlık, 37) Namusluluk, 38) Şehirlerin yıkılışı, 39) Ağıt, 40) Kalbin sevinci, 41) Yalan, 42) Memleketin başkaldırması, 43) İyilik, 44) Adalet, 45) Tahta işçiliği sanatı, 46) Maden işçiliği sanatı, 47) Katiplik, 48) Demircilik işi, 49) Dericilik işi, 50) Yapı işi, 51) Sepet işi, 52) Bilgelik, 53) Dikkat, 54) Kutsal temizlenme, 55) Korku, 56) Terör, 57) Kavga, 58) Barış, 59) Yorgunluk, 60) Zafer, 61) Nasihat-uyarı, 62) Sıkıntılı kalp, 63) Hüküm, 64) Karar, 65) *lili* (çalgı), 66) *ub* (çalgı), 67) *mesi* (çalgı), 68) *ala* (çalgı).

Biz bu eski "antropolojik" bilgi örneğini çok sevilen Sumer tanrıçası İnanna için yazılmış bir mitolojide kullanıldığı için elde etmiş bulunuyoruz. Yüzden fazla olan bu kültür elementleri hikâyede 4 defa tekrarlandığından, metnin birçok yerlerinin kırık olmasına rağmen, büyük kısmını tamamlamak mümkün olmuştur. İlk olarak 1911 de David W. Myhrman bu mitolojinin Üniversite Müzesinde bulunan bir parçasını yayınlamıştır. 3 yıl sonra Arno Poebel Philadelphia'da bulunan bu kompozisyona ait üst sol köşesi kırık 6 sütunlu iyi korunmuş bir tabeleti yayınladı. Bu kırık köşeyi de 1937'de İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde bulmam benim için bir şans oldu. Mitolojinin büyük bir kısmı 1914'de kopya edilip yayınlanmış olmasına rağmen hikâyede bir anlam bağlantısı olmadığından ve akla yakın bir tamamlama yapılamadığından çevirisi denenmedi. İstanbul'da bulduğum ve kopya ettiğim parça metinde eksik olan ipucunu verdi ve sonuç olarak Sumer'in bütün insan-

laştırılmış olan tanrılarının bu hoş hikâyesinin, ilk defa *Sumerian Mythology* (Page 64-68) de taslağını ve çözümünü verdim.

Uruk'un koruyucu tanrıçası İnanna kendi kentini daha iyi duruma getirmeği ve böylece kendi şan ve şerefini yükseltmeği çok istiyor. Bunun için o, "tanrıların tam kalbini bilen" bilgeliğin beyi, tanrı Enki'nin oturduğu dipsiz su, *Abzu*'nun bulunduğu Sumer'in kültür merkezi Eridu'ya gitmeğe karar veriyor. Enki de, kültüre temel olan bütün tanrısal kanunlardan ve kurallardan sorumlu, eğer tanrıça onları güzellik veya hile ile ele geçirip şehri Uruk'a getirirse, şehrinin ve kendisinin şanına erişilemeyecektir. O Eridu'nun *Abzu*'suna yaklaşırken Enki onun çekiciliğine kapılıyor, ve hemen habercisi İsimud'u çağırarak şöyle söylüyor:

"Gel habercim İsimud, söyleyeceklerime kulak ver,
Sana bir kelime söyleyeceğim sözümü tut.
Kız, yapyalnız, adımlarını Abzu'ya doğrulttu,
İnanna, yapyalnız, adımlarını Abzu'ya doğrulttu,
Kız Eridu'nun Abzu'suna girince,
İnanna Eridu'nun Abzu'suna girince,
Ona yemesi için tereyağı ile arpa keki ver,
Ona kalbe tazelik veren soğuk suyu dök,
Ona içmesi için "arslanın yüzü"nde bira ver,
Kutsal masada, gökyüzü masasında,
İnanna'ya selâm ver."

İsimud efendisinin söylediklerini aynen yerine getiriyor, İnanna ve Enki bayram sofrasına oturuyorlar. İçki ile keyfleri yerine geldikten sonra Enki neşe ile bağırıyor:

"Benim gücümün adına, gücümün adına,
Kutsal İnanna'ya, kızıma, tanrısal kanunları hediye edeceğim."

Bunun üzerine, uygarlığın kültürel temellerini teşkil eden 100'den fazla tanrısal kanunu birden İnanna'ya hediye ediveriyor. O, sarhoş Enki tarafından sunulan bu hediyeyi almaktan çok mutlu oluyor, Eline geçenleri gökyüzü sandalına dolduruyor ve bu değerli yükü ile Uruk yoluna koyuluyor. Fakat ziyafetin tesiri kaybolmaya başlayınca Enki *me*'lerin yerlerinden yok olduğunu görüyor. Enki İsimud'a soruyor, o da kızı İnan-

na'ya onları kendisinin hediye ettiğini söylüyor. Enki bu cömertliğinden dolayı çok üzülüyor ve her ne pahasına olursa olsun gök sandalının Uruk'a erişmesine engel olmaya karar veriyor. Bunun için habercisi İsimud'u bir sürü deniz canavarı ile İnanna'yı izlemesi ve Eridu'nun Abzu'su ile Uruk arasındaki yedi duraktan ilkinde onu durdurması için görevlendiriyor. Orada deniz canavarları gök kayığını yakalayıp içindekilerle birlikte geri getirecek, İnanna ise yaya olarak Uruk'a doğru yoluna devam edecek.

Enki'nin İsimud'a olan emri ve İsimud ile verdiği hediyeleri geri istediği için babasını suçlayan İnanna'nın konuşmalarını kapsayan kısım kendine özgü bir nevi şiirsel mücevherdir. O aşağıdaki şekilde devam ediyor:

Prens habercisine sesleniyor,
Enki, göğün iyi ismi üzerine sözünü yöneltti,
"Ey benim habercim İsimud, benim göğün iyi isimlim."
"Ey kralım, buradayım, ebediyen övülesin!"
"Gökyüzünün kayığı nereye ulaştı şimdi?"
"İdal iskelesine ulaştı."
"Git, deniz canavarlarına onu yakalattır"

İsimud emri yerine getirerek İnanna'dan kayık geri alındı ve İnanna'ya dedi ki:

"Ey benim kraliçem, baban beni sana gönderdi,
Baban, sözü yücelmiş olan,
Enki, söylediği yücelmiş olan,
Onun büyük sözleri rüzgârla uçmamalı."

Kutsal İnanna ona karşılık verdi:
"Babam seninle ne konuştu, ne söyledi sana?
Rüzgârla uçmayacak büyük sözleri, lütfen nedir?"

"Kralım bana dedi ki:
Enki bana dedi ki:
"İnanna Uruk'a gitsin
Fakat gök kayığını bana Eridu'ya geri getir."

Kutsal İnanna onun habercisi İsimud'a dedi ki:
"Babam lütfen, niçin bana verdiği sözü değiştirdi?
Niçin bana verdiği dürüst sözü çevirdi?
Niçin bana verdiği büyük sözü bozdu?
Babam bana yalan söyledi, yalan söyledi bana,
Gücü adına, Abzu adına yalan yere andetti."

O tam bu sözleri söylerken,
Deniz canvarları yakaladı gök kayığını.
İnanna kendi habercisi Ninşubur'a dedi ki:
"Gel benim, İnanna'nın sadık habercisi,
Benim sözü uygun olan habercim,
Doğru sözleri taşıyanım,
Elleri asla titremeyen, ayakları asla titremeyenim
Enki'nin İnanna'ya hediye edilen tanrısal kanunları ve gök kayığını bana kurtar."

Ninşubur bunu yaptı. Fakat Enki'de inatçı. Habercisi ile deniz canavarlarını, Uruk ile Eridu arasındaki yedi durağın herbirinde gök kayğını yakalamaları için gönderdi. Her defasında Ninşubur İnanna'nın yardımına koştu. Nihayet İnanna ve kayığı selâmetle Uruk'a ulaşıyor ve halkın neşe sevinç çığlıkları arasında birer birer tanrısal kanunları boşaltıyor.

Sumer düşünürleri ne bir felsefi sistemi formüle edebilmişler, ne de mânevi değerlere ait kural ve prensipler için belirli bir sistem geliştirebilmişlerdir. Onların ahlâk kurallarını bir arada veren hiçbir belge bırakmamışlardır. Sumer ahlâkı ve mâneviyatı hakkında şimdi bildiklerimiz ancak çeşitli Sumer edebi metinlerinden arayıp bulunanlardır. 14 üncü bölüm, Sumer'lerin bazı ahlâki düşüncelerini kanıtları ile açıklar.

BÖLÜM 14-AHLÂK

İLK AHLÂKİ VE MANEVÎ KAVRAMLAR

Sumer düşünürleri, dünya görüşlerine uygun olarak insanlara ve onların kaderlerine fazla itimat etmemişlerdir. Onlar insanların çamurdan ve bir tek amaçla yaratıldığına inanıyorlardı: Tanrıların rahatça ve engellenmeden tanrısal görevlerini yapabilmeleri, onlara yiyecek ve içecek ile başlarını sokacak bir bina hazırlamaları için yaratılmışlardır. Onlar yaşamın devamlı olarak bilinmeyenlerle tehdid edildiğine ve emniyetsizliklerle gölgelendiğine inanıyorlardı. Çünkü insanlar, tanrıların hesaplanamayan keyflerine göre kendilerine nasıl bir kader vereceklerini evvelden bilemiyorlardı. Öldükleri zaman da cesaretsiz ruhu, karanlık ve sıkıcı yeraltına gidiyor, fakat bu defa da orası dünyadaki yaşamın bir yankısı.

Batılı filozofların beğendikleri esaslı bir mânevi problem üzerinde Sumer düşünürleri asla kafa yormamışlardır. Yani özgür isteğin getirebileceği problemler. İnsanın, tanrıların yararı ve onların keyfi için yaratıldığının kuvvetli kanıtı dışında, yalnız tanrıların ölümsüz oluşu, insanın kaderinin ölüm olması da tanrısal karar olarak düşünürler tarafından kabul edilmiştir. Sumer'lerin yavaş yavaş ve zorlukla sosyal ve kültürel deneyimlerinden geliştirdikleri yüksek mânevi ve ahlâkî değerler yalnız tanrılarda bulunur. Tanrılar plânları yaparlar, insanlar onların emirlerine baş eğerler.

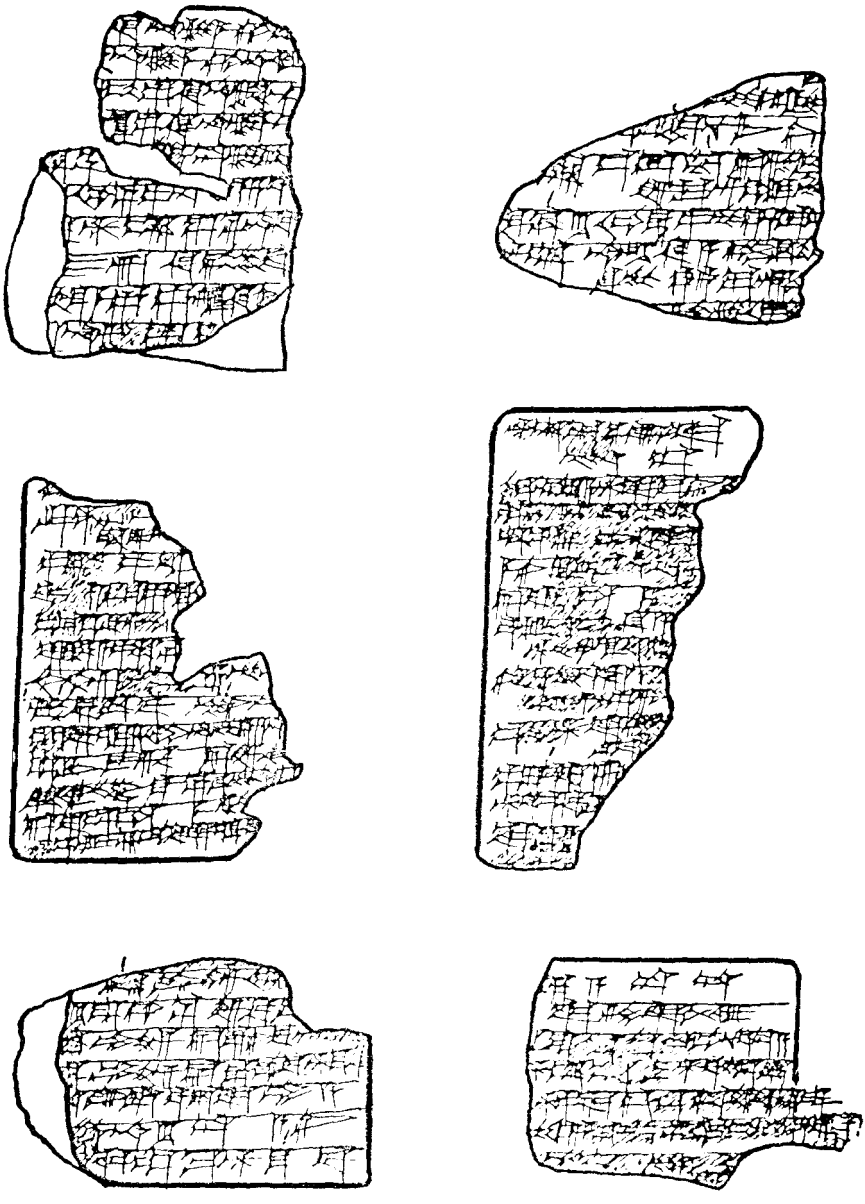
Kendi yazdıklarına göre Sumerler, iyilik ve fazileti, kanun ve düzeni, adalet ve özgürlüğü, dürüstlük ve doğruluğu, acıma ve merhameti değerlendirebiliyordu. Onlar kötülük ve yalancılıktan, kanunsuzluk ve düzensizlikten, haksızlık ve zulümden, günahkârlık ve âsilikten, gaddarlık ve acımasızlıktan nefret ediyorlardı. Krallar ve hükümdarlar devamlı olarak memlekete kanun ve düzen getirdikleri, böylece güçsüzleri güçlülerden, fakirleri zenginlerden korudukları, kötüyü ve zorbayı memleketten kovdukları ile öğünürlerdi. 7 nci bölümde çevrisi verilen ve İ.Ö. 2400'lerde yaşamış Lagaş kralı Urukagina'nın tek olan belgesinde, memlekette çoktanberi eziyet çeken halka, hak ve özgürlüğü getirdiğini, heryerde hazır ve nazır zalim memurların yaptıkları haksızlık ve eziyetlere

son verdirdiğini, dul ve yetimleri koruduğunu gururla anlatmıştır. Ondan en az 400 yıl sonra Ur'un 3 ncü sülâlesinin kurucusu Ur-Nammu, çıkardığı kanunun (8. bölüm) giriş kısmında yaptığı öğünülecek işleri saydırtmaktadır. O, görevini kötüye kullanan bir takım nüfuzlu memurları işinden atıyor. Pazarda dürüst satış yapılsın diye ağırlık ve uzunluk ölçülerinin hepsini aynı yapıyor, dul ve yetim ve fakirleri kötü muameleden, istismar edilmekten koruyor, Ur-Nammu'dan iki yüz yıl sonra İsin kralı Lipit-İştar yeni bir kanun çıkıyor, Onda büyük tanrılar olan An ve Enlil'in özellikle kendisini, memlekete adaleti getirmesi, şikâyetçileri sürmesi, düşmanlık ve başkaldırmayı silâh gücü ile bastırması, Sumer ve Akad'lara iyi bir yaşam getirmesi için memleketin prensliğine seçtiklerini öğünerek söylüyor. Krallar için yazılmış birçok ilâhilerde de aynı şekilde iyi ahlâk ve moralden söz edilmektedir.

Sumer yazarlarına göre tanrılar da iyi ahlâklı olanları kötülere tercih ediyorlar ve Sumer panteonunun bütün baş tanrıları ilâhilerde iyiliği, adaleti, doğruluk ve dürüstlüğü sevdikleriyle öğünürler. Hakikaten mânevi değerleri kontrolden sorumlu bir hayli tanrı var. Bunlardan biri güneş tanrısı Utu. Başka bir tanrı da Lagaş'lıların tanrıçası Nanşe. Ondan metinlerin şu veya burasında doğruluğu seven, âdil ve merhametli biri olarak söz edildiğini biliyorduk. Fakat son zamanlarda bu tanrıçanın insanın mânevi değerleri üzerinde ne önemli rol oynadığı hakkında bazı fikirler elde etmeğe başladık. 1951 yılında hemen hemen 250 satırlık bir Sumer ilâhisi Nippur'dan çıkarılmış 19 tablet ve parçanın birleştirilmesi ile elde edildi ve bu ilâhi, mânevi değerler hakkında şimdiye kadar bulunan belgelerden daha açık bilgi veriyor. O tanrıçayı aşağıdaki şekilde tarif ediyor:

> Öksüzleri bilen, dulları bilen,
> İnsanın insana yaptığı zulmü bilen, öksüzlerin annesidir o,
> Nanşe, dulları koruyan,
> Fakirlere (?) âdil (?) olan.
> Sığınanlara kucak açan,
> Güçsüze barınak bulan kraliçedir o.

Henüz çoğunlukla manası tam anlaşılamayan bir bölümde Nanşe yeni yılda insanlığı yargılayan olarak anlatılmış. Onun yanında yazı ve he-

10. Sosyal Adalet. İstanbul Müzesinde bulunan Nanşe ilâhisine ait metnin yazıldığı tablet parçalarının kopyası.

sap tanrıçası Nidaba, kocası Haya ve birçok da kanıtlayıcılar bulunuyor. Kötü işler yapan fena insanı şöyle tarif ediyor metin:

> Kanunsuz yolda gezen, isyanla ellerini kaldıran,
> Geçerli olan adetleri aşan, anlaşmaları bozan,
> Kötü yerlere ..... beğenerek bakan,
> Büyük ağırlık ölçüsü yerine küçük ağırlık ölçüsünü koyan,
> Uzun ölçü yerine kısa ölçü kullanan,....
> (Kendisine ait olmayanı) yiyip de "yedim" demeyen,
> İçip de "onu içtim" demeyen,....
> "Yasak olanı yedim" deyen.
> "Yasak olanı içtim" deyen.

Nanşe'nin sosyal vicdanı aşağıdaki satırlarla belirtiliyor:

> Öksüzleri rahatlatmak için, dulların ortada görünmemesi için,
> Güçlülerin yok olacağı bir yer yapmak için,
> Güçlülerin güçsüzlerden dönmesi için,
> Nanşe insanların kalbini aradı,

Her ne kadar baş tanrılar ahlâkı yönetiyorlarsa da, Sumer'lerin dünya görüşüne göre, uygarlığı meydana getirirlerken haksızlık ve yalan, şiddet ve zulüm, kısacası insanların kötü huylarını da plânlamışlardı. Evrenin iyi ve tam idare edilebilmesi için tanrıların koyduğu kural ve yönetmelikleri kapsayan *me*'ler listesinde yalnız kural olarak "doğruluk", "barış", "adalet", değil, "yalancılık", "kavga", "ağıt", "korku" gibi terimler de bulunuyor. Neden tanrılar günah ve kötülüğü, acıyı ve fena kaderi de plânlamış ve yaratmışlardı? (Kötümser bir Sumer'li, "annesinden hiçbir günahsız çocuk doğamaz" demiş.) Elimizde bulunan metinlerden çıkarılan sonuca göre, Sumer bilginleri bu soruyu sormuş olsalardı bile bu bakımdan kendilerinin bilgisizliğini kabul etmeye hazırdılar, tanrıların istekleri ve nasıl hareket edecekleri anlaşılamaz. Sumer "Eyüb"ü haksız olan fena kaderine karşı tartışıp şikâyet edeceği yerde yakarıyor, ağlıyor ve alın yazısı olan günah ve kusurunu kabul ediyor.

Fakat tanrılar, yalnız, zavallı ve perişan olmuş bir ölümlüye, onlara bütün kalbiyle dua edip yalvarıp yakarsa bile, aldırış ediyorlar mı? Su-

mer yazarlarına göre, tanrıların da dünyadaki ölümlü krallar gibi yapılacak pek çok önemli işleri var. Öyle ise, insanın, krallarda olduğu gibi, kendi yerine tanrıya ricada bulunacak tanrının dinlemek isteyeceği ve değer vereceği bir aracısı olmalı. Bunun için, Sumer düşünürleri, her şahıs için aile başı gibi kabul edilecek bir tanrı, bir tür koruyucu melek, onu var eden bir tanrısal baba kavramını ortaya koymuşlardır. Üzülen kimse tanrısına dua ile üzüntülerini açıklayacak, o da büyük tanrılar katında bir çözüm yolu bulacak.

Sumer'lerin ahlâk kavramı ve düşüncesi tanrıların insanları çamurdan ve kendilerine hizmet etsin diye yarattığı inancına dayanmaktadır. Bunu bize iki mitoloji kanıtlıyor. Bunlardan birisinde, yalnız insanın yaradılışı konu yapılmış. Diğerinde çoğunlukla iki büyük tanrı arasındaki tartışmayı kapsıyor, fakat başında insanın ne amaçla yaratıldığını ayrıntılı olarak anlatan bir giriş kısmı var. İnsanın yaradılışını hikâye eden kompozisyon 2 özdeş tablet üzerine yazılmış olarak bulundu. Birisi Nippur'dan çıkmış University Museum'da, diğeri antika satıcılarından alınmış, Louvre Müzesinde. Louvre tableti ve University Museum tabletinin büyük kısmı kopya edilerek 1934'de yayınlandı. Fakat henüz metnin çoğu anlaşılacak gibi değildi. University Museum'da bulunan tablet, müzeye çok önce birçok tabletler arasında 4 parça halinde gelmiş. Bunlardan ikisinin birbirine ait olduğu fark edilerek yapıştırılmış ve Stephen Langdon tarafından kopya edilerek yayınlanmış. Edward Chiera 1934'de üçüncü parçayı yayınladığı zaman nasılsa daha önce yayınlanan bu iki parçayı fark edememiş. Ben bunu on seneden fazla bir zaman sonra *Sumerian Mytology* kitabı için mitoloji metinlerini toplarken ancak anladım. O zaman University Museum'daki tablet kolleksiyonunda henüz daha yayınlanamamış olan dördüncü parçayı bularak üçü ile birleştirdim. Şimdi ilk defa konuyu doğru bir sıraya koymak ve metin hâla güç, belirsiz, tamamlanmaktan uzak olmasına rağmen, mitolojinin bir ön çevrisini yapmak mümkün oldu (bk. Sumerian Mytology Page 68-72).

Şiir tanrıların, özellikle dişi tanrıların var oluşundan sonra kendi ekmeklerini temin etmekteki güçlükleri anlatarak başlıyor. Tanrılar sızlanıyorlar. Fakat onların derdine çare bulacağını ümit ettikleri bilgelik tanrısı derin bir uykuya dalmış, onları duymuyor bile. Bunun üzerine annesi, en eski deniz, "bütün tanrıları doğuran anne" Enki'ye tanrıların gözyaşlarını getirerek diyor ki:

Ey oğlum, yatağından kalk .... bilgini kullan,
Tanrılara iş yapacak yaratıklara şekil ver,
Onlar kendilerini iki misli (?) çoğaltsınlar.

Enki konu üzerinde düşünüyor, "iyi ve prens gibi şekiller" yapıyor ve annesi en eski deniz olan Nammu'ya şöyle diyor:

"Ey annem, ismini vereceğin yaratık oldu,
Onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy,
Dipsiz suyun çamurunun özünü karıştır,
İyi ve prens gibi şekilleri çamurla sık,
Kol bacakları meydana getir,
Ninmah (yeryüzü ana tanrıçası) ..... yanında olacak şekil verirken,
Ey annem, onun (yeni doğanın) kaderini kararla,
Ninmah onun üzerine tanrıların görüntüsünü (?) koyacak,
O bir insan ...."

Burada şiir insanın yaradılışından, anormal yaratıkların bulunduğunu açıklama çabasıyla tam insana benzemeyen bir tip yaratılmasına dönüyor. Enki tanrılar için bir ziyafet hazırlıyor. Kuşkusuz insanın yaratılması şerefine. Bu ziyafette Enki ve Ninmah çok şarap içiyorlar ve pek keyifleniyorlar. Ninmah dipsiz suyun çamurundan alıp 6 değişik anormal tip yapıyor. Enki bunların kaderini kararlıyor ve yemek için ekmek veriyor. Bunlardan son ikisi anlaşılabiliyor, birisi kısır kadın ile cinsiyetsiz bir yaratık.

Satırlar şöyle:

..... O (Ninmah) doğuramayan bir kadın yaptı,
Enki doğuramayan kadını görünce
Onun kaderini "kadınlar evinde" oturması olarak kararladı.
..... O (Ninmah) ne erkek, ne de dişi organı olan birini yaptı.
Enki, onun ne erkek, ne de dişi organı olmadığını görünce,
Onun kaderi olarak kralın önünde durmasını kararladı.

Ninmah bu altı tip insanı yaptıktan sonra Enki de birkaç tane yapmağı istiyor. Nasıl yaptığı belli olmamakla beraber yaptığı yaratık vü-

cutça ve ruhça tamamiyle güçsüz birisi oluyor. Enki Ninmah'ın bu zavallı yaratığa yardım etmesi için şöyle söylüyor:

> ''Elinin yarattığının kaderini kararladım, ona yemesi için ekmek verdim,
> Benim elimin şekil verdiğinin kaderini kararla, ve ona yemek için ekmek ver.''

Ninmah bu yaratığa iyi olmaya çalışıyor, fakat beyhude. Onunla konuşmak istiyor, cevap vermiyor. Ona ekmek veriyor, fakat alamıyor. O ne oturabiliyor, ne ayakta durabiliyor, ne de dizlerini bükebiliyor. Bundan sonra Enki ile Ninmah arasında uzun bir konuşma geliyor. (Burada tablet o kadar kırık ki bir anlam çıkarmak imkânsız). Nihayet Ninmah, Enki'ye hasta ve yaşamsız bir yaratık meydana getirdiği için kızıyor ve ona hasta olması için beddua ediyor, görünüşe göre beddua Enki'yi tutmuş görünüyor.

Sumerlerde, insanın yaradılışı kavramına ait ''davar ve tahıl'' olarak isimlendirebileceğimiz önemli bir diğer mitoloji de, Sumer yazaralarının çok beğendikleri, bir cins tartışma kompozisyonudur. Bu mitolojinin ana figürleri davar tanrısı Lahar ile kız kardeşi tahıl tanrısı Aşnan'dır. Mitolojiye göre, bu iki tanrı, gök tanrısı An'ın çocukları Anunnaki'leri, yedirmek, giydirmek için tanrıların yaratma odasında yaratılmışlar. Fakat Anunnaki'ler, insan yaratılıncaya kadar, davar ve tahıldan gereğince yararlanamamışlardır. Bütün bunlar şiirin başlangıç kısmında şu şekilde yazılıyor:

> Gökyüzü ve yeryüzü dağında,
> An (gök tanrısı) Anunnaki'lerin doğmasına neden olduktan sonra,
> Aşnan ismi henüz doğmadığı, henüz şekil verilmediği için,
> Uttu (giyecek tanrıçası) henüz şekillenmediği için,
> Uttu'ya henüz bir kutsal yer yapılmadı,
> Hiç bir dişi koyun yoktu, bir kuzu çıkarmadı,
> Hiç bir dişi keçi yoktu, oğlak çıkarmadı,
> Koyun iki kuzusunu doğurmadı,
> Keçi üç oğlağını doğurmadı.
> Akıllı Aşnan'ın, ve Lahar'ın ismini,
> Anunnaki'ler, büyük tanrılar, bilmediğinden

30 günün *şeş*-tahılı olmadı,
40 günün *şeş*-tahılı olmadı,
Küçük tahıllar, dağların tahılı, bütün yaşayan yaratıkların tahılı yoktu.
Uttu henüz doğmadığından, taç (bitkilerin?) yükselmediğinden,
Bey .... henüz doğmadığından,
Ovaların tanrısı Sumugan meydana çıkmadığından,
İlk yaratılan insan gibi,
Onlar (Anunnaki'ler) ekmek yemeği bilmiyorlardı,
Elbise giymeği bilmiyorlardı,
Koyunlar gibi ağızlarıyla otları yediler,
Suyu hendekten içiyorlardı,
O günlerde, tanrıların yaratma odasında,
Onların *duku* evinde Lahar ve Aşnan biçimlendi.
Aşnan ve Lahar'ın ürettiklerini
duku'nun Anunnaki'leri yediler, fakat doymadılar;
Onların ağıllarındaki iyi *şum* sütünü,
duku'nun Anunnaki'leri içtiler kanmadılar,
Onların iyi ağılları için,
İnsana soluk verildi.

Girişi izleyen kısımda, Lahar ve Aşnan'ın gökyüzünden dünyaya inişi ve insanlara verdikleri kültürel bağışlar anlatılıyor:

O günlerde Enki Enlil'e dedi ki:

"Enlil baba, Lahar ve Aşnan"(1),
duku'da yaratılanları,
duku'dan bırakalım insinler."

Enki ve Enlil'in saf sözü üzerine,
Lahar ve Aşnan *duku*'dan aşağı indiler.
Lahar için (Enlil ve Enki) ağılı yaptılar,
Bitkileri ve otları çok olarak sundular ona.
Aşnan için bir ev yaptılar,
Sabanı ve boyunduruğu sundular ona.

Lahar ağılda duran,
Bir çobandır o, sürüsünü çoğaltan,
Aşnan, ekinler arasında duran,
Bir genç kızdır o, kibar ve cömert olan.

Gökten gelen bolluğu,
Lahar ve Aşnan indirdiler (yeryüzüne),
Topluluğa bolluk getirdiler.
Memlekete hayatın nefesini getirdiler,
Tanrıların kanununu güderek,
Çoğalttılar anbarın içini,
Doldurdular depoların içini.

Tozlar içindeki fakirlerin evlerine,
Girerek onlar, getirdiler bolluğu,
Bu çiftten herbiri nereye ayak bassa,
Eve bereket getirdi,
Durdukları yeri, oturdukları yeri, beslerler,
Onlar An ve Enlil'in kalbini neşelendirir.

Fakat sonra Lahar ve Aşnan çok şarap içtiklerinden tarlada ve çiftlikte kavga etmeğe başlıyorlar. Herbiri kendi yaptıklarını öğerken diğerini küçültüyor. Nihayet Enlil ve Enki araya girerek Aşnan'ın tartışmayı kazandığını bildiriyorlar.

Sumer yazarları, insanların fena kaderinin, yaptıkları günah ve hatalardan geldiğini ve hiç kimsenin suçsuz olmadığını düşünür ve inanırlardı. Suç daima insana yüklenmeli, tanrıya kabahat bulunmamalı idi. Bazı üzüntü çeken zavallı kimselerin tanrıların dürüstlüklerinden ve doğruluklarından şüpheye düştükleri oluyor. İşte tanrılara karşı böyle şüphelenmeği ve onlara inanmamazlığı önlemek ve moral vermek amacı ile bir Sumer yazarının kaleme aldığı bir hikâye onbeşinci bölümde verilmektedir. Bu hikâye "Eyüb" motifinin bilinen en eski örneğidir.

BÖLÜM 15-ACI ÇEKİŞ VE SABIR

İLK "EYÜB"

29 Aralık 1954 tarihinde Society of Biblical Literature üyelerine verdiğim konferansım, "İnsan ve onun Tanrısı" olarak isimlendirilmişti. Bu Eyüb peygambere ait hikâyenin Sumerlerde bulunan bir şekli. Şiir tarzında yazılmış bu hikâye 135 satırı kapsıyor. Hikâyenin metni. Irak'da Bağdad'ın 100 mil kadar güneyindeki Nippur şehrinde Pennsylvania Üniversitesinin yaptığı ilk kazıdan çıkan 6 tablet parçasının birleştirilmesi ile elde edilmiştir. Bunlardan dördü şimdi Philadelphia University Museum'da, diğer ikisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.

Benim konferansıma kadar, bu 6 parçanın University Museum'da bulunan iki parçası yayınlanmıştı, bu yüzden şiirin metni çoğunlukla bilinmeden, yararlı olmadan beklemekte idi. Fulbright araştırıcı profesör olarak 1951-1952 yılında İstanbul'da bulunduğum zaman, orada aynı şiire ait iki parçayı farkederek kopya ettim. Philadelphia'ya dönüşümde, müzenin Mezopotamya bölümünde araştırıcı asistan olarak çalışan Edmond Gordon'ın yardımı ile 2 parçayı daha tesbit ettim. Yayınlanmak üzre şiirin çevrisini gözden geçirirken birdenbire İstanbul müzesinde bulunan iki parçanın Philadelphia'daki dört parçadan ikisini tamamladığını gördük, demek aynı tablete aitti bu parçalar. Ya çok eskiden veya kazıdan sonra biri Marmara denizinin, diğeri Schuylkill nehiri yanında birbirinden çok uzak iki müzeye dağılmıştı onlar, çok şükür Bollington Fellow bursu ile 1954 yılında İstanbul'a gidince uzak mesafeli bir birleşmenin doğruluğunu kanıtlayabildim.

Bu okyanus aşırı benzetme ve birleştirme sonucu parçaları bir araya getirip şiirin büyük bir kısmının çevirisini yapmam mümkün oldu. Böylece insanın ilk acı çekişi ve buna boyun eğişinin yazılı hikâyesi ortaya çıkmıştı. Bu konu Tevrat'daki Eyüb kitabı yolu ile dünya edebiyatı ve dinlerinde meşhur olmuştu. Bu Sumer şiiri, hiçbir zaman Tevrat'daki ile, görüş genişliği, anlatıştaki derinlik ve anlatış güzelliği yönünden mukayese edilemez. Onun en büyük önemi, en eski fakat aynı zamanda bugünün modern problemi olan insan üzüntülerini dile getirmiş olması-

dır. Bu Sumer hikâyesinin yazılı olduğu tablet ve parçalar Tevrat'daki Eyüb kitabının tamamlanmasından en az bin yıl önceye aittirler.

Bizim şairimizin, şiirdeki ana tezi, bir insanın ister kabahatli olsun, ister kabahatsiz olsun, büyük bir üzüntü ve sıkıntıya girince tanrısını yumuşatıp duasına kulak verdirinceye kadar onu yüceltip övmesi, önünde ağlayıp sızlamasıdır. Tanrı üzüntü çekenin şahsi tanrısıdır ve Sumer görüşüne göre, o tanrılar meclisinde tanrısı olduğu şahsı temsil edecek ve onun yerine ricada bulunacaktır. Bizim şairimiz bunu kanıtlamak için felsefi düşünceler, dini tartışmalara gireceği yerde Sumer pratikliği ile, bir olayı anlatıyor. Olay ismi verilmeyen bir adamın hikâyesi. Zengin, akıllı ve akrabaları tarafından sevilen bir adamı birgün hastalık ve çeşitli üzüntüler yakalıyor. Bu adam tanrısal düzene karşı isyan edip lânetler mi ediyor? Katiyen! O tanrısı önünde eğilerek gözyaşları ve inlemelerle, yakarmalarla, rica ve dualarla kalbini döküyor. Sonuç olarak onun duasına tanrısı bir hayli memnun oluyor, ona acıyor, ve duasına kulak veriyor, onu kötü kaderinden kurtarıyor ve üzüntüsünü sevince döndürüyor.

Şiir, yapısına göre dört bölüme ayrılabilir. Evvelâ insanın tanrısını övmesini, yüceltmesini ve onu ağlayıp sızlamaları ile yatıştırmasını öğüt veren bir kısım ile başlıyor, ondan sonra şiirin büyük bir bölümünü kapsayan adamın tanrısına gözyaşlarıyla yakarışları geliyor. Bu kısım arkadaşlarının ona düşman gibi fena muamele yaptıklarını anlatmakla başlıyor, kötü kaderi için yapılan bir ağıtla devam ediyor, burada akrabalarına, ağıtcılara kendisi gibi hareket etmelerini rica ediyor ve günahını kabul ederek yardım ve bir çözüm yolu için doğrudan doğruya yaptığı bir yalvarışla bitiyor. Son olarak "mutlu son" geliyor. Burada şair, adamın dualarının beyhude olmadığını, tanrısı tarafından kabul edilerek onu sıkıntılardan kurtardığını bildiriyor. Bütün bunları tanrısının öğülmesi ve yüceltilmesi takip ediyor.

Şiirin karakteri ve yazılışı hakkında bir fikir vermek üzere bazı okunabilen kısımları burada veriyoruz. Okuyucular, Sumer dilinin henüz yine de tam anlaşılamadığını akıllarından çıkarmamalı ve zamanla çevrilerde biraz değişiklik yapılabileceğini hesaba katmalıdırlar. Aşağıda adamın yakarışlarının bir kısmını ağzından dinleyelim:

"Ben bir insanım, anlayışlı, fakat şimdi kimse bana aldırış
etmiyor, değer vermiyor,

Benim doğru sözüm, yalana döndü
Hilenin adamı beni güney rüzgârı ile sardı, ona hizmet etmeğe zorlandım,
Bana saygı duymayan, senin önünde beni utandırdı.

"Bana durmadan yeni üzüntüler verdin.
Eve girdim, ruh ağırdır.
Ben, insan, sokağa çıktım, kalb sıkıntılıdır.
Cesur, dürüst çobanım bana kızdı, düşmanca baktı bana.

"Çobanım, düşmanı olmadığım bana, fenalık aradı.
Benim yoldaşım doğru bir söz söylemedi bana,
Arkadaşım dürüst sözlerimi yalanladı,
Hilenin adamı bana tuzak yaptı,
Ve sen, tanrım ona engel olmadın .....

"Ben, bilgin, neden genç cahiller içine sokuldum?
Ben, anlayışlı, neden bilgisizler arasında sayıldım?
Her yerde yiyecek var, şimdi benim aşım açlık,
Herkese hisseler dağıtıldığı gün, benim hissem üzüntü oldu.

"Tanrım (durmak istiyorum) önünde,
Söylemek istiyorum sana, ... sözlerim iniltidir.
Onu bildirmek istiyorum, acılı yolumun iniltileri .... in şaşkınlık (sızıltıları).
"Bak! beni doğuran annem senin önünde ağıtımı bitirmesin!
Kız kardeşim mutlu şarkıyı söylemesin!
Gözyaşları ile benim fena kaderimi sana söylesin,
Karıma acıklı sesle acılarımı dile getirt,
Şarkıcılara benim acı kaderimi terennüm ettir,
Tanrım, gün ışıdı memleket üzerine, benim günüm karanlık,
Parlak gün, iyi gün .... gibi .....
Gözyaşları, ağıt, keder ve sıkıntı sardı beni,
Üzüntüler, gözyaşından başka bir seçeneğim yokmuş gibi kapladı beni,

Kötü kader eline aldı beni, çalıyor yaşam soluğumu,
Fena hastalıklar vücudumu .... yakıyor.

"Tanrım, beni var eden babanı, yüzünü kaldır,
Bir günahsız sığır gibi, acıma ile dolu .... inilti
Ne zamana kadar beni ihmal edecek korumayacaksın?
Bir öküz gibi ....
Ne kadar zaman beni rehbersiz bırakacaksın?

"Bir doğru ve dürüst söz söylüyor akıllı bilginler:
"Asla günahsız bir çocuk bir anneden doğamaz
..... günahsız bir genç en eski zamandan beri yoktu."

Adamın duaları ve yakarmaları bu kadar. "Mutlu sonuç" da şöyle:

İnsan-Onun tanrısı acı gözyaşlarına ve ağlamalarına kulak verdi,
Genç adam-Onun yalvarış ve yakarışları tanrısının kalbini yumuşattı.

Söylediği doğru sözü, temiz sözü tanrısı kabul etti,
Adamın dua dolu tövbeli sözü,
Sevindi .... tanrısının eti, fena sözlerden elini çekti.
.... kalbi sıkan ....kucakladı,
Kanatlarını geniş geren hastalık demonlarını uzaklaştırdı ondan.
Onu .... gibi vuranı (hastalığı) dağıttı o,
Onun verilmiş olan fena kaderini, değiştirdi o,
Adamın üzüntülerini sevince döndürdü o,
Onun yanına bekleyici ve koruyucu nazik cini koydu,
Verdi ona .... ki müşfik bir melek.

Şimdi biz yücelerden dünyevi olanlara pazar günü vaizinden pazartesi günlük işlerine, şiirsel duadan, nesir olan atasözlerine dönelim. Bu atasözleri halkın günlük yaşantısındaki görgülerini, deneylerini ve olaylar karşısındaki düşüncelerini yalın olarak yansıtırlar, Şiirlerse daha çok süslenmiş hisler ve fantazileri dile getirirken bu gibi bilgileri pek açığa vermezler. Şimdi yüzlerce Sumer atasözünün restore edilmesini ve çevrisinin yapılmasını Gordon'a borçluyuz. Bunlardan bazıları bölüm 16'da verilmektedir.

BÖLÜM 16-BİLGELİK

İLK ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

İbrani Atasözü kitabının uzun süre insanlığın ilk yazılı atasözleri ve deyimleri olduğuna inanılıyordu. Mısır uygarlığının bir buçuk asır önce keşfi ve çözülmesi ile Tevrat'ın atasözü kitabından daha yüzlerce yıl önce yazılmış olan Mısır atasözleri kitabı meydana çıktı, fakat bunlar da en eski vecizeler ve atasözleri değildi. Sumer atasözleri ise Mısır atasözlerinin hepsi olmasa bile, bilinen gurubundan birkaç yüzyıl daha eskidir.

20 yıl önceye kadar, tek Sumer dilinde yazılmış atasözü bilinmiyordu. Ancak az sayıda Akatça çevrisi ile Sumerce olarak, İ.Ö. bininci yıl içinde tablet üzerine iki dilde yazılmış metinler yayınlanmıştı. 1934 yılında Edward Chiera, University Museum'un Nippur kolleksiyonundan, İ.Ö. 1800 yıllarına ait bazı atasözleri yazılı tablet ve parçaları yayınladı. Bunlardan anlaşılıyordu ki, Sumer yazarları atasözlerini ve deyimlerini bir kitap halinde toplamışlardı. Edebi konulara daha çok zamanımı vermeğe başladığımı 1937 yılından itibaren İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile University Musem'da bir hayli atasözü yazılmış parçayı tesbit ettim ve her iki müzeden bir miktar kopya ettim. Fakat asıl 1951-52 yılında Fullbright araştırıcı profesör olarak İstanbul'a gelince bu konuya ait 80'den fazla tablet ve parçayı kopya edebildim. Philadelphia'ya ve University Museum'a 100'e yakın atasözü yazılmış metinle döndüğüm zaman anlaşıldı ki, bütün Sumer edebi metinlerine ait yapılacak pek çok iş vardı ve bu yığınla atasözü koleksiyonu üzerinde çalışacak zamanım yoktu. Bu yüzden yaptığım kopyaları ve onlarla ilgili bazı bilgileri, müzede araştırıcı asistan olarak çalışan Edmond Gordon'a verdim. Aylarca çalıştıktan sonra Gordon, eldeki malzemeyi birleştirilip rekonstere edince yüzlerce atasözü ve deyimi kapsayan bir düzineden fazla kolleksiyonun derlenebileceğini anladı. O halen iki kolleksiyonu yayınlanmak üzere hazırladı ve çoğu bilinmeyen 300'den fazla, hemen hemen eksiksiz olan atasözünü bir araya topladı. Onun malzemesinden bazılarını bu bölüme alıyoruz. Okuyucu şunu aklında bulundurmalı ki, anlatışındaki kısalık nedeni ile atasözlerinin çevrisi çok zordur, ve ilerde yapılacak daha derin çalışmalarla onlardan bazıları ya tamamiyle veya kısmen değişebilir.

Atasözlerinin önemli bir karakteri, genellikle içinde olan düşüncelerin bütünüyle toplumlara ait olmasıdır. Eğer insanların benzerliklerinden bütün halkların ve ırkların müşterek insanlığından kuşku duyulacak olursa onların, deyimlerine, vecizelerine, önerilerine ve atasözlerine (sayings, maximo, precept, adages) bakmalıdır. Bütün edebi yapıtlardan daha çok bunlar, kültür ayrılıklarını, çevre farklılıklarını gözetmeden ne zaman ve nerden olursa olsun insan tabiatının temelini açığa çıkarırlar. Sumer atasözleri 35 yüzyıldan çok daha önce toplanıp yazılmış ve kuşkusuz bunlardan pek çoğu yazılmadan yüzlerce yıl önce ağızdan ağıza tekrarlanmışlardır. Onlar dilleri, çevreleri, terbiye ve adetleri, siyasal, ekonomik ve dinsel yapıları itibariyle tamamiyle bizden çok farklı olan bir halka aittir; ona rağmen Sumer atasözlerindeki ana karakteri bizimkilere çok benzemektedir. Onlar arasında bizim bugünkü tavır ve hareketlerimizi, zayıflığımız ve güçsüzlüğümüzü, kararsızlık ve şaşkınlıklarımızı kolayca bulabiliriz. Meselâ, bütün yanlış hareketlerini kaderine bağlayan ve "kötü bir yıldızın altında doğmuşum" diye şikâyet eden mızmız birini buluyoruz onlarda. Herzaman, meydanda olan bir olayı mazur göstermek için, onun tam aksini söylemeğe kalkan açıkgözler vardır. Bunlar için eskiler şöyle demiş:

Çiftleşmeden gebe kalınmaz,
Yemeden şişmanlanmaz!

Yerine uygun olmayan bir kimse için Sumer'lerin düşündükleri şöyle dile getirilmiş:

Suya sokulsan suyu kirletirsin,
Bahçeye sokulsan meyveleri bozarsın.

Şimdiki gibi ekonomik konuda şaşkınlık ve tereddüt o zamanda da az değildi, bizim eskiler onun için şöyle demiş:

Öleceğiz, harcayalım,
Uzun yaşayacağız, biriktirelim.

Ve diğer bir şekilde:

İlk arpa iyi olacak-Nasıl biliriz?
Geç arpa iyi olacak-Nasıl biliriz?

Sumer'de de devamlı olarak sıkıntı çeken fakirler vardı, bunlar, aşağıda birbirine zıd sözleri kapsayan satırlarla ne güzel ifade edilmiş:

Fakir yaşamaktansa ölmeli,
Ekmeği olursa, tuzu olmaz,
Tuzu olursa, ekmeği olmaz,
Eti olursa, kuzusu olmaz,
Kuzusu olursa, eti olmaz.

Fakir adam artırdığı parayı sık sık sayar durur. Bunu Sumer atasözü yazarı şöyle belirtiyor: "Fakir adam gümüşünü kemirir durur." Eğer biriktirdiklerini harcarsa, bizim bugünkü aç kurtların mukabili olan eski aç gözlülerden borç almak zorunluluğunda kalırdı. Buna ait deyim: "Fakir adam borçlanır ve sıkıntıya düşer." Bu "borçlanmanın sonu üzüntüdür" sözümüzün Sumer karşılığıdır. Kuşkusuz fakirlerin hemen hepsi itaatkârdır. Sumer fakirlerinin kendilerinden üstün olan zengin sınıfa karşı şuurla isyan etmemiş olmalılar. Buna rağmen eğer çevrisi doğru ise: "Bütün fakirlerin evindekiler boyun eğenlerinki ile aynı değildir" atasözünden birazcık olsun sınıf farkı şuurunun varlığı çıkarılabilir. Tevrat'taki bilgelik kitabında (5,11) de: "çalışan adamın uykusu tatlıdır," ve özellikle Talmud'daki "Malını çoğaltan derdini de çoğaltır" atasözünün Sumer'cede karşılığı:

Gümüşü çok olan mutlu olabilir,
Arpası çok olan mutlu olabilir,
Fakat hiç birşeyi olmayan rahat uyuyabilir.

Fakir adam sırasında başarısızlığının kendi hatâsı yüzünden değil de fena arkadaş dolayısıyle olduğunu şöyle anlatıyor:

Ben iyi cins bir at idim
Fakat bir katıra dokundum,
Araba çekmek,
Kamış ve arpa taşımak zorunda kaldım.

Kendi yaptıklarına sahip olamayan ustalar için Sumer'lerin söylediği "uşak daima kirli elbise giyer". Giyim Sumer"lerde oldukça önemli olmalı. "İyi giyinen kimse önünde herkes eğilir". Uşakların da bâzı hallerde eğitim yapma imkânları olduğunu şu sözden çıkarabiliriz: "O hakikaten Sumerce öğrenmiş bir uşaktır".

Görünüşe göre, bazı Sumer kâtipleri de bugünki meslekdaşları - stenograflar- gibi söyleneni pek doğru olarak yazmıyorlardı:

Eli ağıza (söylenene) göre hareket eden bir kâtip,
O gerçek bir kâtiptir!

Sumer kâtipleri arasında işaretleri doğru yazamayanların da bulunduğunu, bunu tasdik ettirmek amacıyla sorulan şu soruda belirtilmiştir.

Sumerce bilmeyen bir kâtip,
Nasıl bir kâtiptir o!

Eksik etek, Sumer deyimlerinde oldukça sık geçmektedir. Ama her zaman üstün olarak değil. Sumer'lerde görünüşe göre zengin koca arayan kızlar bilinmiyordu, fakat hesap eden genç kızlar vardı. Gönlüne göre koca aramaktan bıkan genç kız, seçmeyi bırakmağa şöyle karar veriyor:

Kimdir iyi iş yapan, kimdir koşan?
Kimin için aşkımı saklayayım?

Sumer'ler için evlilik pek az yük değilmiş, bunu olumsuz bir anlatımla belirtmişlerdir:

Kim karısına veya çocuğuna bakmıyorsa
Onun burnunda tasması yoktur (esirlere takılırdı)

Sumer kocası, ekseriya kendini ihmal edilmiş hissediyor:

Karım mabette (tam çevri: dıştaki kutsal yer)
Annem aşağıda nehirde (belki bir dini toplantıda meşgul)
Ve ben burada açlıktan kıvranıyorum.

Kendisinde neyin eksik olduğunu bilmeyen huzursuz, hoşnutsuz kadınlara gelince: o eski günlerde bile, onların sığınağı doktordu. Eğer çevrimiz doğru ise onu şu atasözünden çıkarabiliriz:

Evde huzursuz bir kadın
Acıya acı katar.

Öyle ise şu atasözünün açıkladığı gibi, bir Sumer erkeğinin evlenirken zaman zaman pişmanlık duymasına şaşmamalı:

(erkeğin) neşelenmesi için: evlenmek,
Onun bittiğini düşününce: ayrılmak.

Şu veciz sözlere göre, gelin ve güveyin evliliğe oldukça değişik ruhta girdiğine şaşmamalı:

Sevinçli bir kalp: gelin,
Üzüntülü bir kalp: güvey.

O zamanki kaynana, günümüzdeki kaynanalardan daha ılımlı görünüyor, en azından henüz şimdiye kadar kaynana ile ilgili bir yazı bulunmadı. Fakat gelinin pek iyi şöhreti yok gibi. Bu Sumer'lerin bir adama, neyin iyi neyin fena olduğunu bildiren şu yazısında açıklanıyor:

Çöl matarası adamın hayatıdır,
Pabuç adamın gözüdür,
Karısı adamın geleceğidir,
Oğul adamın sığınağıdır,
Kızı adamın kurtarıcısıdır,
Gelin adamın cehennemidir.

Sumer'ler arkadaşlığa oldukça fazla değer veriyorlardı. Fakat bizdeki "kan sudan daha koyudur" sözünü onlar şöyle anlatmış:

Arkadaşlık bir gün sürer,
Akrabalık daimâ devam eder.

Kültür tarihi bakımından Sumer'lerde köpeğin insanlara "iyi arkadaş" olarak kabul edilmemesi ilgi çekicidir. Onun insanlara sadık olmadığını şu anlatılıştan çıkarabiliyoruz:

Öküzler sürer,
Köpekler derin arkları bozar.

Köpek kendi yuvasını bilmez

Demircinin köpeği örsü deviremez,
(bunun için) su kabını devirir.

Sumer'lerin köpeğe karşı tutumları bize acayip görünse de, bize bir hayli uyan fakat değişik şekilde ifade edilen psikolojik görüşleri de var. "Gemici kavgayı seven biridir" sözü bizim "gemici barut gibidir" sözüne uyar. Sumerler derler ki:

O tilkiyi henüz yakalamadı,
Fakat tasmasını yapıyor[1].

sözü bizim "civcivler çıkmadan onları sayma"ya uymaktadır. Nihayet:

Yaban öküzünden kaçarken[2]
Yaban ineği karşıma dikildi.

Tam bizim "tavadan dışarı, ateşten içeri" sözünün başka şekli. Heryerde ve herzaman çalışkanlar övülür, "çalışmadan ödül yok" sözü Sumerce'de şöyle:

El ele adamın evi yapılır,
Mide mideye adamın evi yıkılır[3].

Bazı Sumer'ler evlerinin komşularınınki gibi olmasını istemişler (imkânları olmadığı halde) onlara şu uyarıda bulunuyorlar:

Kim bir bey gibi bina yaparsa, köle gibi yaşar,
Kim bir köle gibi bina yaparsa, bey gibi yaşar.

Savaş ve barışa gelince, eskilerde bizim gibi aynı kararsızlığın sıkıntısında. Bir taraftan yok olmamak için silâhlanmaları lâzım-veya şöyle dedikleri gibi:

Silâhlanması güçsüz olan devlet
Düşmanı kapısından atamaz.

Türkçede:

[1] Dereyi görmeden paçayı sıvama.
[2] Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.
[3] Çok el işde, az el aşda (çeviren).

Diğer taraftan savaşın manasızlığı ve göz-göze olan karakteri açık olarak böyle anlatılmış:

> Düşman memleketine gidip yok edersen,
> Düşman da gelip senin memleketini yok eder.

Fakat savaş veya barış olsun mühim olan "gözü açık tutmak ve görünüşe aldanmamak" gerek. Sumer'ler bunu bize hiç de yabancı gelmeyen şu sözlerle belirtmişler:

> Bir beyiniz, bir kralınız olabilir,
> Fakat asıl korkulacak adam vergi memurudur.

Sumer edebiyatçıları atasözleri kolleksiyonlarına yalnız deyimler, vecizeler, güzel sözler, almakla kalmamışlar, aynı zamanda hayvan hikâyelerini de onlara ilâve etmişlerdir. Bunlar klasik Aesop hikâyelerine biraz benziyor. Onlarda, hikâye şeklinde kısa bir giriş kısmiyle onu takip eden küçük bir konuşma satırı bulunuyor. Hatta bazen iki hayvan arasındaki konuşma da bulunur bunlarda. 17 inci bölümde Edmond Gordon'un geçen yıl veya 2 yıl evvel hazırlamış olduğu çevrilerden bu eski hikâyelere ait bir miktar örnek verilecektir.

BÖLÜM 17-AESOP BENZERİ

İLK HAYVAN HİKÂYELERİ

Yunan ve Romalılar arasında hayvan masallarından oluşan edebiyat türü, İ.Ö. 6. yüzyılda, küçük Asya'da yaşamış olan Aesop'a yorulurdu. Artık bugün ona yorulan bu tür hikâyelerin en azından bir kısmının Aesop'tan daha çok önce yazılmış olduğu biliniyor.

Aesop doğmadan 1000 yıldan fazla bir zaman evvel Sumer'lerde onun hayvan hikâyelerine benzeyen masalların var olduğu anlaşıldı.

Sumer bilgelik edebiyatı arasında hayvanlar büyük rol oynuyorlardı. Son yıllarda Gordon, memeli hayvanlardan kuşlar ve böceklere kadar varan 64 tür hayvanın yaşamı ile ilgili 295 atasözü ve hayvan hikâyesini metinlerden toplayarak çevrisini yaptı. Elde olan malzemedeki hayvanların sık geçme sırası bir hayli öğreticidir. 83 atasözü ve hikâyede geçen köpek sırada birinci geliyor. Ondan sonra sıra ile evcil sığır, tilki, domuz ve bunlardan sonra ancak evcil koyun geliyor. Arkasından arslan ve yaban öküzü, bunları evcil keçi, kurt ve başkaları izliyor. İyi korunmuş ve anlaşılabilir hikâyelerin Gordon tarafından deneme olarak yapılan çevrilerindeki örnekler köpekle başlayıp eşekte bitiyor.

Köpeğin açgözlülüğü şu iki kısa hikâyede anlatılmış:

1. Eşek derede yüzüyormuş, köpek ona iyice yaklaşarak "dışarı çıktığı zaman yenecek" demiş.

2. Köpek bir ziyafete gitmiş, oradaki kemikleri görünce "şimdi gideceğim yerde bunlardan daha çok yiyecek bulurum" demiş.

Diğer taraftan anne sevgisi bir köpek hikâyesinde çok zarif tarzda dile getirilmiştir.

Dişi köpek gururla şöyle demiş: İster geyik yavrusu renginde (yavrularım) olsun, ister sarı gri olsun, ben yavrularımı (yine de) severim.

Kurda gelince, onun yırtıcılığı Sumer'lerin aklından çıkmadığı, iyi korunmuş bir hikâyeden anlaşılabilir. Metninin iki yeri kırık olan bir masalda, kurttan oluşan bir sürü, bir miktar koyuna saldırmış, fakat

kurtlardan birisi diğerlerinden fazlaca açıkgöz olduğundan diğerlerine düzenbazca bir oyun yapıyor. Şöyle:

9 kurt ve onuncusu ile birlikte bir miktar koyunu öldürmüşler, onuncusu aç gözlü imiş (bir kelime kırık .....) madı. O ötekilere ihanet ederek .... (bir veya iki kelime kırık) dedi ki: "Onları size bölüştüreceğim! siz dokuz tanesiniz ve böylece sizin hissenize bir koyun düşer. Ben de tek olarak dokuzunu alıyorum, bu da benim payım olsun!"

Vahşi hayvanlardan, açık olarak karakteri belirtilen tilkidir. Sumer atasözlerinde tilki, hep hareketlerinde ve sözlerinde gururlu ve dünyadaki rolünü abartma eğiliminde olan bir hayvan halinde sergilenmektedir. Fakat aynı zamanda bir korkaktır da. Ona rağmen cesaretli görünmeğe çalışıyor.

Örnek olarak:

Tilki yaban öküzünün tırnağına basıp dedi ki: "Acımadı mı?"

Veya:

Tilki bir sopa alarak (dedi ki): "Kime vurayım?"

Bir hukukî belge taşıyordu yanında, (dedi ki) "nasıl meydan okuyabilirim?"

Veya:

Tilki dişlerini gıcırdatıyor, fakat başı titriyor!

Tilkinin korkaklığını ve gururluluğunu dile getiren uzunca iki masal daha var. Her ikisi de epeyce karışık, bu yüzden sonu sanki havada kalıyor, fakat genellikle neyin anlatılmak istendiği belli oluyor.

Tilki karısına "gel Uruk şehrini dişlerimizle pırasa gibi parçalayalım! Kullab şehrini ayağımızın altındaki bir sandal gibi ezelim!" demiş. Fakat şehre daha 600 gar (2 mil kadar) yaklaşır yaklaşmaz, köpekler şehirden onlara havlamaya başlamış. "Geme Tummal, Geme Tummal! (tilkinin karısının ismi olmalı) eve git! Hemen şimdi uzaklaş! Şehrin içinden tehdit edercesine havladılar", demiş.

Biz bundan tilki ile karısının kuyruklarını kısarak geri döndüklerini çıkarabiliriz ve hakikaten öyle yapmışlar. Diğer bir masal motifi de daha sonra Aesop'ta tilki ile ilgili değil de fare ve gelincik ile ilgili olarak geçmektedir. O da şöyle:

Tilki tanrı Enlil'den, yaban öküzünün boynuzlarını kendisine takmasını rica etmiş ve öküzün boynuzu ona takılmış. Fakat sonra yağmur

ve fırtına başlamış, korunmak için inine girmeye kalkınca boynuzlar yüzünden girememiş. Bütün gece soğuk kuzey rüzgârı, fırtına ve yağmur üzerinden geçince "Ortalık açılır açılmaz" (bundan sonrası maalasef kırık, fakat gelişinden tilkinin boynuzlarının alınması için tanrıya ricada bulunduğunu tahmin edebiliriz).

Sumer'lerde tilki masallarının "ekşi üzüm" masalı da birlikte Aesop masalları ile bir çok benzerlikleri olmasına rağmen daha geç olan Avrupa folklorundaki kurnaz ve hilekâr hayvan tipi ile pek az ilişkisi var gibi görünüyor. Maalesef çok bozuk durumda olan iki masal daha vardır. Bunlarda, tilki daha sonraki Aesop hikâyelerinde bulunan karga veya kuzgun ile birlikte görünmektedir.

Ayı, Sumer masallarında çok az bulunuyor. Bunlardan birinde onun kış uykusunu belirtiyor gibi görünüyor. Ayı hakkında çok az yazı bulunmuş olmasına rağmen atasözlerinden firavunfaresi hakkında bir hayli bilgi toplanabilmiştir. Firavunfareleri bugünkü Irak'da olduğu gibi, eski Mezopotamya"da da tarla farelerini öldürmesi için evcilleştiriliyordu.

Sumer'ler, kedilerin avlarının üzerine atılmadan önce sabırla onu izlemelerinin aksine, firavunfaresi avlarının üzerine hemen atıldıklarına dikkat etmişlerdi. Bunu şöyle belirtmişler:

> Bir kedinin düşünmesi,
> Bir firavunfaresinin harekete geçmesi,
> Kedi düşününceye kadar firavunfaresi atlar.

Buna karşılık firavunfaresinin yiyecek çalması, alkol aşırması alışkanlığı gözden kaçmamış olduğu acı bir hoşgörü ile anlatılıyor:

> Eğer etrafta yiyecek varsa, firavunfareleri yutmuştur onu,
> Eğer onlardan bana yiyecek kaldı ise,
> bir yabancı gelir, onu yutar!

Mamaafi bir atasözünde sahibi firavunfaresini "ağız tadından yoksun" olması nedeniyle kendisine eğlence kaynağı yapmış:

Ancak bozuk yemekleri yiyen firavunfarem biraya ve süte uzanmayacaktır!

Sırtlan ancak bir atasözünde geçiyor gibi görünüyor, ama onun da manası pek anlaşılmıyor.

Kediye gelince: Sumer edebiyatında varsa da çok seyrek bulunuyor ve iki atasözünde ondan bahsediliyor. Birisi biraz evvel firavunfaresi ile ilgili olarak yazılan atasözünde. Diğerinde ise sepet taşıyanın arkasından giden ineği, kediye benzetmişler.

Atasözü ve masallara göre arslan ağaçların ve kamışların çok büyümüş olduğu bir nevi "çalılık" arazide barınıyor. Mamafi çok bozuk ve fena kırıklı olan iki masalda barınağı olarak kırlık yer de gösteriliyor. Arslan kendisini saklayan ve koruyan çalılık arasında dururken, insan da onun bu huyunu bilerek kendisini ona göre koruyor!

> Ey arslan, sık "çalılık" senin arkadaşındır!
> Arslan çalılıkta, onu bilen adamı yemez!

Sonuncu atasözü birazcık "Androcles'in arslanı"nı hatırlatıyor[1].

Çok bozuk olan bir masal da tuzağa düşen arslanla tilkiye ait. Bir hayli masalda arslan vahşi hayvan olarak avları koyun, keçi ve çalılık domuzu ile çok iyi rol oynuyor:

> Arslan ağıla gelince köpek eğirilmiş yünden bir tasma takınır!
>
> ve;

Bir arslan çalı domuzunu yakalamış ve yemeğe devam ederken: "henüz şimdiye kadar etin ağzımı doldurmadı ama senin haykırışların kulağımda bir gürültü yarattı" demiş.

Fakat arslan her zaman fatih olmuyor. Bazen kendisinden daha kurnaz çıkan çaresiz dişi keçinin yaltaklığına yenilebiliyor da. Buna ait, Aesop'unkine benzeyen bir Sumer masalı şöyle:

Arslan çaresiz bir dişi keçi yakaladı. (Keçi dedi ki): "Beni koyver (ve) benim beraber olduğum koyunu sana vereceğim." "Eğer seni bırakacaksam (evvelâ) bana ismini söyle!" (dedi arslan). Dişi keçi arslana cevap verdi: "Benim ismimi bilmiyor musun? İsmim 'sen zekisindir!' "(ve

[1] Çeviren: Androcles İ.S. birinci asırda köle. Efendisi ile birgün Afrika'da bir mağarada iken bir arslan gelerek buna şişmiş ayağını göstermiş. O da ondan büyük bir diken çıkarmış, bu arslan birgün yakalanıp sirke alınmış. Köle de arslanın kafesine atılmış. Arslan köleyi tanıyarak birşey yapmamış. Bu yüzden köle azat edilmiş.

sonra) arslan ağılın önüne gelince, o kükredi! "Şimdi ağıla ulaştım, seni serbest bırakacağım!" Keçi (çitin) diğer tarafından ona cevap verdi: "Sen beni serbest bıraktın ya! Sen (hakikaten o kadar) akıllı mısın? Sana (söz verdiğim) koyunu (verme) yerine, ben bile burada durmayacağım!"

Fil ile ilgili bir tane masal var. Burada fil kendisini öğen fakat küçücük bir çalıkuşu tarafından öğünmesi mat edilen bir hayvan olarak gösteriliyor.

Fil kendini öğerek (?) şöyle diyordu: "Benim gibi biri hiç yoktur!" Burada metin kırık, fakat cümleyi şöyle tamamlayabiliriz: (benimle kendini karşılaştırma). Sonra çalıkuşu ona cevap vermiş: "Fakat ben de kendime göre senin gibi yaratılmışım".

Eşek bilindiği gibi, iyi bir taşıyıcıdır. Mezapotamya'da kuraklık hayvanı olarak iş görüyordu. Geç devirlerde Avrupa literatüründe olduğu gibi, Sumer'ler de onun yavaş hareket etmesini ve sık sık akılsızlık yapmasını eğlendirici bir şekilde sunmuşlardır. Onun bu esaslı huyunun efendisinin isteğine karşı hareket etmesi gibi görünüyor. Örnek olarak:

Birisi onu bir yük eşeği gibi (zorla) veba hastalığı olan şehre doğru sürmeli.
veya;
Eşek kendi yattığı yeri yer!
veya;
"Senin çaresiz eşeğinde hız kalmadı!
Ey Enlil, çaresiz adamında güç kalmadı!"
veya;
Eşeğimin kaderi hızlı koşmak değil, onun kaderi anırmaktır.
veya;
Eşek yüzünü aşağı indirdi, sahibi onun burnuna hafifçe vurarak dedi ki:
"Kalkmalıyız ve buradan uzaklaşmalıyız! Çabuk şimdi! Haydi be!"

Eşek sırtından yükünü atttıktan sonra demiş ki:
"Geçmişin iniltileri halâ kulağımda dolu duruyor!"

Eşek kaçtığı zaman sahibine dönmez. Kaçan eşeğin ilgi çekici benzetilişi iki atasözünde görülüyor:
Dilim, kaçan eşek gibi dönmüyor ve geri gelmiyor!
veya;
Gençlik enerjim, kaçan eşek gibi, kalçalarımı terk etti:

Eşeğin hoş olmayan kokusu ima edilerek şöyle söylenmiş. Pis kokusuz bir eşek olsaydı, o seyissiz bir eşek olurdu.

Nihayet bize sosyal bilgi veren biraz ilgi çekici bir atasözünde:

Eşeğin yaptığı gibi, karı olarak üç yaşındaki biriyle evlenmeyeceğim!

Açıkça çocuk yaşındaki evlenmeyi eleştiriliyor.
Ata gelince: Bir Sumer masalı atın evcilleştirilmesinin eski tarihine yeni bir ışık tuttu. Bununla at biniciliğine ait şimdi bilinen en eski kanıtı elde etmiş olduk. Bu atasözünün yazıldığı tablet İ.Ö. 1700 yıllarına ait. Fakat bu masal, Nippur şehrinde bulunmuş büyük bir tablet ile daha eski tarihlere ait Ur şehrinden çıkmış bir okul tableti üzerine yazılmış olmasından, orijinal kompozisyonun oldukça eski bir tarihe dayandığı ve o tarihlerde çeşitli yerlerde ve bir tek tip atasözü kolleksiyonu bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Bu yüzden Mezopotamya'da atın binek hayvanı olarak kullanılmasını, İ.Ö. 2000 yıllarına götürmek hiç de hatalı sayılmamalıdır.

Masal şöyle:

At binicisini üstünden attıktan sonra demiş ki:
"Eğer benim yüküm hep böyle olsa, halsiz kalacağım!"

Diğer atasözü de atın terlediğini dile getiriyor:

"At gibi terliyorsun; o içtiklerindendir!"

İngilizcedeki bizim "o bir at gibi terliyor" deyimine benziyor.
Melez katıra ait yalnız bir atasözü var, ve bu atasözü hayvanın ailesini bildirmesi bakımından yeterli derecede ilgi çekici.

Ey katır seni baban tarafı tanıyacak mı veya annen tarafı tanıyacak mı?

Domuzun Sumer'lerde en fazla kesim hayvanı olarak gösterilmesi ilginçtir. Çünkü atasözlerinde sık sık yemek için kesildiği bildirilen hayvan domuzdur.
Örnek olarak:
Yağlı bir domuz kesilmek üzre iken "yediğim yemeklerdi o" demiş
veya;
O düşünce (?) sinin sonuna gelmişti ve domuzunu kesti!
veya;

Domuz kasabı domuzu keserken demiş ki: "haykırman gerek mi? bu yol senin ecdadının, ecdadının ecdadının gittiği yoldur ve şimdi sen de aynı yolun yolcususun (ve şimdi) sen haykırıyorsun!"

Maymun ile ilgili bir Sumer masalı şimdiye kadar ortaya çıkmadı. Fakat bir maymunun annesine yazdığı alaylı bir mektup ile ilgili bir atasözü var. Ve bunların ikisi de, maymunun Sumer'lerin müzik gazinosunda eğlence için kullanıldığını ve ona pek iyi bakılmadığını gösteriyor. Atasözü şöyle:

Bütün Eridu şehri bolluk içinde, fakat büyük müzikli gazinonun maymunu çöplük yığınında oturuyor.

Bununla ilgili mektup şöyle:
Lusalusa'ya "anne"me söyle!
Bay maymun diyor ki:
"Ur, tanrı Nanna'nın zevkli şehiri,
"Eridu, tanrı Enki'nin bolluk şehiri,
Fakat ben, büyük müzikli gazinonun kapısı ardında oturarak,
Çöplük yemek zorundayım, ondan ölmez miyim!
Ekmeği bile tatmadım, birayı bile tatmadım,
Bana özel bir haberci gönder-acele!"

Görünüşe göre Güney Mezopotamya'nın zengin göl iskelesi olan Eridu'nun büyük müzikli gazinosu bir maymunu beslememiş ve yiyeceğini şehrin çöplüğünde aramağa zorlanmış. Her nedense hayvanın bu güç durumu atasözü haline girmiş, ve görünüşe göre ihtimal bir yazar, atasözünü hicivli bir şekilde genişleterek, maymunun, belki "maymun adam" anlamına gelebilen lusalusa isimli annesine alaylı bir mektup yazmış. Bu "mektup"un en az dört kopyası bize ulaştığına göre, orijinali olan atasözü, atasözleri kolleksiyonuna alınırken, bu da küçük bir edebi klasik haline girmiş olmalı.

Atasözleri ve masallar, Sumer bilgelik edebiyatının ancak bir türüdür. Sumer edebiyatçıları, "çiftçinin el kitabı" (Bölüm 11) gibi, veya okuldaki yaşamın anlatılışı gibi (Bölüm 2) öğretici yazılar da geliştirmişlerdir. Fakat Sumer edebiyatçılarının pek beğendikleri bilgelik kompozisyonlarının bir türü rakiplerin söz düellosu yaptıkları bir tartışma motifidir. Bunlar şahıslandırılmış mevsim, hayvan, bitki, maden, taş gibi nesnelerden oluşan iki rakip arasındaki tartışmayı veya Tevrattaki Habil-Kabil hikâyesine benzeyen iki ayrı iş sahibinin karşılıklı tartışmasını kapsar. Tarihteki ilk edebi tartışmalar 18 nci bölümde verilmiştir.

BÖLÜM 18-SÖZCÜKLERLE ATIŞMA

İLK EDEBİ TARTIŞMALAR

Sumer öğretmenleri ve edebiyatçıları sistemli bir filozof ve derin bir düşünür değillerdi (ve olamazlardı da). Fakat doğa için ve etraflarındaki dünya için iyi bir gözlemci idiler. Profesörlerin pedagojik amaçla (bk. Bölüm 1) yaptıkları bitkiler, hayvanlar, madenler ve taşlara ait listeler, en azından doğal nesnelerin karakteristik görüntülerini ve yaşayan varlıkları çok dikkatli olarak incelediklerinin bir kanıtıdır. Modern kültür antropologlarımızın Sumer'li ataları, bildikleri uygarlıklarının çözümünü bilinçli olarak ortaya atmışlar ve onu 100 den fazla kuruma, mesleğe, el işçilerine, çeşitli tutumlara ve işlem tarzlarına bölmüşlerdi.

Dünyamızdaki hayvanlar, bitkiler, madenler ve aletler arasında bazılarının doğal olarak çift çift anıldığı açıkça bilinmektedir. Öyle ki, bunlardan birisi söylenince akla hemen öteki gelir. Sumer'lerde özellikle tarım alanında çiftleri, yaz ve kış, davar ve tahıl, kuş ve balık, ağaç ve kamış, gümüş ve bronz, kazma ve saban, çoban ve çiftçi olarak ayırmışlardır. Bunlar arasında çoğunlukla biri diğerinin aksidir; onların müşterek olan vasıfları insan yaşamında önemli ve yararlı rol oynamalarıdır. Hemen akla gelen soru, hangisi insana daha yararlıdır? Bu özel değerlendirme problemi için Sumer edebiyatçıları, kendilerine göre güzel bir yol bulmuşlar ve tartışma veya karşılıklı konuşmaları kapsayan bir edebiyat türü yaratmışlardır. Bunlarda iki esas figür karşılıklı olarak konuşuyor ve biri kendi değerlerini yükselterek anlatırken karşısındakini alçaltıyor. Bütün bu tartışmalar şiir tarzında yazılmıştır. Çünkü Sumer yazarları, eski günlerin cahil saz şairlerinin nesilleri olduklarından, nesirden ziyade onlara miras olarak şiir ulaşmıştır. Kompozisyonlar konuya uyan, genellikle tartışmacılarının yaradılışını anlatan bir mitoloji ile başlar, ve bir veya birkaç önder tanrının tartışma hakkında verdiği uygun bir kararla sonuçlanır.

Elimizde şimdi, bazısı tam, bazısının bir kısmı bulunan bu tür yedi tartışma metni var. Fakat ancak bugüne kadar bunlardan üç tanesi üzerinde aşağı yukarı lâyıkıyla çalışılabildi. Bunlardan biri 14 ncü bölüm-

de oldukça ayrıntılı olarak bildirilen "davar ve tahıl" arasındaki tartışmadır. İkincisini "yaz ve kış: Enlil çiftçi Tanrı'yı seçiyor" diye isimlendirebiliriz. Elde bulunan malzemenin birleştirilmesi ile tamamlanan bu metin, gurubun en uzun olanını teşkil etmektedir. Metinin hepsi tamamlandığı zaman, ihtimal eski tarımcılık metodları hakkında ilginç bilgiler verecektir bize.

Kapsamını şu şekilde toparlayabiliriz: Hava tanrısı Enlil, her tür ağaç ve tahılı yetiştirmeyi ve memlekete bolluk ve zenginliği getirmeyi aklına koyuyor. Bu amaçla iki kültür taşıyıcı kardeşi Emeş (yaz) ve Enten, (kış)i yaratıyor. Enlil, onlara çeşitli görevleri bölüyor. Aşağıdaki satırlar bu görevlerin nasıl yürütüldüğünü anlatıyor:

> Enten koyuna kuzuyu doğurttu, keçiye oğlağı doğurttu,
> İnek ve buzağıyı çoğalttı, kaymak ve sütü bollaştırdı,
> Kırda yaban keçisinin, koyunun, eşeğin kalbini memnun etti,
> Göğün kuşlarına-geniş dünyada yuvalarını yaptırdı,
> Denizin balıklarına kamışlıkta yumurtalarını koydurdu,
> Hurmalıkta ve bağlarda bal ve şarabı aktırdı,
> Dikilen ağaçlara meyveler taşıttırdı.
> Bahçeleri yeşillikle örttü, bitkilerini bol yaptı,
> Hendeklerde tahılı çoğalttı,
> Aşnan (tahıl tanrıçası), kibar kız gibi onu bol çıkarttı.
>
> Emeş ağaçları ve tarlaları meydana getirdi, ahırları, ağılları genişletti,
>
> Çiftlikte ürünü çoğalttı, yeryüzünü .... kaplattı,
> Zengin ürünleri evlere taşıttı, onları anbarlara yığdırdı,
> Şehirleri ve barınakları kurdurdu, memlekette evleri yaptırdı,
> Tapınakları dağ gibi, yükseltti.

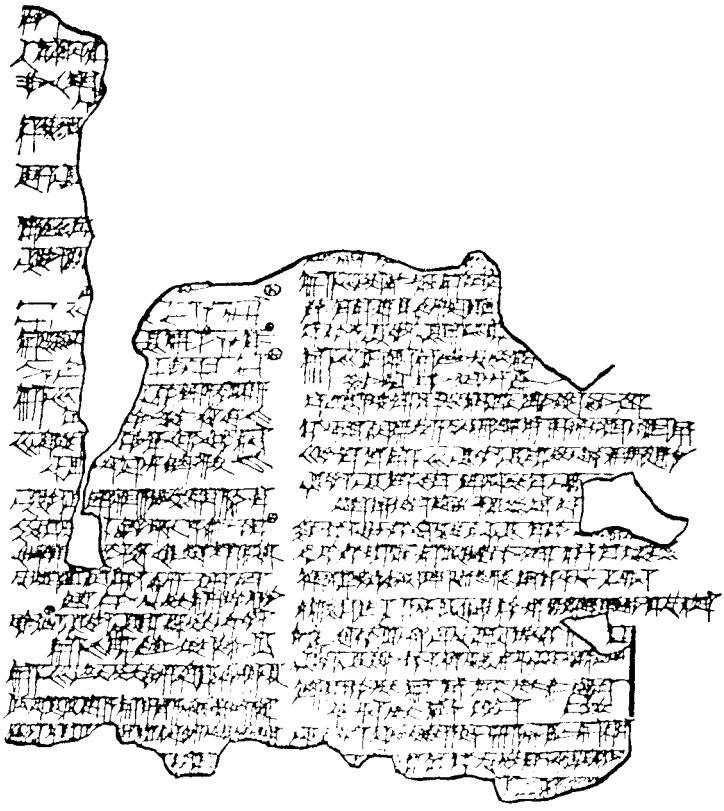
Bu iki kardeş kendilerine verilen görevleri yaptıktan sonra "yaşam evi" Nippur'a gidip babaları Enlil'e teşekkür kurbanları götürmeğe karar veriyorlar. Emeş hediye olarak çeşitli yabani ve evcil hayvanları, kuş ve bitkileri, Enten de değerli maden ve taşları, ağaçları ve balıkları alıp gidiyorlar.

11. "Kış ve Yaz" metninin yazıldığı tabletin soldan ikinci sütununun kopyası.

Fakat tam "yaşam evi"nin kapısına geldikleri zaman kıskanç Enten kardeşiyle kavgaya başlıyor. Tartışma ileri geri devam ediyor ve nihayet Enten, Emeş'in tanrıların çiftçisi olma iddiasından kuşkulanıyor. Enlil'in büyük mabedi Ekur"a giriyorlar ve her ikisi de durumlarını ortaya koyuyor. Enten'in yakınması şöyle:

"Enlil baba, bana kanalları emanet ettin, taşan sular getirdim,
Çiftlik çiftlik üstüne koydum, anbarları doldurdum,
Hendeklerde tahılı yetiştirdim,
Aşnan, kibar kız gibi, onları güçlü olarak filizlendirdim,
Ve şimdi Emeş tarlalardan anlamayan o .....

12. "Kış ve Yaz" metni yazılı tabletin sağ iki sütununun kopyası.

Benim ..... koluma ve benim .... omuzuma basıyor
Kralın sarayında....."

Kurnazlıkla Enlil'in gönlünü kazanmak için çeşitli pohpohlayıcı cümlelerle başlayan Emeş'in kavgasına ait bölüm kısa ve (henüz) pek anlaşılır durumda değil.
Sonra Enlil, Emeş ve Enten'e cevap veriyor:

"Memlekete hayat veren sulardan Enten, sorumludur onlardan,
Tanrıların çiftçisi, o her şeyi üretir,
Emeş, oğlum, nasıl kendini kardeşinle eşit tutabilirsin!"
Enlil'in yüce sözü, derin ve anlamlı.

Kararı değişmez, kim cesaret eder ona aldırmamağa!
Emeş, Enten'in önünde diz çöktü, dua etti ona,
Evine çiçek balı, şarap ve bira getirdi,
Onlar, kalbi zevklendiren çiçek balı, şarap ve bira ile
doydular,
Emeş, Enten'e altın, gümüş ve lâpis lâzuli hediye etti,
Kardeşlik ve arkadaşlık içinde neşe ile içki kurbanı .....
Emeş ile Enten arasındaki kavgada
Enten, tanrıların sadık çiftçisi, Emeş'e karşı zaferini kanıtladıktan sonra,
..... Enlil babaya şükürler olsun!

Tartışma kompozisyonunun üçüncüsünü "İnanna'nın kur yapması" olarak isimlendirebiliriz. Bu, yapılış itibariyle diğer türlerden bir hayli değişiktir. O daha ziyade herbiri yerine göre konuşan aktörleriyle bir tiyatro oyununa benziyor ve mitolojik bir girişi yok. Bundan başka şiirin ana yapısı bir münakaşa şeklinde değil, fakat daha çok kendisini âciz ve zavallı hisseden bir karakterin, kendi üstün niteliklerini saydığı uzun bir konuşma tarzındadır. Kuşkusuz bu karakter sonunda rakibi ile kavgaya doğru gidiyor, ama rakibi çatışmadan çok, barış yanlısı olan tedbirli birisi.

Bu şiirde dört karakter var: Tanrıça İnanna, onun erkek kardeşi güneş tanrısı Utu, çoban tanrısı Dumuzi ve çiftlik tanrısı Enkimdu. Kapsamı şöyle toplanabilir: Kısa (fakat çok kırıklı) olan bir girişten sonra Utu kızkardeşine hitab ederek, onu çoban tanrısı Dumuzi'nin karısı olmaya zorluyor.

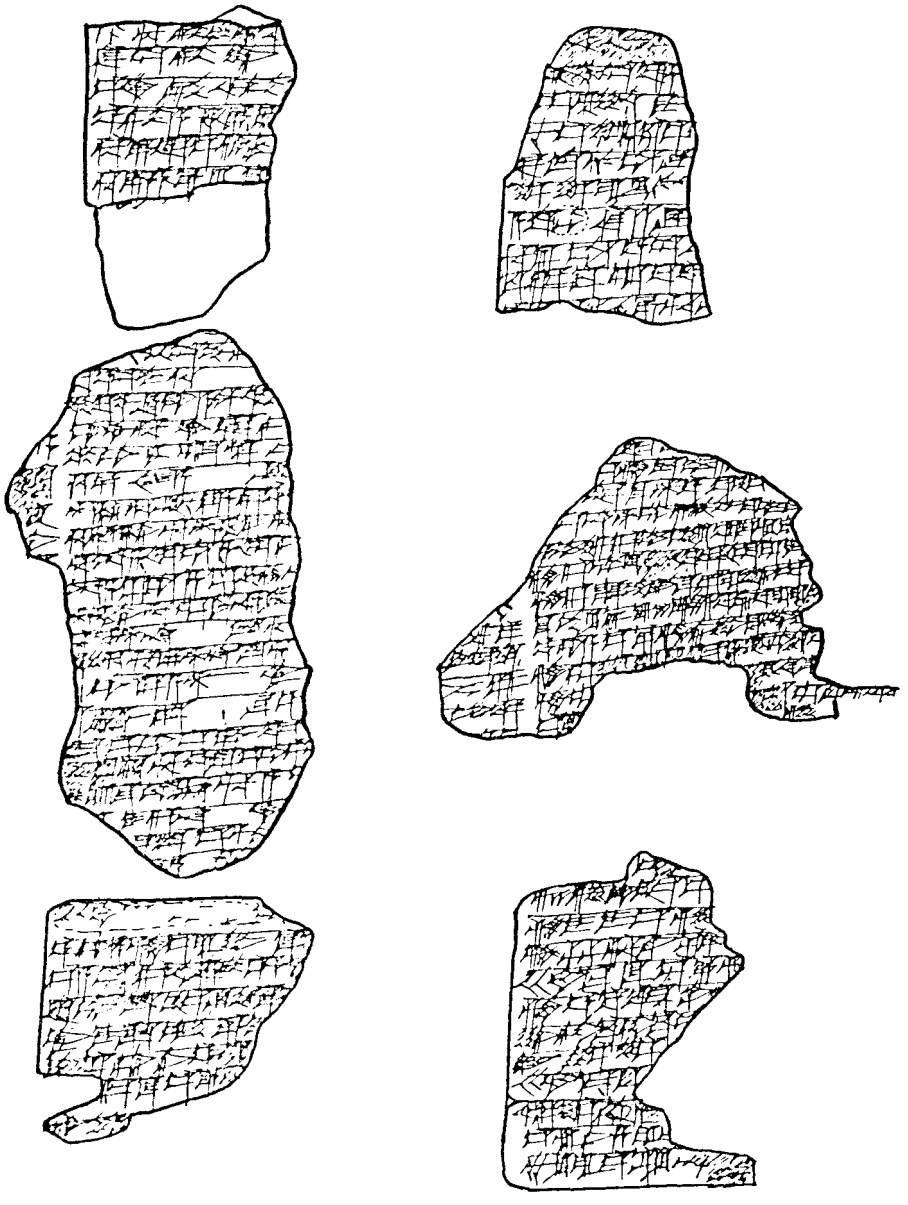
Onun erkek kardeşi, kahraman, muharip Utu,
Saf İnanna'ya diyor ki:
"Ey kızkardeşim, çoban seninle evlensin,
Ey genç kız İnanna, neden isteksizsin?
Onun kaymağı iyidir, sütü iyidir,
Çobanın dokunduğu herşey parlaktır,
Ey İnanna, bırak çoban evlensin seninle,
Ey mücevherle kaplanan sen, neden isteksizsin?
İyi kaymağını seninle yiyecek,
Kralın koruyucusu, neden isteksizsin?"

İnanna'nın cevabı kesinlikle "hayır"dır.

"Benimle çoban evlenmeyecek,
O yeni elbisesi ile saramayacak beni,
Zarif yün atkısı ile örtemeyecek beni,
Ben genç kız, çiftçi ile evleneceğim,
Bitkileri bol yetiştiren çiftçi,
Tahılı bol yetiştiren çiftçi ....."

Anlamı pek belli olmayan kırıklı satırlardan sonra metin çoban tarafından İnanna'ya yapılan uzun bir hitapla devam ediyor. Onda, Dumuzi, kendi üstün niteliklerini çiftçi ile karşılaştırıyor.

"Çiftçinin benden fazladır, çiftçinin benden fazladır, çiftçinin benden neyi fazladır,
Enkimdu, hendeğin, arkın ve sabanın adamı,
Benden fazla, çiftçinin, neyi fazla benden?
O bana siyah elbise verirse,
Ben ona, çiftçiye siyah koyunumu veririm yerine,
O bana beyaz elbise verirse,
Ben ona, çiftçiye, beyaz koyunumu veririm yerine,
O bana en iyi birasını boşaltırsa,
Ben ona, çiftçiye, sarı sütümü boşaltırım yerine,
O bana iyi birasını boşaltırsa,
Ben ona, çiftçiye, *kisim*-sütünü boşaltırım yerine,
O bana sulu bira boşaltırsa,
Ben ona, çiftçiye bitki-sütü boşaltırım,
O bana iyi pay verirse,
Ben ona, çiftçiye, *itirda*-sütünü boşaltırım yerine,
Bana iyi ekmeğini verirse,
Ben ona, çiftçiye, benim bal-peynirimi veririm yerine,
Bana küçük fasulyeleri verirse,
Ben ona, çiftçiye, küçük peynirlerimi veririm yerine,
Yiyip içtikten sonra
En iyi sütümü bırakırım ona,
Benden fazla, çiftçinin neyi fazla benden?"

13. "Kuş-Balık" ve "Ağaç-Kamış" arasındaki tartışmanın yazıldığı İstanbul Müzesinde bulunan tablet parçalarının kopyaları.

Bundan sonra biz çobanı nehir kıyısında sevinçli olarak buluyoruz, belki onun kanıtı İnanna'yı kandırdığı ve fikrini değiştirdiği için sevinçlidir. Burada Enkimdu'ya tesadüf ediyor ve onunla kavgaya başlıyor.

O sevindi, nehir kıyısı balçığında sevindi, sevindi o,
Nehir kıyısında, çoban nehir kıyısında sevindi,
Çoban, koyun sürüsünü salıverdi nehir kıyısına,
Çoban yürürken ileri geri nehir kıyısında,
Ona, çobana, çiftçi yaklaştı,
Çiftçi Enkimdu yaklaştı.
Dumuzi ..... çiftçi, hendek ve süzgü çukurlarının kralı,
Onun ovasında, çoban onun ovasında başladı kavgaya onunla,
Çoban Dumuzi, onun ovasında başladı kavgaya onunla.

Fakat Enkimdu kavgayı red ediyor ve kendisine ait olan heryerde Dumuzi'nin sürüsünün otlamasına izin veriyor.

"Sana karşı çoban, sana karşı çoban, sana karşı,
Neden olayım?
Koyunların nehir kıyısında otlasınlar,
Uruk'un aydınlık tarlasında tahıl yesinler,
Oğlakların, kuzuların *umun*-(kanal)ında sulansınlar,

Böylece sakinleyen Dumuzi, çiftçiyi bir dost olarak düğününe davet ediyor.

"Bir çoban olan bana gelince, düğünümde,
Çiftçi, benim arkadaşım sayılasın,
Çiftçi Enkimdu, benim arkadaşım olarak, çiftçi arkadaşım olarak,
Benim arkadaşım olarak sayılasın."

Bunun üzerine Enkimdu ona ve İnanna'ya düğün hediyesi olarak çiftlikten seçilmiş ürünleri sunuyor:

"Size buğday getireceğim, size fasulye getireceğim,
Size mercimek getireceğim .....
Sen genç kadın, ne varsa ..... senin için,
Genç kadın İnanna, sana .... getireceğim."

Şair yapıtını aşağıdaki alt yazısı ile sona erdirmiş:

> Çoban ve çiftçi arasındaki söz kavgasında,
> Ey genç kadın İnanna, senin övgün büyüktür,
> O bir *balbale* (şiir) dir.

Bu sahifelerin okuyucusu, şimdiye kadar yazılanlar arasında Tevrat'-dan bazı hafif yankılar duymuşlardır kuşkusuz. En eski deniz, göğün yerden ayrılışı, insanın balçıktan yaradılışı, ahlak, hukuk, kanun, üzüntü ve boyun eğiş, Habil-Kabil gibi bütün bunlar en azından Tevrat'taki bazı konu ve motifleri hatırlatırlar.

Şimdi biz Tevrat'taki yaradılış kitabının bazı bölümlerini akla getiren cennet efsanesi ile ilgili Sumer şiirine dönelim. Bu kuşkusuz insanların değil, tanrıların cenneti. Burada ne Adem ne de onu kandırıp cennetten kovduran Havva var. Fakat bu efsanede, Tevrat'daki cennet hikâyelerine paralel bazı motifler var, ve "kaburga" hikâyesinin temeli ve başlangıcı hakkında sürprizli bir açıklama yapmaktadır.

BÖLÜM 19-CENNET

İLK TEVRAT İLE PARALEL KONULAR

Arkeolojik buluntular mânevi ve kültürel bir mirasa gözlerimizi açtı. Derin toprak ve tozlar altında gömülü kalmış uygarlığın meydana çıkarılması, binlerce seneden beri ölmüş olan dillerin çözülmesi ve çok çok önceden yok olmuş bir edebiyatın yeniden kazanılması ile bizim tarihi görüşümüz binlerce yıl genişledi. "Tevrat Memleketi" indeki arkeolojik çalşmaların en önemli bulgularından birisi Tevrat'ın başlangıcı ve temeline parlak ve açıklayıcı bir ışık tutmasıdır. Şimdi görüyoruz ki, bu büyük edebi klâsik yapıt, hava boşluğundaki bir yapma çiçek gibi tastamam olarak ortaya çıkmamış; onun kökleri çok eski geçmişe dayanıyor ve çevresindeki memleketlere ulaşıyor. Gerek form gerek kapsam yönünden Tevrat'taki kitapların eski Yakındoğu uygarlıklarının edebiyatı ile oldukça büyük benzerlikleri var. Bu ne Tevrat'ı, ne de dâhi olan İbrani yazarlarını küçültmek değildir. Aslında, kendilerinden evvelkilerin durgun motiflerinden ve tutucu örneklerinden "İbrani Mucizesi" denilebilecek insanlığın bildiği en hareketli ve canlı bir edebiyatın yaratılmasını "harika" olarak nitelendirebiliriz.

Sumer'lerin yarattığı edebiyat, İbraniler üzerinde derin etkiler yapmış ve Sumer güzel yazılarının tamamlanması ve çözümündeki heyecan veren bir nesne de, onlarla kutsal edebiyat motifleri arasındaki benzerlik ve paralellik olmuştur. Kuşkusuz Sumer'ler doğrudan doğruya İbrani'lere etki yapamamışlardır. İbraniler meydana çıktığında Sumer'ler çoktan ortadan kalkmışlardı. Fakat İbrani'lerin sonradan gelip yerleştikleri Filistin'de daha evvel oturmuş olan Kenâni'lere, onların Asur, Babil, Hitit, Hurri ve Arami'ler gibi komşularına Sumer'lerin çok derin etkileri olmuştur. Sumer'lerle İbrani'lerdeki edebiyatın paralelliğine en iyi örneği "Enki ve Ninhursag" efsanesi vermektedir. Bunun metni 1915 de yayınlanmıştı. Fakat benim *Bulletin of the American School of Oriental Research* mecmuasının 1 no. lu sayısında *Supplementary Study* olarak metnin ayrıntılı bir çalışmasını yayınladığım 1945 yılına kadar kapsamının büyük bir kısmı anlaşılmadan kaldı. Şiir University Museum'da bulunan 6 sütunlu bir tablet üzerine 278 satır olarak yazılmıştır. Buna

ait küçük bir parçayı da Edward Chiera Louvre müzesinde tesbit etmiştir. İnsanlarla değil, tanrıların rol oynadığı bu cennet efsanesinin konusu kısaca şöyledir:

Dilmun "saf", "temiz" ve "parlak" bir memleket, hastalık ve ölüm bilmeyen "yaşayanların memleketi". Ne var ki orada hayvanlar ve bitkiler için gerekli olan su eksik. Büyük su tanrısı Enki, güneş tanrısı Utu'ya orasını tatlı su ile doldurması için yerden su çıkarmasını söylüyor. Böylece Dilmun meyve bahçeleri ile kaplı yeşil tarlaları ve çayırları ile tanrıların bahçesi haline geliyor. Bu cennet bahçesinde Sumer'lerin büyük ana tanrıçası (ihtimal aslı yeryüzünün annesi) 8 bitkiyi filizlendiriyor. Bu ancak tanrıçanın su tanrısı tarafından üç kuşağı kapsayan hamile bırakılması ve bunların şiirde sık sık tekrarlanan ağrısız, acısız doğurulması gibi bir hayli karışık olaylardan sonra başarılıyor. Fakat ihtimal Enki onları tatmak istediği için, habercisi iki yüzü olan tanrı İsimud bu çok değerli bitkiyi birer birer koparıyor ve efendisi Enki'ye veriyor, o da onları birer birer yiyor. Bunun üzerine Ninhursag son derece kızıyor ve Enki'yi ölümle lânetliyor. Kendisi de, verdiği kararı değiştirmemek için olsa gerek, tanrıların arasında yok oluyor.

Enki'nin sağlığı bozulmağa başlıyor ve 8 organı hastalanıyor. Enki'nin hastalığı birden ağırlaşmağa başlayınca, büyük tanrılar tozlar içine oturuyorlar, görünüşe göre Sumer tanrılarının kralı olan hava tanrısı Enlil bile buna bir çare bulamıyor. Tilki ortaya atılıyor. Enlil'e, eğer kendisi ödüllendirilirse, Ninhursag'ı bulup getireceğini söylüyor. Tilki söz verdiği gibi herhangi bir yolla (ne yazık ki buna ait kısım çok kırık) ana tanrıçayı tanrılara geri getirmeği başarıyor ve o, ölmekte olan Enki'yi iyileştiriyor. Ninhursag Enki'nin yanına oturuyor. Onun ağrıyan 8 organı için 8 tanrı yaratarak Enki'yi iyi edip sağlığına kavuşturuyor. Bütün bunlar nasıl Tevrat hikâyesi ile paraleldir? Evvelâ şunu kabul etmeliyiz ki, tanrısal bahçe, göksel bir cennet düşüncesinin başlangıcı Sumer'lere aittir. Metinde Sumer cenneti Dilmun memleketindedir ki, burası İran'ın Güney batısı olabilir. Sumer'lere galip gelen sami Babil'liler kendi ölümsüzlerini "yaşayanların ülkesi" olarak bu dilmun'a yerleştirmişlerdi. Fışkıran suları Fırat ve Dicle ile birlikte dört bucağın nehirlerini oluşturan doğuya doğru uzanmış Tevrat'taki cennet, Eden bahçesi, Sumer'lerin cennet memleketi olan Dilmun ile orijinal olarak birbirine benzeyebilir.

Yine güneş tanrısı tarafından yerden çıkarılan tatlı su ile Dilmun'un sulanması bölümü, Tevrat'taki "Fakat yerden bir nem çıktı ve bütün toprağın yüzünü suladı" (Musa 2:6) cümlesini hatırlatıyor. Tanrıçaların ağrısız, sancısız doğumu, Havva'ya çocuklarını sancılarla elde etmesi ve sancılarla doğurması için yapılan lânetin arka tarafını aydınlatıyor. Enki'nin yasak bitkiyi yemesi ve yaptığı kötü hareket için lânetlenmesi, Adem ve Havva'nın bildikleri ağacın meyvesini yemelerini ve her ikisinin bu günahkâr hareketlerinden dolayı lânetlendirilmesini akla getiriyor.

Fakat bu karşılaştırmalarımızın en ilgi çekici sonucu, Tevrat'ın çözümlenemeyen cennet hikâyesindeki bir motifinin yani "bütün yaşayanların annesi" Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılmasını anlatan meşhur kısmın Sumer şiiri yolu ile anlaşılmasıdır. Niçin kaburga? Niçin İbrani hikâye yazarları, Tevrat'a göre anlamı aşağı yukarı "hayat veren hanım" olan Havva'nın, vücudun başka organından değil de kaburgadan yaratılmasını uygun bulmuşlar?

Eğer biz Dilmun şiiri gibi bir Sumer örneğinin Tevrat hikâyesinin temelinde olduğunu kabul edersek o zaman bunun nedeni açıklanmış olur. Sumer şiirinde Enki'nin hasta organları arasında kaburga da vardır. Kaburganın Sumercesi *ti* dır. Enki'nin kaburgasını iyi etmek için yaratılan tanrıçanın ismi "kaburganın hanımı" anlamına geldiği gibi "yaşatan hanım" anlamına da gelir. Sumer edebiyatında "kaburganın hanımı" olan isim bir kelime oyunu ile Tevrat'ın cennet efsanesinde Havva olarak "yaşatan hanım" anlamına dönüşmüş. Çünkü İbranicede "kaburga" ile "yaşatan" kelimeleri bir değil, ayrı ayrıdır.

Bu Tevrat'taki kaburga efsanesinin Sumer temeline dayandığını ancak 1945 yılında anladım, fakat ondan 30 yıl önce Fransız Çiviyazıları uzmanı Père Scheil, (kitabımın kontrolünü yapan Amerikan Doğu bilimcisi William Albright'ın bana söylediğine göre) buna benzer bir anlam vermiş ki, bu da ihtimali daha kuvvetlendirmektedir.

Sumer şiirinin karekterini ve stilini açıklamak için bazı kısımlarını buraya alıyorum. İçinde hastalık ve ölüm olmayan Dilmun memleketi süslü sözlerle şöyle tasvir edilmiş:

> Dilmun'da karga bağırmadı,
> *İttidu*-kuşu *ittidu*-kuşuna haykırmadı,
> Arslan öldürmedi,
> Kurt kuzuyu parçalamadı.

Oğlak yiyen yaban köpeği bilinmiyordu,
Tahıl yiyen ..... bilinmiyordu,
Dul bilinmiyordu,
Kuş yüksekte onun ..... madı,
Güvercin başını sarkıtmadı,
Göz ağrısı "ben göz ağrısıyım" demedi,
Başağrısı "ben başağrısıyım" demedi,

Onun (Dilmun'un) yaşlı kadını "ben yaşlı kadınım" demedi,
Onun yaşlı adamı "ben yaşlı adamım" demedi,
Genç kadın yıkanmadı, şehirde parıldayan su dökülmedi,
Kim (ölü?) nehrini geçtiyse, ... madı,
Ağıtçı rahip etrafından geçmedi,
Şarkıcılar ağıt yapmadı,
Şehrin dışında acı çığlıklar yükselmedi,

Tanrıçanın 9 ay değil de 9 günlük bir hamilelikten sonra ağrısız sancısız doğumunu anlatan bölümden bir kısım şöyle:

Tanrıça Ninmu nehirden sahile geldi,
Enki kamışlıkta etrafına bakındı, bakındı etrafına,
O habercisi İsimud'a dedi ki,
"Genci, güzeli öpmeyeyim mi?
Ninmu'yu, güzeli öpmeyeyim mi?"

Habercisi İsimud karşılık verdi:

"Genci, güzeli öp,
Ninmu'yu, güzeli öp,
Kralım için kuvvetli bir rüzgar estireceğim"

O yalnız olarak ayağını gemiye koydu,
İkinci defa oraya.... koydu,
Onu kucakladı, öptü onu
Enki tohumunu onun karnına döktü,
O tohumu, Enki'nin tohumunu karnına aldı.

Bir gün onun için bir ay idi,
İki gün ikinci ayı idi,
Dokuz gün, dokuzuncu ayı, "kadın olmanın" ayı idi,
..... kaymak gibi, ... kaymak gibi, iyi prens kaymağı gibi,

Ninmu .... kaymak gibi, iyi, prens kaymağı gibi,
Tanrıça Ninkura'yı doğurdu.

Enki'nin sekiz bitkiyi yemesi hakkındaki kısım Sumer tekrarlamasının tipik bir örneğidir:

Enki kamışlıkta etrafına bakıyor, bakıyor etrafına,
Habercisi İsimud'a diyor ki:
"O bitkilerin kaderini vermeliyim" kalblerini bilmeliyim,
Nedir, lütfen bu (bitki) ? Nedir, lütfen bu (bitki)?"
Habercisi İsimud karşılık veriyor ona:
"Kralım, ağaç bitkisi" diyor ona,
Onun için kesti onu, (Enki) yedi o.

"Kralım bal-bitkisidir" dedi ona,
Onun için onu kesti, yedi o,

"Kralım yol otudur" dedi ona,
Onun için kesti onu, yedi o,

"Kralım su-bitkisidir" dedi ona,
Onun için yoldu onu, yedi o,

"Kralım, diken-bitkisi" dedi ona,
Onun için kesti onu, yedi o.

"Kralım gebreotu bitkisidir" dedi ona,
Onun için kopardı onu, yedi o.

"Kralım ..... otu", dedi ona,
Onun için kesti onu, o yedi onu.

"Kralım, tarçın-bitkisi" dedi ona,
Kopardı onun için, o yedi onu.

Enki bitkilerin kaderini verdi, bildi (?) onların kalbini.
Bunun üzerine Ninhursag lânetledi Enki'nin adını:
"O ölünceye kadar, yaşam gözü ile ona bakmayacağım".

Şimdi Ninhursag kayboluyor, fakat tilki onu herhangi bir yolla getirmeği başarıyor. Bunun üzerine tanrıça, Enki'nin kaburgası da birlikte sekiz organı için sekiz tanrıyı doğurarak iyi ediyor:

Ninhursag .....
"Erkek kardeşim neren ağrıyor?"
"Benim .... ağrıyor."
"Tanrı Abu'yu senin için doğurdum."

"Erkek kardeşim, neren ağrıyor?"
"Çenem ağrıyor."
"Tanrı Nintulla'yı senin için doğurdum."

"Erkek kardeşim, neren ağrıyor?"
"Dişim ağrıyor."
"Tanrıça Ninsutu'yu senin için doğurdum."

"Erkek kardeşim, neren ağrıyor?"
"Ağzım ağrıyor."
"Tanrıça Ninkasi'yi, senin için doğurdum."

"Kardeşim, neren ağrıyor."
"Benim ..... ağrıyor."
"Tanrıça Nazi'yi doğurdum senin için."

"Kardeşim, neren ağrıyor?"
"Kolum ağrıyor."
"Tanrıça Azimu'yı doğurdum senin için."

"Kardeşim neren ağrıyor?"
"Kaburgam ağrıyor."
"Tanrıça Ninti'yi (bu kaburganın hanımı veya yaşatan hanım) doğurdum senin için."

Kardeşim, neren ağrıyor?"
"Benim ..... ağrıyor."
"Tanrı Enşag'ı doğurdum senin için."

Sumer din bilginlerine göre, cennet yalnız ölümsüz tanrılarındı, ölümlü insan için değildi. Fakat, Sumer mitoloji yazarlarına göre bir ölümlü, yalnız bu tanrısal cennete girme müsadesini elde edebilmiştir. Bunu bize, şimdiye kadar Çiviyazılı edebiyatında, Tevrat ile çok yakın olan ve paralelliği en çok göze çarpan Sumer "Nuh"u ile Tufan efsanesi anlatacaktır.

BÖLÜM 20-BİR TUFAN

İLK "NUH"

Tufan hikâyesinin İbrani yazarları tarafından yaratılmış olmadığı, British Müzesinden George Smith'in Babil "Gilgamiş Destanı"nın onbirinci tabletini keşfedip çözümünü yaptıktan sonra anlaşıldı. Babil Tufan efsanesi de Sumer asıllıdır. Arıio Poebel 1914 yılında University Museum'un Nippur kolleksiyonunda bulunan üst kısımı kırılmış altı sütunlu bir tabletin Sumer Tufan hikâyesinin büyük bir bölümünü kapsayan alt tarafını yayınlamıştı. Bilginlerin yeni bir tufan tableti için göz,kulak olmalarına rağmen ne kazılarda ne de müzelerde ne de özel kolleksiyonlarda başka parça bulunamadı. Bu yüzden bu parça halâ tektir. hiçbir özdeşi yoktur. Peobel tarafından yayınlanan parça bizim yegâne kaynağımız ve yaptığı çevrisi de esas temelimizdir.

Bu tabletin kapsamı yalnız ana konu olan tufan hikâyesinden dolayı öneıuli değil, giriş olarak yazılan tufandan önceki olayları anlatması dolayısı ile de ilgi çekicidir. Metnin bu kısmı çok kırık olmasına rağmen Sumer'lerin evren ve yaradılış bilgileri bakımından önemi büyüktür. Orada, insanın yaradılışını, krallığın başlangıcını ve en az beş şehrin tufandan evvel var olduğunu açıklayan bir takım sözler bulunuyor. Mitolojinin sıkıntı verici belirsiz ve kuşkulu yerleriyle birlikte bütün metinini burada veriyorum. Bu bir Çiviyazıları araştırıcısının ne gibi güçlüklerle savaştığını ve ilerde ne gibi sürprizlerle karşılaşabileceğini gösteren iyi bir örnektir.

Tabletin yalnız alt üçte biri bulunduğu için biz tahminen 37 satırlık bir açıklıktan sonra başlayacağımız nedeniyle efsanenin baş kısmının nasıl olduğunu tesbit edemiyoruz. Anlaşılmağa başlanan yerinde, bir tanrı diğer tanrıya insanları, yok olmaktan kurtarmak istediğini, böylece insan da karşılığında tanrılara şehirler, mabetler yapabileceğini anlatıyor. Bunu takip eden üç satırın konu ile bağlantısı güç. Tanrının verdiği sözü yerine getirmek için yaptığı faaliyeti anlatıyormuş, gibi görünüyor. Ondan sonra gelen dört satır insanların, hayvanların ve bitkilerin yaradılışına ait.

"İnsanlarım, onların yok olmasın .... yeceğim,
Nintu'ya geri vereceğim .... benim yaratıklarımı,

Halkı, kendi yerlerine geri döndüreceğim.
Şehirlerde, tanrısal kurallara göre, yerleri yapacaklar,
Onların gölgeliğine rahatlık getireceğim,
Evlerimiz için temiz yerde tuğla yapacaklar,
Kararlarımızın yerini temiz yere inşa edecekler."

Ateş söndürücü temiz suya yol verdi,
Ayinleri yürüttü, tanrısal kuralı yüceltti,
Yeryüzünde o ..... koydu .... oraya.

An, Enlil, Enki ve Ninhursag,
Karabaşlı halka vücut verdikten sonra,
Bitkiler topraktan fışkırdılar,
Ovanın hayvanları, dört ayaklılar (yaratıklar) sanatkârca meydana getirildiler.

Tekrar 37 satırlık bir kırıklıktan sonra krallığın gökten indirildiğini ve beş şehrin kurulduğunu öğreniyoruz:

Krallığın .... gökten indirildikten sonra
Tiara yüceldikten ve krallık tahtı gökten indirildikten sonra,
O ayinleri yürüttü ve tanrısal kuralı ....., yüceltti
Beş şehri kurdu .... temiz yerde,
Onların adını verdi, onları kült merkezi yaptı.
Bunlardan ilk şehir Eridu'yu önder Nudimmud'a verdi,
İkincisi Badtibira'yı ..... verdi,
Üçüncüsü Larak'ı Endurbilhursag'a verdi,
Dördüncüsü Sippar'ı kahraman Utu'ya verdi,
Beşincisi Şuruppak'ı Sud'a verdi,
Şehirleri adlandırdıktan, onları kült merkezi yaptıktan sonra
O ..... getirdi.
Küçük nehirlerin temizliğini ..... gibi yaptı.

Tekrar 37 satırlık kırıktan sonra gelen kısmın çoğunluğu tanrıların tufan yapmağa ve insanlığı yok etmeğe karar vermelerini kapsamış olmalı. Metin tekrar anlaşılmağa başlanınca tanrılardan bazılarının karardan pek hoşlanmadıklarını anlıyoruz. Tevrat'taki "Nuh" karşılığı olan Ziusudra ile tanışıyoruz. O dindar, tanrı korkusu bilen rüyada veya fal ile devamlı olarak *tanrısal bildirmeleri* (vahiyler) alan bir kral olarak tas-

14. Tufan, geçmiş ve Sümer "Nuh"u. University Museum'de bulunan "Tufan" tabletinin Arno Poebel tarafından yapılan kopyası.

vir edilmiştir. Ziusudra bir duvar kenarında yer almış görünüyor, oradan, tanrıların toplantısında bir tufan yapmağa ve "insanlığın tohumunu yok etmeğe" karar verdiklerini bildiren bir tanrının sesini duyuyor. Bu uzun bölüm şöyle:

Tufan .....
.....
Sonra Nintu ..... gibi ağladı,
Saf İnanna halkı için ağıt yaptı,
Enki kendi kendine danıştı,
An, Enlil, Enki ve Ninhursag .....,
Gögün ve yerin tanrıları An ve Enlil'in adını söylediler
Sonra Ziusudra, kral ..... nın *paşişu*'su ..... dı,
Bir koca ..... yaptı.
Alçak gönüllü, itaatli, saygılı o .....,
Hergün dikkat ederek, devamlı o .....,
Her türlü rüyayı ortaya koyarak o .....,
Göğü ve yeri anarak o .....,
..... tanrılar bir duvar
Ziusudra, onun yanında durarak dinledi.

"Sol tarafımdaki duvarda durarak .....,
Duvardan sana bir söz söyleyeceğim, sözümü tut
Kulak ver benim söyleyeceklerime:
Bizden ..... bir tufan kült merkezlerini kaplayacak,
İnsanlığın tohumunu yok ederek .....,
Tanrılar meclisinin sözü, kararıdır.
An ve Enlil'in emreden sözüyle .....
Krallığı, hükümdarlığı (son bulacaktır).

Metin Ziusudra'ya büyük bir gemi yapması ve kendisini yok olmaktan korumasına ait ayrıntılı bir talimatla devam etmiş olmalı. Burası yine kırık 40 satırlık bir açıklık var. Metin anlaşılmaya başladığı yerde tufanın bütün şiddeti ile "memleketi" kapladığını ve yedi gün yedi gece devam ettiğini buluyoruz. Sonra güneş tanrısı değerli ışığını her tarafa ulaştırarak meydana çıkıyor, ve Ziusudra onun önünde hemen yerlere kapanıyor ve ona kurbanlar veriyor. Buna ait satırlar şöyle:

Bütün fırtınalar olanca güçleriyle hep birden, hücum ettiler,
Aynı anda tufan kült merkezlerinin üstünü kapladı,

Yedi gün yedi gece boyunca
Tufan memleketi kapladıktan,
Dev gemi fırtına ile büyük sulara çarptıktan sonra,
Güneş tanrısı göğe ve yere ışınlar saçarak çıktı ortaya,
Ziusudra dev gemiden bir pençere açtı,
Kahraman Utu ışınlarını soktu dev gemiye.

Ziusudra, kral,
Kendini güneş tanrısı önüne attı,
Kral bir öküz kesti, bir koyun kesti.

Burada tekrar 39 satırlık bir kırıklık geliyor. Var olan son satırlarda Ziusudra'nın tanrılaştırılmasını tasvir ediyor. Kendisini An ve Enlil'in önüne attıktan sonra "tanrı gibi bir yaşam" ve ebedi nefes verildi, ve "güneşin doğduğu yer", Dilmun'a nakledildi. Şöyle:

An ve Enlil "göğün soluğunu", "yerin soluğunu" söylediler,
onların gücü.... yayıldı etrafa,

Bitkiler yerden fışkırarak büyüdüler,
Ziusudra, kral,
An ve Enlil'in önüne attı kendini,
An ve Enlil sevdiler Ziusudra'yı,
Bir tanrı gibi yaşamı verdiler ona,
Bir tanrı gibi ebedi soluğu onun için getirdiler aşağı.
Sonra Ziusudra, kral'ı
Bitkilerin adını ve insanlığın tohumunu koruyanı
Geçit yeri memleketine, güneşin doğduğu
Dilmun memleketine yerleştirdiler.

Tabletin geri kalan tahmini 39 satırlık yeri yine kırık, ve Ziusudra ölümsüzlerin memleketini geçtikten sonra neler olduğu hakkında birşey bilmiyoruz.

Biz şimdi cenetten cehenneme (Hades'e) "büyük yukarı" dan "büyük aşağı"ya veya Sumer'lerin dediği gibi "dönüşü olmayan memleket'e dönelim. Bu karanlık korkunç memlekete huzursuz, itaatsiz bir tanrıça kendi sınırsız tutkusunu tatmin için gidiyor.

21. bölümde verilen "Yeraltı Dünyasına İniş" hikâyesi, şimdiye kadar bulunan Sumer mitolojilerinin içinde en iyi korunmuş olanıdır. Bu İncil'deki değerli bir motifin nadir olan paralelini kapsıyor.

BÖLÜM 21-YERALTI KRALLIĞI

İLK ÖLÜMDEN DİRİLME HİKÂYESİ

Yunanlıların *Hades*'i ve İbranilerin *Şeol*'ine Sumer'ler, ilk zamanlarda "dağ" sonraları, etraflarındaki dağlık yerlerde devamlı olarak kendilerini tehdid eden düşmanlar oturduğundan, "yabancı memleket" anlamına gelen *kur* kelimesini kullanmışlardır. Kur yeryüzü ile en eski deniz arasındaki boşluktur. Ve oraya ölülerin gölgesi gider. Oraya gidilebilmek için özel bir sandalcının sürdüğü bir sandal ile "insan yutan" bir nehri geçmesi lâzımdır. Bu nehrin adı Yunanca'da styx, kayıkçı da charon'dur.

Yerlatı dünyası ölülerin yeri olmasına rağmen oradaki "yaşam"ın bir "canlı" yönü de var. İşaya (Tevrat 14:9-11) de bir kralın Babil'in üzerine saldırdığı sırada cehennemin sarsıldığı, eski kral ve muhariplerin gölgelerinin yerlerinden kalkdıklarını tasvir eder. Stephen Langdon tarafından 1919 da yayınlanan University Museum'a ait bir tablette şiir halinde bir Sumer kralının yeraltı dünyasında başından geçenler anlatılıyor. İyi okunabilen bölümü şöyle:

Büyük kral Ur-Nammu öldükten sonra Kur'a geliyor. İlk olarak o, her biri kendi yerinde duran yedi yeraltı dünyasının tanrısına hediyeler veriyor, kurbanlar yapıyor. Ondan sonra diğer iki tanrıya hediye getiriyor. Bunlardan biri yeraltı dünyasının yazıcısı, kuşkusuz kendine yardım etmesini sağlamak için. Nihayet oradaki yerini hazırlayacak olan Kur'un rahip memurlarının bulunduğu noktaya geliyor. Burada önemli ölüler tarafından kendisini evinde gibi his etsin diye, özel bir karşılama yapılıyor. O sırada yeraltının yargıcı olan ölmüş kahraman Gilgamiş ona bulundukları yerde geçen kural ve kaideleri sunuyor. Fakat yedi gün geçince, on gün geçince ona "Sumer'in ağıtları" ulaşıyor. Ur'un tamamlanmamış duvarı, yeni yapılmakta ve henüz kutsal temizliği bitirilmemiş bulunan sarayı, göğsünde uzun zaman bastıramadığı karısı, dizinde artık sallayamadığı çocuğu, hepsi onun rahatını bozuyorlar. O da uzun ve acıklı bir ağıt yakıyor.

Ölülerin gölgeleri çok özel durumlarda geçici olarak yeryüzüne "çıkarılıyorlar." Samuel'in ilk kitabında (bölüm 28) kral Saul'in isteği üze-

rine peygamberin gölgesinin Şeol'den yukarıya çıktığı anlaşılmaktadır. Bıına paralel olarak "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" (Bölüm 23) isimli Sumer destanını buluyoruz. Onda Enkidu'nun gölgesi, beyi ve ustası Gilgamiş'ın kollarına atılmak için nasıl Kur'dan yukarı çıktığı ve sonra nasıl birbiriyle sohbet ettikleri tasvir edilmektedir.

Kur ölümlülerin yeri olmasına rağmen, orada bir hayli miktarda ölümsüz olan tanrılar da bulunuyor. Yeraltı dünyasında bazı tanrıların bulunmasını açıklayan mitolojiler var elimizde.

"Ay tanrısının dünyaya gelmesi"ne ait şiirde (Bölüm 14) Sumer tanrılarının yöneticisi tanrı Enlil, tanrıça Ninlil'e tecavüz ettiği için ceza olarak yeraltı dünyasına sürülüyor. Yolda 3 yeraltı tanrısına hamile bıraktırıyor tanrıçayı (Bunlardan ikisi diğer kaynaklardan iyi biliniyor). Fakat "ölmüş" tanrıların en meşhurlarından çoban tanrısının, yeraltına gidişine ait olayları Sumer mitoloji yazarlarının gözdesi olan karısı tanrıça İnanna ile ilgili bir mitolojide, oldukça ayrıntılı olarak izleyebiliyoruz.

Aşk tanrıçası eski kavimler arasında yüzyıllar boyunca insanların hayallerini süslemiştir. Romalı'larda Venüs, Yunanlı'larda Afrodit, Babilli'lerde İştar olan bu aşk tanrıçasının iyi veya fena serüvenlerini şairler ve müzisyenler çalıp söylemişlerdir. Sumer'lerin aşk tanrıçası olarak saygı duydukları tanrıçanın ismi İnanna "gögün kraliçesi"dir. Onun kocası peygamber Ezekiel'in İ.Ö. birinci binin ilk yarısında ölümü için ağlamayı nefretle karşıladığı, kutsal kitapta adı temmuz olarak geçen çoban tanrısı Dumuzi'dir. Dumuzi'nin İnannayı elde etmek için yaptıkları ve başarısı iki türlü metinde bulunuyor. Birisi rakip çiftlik tanrısı Enkimdu ile ilgili olup 18. bölümde konusu verilmiştir. İkincisi İnanna'yı yalnız Dumuzi'nin elde etmesi ile ilgilidir. Bu hikâyede çoban Dumuzi ellerinden ve yanlarından süt ve kaymaklar akarak geliyor ve İnanna'nın evinden içeri girebilmek için gürültü patırtı yapıyor. İnanna, annesi ile akıl danışıklığı yaptıktan sonra yıkanıyor, yağlanıyor, kraliçelik elbisesini giyip kıymetli taşlarla süsleniyor, ve damat namzedine kapıyı açıyor. Sarılıyorlar birbirlerine. İhtimal beraber yatıyorlar da. Ondan sonra Dumuzi İnanna'yı "tanrısı olduğu şehre" götürüyor.

Fakat Dumuzi'nin o kadar ateşle istediği evlenme rüyası çok az sürüyor ve kendisinin lânetlenmesi ve cehenneme sürülmesi ile sonuçlanıyor. O, kadının olağanüstü harisliğini hesap edememiş. Bu hikâye yeniden

canlanma motifi için ilgi çekici olan "İnanna'nın Yeraltı Dünyasına İnişi" isimli bir mitolojide anlatılıyor. Konu şöyle:

İnanna, adının gösterdiği gibi "Büyük yukarı", göğün hanımı olmasına rağmen daha güçlü olmayı şiddetle istiyor ve bunun için aklına "Büyük aşağı", cehennem mıntıkasında da hüküm sürmeği koyuyor. Bunun için yeraltı dünyasına gidip orada neler yapabileceğini anlamağa karar veriyor. Bütün uygun tanrısal kuralları topluyor. Kraliçelik elbiselerini giyiyor ve mücevherlerle süslenip "Dönüşü olmayan memleket"e gitmek için hazır oluyor.

Yeraltının kraliçesi onun kız kardeşi amansız düşmanı ve Sumer'lerin ölüm ve hüzün tanrıçası Ereşkigal. İnanna, kız kardeşinin kendi mıntıkasına girdiği için onu öldürebileceği korkusu ile her zaman desteği ve yardımcısı olan veziri Ninşubur'a, eğer kendisi, ayrıldıktan üç gün sonra geri dönmeyecek olursa harabede ve tanrılar toplantısında onun için bir ağıt yapmasını emrediyor. Ondan sonra Sumer tanrılar topluluğunun önderi Enlil'in şehri Nippur'a gidecek, hanımını koruması ve yeraltı dünyasında ölü olarak bırakmaması için yalvaracak. Eğer Enlil kabul etmezse bilgelik tanrısı Enki'nin şehri Eridu'ya gidecek, hanımını koruması ve yeraltı dünyasında ölü olarak bırakmaması için yalvaracak. "Yaşam yiyeceğini bilen", "yaşam suyunu bilen" bir tanrı olarak Enki, kuşkusuz onu kurtaracaktır.

Sonra İnanna yeraltı dünyasına iniyor ve Ereşkigal'in lâpis lâzuli mabedine yaklaşıyor. Kapıda kendisinin kim olduğunu, niçin geldiğini öğrenmek isteyen bir kapıcı ile karşılaşıyor. İnanna gelişi için bir neden uyduruyor. Kapıcı hanımının talimatına göre yeraltı dünyasının yedi kapısından onu geçiriyor. Her kapıdan geçişte, bütün karşı koymasına rağmen, elbiseleri, takıları birer birer alınıyor. Son kapıdan girince tamamiyle çıplak kalıyor ve Ereşkigal ile yeraltı dünyasının korkulan yedi yargıcı Anunnaki'lerin önünde diz çöküyor. Onlar da ona ölüm gözleri ile bakıyor ve İnanna bir kazığa asılmış cesede dönüyor.

Üç gün üç gece geçiyor. Dördüncü gün vezir hanımının gelmediğini görünce aldığı talimata göre tanrılara başvurmağa başlıyor. İnanna'nın tahmin ettiği gibi Enlil ve Nanna yardıma yanaşmıyorlar. Buna karşılık Enki onun tekrar canlanması için bir plân tasarlıyor. O kurgarru ve kalaturru isimli iki cinsiyetsiz yaratığı meydana getiriyor ve onlara "yaşam yemeği"ni ve "yaşam suyu"nu vererek yeraltı dünyasına gidip bunları

İnanna'nın cesedi üzerine dökmelerini emrediyor. Söylendiği gibi yapıyorlar ve İnanna canlıyor.

İnanna canlanmasına rağmen henüz sıkıntısı bitmiş değil. "Dönüşü olmayan memleket" in bozulamayan bir kuralı var. Buranın kapısından giren yeryüzüne çıkabilmek için muhakkak kendi yerine başka bir tanrıyı bırakması gerek. İnanna'da bu kurala uymalı. Ona çıkması için izin verildi, ama onun yerine başka bir tanrı bulamazsa, kendisini getirmeleri emriyle yanına bir yığın acımasız cin takılıyor. Etrafında bu çirkin refakatçilerle İnanna evvelâ Umma ve Bad-tibira isimli iki Sumer şehrine gidiyor. Bu şehirlerin koruyucu tanrıları olan Şara ve Latarak bu yeraltı yabancılarını görünce korkuyorlar, çuvallar giyip İnanna'nın önüne tozlar içine kendilerini atıyorlar. İnanna onlarının bu bağlılıklarından memnun olmuş görünüyor ki, cinler onları yeraltına götürmek isterken İnanna bıraktırıyor ve tanrıların canlarını kurtarıyor.

İnanna ve cinler yollarına devam ediyorlar ve Sumer şehri kullab'a geliyorlar. Bu şehrin koruyucu tanrısı kocası olan çoban tanrısı Dumuzi. Dumuzi'nin çuvallar giyinip kendini tozlar içinde karısının önüne atmaması sürpriz değil. Tersine merasim elbiseleriyle istifini bozmadan yüce tahtında oturmakta. Buna çok kızan İnanna kocasına "ölüm gözü" ile bakıyor, ve onu hırslı ve acımasız demonlara, kendi yerine götürmeleri için veriyor. Dumuzi'nin rengi atıyor ve ağlamağa başlıyor. Göğe, İnanna'nın kardeşi, kendisinin de kayınbiraderi olan güneş tanrısına ellerini kaldırıyor. Dumuzi, Utu'ya bu demonlara yakalanmadan kaçabilmesine yardım etmesi için yalvarıyor ve o da ellerini yılan eline, ayaklarını yılan ayağına çeviriyor.

Tam burada, Dumuzi'nin Utu'ya yalvardığı yerin ortasında, bizim tablet sona eriyor. Fakat diğer kaynaklarda onun yeraltı tanrısı olarak iyi bilinmesinden, Utu'ya yaptığı yalvarmanın bir sonuç vermediğini ve hakikaten yeraltı dünyasına götürüldüğünü anlıyoruz.

İşte eski şairin ağzından şiir şöyle (çok tekrar edilen bölümler bırakılmıştır):

> "Büyük yukarı"dan "büyük aşağı"yı aklına koydu o,
> Tanrıça, "büyük yukarı"dan, "büyük aşağı"yı aklına koydu,
> İnanna, "büyük yukarı"dan, "büyük aşağı"yı aklına koydu,
> Hanımım, göğü bıraktı, yeri bıraktı,

Yeraltına indi o,
İnanna göğü, yeri bıraktı,
Yeraltı dünyasına indi o,
Krallığın tahtını bıraktı, kraliçeliğin tahtını bıraktı,
Yeraltı dünyasına indi o,
Yedi tanrısal kuralı yanına koydu,
Bütün tanrısal kuralları topladı, eline koydu,
Bütün kuralları bekleyen ayağına yığdı,
Ovaların tacı *Şugurra*'yı başına koydu,
Saçlarını kıvırarak alnına düşürdü,
Ölçü çubuğu lâpis lâzuliyi eline aldı,
Küçük lâpis lâzuli taşlarını boynuna taktı,
Çift ***nunuz*** taşını göğsüne yerleştirdi,
Bir altın bilezik geçirdi koluna,
"Adam gel, gel" (isimli) göğüs plâkasını göğsüne taktı,
Hanımlık *pala* elbisesini geçirdi vücüduna,
"Gelmeli, gelmeli" (isimli) sürmeyi çekti gözüne.
İnanna yeraltı dünyasına doğru yürüdü,
Veziri Ninşubur yanında yürüdü,
Saf İnanna Ninşubur'a dedi ki:
"Ey, benim devamlı dayanağım,
Uygun sözlü vezirim,
Doğru sözlü şövalyem,
Şimdi yeraltı dünyasına iniyorum.

Yeraltı dünyasına ulaştığımda,
Benim için harabede (adet olduğu gibi) ağıt yap,
Kutsal toplantı yerinde benim için davul çal,
Tanrıların evini benim için dolaş,
Gözlerini benim için indir, ağzını beni için alçalt .....
Bir fakir gibi bir tek elbise giy benim için,
Enlil'in evi Ekur'a adımlarını yönelt.

Enlil'in evi Ekur'a geldiğin zaman,
Enlil'in önünde ağla:
"Ey baba Enlil kızını yeraltında ölmüş bırakma,
Değerli madenini yeraltının tozlarıyla kapattırma

İyi lâpis lâzulini taşcılara kırdırtma,
Sandık tahtasını odunculara kestirtme''.
Eğer Enlil Sana aldırmazsa, Ur'a git.

''Ur'da memleketin ..... evine,
Ekişnugel'e, Nanna'nın evine girince,
Nanna'nın önünde ağla:
''Ey baba Nanna kızını ..... ma (beş satır tekrar ediyor)
Eğer Nanna sana aldırmazsa Eridu'ya git.

Eridu'da Enki'nin evine girince,
Enki'nin önünde ağla,
''Ey baba Enki kızını ..... ma (beş satır tekrarlıyor).

Baba Enki, bilgeliğin beyi
''Yaşam yiyeceğini'' bilen, ''yaşam suyunu'' bilen,
Eminim beni tekrar hayata getirecektir.''

İnanna yeraltı dünyasına doğru yürüdü,
Habercisi Ninşubur'a dedi ki:
'''Git Ninşubur,
Sana verdiğim emri yerine getirmemezlik etme,''

İnanna lâpis lâzuli dağına, saraya yaklaşınca,
Yeraltı dünyasının kapısında cesurdu,
Yeraltı dünyası sarayında cesurca konuştu,
''Evi aç kapıcı, evi aç
''Evi aç Neti, evi aç, yalnız olarak girmek istiyorum''.

Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Cevap verdi temiz İnanna'ya:
''Kimsin lütfen?''
Evi aç Neti, evi aç, yalnız olarak girmek istiyorum''.

Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Cevap verdi temiz İnanna'ya:
''Kimsin lütfen?''

''Ben göğün, güneşin doğduğu yerlerin kraliçesiyim''
''Eğer göğün, güneşin doğduğu yerlerin kraliçesi isen,

Niçin lütfen dönüşü olmayan memlekete geldin?
Yolcusu geri dönmeyen yola kalbin seni nasıl yöneltti?''

Saf İnanna cevap verdi ona:
''Büyük kız kardeşim Ereşkigal'in,
Kocası Gugalanna öldürüldüğü için,
Gömme merasimine katılmak üzre,
....., öyle olsun.''

Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Saf İnanna'ya cevap verdi:
''Dur, İnanna, kraliçeme söyleyeyim,
Kraliçem Ereşkigal'a bırak söyleyeyim ..... bırak söyleyeyim.''
Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Kraliçesi Ereşkigal'in evine girdi ve dedi ki:
''Ey kraliçem tanrıça gibi bir genç kız .....:
Yedi tanrısal kanun ..... (Burada bütün üç kıta aynı şekilde tekrarlanıyor.)

Ereşkigal kalçasını ısırdı, öfke ile doldu,
Baş kapıcı Neti'ye dedi ki:
''Gel Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı
Sana verdiğim emre boş verme,
Yeraltı dünyasının yedi kapısının sürgülerini kaldır
Yalnız birine, yeraltı dünyasının ''yüzü'' *Ganzir*'in kapısını aç,
İçeri girdiği zaman,
Çok eğilmiş, çıplak olarak önüme getir.''

Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Kraliçesinin sözünü tuttu.
Yeraltı dünyası yedi kapısının sürgülerini kaldırdı,
Onlarda biri, yeraltı dünyasının ''yüzü'' *Ganzir* sarayını açtı.
Saf İnanna'ya dedi ki:
''Gel, İnanna, gir. ''

Girince o,
Başında bulunan ''ovanın tacı'' *Şugurra* alındı.
''Nedir bu lütfen?

"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kuralı tamdır.
Ey İnanna, yeraltı dünyasının adetlerine karşı gelme."

İkinci kıpıyı geçince,
Lâpis lâzuliden ölçüsü alındı.
"Nedir bu, lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı kanunu tamdır,
Ey İnanna, yeraltı adetlerine karşı gelme."

Üçüncü kapıyı geçince,
Göğsündeki küçük lâpis lâzuli taşlar alındı
"Nedir bu lütfen?"
(İnanna'nın soruları, kapıcının cevapları burada ve bundan sonraki kısımda devam ediyor.)

Dördüncü kapıdan girince
Çift *nunuz*-taşı alındı göğsünden.

Beşinci kapıdan girince
Altın bilezik alındı elinden.

Altıncı kapıdan girince
"Gel, adam gel" (isimli) göğüs plâkası alındı göğsünden.

Yedinci kapıdan girince,
Hanımlığın *Pala* elbisesi alındı vücudundan,
Eğilmiş, çıplak olarak getirildi önüne (tanrıçanın).

Saf Ereşkigal tahtında oturdu,
Anunnakiler, yedi yargıçlar, hükmünü söylediler önünde.
Dikti ona gözlerini, ölüm gözlerini,
Ona öfkeli sözlerle söylendi.
Bağırdı ona, suçlayarak bağırdı.

Hasta kadın cesede döndü.
Ceset bir çiviye asılmıştı.

Üç gün, üç gece geçtikten sonra,
Veziri Ninşubur.

Sözü üstün olan veziri,
Sözü doğru olan şövalyesi,
Ağıt yaktı harabede onun için (adet olduğu gibi),
Davul çaldı, onun için, kutsal toplantı yerinde
Dolaştı onun için tanrıların evini,
Gözlerini indirdi onun için, ağzını indirdi onun için
Bir fakir gibi çuval elbise giydi, onun için,
Ekur'a, Enlil'in evine, adımlarını doğrulttu.

Ekur'a, Enlil'in evine girince,
Enlil'in önünde ağladı:
"Ey baba Enlil, kızını yeraltında ölü bırakma,
İyi madenini yeraltının tozlarına bulatma.
İyi lâpis lâzulini taşçılara kırdırtma
Şimşir ağacını odunculara parçalatma
Genç kız İnanna'yı yeraltında ölü bırakma."

.....
Baba Enlil aldırmadı ona, Ur'a gitti,
Ur'da ..... memleketin evine girince,
Ekişnugal, Nanna'nın evine.
Nanna'nın önünde o ağladı:
"Ey baba Nanna kızını ..... bırakma"

(beş satır tekrarlanıyor.)

Baba Nanna aldırış etmedi ona Eridu'ya gitti

Eridu'da Enki'nin evine girince,
Enki'nin önünde ağladı,
"Ey baba Enki kızını ..... bırakma"

(Beş satır tekrarlanıyor.)

Baba Enki Ninşubur'a cevap verdi:
"Kızıma ne oldu şimdi? üzüldüm.
"İnanna'ya ne oldu şimdi? üzüldüm.
Göğün kutsal fahişesine ne oldu şimdi? üzüldüm."

O tırnaklarının kirini çıkardı ve *kurgarru*'yu yaptı,
O kırmızı boyanmış tırnaklarından kiri çıkardı *kalaturru*'yu yaptı,
Kurgarru'ya "yaşam ekmeği" ni verdi,
Kalaturru'ya "yaşam suyu" nu verdi,
Baba Enki *Kalaturru* ve *kurgarru*'ya dedi ki:
".....

Enki'nin konuşmasını ancak son kısmı korunmuş. O şöyle:

Onlar (yeraltı tanrıları) sana nehrin suyunu verecek, onu alma
Sana tarlanın tahılını verecek alma onu,
Çiviye asılı cesedi ver bize de, ona (Ereşkigal"e)
Biriniz onun üzerine "yaşam yemeğini" diğeriniz "yaşam suyunu" serpiniz
Sonra İnanna canlanacaktır."

Kurgarru ve *Kalaturru* Enki'nin emrini götürüyor, fakat o bölümün son kısmı bulunmuyor:

Nehirin suyunu sundular onlara, almadılar,
Tarlanın tahılını sundular onlara, almadılar,
"Bize çiviye asılı cesedi ver" dediler ona (tanrıçayı)
Saf Ereşkigal, *Kalaturru* ve *Kurgarru*'ya cevap verdi:

"Ceset, o kraliçenizindir."

"Kraliçemizin cesedi olduğuna göre, ver bize, " dediler.
Çiviye asılı cesedi verdiler onlara,
Birisi üzerine "yaşam yemeğini", diğeri "yaşam suyunu" serpti.
İnanna canlandı.

İnanna yeraltından çıkmak üzre iken,
Anunnakiler yakaladılar onu:
"Yeraltına inip de oradan zarar görmeden kim çıkabilir!
Eğer İnanna yeraltından çıkacaksa,
Yerine geçecek birini versin buraya.

İnanna yeraltından çıktı,
şukur- kamışı gibi küçük cinler

Dubban-kamışı gibi büyük cinler
Etrafını sardı.
Onun önünde giden vezir değildi, ama elinde sancak vardı.
Yanında giden, şövalye değildi, ama elinde silâh vardı.
Onunla olanlar,
İnanna ile olanlar,
Yiyeceği bilmiyorlar, suyu bilmiyorlardı,
Serpilen unu yemezler,
Sunulan suyu içmezler,
Karısını kocasının kucağından koparırlar,
Çocuğu dadısının göğsünden ayırırlar.

İnanna önünde kendilerini yerlere atan ve bu yüzden, cinlerin yakalamasından kurtulan iki tanrının şehri Umma ve Badtibira'ya gidiyor. Oradan koruyucu tanrısı Dumuzi olan Kullab şehrine gidiyor. Şiir devam ederek:

Dumuzi kibar bir elbise giymiş, o dik oturuyor yerinde.
Cinler onu yakaladı kalçasından .....
Yedi cin, hasta adam gibi, onun üstüne saldırdılar.
Çobanlar önünde flütünü ve kavalını çalamadılar.

O (İnanna) gözünü ona dikti, ölüm gözünü,
İnanna ona söylendi, kızgın sözüyle,
Bağırdı ona, suçlayarak bağırdı:
"Ona gelince, götürün onu."

Saf İnanna çoban Dumuzi'yi ellerine verdi.

Onunla birlikte gidenler
Dumuzi ile gidenler
Yiyeceği bilmeyen, suyu bilmeyenlerdi.
Serpilmiş unu yemezler,
Sunulan suyu içmezler,
Kadının kucağında neşelenemezler,
İyi beslenmiş çocukları öpmezler,
Adamın oğlunu dizinden çeker alırlar.
Kaynatasının evinden gelinini alıp götürürler.

Dumuzi ağladı, yüzü yeşile döndü,
Göğe dönerek (güneş tanrısı) Utu'ya ellerini kaldırdı:
"Ey Utu, sen karımın kardeşi, ben kardeşinin kocasıyım,
Annenin evine kaymağı tek getiren benim,

Ningal'in evine sütü tek getiren benim,
Ellerimi yılan eline çevir,
Ayaklarımı yılan ayağına çevir,
Cinlerden kaçır beni, onlara yakalatma beni."

"İnanna'nın yeraltı dünyasına gidişi"nin tamamlanması ve çevirisi uzun zaman aldı ve birçok bilginlerin katkılarıyla adım adım ilerledi. İlk olarak 1914 de Arno Poebel'in University Museum'da bulunan bu mitolojiye ait üç küçük tablet parçasını yayınlaması ile başladı. Aynı yıl içinde Stephen Langdon İstanbul Eski Şark Müzesi'nde 2 tablet tesbit ederek yayınladı. Bunlardan biri 4 sütunlu büyük bir tabletin üst kısmı olup mitoloji metninin tamamlanmasında büyük önemi oldu. Edward Chiera 3 başka parçayı University Museum'da tesbit etti. Bunlar, kopya ettiği ve iki cildi kapsayan edebi metinlerle birlikte ölümünden sonra yayınlandı. Bu iş 1934 de Şikago Üniversitesi Oriental Institute tarafından bana verildiğinden onları yayınlanacak şekilde hazırladım.

1934 de bu mitoloji ile ilgili 8 tane bazısı az, bazısı çok kırıklı parça oldu elimizde. Yine de kapsamı belirsizdi. Tablette kırık yerler çoktu ve en önemli yerlerindeki noksanlıkları akla yakın bir tamamlama yapmağa imkân vermiyordu. Fakat iyi bir tesadüfle durum düzeldi. Chiera University Museum'da Langdon'un yıllar önce İstanbul Müzesinde bulduğu parçanın alt kısmını tesbit etti.Tablet ya kazıdan evvel veya sonra kırılmış olduğu ve iki parçanın birbirinden ayrıldığı açıktı. Chiera bu yeni metinden yararlanamadan öldü.

Chiera'nın buluşu, ilk olarak 1937 yılında tam metni *Revue d'Assyriologie* de yayınlamamı sağladı. Her iki parça birbirlerine birleştirilince diğer bulunmuş parçalar aradaki açıklıklara uymaktadır. Buna rağmen metinde halâ kırık yerler, açıklıklar bulunduğundan çevrisi ve anlaşılması kolay olmuyor ve hikâyede önemli bölümlerin anlamı belirsiz kalıyordu.

1937 de Guggenheim bursu ile İstanbul'a gittiğim zaman Eski Şark Müzesinde bu mitolojiye ait üç parça daha buldum, 1939'da Amerika'ya

döndüğümde Philadelphia University Museum'da büyük bir parça ve 1940 da diğer bir parçayı tesbit ettim. Bu beş parça yeni tamamlanmaya ve transkripsiyondaki önemli açıklıkları doldurmaya yaradı ve şimdi metnin oldukça büyük bir bölümünün hazırlanması mümkün olmuştu. Bu 1942 *Proceeding of American Philosophical Society*'de yayınlandı. Fakat bu da yeterli değildi. Bir müddet sonra, dünyada en önemli tablet kolleksiyonundan biri olan Yale Babylonian Collection'da 100 den fazla Sumer tabletinin üzerinde çalışmama izin verildi. Bu çalışmam sırasında Edward Chiera'nın her nasılsa gözümden kaçan bir notuna göre daha 1924 yılında bu konuya ait olduğunu tesbit ettiği çok iyi korunmuş ve metnin doksan iki satırını kapsayan bir tablet elime geçti. Son otuz satırı eski bilinen metnin kırık bölümünü veriyordu.

Bu yeni parça, tahmin edilemeyen bir önemde idi. Yarım yüzyıldan beri Mezopotamya mitolojisi ve dini üzerinde uğraşanların tanrı Dumuzi ile ilgili yaptıkları yanlış bir yorumu açığa çıkarıyordu. Bizim bu mitolojimizin "İştar'ın yeraltı Dünyasına İnişi" ismiyle bilinen Sami dildeki nüshasının ilk yayınladığından beri (bir kaç Sumerce parçası daha henüz bilinmez iken) genel olarak Dumuzi'nin bilinmeyen bir neden için İnanna'dan önce yeraltına götürüldüğü, İnanna'nın kocasını oradan kurtarıp yeryüzüne çıkarmak için yeraltına gittiği kabul ediliyordu. Şimdi anlaşıldı ki bu tahmin yanlıştır. İnanna kocasını yeraltından kurtarmamış, aksine onun küstahça durumuna kızarak dönüşü olmayan yere götürmeleri için cinlere teslim etmiştir. Bu metin (Yale Üniversitesi Babil kolleksiyonu şefi olan Ferris Stephens bu tabletin çok iyi bir kopyasını yaptı) mitolojinin yeni şekliyle üçüncü defa yayınlanması zorunluğunu ortaya koydu. Mitolojinin bu yeni şekli, Adam Falkenstein, Benno Landsberger ve Thorkild Jacobsen gibi meslekdaşlarımın birçok yapıcı uyarılarıyle birlikte *Journal of Cuneiform Studies*'in V nci cildinde 1951 de yayınlandı.

Bu bölümün ilk kısmında kur kelimesi dünya yüzü ile tehlikeli en eski denizin (Tevrat'daki Tehom) ayrıldığı kozmik boşluğu ifade ediyordu. Fakat Kur kelimesi aynı zamanda Tehom'ın yıkıcı sularını elinde tutan korkunç bir ejderha manasına da alınmış görünüyor. Ejderhanın tanrı ve kahramanlar tarafından öldürülmesi, Sumer mitolojisinde çok beğenilen bir motif olduğu 22 nci bölümde anlatılmaktadır.

BÖLÜM 22-EJDERHANIN ÖLDÜRÜLMESİ

İLK "St. GEORGE"

Ejderhanın öldürülmesi motifi, hemen her halkın ve her devrin mitoloji yazarları tarafından çok sevilen bir konu olmuştur. Özellikle Yunanlılarda tanrılar ve kahramanların bir arada bulunduğu hikâyelerde hemen hiç bir kahraman yoktur ki, bir ejderha öldürmesin. İhtimal Yunanlıların en çok tanınan ejderha öldürenleri Herakles ile Perseus'dur. Hıristiyanlığın başlaması ile kahramanlık hünerleri Saint'lere, kutsal şahıslara geçti (bizdeki evliyalar gibi). St. George ve ejderha, ve buna paralel daha başka isimler ve ayrıntılar yerden yere, hikâyeden hikâyeye değişiyor kuşkusuz. Fakat bunun ilk kaynağını nerde aramalı? Sumer mitolojisinde ejderha öldürme motifinin İ.Ö. üçüncü binde çok önemli bir rol oynadığı göz önüne alınırsa, Yunan ve ilk hıristiyanların ejderha masallarının dokusundaki bazı çizgilerin Sumer kaynaklarına uzandığı kabul edilebilir.

Bugün elimizde, 3500 yıldan daha önce Sumer'de geçerli olan en az üç tür ejderha öldürme motifi var. Bunlardan ikisinde kahramanlar tanrılar: Yunanlıların Poseydon'unun Sumerlerdeki karşılığı olan su tanrısı Enki ile güney rüzgârı tanrısı Ninurta'ya ait. Üçüncüsü, ihtimal St. George'un aslı olması lâzım gelen ölümlü ejderha öldürücü kahraman Gilgamiş'a aittir.

Enki ile ilgili olan bir mitolojide canavar Kur, fena işler çeviren bir tip olarak görünüyor. Onunla mücadele gök ile yer ayrıldıktan hemen sonra oluyor ve kur'un yaptığı fena iş (eğer kırıklı olan satırlar iyi anlaşılabildi ise) gök tanrıçasına tecavüz etmesidir. Bu da Yunanlılardaki Persephon'a tecavüz edilmesi hikâyesini akla getiriyor. Ne yazık ki, bir düzine kadar iyice anlaşılabilen satırlarla bir tamamlama yapabiliyoruz. Çünkü mitolojinin ayrıntılarını bildiren bir tablet bulunmadı. Hikâye "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" isimli destanın giriş kısmında kısa bir bölüm olarak verilmiş. Bölüm hemen yaradılıştan sonra geliyor, konu şöyle:

Gök yerden ayrıldıktan sonra, Gök tanrısı An göğü, hava tanrısı Enlil'de yeri alıyor. Bundan sonra fenalıklar başlıyor. Tanrıça Ereşkigal'e

Kur'un ödülü olarak zorla tecavüz ediliyor (fakat kimin tarafından tecavüz edildiği söylenmiyor ama, Kur'un kendisi olabilir). Bunun üzerine Enki bir gemi ile Kur'a gidiyor. Onun amacı açık olarak belirtilmemiş, ihtimal tanrıça'ya yapılan tecavüzün öcünü almak için. Kur imkânı olan bütün taşları yağdırıyor üzerine. Gemiyi arkadan önden idare ettiği eski denizin suları ile yakalıyor. Kısa giriş burada sona eriyor. Çünkü "Gılgamış, Enkidu ve Yeraltı dünyası" destanının yazarı için ilk satırlarda ejderha masalını yazmak ilginç gelmemiş. O daha çok Gılgamış'a ait hikâyeyi anlatmağa yönelmiş.

Bu yüzden bugüne kadar bu kavganın nasıl olduğu bilinmiyor. Fakat Enki'nin kazandığı kuşkusuzdur. Bu mitoljinin, Yunanlıların Poseydon'u gibi tarihi çağlarda, Enki'nin neden deniz tanrısı olduğunu ve neden Eridu'daki mabedinin Sumercede "deniz" anlamına gelen Abzu olarak isimlendirildiğini açıklamak amacı ile icat edildiği de kuşku götürmez. Girişin tüm ejderha öldürme mitolojisini kapsayan bölümü şöyle:

An göğü aldıktan sonra,
Enlil yeri aldıktan sonra,
Ereşkigal Kur'a ödül olarak götürüldükten sonra,
O (denize) açıldıktan, (denize) açıldıktan sonra,

Enki, Kur'a karşı (denize) açıldıktan sonra,
Krala karşı küçükleri fırlattı (Kur).
Enki'ye karşı büyükleri fırlattı.

Onun küçükleri, elin taşları,
Onun büyükleri, kamışların "dans eden" taşları,
Enki'nin gemisinin omurgası,
Savaşta hücum eden fırtına gibi gömüldü.

Krala karşı sular geminin tepesinde,
Kurt gibi yuttu.
Enki'ye karşı sular geminin arkasında
Arslan gibi çarptı.

Ejderha öldürme motifinin ikinci türü, "tanrı Ninurta'nın Kahramanlıkları" olarak isimlendirebileceğimiz altı yüz satırı aşkın bir şiirden bir bölümdedir. Konusu, bir çoğu henüz yayınlanmamış tablet ve parçaların yardımı ile tamamlanabilmiştir.

Burada kötü olan Kur değil, Kur'da (yeraltı dünyasında) barınan hastalık ve illetlerin cini Asag'dır. Kahraman, hava tanrısı Enlil'in oğlu olarak sayılan güney rüzgârının tanrısı Ninurta'dır. Şiir ilâhi şeklinde bir girişten sonra, Ninurta'ya şahıslandırılmış silâhı Şarur tarafından hitap edilen bir hikâye ile başlıyor. Pek anlaşılmayan bir nedenden dolayı Şarur Asag cinine karşı çıkmağı aklına koyuyor ve bunun için Ninurta'nın kahramanlık becerilerini ve işlemlerini yücelten sözlerle onu ejderhaya hücum etmesi ve onu yok etmesi için zorluyor. Ninurta bu isteği yerine getirmeğe kalkıyor. Görünüşe göre önce rakibine karşı gelemiyor ve "bir kuş gibi kaçıyor". Bu defa Şarur ona emniyet verici sözler söylüyor. Ninurta, emrinde olan bütün silâhlarla ve bütün gücü ile Asag'a saldırıyor ve cini yok ediyor.

Fakat Asag'ın yok edilmesi ile Sumer'e ciddi bir felâket geliyor. Kur'un eski suları yeryüzüne taşıyor, ve bunun sonucu olarak tarla ve bahçelere tatlı sular ulaşmıyor. Kazma ve sepet taşıyan, yani Sumer'in sulanması ve ürünlendirilmesinden sorumlu tanrılar şaşkına dönüyor. Dicle yükselmiyor, yatağında "iyi" su bulunmuyor.

Açlık pek büyüktü, ürün yetişmedi,
Küçük nehirlerde "el yıkamak" için su yoktu,
Sular yükselmedi,
Tarlalar sulanmadı,
"Sulama" hendekleri hiç kazılmadı.
Bütün tarlalarda ürün olmadı,
Yalnız yaban otları büyüdü.

Ninurta taşlardan Kur ile Sumer arasına bir duvar yapıyor. Bu taşlar "güçlü suyu" geri çeviriyor ve sonucunda Kur'un suları bir daha dünya yüzüne çıkmıyor. Memleketi taşıp kaplayan sulara gelince: Ninurta onları bir araya toplayarak Dicle nehrine yöneltiyor ve böylece Dicle bol sularıyle tarlaları sulayacak duruma geliyor.

Dağılanı topladı, topladı o,
Kur'un dağıttığını,
Yöneltti, Dicleye' akıttı,
Yüksek sular tarlalara yayıldı,
Bak şimdi, yeryüzünde herşey,
Ninurta'ya, memleketin kralına sevinç yağdırıyor,

Tarlalar bol tahıl yetiştirdi,
Bahçeler ve bağlar meyveler verdi,
(Mahsul) Anbarlarda ve tepelerde yığıldı,
Matemde olan bey kalmadı memlekette,
Tanrıların ruhunu mutlu etti o.

Ninurta'nın annesi Ninmah, oğlunun yaptığı büyük kahramanlıkları duyunca kalbi ona doğru uçuyor ve huzursuzluktan uyuyamıyor. Bu nedenle uzaklardan oğluna kendisini ziyaret edip yakından görmesine izin vermesi için dua ediyor. O da ona "yaşam gözü" ile bakarak diyor ki:

"Ey hanım, Kur'a geleceğin için,
Ey Ninmah, benim için düşman memleketine girmek istediğin için,
Etrafımı kuşatan korkunç savaştan çekinmediğin için,
Ben kahramanın yığdığı tepenin adı Hursag (dağ) olsun ve sen onun kraliçesi ol."

Sonra Ninurta, bu tepenin her türlü baharlı bitkiler, şarap ve bal, çeşitli ağaçlar, altın gümüş ve bronz, sığır, koyun ve bütün "dört ayaklı yaratıklar"la doldurdu. Ondan sonra taşlara döndü ve Asag ile savaşırken kendisine düşman olan taşları lânetledi, kendi tarafını tutanları kutsadı. Bu bölüm stili, Tevrat'taki Yakub'un oğlunun kutsanması ve lânetlenmesini akla getiriyor. Şiir Ninurta'yı yücelten uzun bir ilâhi ile bitiyor.

Ejderha öldürme motifinin üçüncüsünde baş figür tanrı değil, bütün Sumer kahramanları arasında en ünlüsü olan Gilgamiş'tır. Onun öldürdüğü korkunç yaratık "yaşam ülkesi"ni ve özellikle oranın kutsal sedir ağaçlarını elinde tutan Huvava'dır. Bu hikâye "Gilgamiş ve Ölümsüzler Ülkesi" olarak isimlendirdiğim bir şiirde anlatılmaktadır. 14 tablet ve parçanın birleştirilmesi ile elde edilmiş olan bu metin son olarak 1950 yılında *Ancient Near Eastern Texts*'de (James Pritchard tarafından yayınlanan) çıkmıştır. Şimdiye kadar 174 satırı bulunmuştur. Buna rağmen şiir oldukça çabuk inanan Sumer halkına gerektiği şekilde hitap eden hissi ve estetik bakımdan çekiciliği olan bir edebi yaratış olarak tanımlanabilir. İnsanın ölüme karşı korkusu ve adını ölümsüz yapıp kıutsallaştırarak bu korkuyu bastırma isteği, şiirin ana motifidir. Bu konu bütün insanlar için geçerli olduğundan şiir büyük bir edebi değer kazanmış-

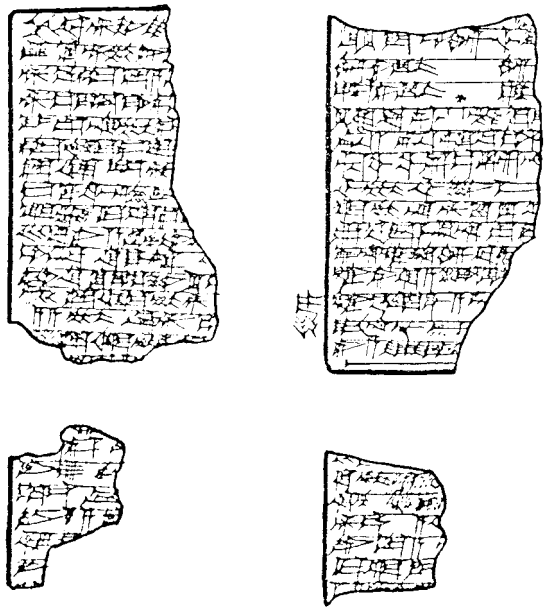
tır. Hikâyenin ana yapısı ona üstün etkili bir hava vermek için gerekli ayrıntıların dikkatli ve iyi bir hayal gücü ile seçildiğini gösteriyor. Stil bakımından şair çeşitli tekrarlar ve paralellikleri ustaca kullanarak kuvvetli ritmik bir tesir yapmağı amaçlamıştır. Bütünüyle bu şiir, şimdiye kadar bulunan en güzel Sumer edebi yapıtıdır. Kapsamını şu şekilde toplayabiliriz:

"Bey" Gilgamiş, bütün ölümlüler gibi er geç kendisinin de öleceğini düşünüyor ve bu sonuç gelmeden hiç olmazsa bir isim bırakmağa karar veriyor. Bunun için uzaklardaki "yaşam ülkesi"ne gitmeği ve ihtimal oradaki sedir ağaçlarını kesip Uruk'a getirmeği amaçlıyor. Bu plânı sadık uşağı ve daima onun izinde giden Enkidu'ya açıyor. Enkidu ona bu plânından evvelâ güneş tanrısı Utu'ya haber vermesini öneriyor. Çünkü sedir ağacı ülkesinin idaresi güneş tanrısının elinde.

Gilgamiş bu öneriye uyarak güneş tanrısına kurban getiriyor, ve ona "ölümsüzlük ülkesi"ne yapacağı yolculukta kendisinin tarafını tutması için rica ediyor. Görünüşe göre Utu evvelâ Gilgamiş'in yeteneklerinden kuşku duyuyor. Fakat Gilgamiş kanıtlayıcı sözlerle ricasını tekrarlıyor. Utu ona acıyarak yardıma karar veriyor, bu yardım ihtimal "ölümsüzlük ülkesi" ile Uruk arasında, Gilgamiş'in yolu üzerindeki dağlarda, şahıslandırılmış tehlikeli fırtına olayları olan fena cinleri hareketsiz hale getirmek şeklinde yapılıyor. Gilgamiş mutlulukla Uruk'tan evlenmemiş, "evi" ve "annesi" olmayan ve nereye giderse gitsin kendisini izleyecek elli gönüllü topluyor. Kendisi ve diğerleri için bronz ve tahtadan silâhları yaptırdıktan sonra Utu'nun yardımı ile yedi dağı geçiyorlar. Yedinci dağı geçtikten sonra ne olduğu belli değil, çünkü tam o bölüm kırk. Metnin okunmaya başlayan kısmında, Gilgamiş'in derin bir uykuya daldığını, bu uykudan oldukça geç ve zorlukla uyandırıldığını görüyoruz. Bu duruma son derece kızan Gilgamiş, annesi Ninsun ve babası Lugalbanda üzerine yemin ederek "ölümsüzlük ülkesi"ne gireceğini ve ne bir tanrının ne de insanın ona karışamayacağını söylüyor. Enkidu ona, sedir ormanlarının koruyucusu korkunç canavar Huvava (Babilcesi Humbaba) olduğunu ve onun yok edici hücumuna kimsenin karşı koyamayacağını anlatarak geri dönmelerini rica ediyor. Fakat Gilgamiş bunların hiçbirini bilmek istemiyor. Birlikte oldukları müddetçe kendilerine bir şey olmayacağına ikna ederek, uşağına korkmamasını ve birlikte ilerlemelerini söylüyor.

15-16. Ninurta'nın Serüvenleri ve Başarıları yazılı İstanbul Müzesinde bulunan tablet parçalarının kopyaları. Sumer ejderha öldürme mitolojisinin bir kısmını kapsıyor.

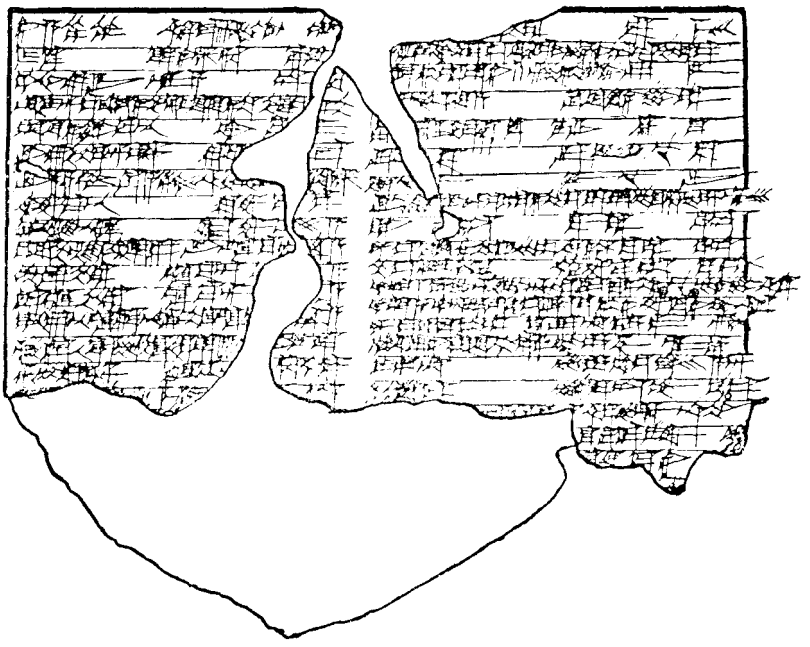

17. Gilgamiş ve Ölümsüzlük Ülkesine ait İstanbul Müzesinde bulunan iki tablet parçasının kopyası.

Canavar Huvava onları sedir evinden gözlüyor ve Gilgamiş ve onun maceracı sürüsünü kaçırtmak için, çılgınca fakat boş yere olan bir gayret sarfediyor. Metinde küçük bir kırıklığı atlayınca Gilgamiş yedi ağaç kestikten sonra ihtimal Huvava'nın iç odasına giriyor. Garip olarak Gilgamiş'in daha ilk ve hafif hücumunda Ejderhayı korku sarıyor ve güneş tanrısı Utu'ya dua ederek Gilgamiş'in kendisini öldürmemesi için yalvarıyor. Gilgamiş cömert bir muzaffer gibi davranmak istiyor ve bilmece gibi ifadelerle Enkidu'ya Huvava'yı serbest bırakmalarını teklif ediyor. Fakat Enkidu bu akılsızca davranışın sonucunu anlatıyor. Huvava Enkidu'nun kendisini suçlayan kızgın durumuna karşılık verdikten sonra, bizim iki kahramanımız onun başını kesiyor ve cesedini, görünüşe göre Enlil ve Ninlil'e getiriyorlar. Fakat metnin sonu, birkaç kırık satırdan sonra, eldeki malzeme bittiğinden bilinmiyor.

Destan şeklindeki bu şiirin anlaşılabilen bölümlerinin kelime kelime çevirisini veriyoruz:

Bey ölümsüzlük ülkesini aklına koydu,
Bey Gilgamiş ebedî hayat ülkesini aklına koydu,

18. Gilgamiş ve Ölümsüzlük Ülkesine ait İstanbul Müzesinde bulunan 4 sütunlu bir tabletin önyüzünün kopyası.

Uşağı Enkidu'ya dedi ki:
"Ey Enkidu, tuğlaya ve damgaya yazılmış kader henüz sona ermeden,
"ülke'ye gireceğim, ismimi dikeceğim,
İsimlerin yükseldiği yerlere, kendi ismimi dikmek istiyorum,
İsimlerin yükselmediği yerlere, tanrıların ismini dikeceğim"

Uşağı Enkidu cevap verdi ona:
"Ey efendim, eğer ülkeye gireceksen, Utu'ya bildir,
Bildir Utu'ya, kahraman Utu'ya.
Ülke, Utu'nun idaresindedir o,
Kesilip yıkılan sedirlerin ülkesi Utu'nun idaresindedir, Utu'ya bildir."

Gilgamiş elini bir karbeyazı oğlağın üzerine koydu,
Kahverengi oğlağı, kurban olarak göğsüne bastırdı,
Eline onun ..... gümüş değneğini aldı,

Göğün Utu'suna dedi ki:
"Ey Utu ülkeye girmek istiyorum, benimle beraber ol,
Yıkılan sedirlerin ülkesine girmek istiyorum, benimle beraber ol."
Göğün Utu'su cevap verdi ona:
"Sen doğrusun ....., fakat sen neden "ülke"ye?"

"Ey Utu, sana bir söz söyleyeceğim, kulağın benim sözümde,
Onu sana ulaştıracağım, kulağını ver ona.
Şehirimde insanlar ölüyor, kalbi sıkıyor,
İnsanlar yok oluyor, kalbe ağırdır.
Duvardan baktım,
Ölüleri gördüm ..... nehirde sürüklenirken.
Bana gelince, bana da öyle olacak, gerçek budur.
En uzun adam göğe ulaşamaz,
En geniş adam yeryüzünü kaplayamaz.
(Henüz) tuğla ve damgada kader olan son gelmeden,
Ülkeye girmek istiyorum, ismimi yüceltmek istiyorum.
İsimlerin yüceldiği yerlerde, ismimi yüceltmek istiyorum.
İsimlerin yücelmediği yerlerde, tanrıların isimlerini yüceltmek istiyorum."

Utu onun gözyaşlarını kurban olarak kabul etti.
Merhametli bir adam gibi, ona acıdı.
Yedi kahramanı, annesinin oğullarını,
Dağ kovuklarına götürdü.

Sedirleri yıkan, neşelendi o,
Bey Gilgamiş neşelendi,
Şehrinde tek adam olarak .....,
iki yoldaş olarak .....
"Evi olan evine! annesi olan annesine!
Benim gibi yapmak isteyen yalnız olan elli adam etrafımda toplansın."

Demircisinin evine adımlarını yöneltti.
....., ... baltayı, onun "kahramanlık gücü"nü orada yaptırttı,

..... ovanın bahçesine adımını yöneltti,
..... ağacını, söğüdü, elma ağacını, şimşir ağacını, ...
ağacını devirdi orada,
Ona katılan şehirin "oğulları"nın ellerine koydu onları.

Sonraki on beş satır çok bozuk, fakat Gilgamiş'in yedi dağı geçtikten sonra uyuduğunu anlıyoruz. Birisi onu aşağıdaki tarzda uyandırıyor:

Ona dokundu, kalkmadı o,
Ona söyledi, cevap vermedi o,
"Burada yatan sen, burada yatan sen,
Ey Gilgamiş, Bey, Kullab'ın oğlu, daha ne kadar yatacaksın
burada?
Ülke karanlık oldu, gölgeler onun üzerine yayıldı,
Alaca karanlık ışığı uzaklaştırdı.
Utu dik başıyla annesi Ningal'in göğsüne gitti.
Ey Gilgamiş ne kadar zaman daha burada yatacaksın?
Seninle gelen şehirinin çocuklarını bırakma,
Dağ eteğinde onları bekletip durma,
Seni doğuran annesi şehirin meydanından uzaklaştırtma."

O sözlere dikkat etti,
Onun "kahramanlık sözü" bir elbise gibi sardı onu.
Elinde tuttuğu otuz şekel ağırlığındaki elbiseyi göğsüne sardı,
Bir boğa gibi "koca yeryüzü"nde bir boğa gibi dikildi.
Ağzını yere dayadı, dişlerini gıcırdattı.
"Beni doğuran annem Ninsun, temiz babam Lugalbanda'nın
canı için,
Beni doğuran annem Ninsun'un dizinde hayranlık duyulan biri gibi olayım."
Bu adam'ı, eğer o adamsa, öldürmeden önce,
ülke'ye doğrulmuş adımlarımı şehire doğrultmayacağım.
İkinci defa ona söyledi:
"Beni doğuran annem Ninsun'un, babam temiz Lugalbanda'
nın canı için,
Bu adamı eğer o adamsa, öldürmeden önce,
Ülke'ye doğrulmuş adımlarımı, şehire doğrultmayacağım."
Sadık uşak yalvardı, ... yaşam,

Efendisine cevap verdi:
"Ey efendim, sen bu adamı görmemiş, korkuya düşmemişsin.
Savaşcı, onun dişleri ejderha dişidir.
Yüzü arslan yüzü gibidir.
Onun ..... hücum eden tufan suları,
Ağaçları ve kamışları yutan alnından kimse kaçamaz,
Ey efendim sen ülkeye git, ben şehire döneceğim,
Senin ününü annene bildireceğim, çığlık attır ona,
Senin ölümünü ona bildireceğim, acı gözyaşları dökdürt ona."
"Benim için kimse ölmeyecek, dolu gemi batmayacak,
Üç katlı dokunan bez kesilmeyecek,
..... üstün gelmeyecek,
Evi, kulubeyi ateş mahvetmeyecek,
Yardım et bana (ve) ben yardım edeyim sana, ne olacak?....
Gel, ilerleyelim, gözümüzü ona dikeceğiz".
Eğer biz ilerlersek,
(ve) korku olsun, korku olsun, o geri dönsün,
Dehşet saçılsın, dehşet saçılsın, o dönsün geri,
Senin ..... de, gel ilerleyelim."
Onlar 400 metre mesafeye gelmeden, henüz gelmeden,
Huvava.... onun sedir evi,
Ona bakışını dikti, ölüm bakışını,
Ona başını çevirdi, ona karşı başını salladı,
O (Gilgamiş) ilk ağacı kökünden söktü,
Onunla gelen şehrinin "oğulları"
Tepesini kestiler, demet yaptılar,
Onu dağın eteğine koydular.
O yedi tanesini bitirdikten sonra, onun odasına yaklaştı,
O "şarap rıhtımı yılanına" döndü, onun duvarında,
Öpen birisi gibi, yanağına vurdu.

Huvava dişleri(ini) gıcırdattı, ... elleri titredi,
"Sana bir söz söyleyeceğim .....,
(Ey Utu) beni doğuran bir anne tanımıyorum, beni büyüten bir baba tanımıyorum,
Beni doğurduğun ülke'de, beni büyüttün."
Gilgamiş göğün canı, yerin canı, yeraltının canı adına,

Eline aldı onu, götürdü ..... onu,
Sonra Gilgamiş'in kalbi acıdı .....
Uşağı Enkidu'ya dedi ki:
"Ey Enkidu yakalanan kuşu bırak yerine (geri) gitsin,
Yakalanan adamı bırak annesinin göğsüne dönsün."

Enkidu cevap verdi Gilgamiş'a:
"Yargılamağı bilmeyen en uzunu,
Namtar (ölüm cini) yutacak, hiçbir ayırım yapmayan Namtar.
Eğer yakalanan adam annesinin göğsüne dönerse,
Sen seni doğuran annenin şehrine dönmeyeceksin."

Huvava Enkidu'ya dedi ki:
"Bana karşı, Ey Enkidu, ona fena söyledin,
Ey kiralanmış adam ..... fena söyledin ona."

Bunu söylediği zaman,
Onun boynunu kestiler,
Onun üzerine ..... koydular.
Onu Enlil ve Ninlil'in önüne getirdiler.....

Gilgamiş Sumer kahramanları içinde en gözdesi ve bütün şair ve şarkıcıların sevgilisi idi. Fakat bugünkü doğu bilimcileri onu ve yaptığı kahramanlıklarını evvelâ Sumer kaynaklarından değil, Sami kaynaklarından tanıdılar. O, eski Mezopotomya'da yaratılmış en önemli edebi yapıt olduğu bugün genellikle kabul edilen Babil destanının baş kahramanıdır. Fakat Babil yapıtı ile onun Sumerdeki başlangıcının ayrıntılarını karşılaştıracak olursak Babilli yazarlar. Sumer destanını kendi amaçları için kullanmış, değiştirip şekillendirmişlerdir. 23 üncü bölümde Gilgamiş dokusunun Sumer çözgüsünden Sami atkısını ayırmağa çalışacağız.

BÖLÜM 23-GİLGAMİŞ HİKÂYELERİ
İLK EDEBÎ AKTARMALAR

British Müzesine eski Ninive şehrinin bulunduğu tepeden getirilmiş binlerce tablet ve parça üzerinde çalışan İngiliz George Smith 1862 yılı 3 Aralıkta yeni kurulmuş Society of Biblical Archaeology'de bir konferans vermişti. Onun bu konferansı, Tevrat ile ilgili çalışmalarda, özellikle bu çalışmalardaki karşılaştırmalarda bir kilometre taşı olduğunu kanıtladı.

Bu konuşmasında Smith, İ.Ö. yedinci yüzyılda hüküm süren kral Asurbanipal'in çoktanberi gömülü kalmış kütüphanesindeki kazıdan çıkan bir tableti bulduğunu, bu tablette Tevrat'ın Yaradılış kitabındaki Tufan hikâyesine benzeyen bir tufan mitolojisini okuyup çözdüğünü açıkladı. Bu haber bilim adamları çevresinde büyük bir heyecan yarattı ve hatta bütün dünyada geniş yankı yaptı. Londra gazetesi Daily Telegraph hemen Ninive'de yapılacak yeni bir kazı için para yardımı yapacağını bildirdi. George Smith bizzat bu kazıya katıldı. Fakat sağlığı ve mizacı yakın doğuya uygun değildi. Çok erken, otuz altı yaşında çalışma sırasında öldü.

Smith Babil tufan hikâyesini bulduğunu bildirdikten kısa bir süre sonra Asurbanipal kütüphanesinin diğer tablet ve parçaları üzerinde tekrar çalışması gereğini anladı. Zira bu tufan hikâyesinin, Babilli'lerin de "Gilgamiş ile ilgili" olarak niteledikleri uzun bir şiirin ancak küçük bir kısmı olduğunu fark etmişti. Eski yazarlara göre bu, herbiri üçer yüz satırı aşkın on iki şarkı veya bölümü kapsıyordu. Her bölüm Asurbanipal kütüphanesinde bir ayrı tablet üzerine yazılmıştı. Tufan hikâyesinin büyük bir kısmı onbirinci tableti oluşturuyordu.

George Smith zamanındanberi Irak'da yapılan kazılardan bugün genellikle kullanılan ismiyle "Gilgamiş ile ilgili" veya "Gilgamiş Destanı"na ait bir çok yeni tablet ve parça bulundu. Bunlardan en eski olan bir kısım Eski Babil devri yani İ. Ö. onyedinci ve onsekizinci yüzyılda yazılmış. Bu devre ait şiirin bir kısmının, Anadolu'da yapılan kazılarda, Hurri diline ve İndoavrupa dilleri grubundan olan Hitit diline çevrisi yazılmış parçalar bulundu. Bundan anlaşılıyor ki Babil Gilgamiş destanı eski ya-

kın doğu ulusları tarafından etüd edilmiş ve kendi dillerine çevrilmiş ve taklit edilmişti. Bugün takriben 3500 satıra ulaşan metnin hemen yarısı tanımlanabilmiştir. Elde olan bu malzemeden Arkeolog ve hümanist olan İngiliz R. Campbell Thompson tarafından son derece iyi bir çalışma ile çevrisi yapılarak 1930' da yayınlandı. O günden bu yana iki yeni İngilizce tercümesi çıktı. Bunlar: Alexander Heidel'in *The Gilgamiş Epic and old Testament Paralels* ve Ephraim Speiser'in *Ancient Near Eastern Texts*'de (James Pritchard tarafından basıldı).

Eski zamanda olduğu gibi şimdiki zamanda da halk tarafından beğenilmesinin sebebi "Gilgamiş Destanı"nın insanların ilgisini çekmesi ve dramatik çarpıcılığı yönünden Babil edebiyatında tek oluşudur. Ekseri Babil edebi yapıtlarında sahnede tanrılar başta bulunur. Onlar kişilikten çok soyutluk, derin ruhi güçlerden çok, kişiye öz bir eylem ile ortaya çıkarlar. Ana figürü ölümlü olan Babil hikâyelerinde de onlar mekanik, şahsiyetsiz rol oynarlar. Ve hareket çarpıcılığı yoktur. Karakterler kansız, renksiz yaratıklardır. Onların kuklaya benzeyen hareketleri, kuvvetli stilize edilmiş nedenleri arayan mitolojinin amacına yarıyor.

"Gilgamiş Destanı"nda durum değişiktir. Bu şiirde sahnenin başı insan, yani seven ve nefret eden, ağlayan ve sevinen, didinen ve yorulan, ümitlenen ve ümitsizliğe düşen insan Gilgamiş'tir. Ama tanrılar o kadar ayrı değil, Gilgamiş'in kendisi de zamanının geçerli olan mitolojik örneğine göre üçte ikisi tanrı, üçte biri ölümlü idi. Fakat şiirde Gilgamiş'in insan yönü daha üstün. Tanrılar ve onların hareketleri, kahramanın yaşamındaki olayların arka plânında ve kulis olarak yarıyor. Bu olayların öneminin devamlılığı ve her zaman ve herkes için çekiciliği, insan karakterine uygun olmasındandır. Onlar heryerde ve her zaman insanların müşterek problemlerini, güçlerini dile getiriyor, arkadaşlık gereği, sadakat, şan ve şöhrete olan kuvvetli istek, serüven ve araştırmağa karşı sevgi, ölümden korku ve ölümsüz olma isteği gibi, insandaki bu çeşitli şekilde değişen ruhi ve manevi güçler Gilgamiş Destanındaki olayları oluşturmaktadır. Bunlar öyleki: zaman ve mekân ile sınırlandırılamaz. Bu destani şiirin etkisinin eski çağda yaygınlığı kadar, derin oluşuna da şaşılmamalı. Hatta hareketlerin evrensel sürükleyiciliği, acıklı gidişi ve unsurlarındaki güç, bugünkü okuyucuları bile etkisi altına almaktadır.

Şiir, Gilgamiş ve onun şehiri Uruk'u öğen bir giriş kısmı ile başlıyor. Ondan sonra biz Uruk'un kralı Gilgamiş'i huzursuz bir kahraman, şeh-

rinin insanlarına zulmeden duraksız, rakipsiz biri olarak okuyoruz. Özellikle seks iştahını tatmin etmek için olan istekleri insanlara çok eziyet veriyor. Uruk'lular tanrılara durumu şikâyet ediyorlar. Tanrılar Gilgamiş'in insanlar arasında kendisine arkadaşlık edebilecek dengi olmadığından böyle zulmettiğini düşünüyorlar, ve büyük ana tanriçe Aruru'ya, bu dayanılmaz duruma son vermesini söylüyorlar. Aruru çamurdan çok güçlü Enkidu'yu şekillendiriyor. O çıplak, her tarafı kıllarla kaplı ve bütün insanlarla hiç bir teması olmadan gece gündüz kırların yabani hayvanlariyle düşüp kalkıyor. Gilgamiş'in gururunu kıracak ve moralini düzene sokacak olan Enkidu insandan ziyade hayvan gibi. Enkidu'nun evvelâ "insanlaştırılma"sı gerekiyor ki, bu eylemde kadına düşüyor. Uruk'dan seçilen bir kadın onun seks arzusunu uyandırıyor ve seks içgüdüsünü tatmin ediyor. Bunun sonucu olarak fiziki görünüşünü ve hayvansal gücünü yitiriyor, buna karşılık akıl ve ruhsal bakımdan insanlaşıyor. Bu seks deneyimi Enkidu'yu akıllandırıyor ve bundan sonra yabani hayvanlar onu kendileri gibi görmüyorlar. Kadın büyük bir sabırla onu uygar bir şekilde yemeğe, içmeğe ve giydirmeğe alıştırıyor.

İnsanlaşan Enkidu şimdi gururunu ve zulüm hissini kıracağı Gilgamiş ile karşılaşmağa hazırdır. Gilgamiş de rüyasında Enkidu'nun geleceğini görmüştür. Kendisine karşı çıkacak kimsenin olmadığını göstermek istiyor ona. Uruk'ta bir gece eğlencesi düzenleyerek Enkidu'yu davet ediyor. Enkidu, Gilgamiş'in seks düşkünlüğünden vazgeçirmek ve yakışıksız bir sonuç olacağını sezerek eve girmesini önlemek amacı ile yolunu kesiyor. Bunun üzerine şehir adamı olan Gilgamiş ile kır adamı Enkidu arasında bir kavga başlıyor. Enkidu rakibine üstün gelmiş görünüyor. Çünkü (bildirilmeyen bir neden yüzünden) Gilgamiş'in öfkesi geçiyor, her ikisi de kucaklaşıyor ve öpüşüyorlar. Bu kavgadan iki kahraman arasında dostluk doğuyor. Öyle sadık ve uzun süren bir arkadaşlık ki, atasözlerine bile geçiyor. Bu arkadaşlık sayesinde ikisi bir arada bir hayli kahramanlıklar yapıyorlar.

Fakat Enkidu, Uruk'da mutlu olmuyor. Neşeli, eğlenceli şehir yaşamı onu sıkıyor. Bu arada Gilgamiş arkadaşına, uzaklardaki sedir ormanlarına gidip onun korkunç bekçisi güçlü Humbaba'yı öldürmek, sedir ağaçlarını devirmek ve bütün "fenalıkları memleketten yok etmek" için kurduğu serüvenli plânı bildiriyor. Yabani olduğu zamanlarda sedir ormanlarında başı boş dolaşan Enkidu, ölümlü Gilgamiş'e bu yolculuğun

ne kadar tehlikeli olduğunu anlatıyor. Gilgamiş onun korkması ile alay ediyor, o kahramanlık olmayan uzun bir yaşam sürmektense, devam edecek bir ün yapma ve adını yüceltme çabasındadır. Uruk'un yaşlılarıyla konuşuyor, gezgincilerin koruyucusu olan güneş tanrısı ile anlaşıyor ve Uruk'un sanatkârlarına kendisi ve Enkidu için dev silâhlar yaptırıyor. Böylece serüvenlerine başlıyorlar. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra göz kamaştırıcı güzellikteki sedir ormanına gelip Humbaba'yı öldürüyorlar. Sedir ağaçlarını deviriyorlar.

Serüvenler birbirini izliyor. Uruk şehrine döndüklerinden sonra aşk ve şehvet tanrıçası İştar iyi gelişmiş Gilgamiş'e aşık oluyor ve onu kandırmak için pek güzel tekliflerde bulunuyor. Fakat Gilgamiş eski günlerdeki gibi ele avuca sığmaz bir zalim değil artık. O İştar'ın nasıl sözünde durmadığını ve ne kadar vefasız olduğunu bildiği için yaptığı tekliflerle alay ediyor. İştar acı şekilde bozuluyor buna. Son derece kırılıyor ve gök tanrısı Anu'yu Gilgamiş'i ve şehrini yok etmek üzre Uruk'a, gök boğasını göndermesi için kandırmağa çalışıyor. Evvelâ, Anu bunu red ediyor. Fakat İştar yeraltı dünyasının ölülerini çıkartacağını söyleyerek tehdid edince Anu isteğini yapmağa mecbur oluyor. Göğün boğası aşağı iniyor. Uruk şehrini harap etmeğe başlıyor ve yüz savaşçısını vuruyor. Gilgamiş ve Enkidu birlikte boğaya karşı çıkıyorlar ve büyük bir çaba ile hayvanı öldürüyorlar.

İki kahraman şimdi şöhretlerinin en yükseğine çıkıyor ve Uruk şehri onların eylemlerini öğen şarkılarla çınlıyor. Fakat karşı çıkılamayan kader, birdenbire ve acı bir son veriyor mutluluklarına. Humbaba'yı ve gök boğasını öldürdüğü için tanrılar Enkidu'yu erken ölüme mahkûm ediyorlar. On iki günlük bir hastalıktan sonra, çaresiz ve acı içinde Enkidu son nefesini veriyor. Şimdi Gilgamiş'in ruhu iki taraflı üzüntü içinde: Enkidu öldü, er veya geç aynı sonuç ona da gelecek. Artık o eski kahramanlıklarının şan ve şerefi ona fazla bir anlam vermiyor. Şimdi acı içindeki kalbi ve vücudu ile ölümsüzlüğe hasret çekmeğe başlıyor. O ölümsüzlüğü aramalı ve bulmalı.

Gilgamiş, geçmiş zamanlarda bir tek kişinin ölümsüzlüğe kavuşmayı başardığını çok iyi biliyordu. O kişi, Tufandan önceki beş şehirden biri olan Şuruppak'ın akıllı ve dindar kralı Utanapiştim idi (Şuruppak'ı kapsayan tepede Alman ve Amerikalıların yaptıkları kazıdan İ.Ö. üçüncü binin ilk yarısına ait tabletler çıkarılmıştır).

Gilgamiş ne olursa olsun uzaktaki Utanapiştim'in oturduğu yere gidip onu bulacaktı. Ölümsüz olan o kahraman belki bu değerli sırrı ona açıklayacaktı. O dere tepe demeden yabani hayvanlarla ve açlıkla savaşarak uzun zaman uzak yollar aşıyor. Eski denizi ve "ölüm suyunu" geçiyor. Nihayet, bir zamanlar Uruk'un mağrur kralı, şimdi yorgun, bitkin saçları uzamış ve dikilmiş, pis vücudu hayvan derisine dönmüş olarak Utanapiştim'in önünde ebedi hayatın sırrını öğrenmek için merakla bekliyor.

Fakat Utanapiştim'in sözleri hiç de cesaret verici değil, Şuruppak'-ın kralı tanrıların yeryüzünde bütün canlıları yok etmek için nasıl yıkıcı bir tufan yaptıklarını uzun uzun anlatıyor. Eğer bilgelik tanrısı yüce Ea'nın verdiği akla göre bir gemi yapmasaydı kendisi de yok olup gidecekti. Ölümsüzlüğü de ona tanrılar bağışlamıştı. Gilgamiş'i ölümsüz yapacak tanrı nerede idi? Hayal kırıklığına uğramış olarak Gilgamiş, boş elle Uruk'a dönecekti. Tam o sırada bir umut ışığı parlıyor: Utanapiştim, karısının zorlaması ile Gilgamiş'e ebedi gençlik otunu nerde bulabileceğini söylüyor. O denizin dibinde. Gilgamiş denize dalıyor, bitkiyi dışarı çıkarıyor ve büyük bir neşe ile Uruk'un yolunu tutuyor. Fakat Tanrılar başka türlü istiyorlar, tam Gilgamiş bir kaynakta yıkanırken, bir yılan bitkiyi kaçırıyor. Yorgun ve acı bir şekilde tekrar hayal kırıklığına uğrayan kahraman Uruk'a, onun surları içinde kendisine olabildiği kadar bir teselli bulmak için, dönüyor.

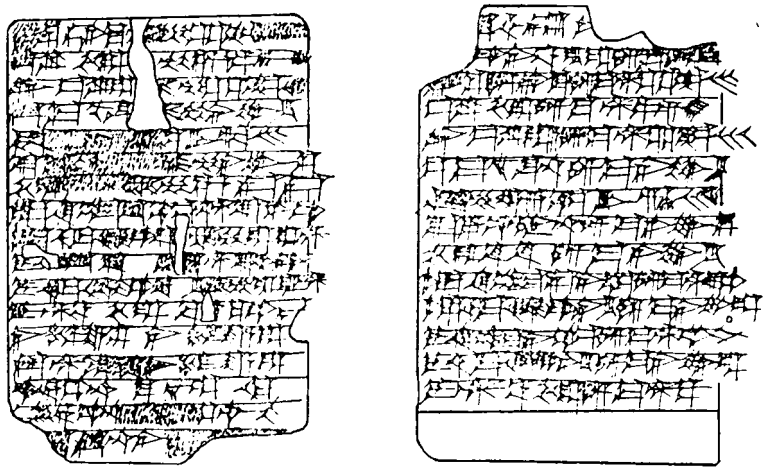
Bunlar "Babil destanı"nın ilk on bir tabletinin konusu. (Destanla hiç ilgisi olmayan on ikinci tablet bu bölümün sonunda verilecektir). Bu şiirin kompozisyonunun ilk yazıldığı zamana gelince: Eski Babil metni ile ondan çok daha sonraki zamana ait Assur metni karşılaştırılınca şiir bugün bildiğimiz şekliyle ikibinin ilk yarısında yazılanın hemen hemen aynıdır. Onun ilk kaynağını araştıracak olursak, yüzeysel olarak yapılan, özellikle şahıs isimleriyle ilgili bir inceleme, Babil yapıtının eski olmasına rağmen, şiirdeki bir çok bölümlerin Sami'lerden çok Sumer'lere dayandığını gösteriyor. İki baş şahıs olan Gilgamiş ve Enkidu isimleri Sumercedir. Gilgamiş'in baba, ana adı olan Lugalbanda ve Ninsun'da Sumercedir. Enkidu'yu yaratan Aruru'da ekseriya Ninmah, Ninhursag ve Nintu (13 ncü bölüme bak) adları altında geçen Sumer'in en önemli ana tanrıçasıdır. İntikama susayan İştar'ın ricası üzerine gök boğasını meydana getiren Babilli'lerin Anu olarak isimlendirdikleri tanrı An'da Su-

merlerindir. Sumer tanrısı Enlil, Enkidu'yu ölüme mahkûm etmiştir. Tufan devrinde de esas rol oynayan Sumer tanrılarıdır.

Fakat Gilgamiş destanının aslının Sumer'lerde başladığını kanıtlamak için yalnız bu mantıki açıklama ile yetinmeğe de gerek yok. Bazı kısımlarının Sumer örneklerine de sahibiz, 1911 yılından 1935 yılına kadar Radau, Zimmern, Poebel, Langdon, Chiera, de Genouvillac, Gadd ve Fish gibi Çiviyazısı araştırıcıları Gilgamiş hikâyelerine ait Sumerce yazılmış 26 tablet ve parça yayınladılar. 1935 yılından sonra da ben, İstanbul ve Philadelphia'da bunlara ilâveten Gilgamiş ile ilgili altmıştan fazla tablet ve parça tesbit ederek büyük bir kısmını kopya ettim.

Buna göre oldukça çok sayıda Gilgamiş metni elde var. Karşılaştırmalı bir inceleme, Babil destanının yaratıcılarının, Sumer kaynaklarından hangi şekilde, ne dereceye kadar yararlandıklarını gösterecektir. Fakat problem ilk bakışta göründüğü kadar basit değildir ve eğer zorluklar açıklanmazsa yanılgıya düşülebilir. Bunun için problemlerin bir sıra soru halinde ortaya konması iyi olur:

1. Gilgamiş Destanı'nın bütünü ile Sumerce yazılmış olanı var mı? Yani, form ve kapsamındaki değişikliklere rağmen Babil destanına son derece benzeyen ve her ne olursa olsun başlangıcının kesinlikle Sumer'ler olduğunu kabul ettirecek bir Sumer şiirinin bulunacağını bekleyebilir miyiz?

19. Yasak Yeraltı Dünyası. Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyasından bir bölüm yazılı University Museum'da bulunan bir tabletin kopyası.

2. Eğer eldeki malzemeye göre Babil destanının bütünü, hiç bir suretle Sumer orijinli olmadığı ve ancak bir kaç bölümünün Sumerlere dayandığı anlaşılırsa, bu metinleri tam bir güvenlikle benzetebilir miyiz?

3. Şimdiye kadar Sumercesi bulunmayan bölümlerin, Samilere ait olduğunu veya onların da Sumerlere dayandığını kanıtlayacak bir neden bulabilir miyiz?

Bu soruları göz önüne aldığımız takdirde elde bulunan Sumer malzemesini inceleyebiliriz. Bu malzeme aşağıdaki şekilde isimlendirdiğimiz altı şiirden ibarettir.

"Gilgamiş ve yaşam ülkesi"
"Gilgamiş ve gök Boğası"
"Tufan"
"Gilgamiş'in ölümü"
"Gilgamiş ve Kiş'li Agga"
"Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası."

Şu belirtilmeli ki, bu metinlerden ekserisi çok kırıklı, tam olarak bulunanların da çevrileri çoğunlukla zor veya şüpheli. Buna rağmen elde bulunan Sumerce metinlerde, birinci ve ikinci sorulara kesinlikle ve yeterince cevap vermeğe yarayacak veriler bulunuyor. Üçüncü soru o kadar kesinlikle yanıtlanamazsa da, yine oldukça doğruya yakın bir sonuca ulaşabilinir. Bu soruları yanıtlamadan önce bu altı şiirin kapsamını açıklamak gerek:

1. "Gilgamiş ve Yaşam Ülkesi" 22 nci bölümde verilmişti. Bu hikâye Babilli'lerin "Gilgamiş Destanı" nındaki sedir-ormanı bölümünün karşılığı olduğu açıktır. Fakat eğer bu ikisi karşılaştırmak için yan yana konursa hikâyenin ancak çıplak iskeleti aynıdır. Her ikisinde de Gilgamiş sedir ormanlarına gitmeğe karar veriyor. Enkidu ona arkadaşlık ediyor. Güneş tanrısına rica ediyor ve yardımını alıyor. Hedeflerine ulaşıyorlar, sedirler devriliyor ve Huvava öldürülüyor. Fakat her iki hikâye, ayrıntılarında, düzenlemelerinde ve vurgularında oldukça birbirinden ayrılıyor. Babilcesinde Gilgamiş'e yalnız Enkidu arkadaşlık ederken, Sumercesinde onun yanında elli Uruk'lu da bulunuyor. Buna karşılık Sumercesinde Uruk'un yaşlılarından söz edilmez iken, Babilcesinde onlar büyük rol oynuyorlar.

2. "Gilgamiş ve Gök Boğası" şiirinin sumercesi henüz yayınlanmadı. Metin çok bozuk olduğundan konusu kabataslak şöyle toplanabilir: 20 satır kadar bir boşluktan sonra şiir tanrıça İnanna'nın (Babil İştar'ının Sumerce karşılığı) Gilgamiş'e, onu elde edebilmek için, hazırladığı hediyeleri ve iyi teklifleri anlatan bölümle devam ediyor. Kuşkusuz baştaki kırık kısımda İnanna'nın Gilgamiş'e aşkını açıklaması vardı. Tekrar kırık kısım geliyor. Burada da Gilgamiş'in hediyeleri red etmesi olmalı. Metnin tekrar okunaklı olmağa başladığı yerde İnanna'nın gök tanrısı An'a gök boğasını vermesi için ricasını okuyoruz. Fakat An evvelâ bunu kabul etmiyor. İnanna, evrenin bütün büyük tanrılarını harekete getireceği tehdidini savuruyor. Bundan korkan An isteğini yerine getiriyor. İnanna göğün boğasını Uruk'a indiriyor ve şehiri harap ediyor, fakat sonunda öldürülüyor. Eğer Babil'in Gilgamiş destanı ile Sumerce olan hikâye karşılaştırılacak olunursa konunun ana hatlarının birbirine çok benzediği inkâr edilemez. Her iki hikâyede'de İnanna (İştar)ın hediyeleri verme şekli çok farklı. Gilgamiş'in onu red etme konuşması Babil nüshasında. Babil mitolojisini andıran bilgince lâflar ve atasözleri ile doldurulmuş 56 satır tutuyor. Buna karşılık Sumercesinde bu bölüm çok kısa.

İnanna (İştar) ve An (Anu) nın konuşmaları da her ikisinde farklı. Sumer şiirindeki ayrıntıları Babil'inki ile karşılaştırıldığında Babil ile çok az benzerlik görülüyor.

3. "Tufan" olarak tanınan Sumer şiirinin Tufan olayı kısmının çevrisi 20 nci bölümde verildi. Tufan olayı "Babil Gilgamiş Destanı"nın onbirinci tabletini kapsıyor. Halbuki Sumer tufanının hiçbir şekilde Gilgamiş'in diğer hikâyeleri ile bir bağlantısı yok. Bu bize eskilerin "edebi iktibas"larda ne gibi bir metod kullandıklarını gösterir.

Bir şiir haline konmuş Sumer tufan efsanesinde ilk başta Ziusudra'nın ölümsüzlüğe kavuşması ön plâna alınmış. Bu mitolojiden Babil'li şairler kendi amaçları için sanatkârca yararlanmışlar. Gilgamiş yorgun argın Utanapişti (Sumerce Ziusudra) önüne gelip ondan ebedi yaşamın sırrını öğrenirken, Babilli'ler ölümsüze kısa bir cevap vermekle yetinmemişler, aksine bu fırsattan yararlanarak Tufan hikâyesini o araya sokmuşlardır. Sumerlerin yaradılış ile başlayan bölümünü o konu ile ilgili olmadığından, almamışlardır. Tufan hikâyesini Ziusudra'nın ölümsüzlüğe kavuşması ile sonuçlandırmışlardır. Sumercede isimsiz bir şair tarafından dolaylı anlatılan olayı, burda birinci şahıs olarak Utanapişti'ye anlattırmışlardır.

Bundan başka bu iki nüshada çeşitli ayrıntılarda da değişiklikler vardır. Ziusudra dindar alçak gönüllü ve tanrı korkusu bilen bir kral olarak anlatılırken, Utanapişti için bunlar yazılmamış. Diğer taraftan Babilcesinde geminin yapılması ve tufanın oluşu ve fenalığı geniş olarak anlatılmıştır. Sumer'lerde Tufan yedi gün devam ederken, Babil'lilerde altı gün yedi gece sürüyor. Suyun çekilip çekilmediğini anlamak için kuşun gönderilişi yalnız Babil destanınında bulunuyor.

4. "Gilgamiş'in Ölümü" olarak isimlendirilen şiirin metni çok kırıklı bk. *Ancient Near Eastern Texts,* sah. 50-52). Elde olan çok kısıtlı parçalardan çıkarılabilen konu şöyle toplanabilir: Gilgamiş halâ ölümsüzlüğü bulma peşinde. Fakat ona ölümsüz bir yaşam elde etmenin imkânsızlığı bildirilmiş. Ona krallık, savaşta ün ve kahramanlık kaderi verilmiş ama ölümsüzlük asla! Metnin bütün kırıklığına ve eksikliğine rağmen, Gilgamiş Destanı'nın dokuzuucu, onuncu ve onbirinci tabletleri ile kaynak da bir yakınlık görülmektedir. Bu tabletlerde Gilgamiş'in ölümsüzlük için ricaları ve ölümsüzlüğün olmayacağı, ölüm insanların kaderi olduğu cevabını kapsıyor. Sumercede tasvir edilen Gilgamiş'in ölümünün, Babil Gilgamiş destanında olmaması bir hayli garip.

5. Babil destanında, Sumer şiiri "Gilgamiş ve Agga"dan hiç iz yok. (bk. 5 nci bölüm). O 115 satırlık kısa bir Sumer şiiri. Buna rağmen bir çok noktadan önemli. Birincisi yalnız insanlarla ilgili olaylar. Diğer Sumer destanlarından ayrıcalığı tanrıların karıştığı hiç bir mitolojik konu yok. İkincisi tarihî bakımdan önemli. Çünkü eski Sumer şehir devletleri arasındaki şimdiye kadar bilinmeyen kavga olaylarını ortaya koyuyor. Sonuncu olarak özellikle tarih için önemli olan politik düşünce ve eylemleri, politik varsayımları ve deneyleri bildiriyor ki, bunlardan da, daha İ.Ö. üç bin yıllarında oldukça demokratik bir düzen olduğunu çıkarabiliyoruz. Belki de, bu faktörler nedeniyle Babilli yazarlar bunu destanlarına sokmadılar. Genel olarak destan şiirlerinde karakteristik olan insan üstü nitelik ve doğa üstü kahramanlık bu Sumer hikâyesinde yoktur.

6. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" isimli Sumer şiirinden Babilli'lerin aldıkları bu bölümün sonunda verilecektir.

Bununla var olan Gilgamiş malzemesinin karşılaştırmalı analizi sona eriyor.

Şimdi daha önce sorduğumuz soruları cevaplandırabiliriz.

1. "Babil Destanı"nın bütünü ile bir Sumer orijini var mı? Görünüşte hayır. Sumer şiirleri birbirine bağlı olmayan konuları kapsıyor. Babil destanında çeşitli bölümler değiştirilerek birbirine bağlanıp bir bütün haline getirilmiş ki, bu Babil'e mahsus bir orijinal yapıtdır.

2. Babil destanındaki benzettiğimiz bölümlerin başlangıcını Sumer'e bağlayabilir miyiz? Evet, en azından bir kısmını. "Sedir ormanı" (Tablet III. ve IV.), "Göğün Boğası" (Tablet VI) "Ölümsüzlük Bölümü"nün bir kısmı (Tablet IX, X, XI) "Tufan Efsanesi" (tablet XI). Bunların hepsi Sumer parçaları. Fakat Babil nüshaları Sumer orijinalini olduğu gibi almamış, yalnız onlarla kaba taslak bir birlikleri var.

3. Fakat Gilgamiş Destanındaki henüz Sumercesi bulunmayan bölümler ne olacak? Bunlardan destanın başındaki Gilgamiş ve Enkidu'nun arkadaşlığı bölümü (Tablet I, II), Enkidu'nun ölümü ve gömülmesi, (Tablet VII, VIII) gibi. Bunlar Babilli'ler tarafından mı yaratılmış yoksa yine kaynakları Sumerlere dayanıyor mu? Bu sorunun cevabı ancak varsayıma dayanabilir. Buna rağmen Babil materyalinin, elde bulunan Sumer destan ve mitolojilerinin ışığı altında bir analizi yapılınca deneme halinde de bazı önerilere imkân bulanabilir.

İlk olarak Babil destanının giriş bölümünü ele alalım. Burada şair kahramanı herşeyi gören, bilen ve Uruk duvarını yapmış olan bir gezginci şeklinde anlattıktan sonra, Uruk duvarını, çoğunlukla okuyucuya güzel bir konuşma şeklinde hitap eden serbest dizeler halinde tasvir eder. Şimdiye kadar bilinen Sumer destanlarının hiç birinde buna paralel bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu yüzden destanın giriş kısmının Babilli'ler tarafından yaratıldığını söyleyebiliriz.

Giriş kısmını, iki kahramanı arkadaşlığa götüren ve birinci ikinci tabletlerin büyük bir kısmını kapsayan olaylar izler. Bunlar: Gilgamiş'in acımasızlığı, Enkidu'nun yaratılması, Enkidu'nun "günahkârlığı", Gilgamiş'in rüyası, Enkidu'nun uygarlaştırılması, iki kahramanın savaşıdır. Çok iyi işlenmiş olan bu olaylar arkadaşlık bağlılığında zirveyi teşkil ederler. Büyük olasılıkla şairin arkadaşlık motifine bu kadar değer vermesi, sedir ormanlarına gitmelerini daha güçlü bir nedene bağlamak içindir. Sedir ormanlarına gidişin Sumercesinde bunlar yoktur, ve Babil destanında olan bu olaylar dizisine ait Sumer metinlerini bulacağımızı da pek

varsayamayız. Yine de Gilgamiş hikâyesi ile doğrudan doğruya bir ilgisi olmasa bile bazı bölümlerin Sumercedeki benzerleri bulunursa pek sürpriz olmamalı. Enkidu'nın yaratılması, Gilgamiş'in rüyası ve her iki kahramanın mücadelesindeki mitolojik motiflere ait bölümler yine de Sumer kaynaklarını yansıtıyor. Enkidu'nun "günahkârlığı" ve onun insanlaştırılmasına gelince, hâlihazırda oldukça emin bir sonuç almağa yarayacak veriler yok. Ve enteresan olan seks denemesi insanları akıllı yapıyor mu, sorusunun kaynağının Sami'lere mi Sumer'lere mi dayandığı hakkında bir karar vermek, bir tarafa bırakılsın.

Enkidu'nun ölümü ve gömülmesi büyük bir ihtimal ile Sumer'lere değil, Babil'lilere ait. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" isimli Sumer şiirinde Enkidu, bilindiği anlamda ölmüyor, aksine, yeraltında hüküm süren bir tür canavara benzer cin olan Kur tarafından yeraltı dünyasının yasağını bilerek bozduğu için, yakalanıyor. Enkidu'nun ölümü, şiirin en can alıcı noktasını teşkil eden Gilgamiş'in ölümsüzlüğü araması konusunu işleyebilmek için Babil yazarları tarafından icat edilmiştir. Özet olarak: Gilgamiş Destanı'ndaki bazı bölümler, kahraman Gilgamiş ile ilgili Sumer hikâyelerine dayanıyor. Hatta Sumercesi bulunmayan bölümler bile, Sumer efsane ve destanlarındaki bazı motifleri yansıtıyor. Fakat Babil yazarları asla Sumer metinlerine bir köle gibi bağlanmamışlardır. Onlar konuları ve formlarını kendi keyflerin ve kendi kalıtımlarına göre öyle değiştirmişlerdir ki, yalnız iskeletinde konunun Sumer'lere uzandığı farkedilmektedir. Bütün yapıtın ana plânına gelince: Bu duraksız serüvenci kahramanın zorlu, kadere bağlı olaylarla dolu hikâyesi ve onun kaçınılmaz hayal kırıklığı Sumer'lerden çok tamamiyle Babil'liler tarafından geliştirilip başarılmıştır. Bu yüzden çok derin bir hisle Gilgamiş Destanı bir Sami yaratışı olarak nitelenebilir. Fakat bir çok Sumer kaynaklarından yararlanılmasına rağmen "Gilgamiş Destanı"nın ancak ilk onbir tableti Sami'lerin edebi yapıtı olarak kabul edilebilir. Sonuncu olan XII nci tablet, tamamıyle bir Sumer şiirinin ikinci yarısının Sami Akadca'ya (Babilce ve Asurca olarak tanınan) kelime kelime çevrisini kapsıyor. Babil yazarları bu metni, destanla manaca ilgisini ve bağlantısını dikkate almadan onbirinci tablete eklemişlerdir.

Uzun zaman 12 nci tabletin hakiki bir bütün olarak 11 nci tablete bağlı olmadığı düşünülüyordu. Ancak bu, "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" şiiri bir araya getirilip çevrisi yapıldıktan sonra kanıtlanabil-

di. Fakat daha 1930 yıllarında C.J. Gadd, Ur'da bulunan yayınladığı bir Sumer tabletindeki konunun Gilgamiş'in 12 nci tableti ile yakın ilgisi olduğunu fark etmişti. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası"nın bütün metni henüz yayınlanmış değil (bak. Gilgamesh and *Huluppu*-tree, *Assyriological Study* No. 8, of the Oriental Institute of the University of Chicago, ve Sumerian Mythologie, sah. 30 v.d.)
İşte onun özeti:

Şiir, asıl konu ile ilgisi olmayan yirmiyedi satırlık bir giriş ile başlıyor. İlk on üç satırı evrenin yaradılışı hakkındaki Sumer kavramına dair esaslı ip uçları veriyor (bak. Bölüm 13). Geri kalan on dört satır da Enki ile Kur'un mücadelesini anlatıyor (bak. Bölüm 22). Sonra hikâye devam ediyor:

Bir zamanlar Fırat nehiri kıyısında bir *huluppu*-ağacı (belki bir söğüt) yetişmiş ve nehirin suları ile beslenmiş. Bir gün Güney rüzgârı onu söküyor ve nehirin sularında sürüklemeğe başlıyor. O sırada oradan geçmekte olan tanrıça İnanna onu eline alarak şehri Uruk'a götürüp, kutsal bahçesine ekiyor. Ona çok büyük bir ihtimamla bakıyor. Çünkü o büyüyünce tanrıça onun tahtasından kendisi için bir sandelye ve bir kanape yaptırmağı plânlıyor.

Seneler geçiyor, Ağaç gelişiyor ve gittikçe büyüyor. Fakat İnanna onu kesemiyor. Çünkü ağacın kökünde "hiç çekicilikten haberi olmayan" bir yılan yuva yapmış, tepesine *İmdugud*-kuşu yuva yapmış, ortasında Lilit evini kurmuş. Her zaman neşeli ve yumuşak başlı olan genç tanrıça İnanna acı gözyaşları döküyor.

Ortalık ağarmağa, erkek kardeşi güneş tanrısı Utu yattığı yerden çıkmağa başlayınca İnanna ağlayarak ona *huluppu*-ağacına ait durumu anlatıyor. Bunun üzerine Gilgamiş onun sıkıntısını duymuş olmalı ki, şövalyece tanrıçanın yardımına koşuyor, 0,50 (ca.20 kilo) mina ağırlığındaki zırhını giyiniyor, yedi talent ve yedi mina ağırlığındaki baltasını alıyor ve ağacın kökündeki "hiç çekiciliği bilmeyen" yılanı vuruyor. Bunu gören *İmdugud*-kuşu yavrularını alıp dağlara kaçıyor. Lilit'de evini yıkıp boş yerlere gidiyor. Gilgamiş ve onunla yardıma gelen Uruk'lu erkekler ağacı deviriyorlar ve tanrıçaya sandalye ve kanapesini yapması için veriyorlar. İnanna ne yapıyor? Ağacın kökünden bir *pukku* (belki bir davul) ve tepesinden bir *mikku* (belki bir davul tokmağı) yapıyor. Bundan sonra gelen on iki satırda Gilgamiş'in *pukku* ve *mikku*'su ve "davul"

ve "tokmağı" ile Uruk'da yaptıkları anlatılıyor. Metin çok iyi durumda olmasına rağmen anlam çözülemiyor. Belki de Uruk'luları üzüntüye sokan acımasız hareketleri dile getiriliyor. Hikâye tekrar anlaşılmağa başlandığında genç kızların bağrışları üzerine *pukku* ve *mikku*'nun yeraltına düştüğü okunuyor. Gilgamiş elini ve ayağını onları almak için uzatıyorsa da erişemiyor. Sonra yeraltı kapısına oturup ağıt yapıyor:

"Ey benim *pukku*'um, ey *mikku*'um,
Karşı durulmaz güçlü *pukku*'m,
Benzeri olmayan dans hareketli *mikku*'m,
Evvelce marangozun evinde benimle olan *pukku*'m,
Marangozun karısı, beni doğuran annem gibi idi bana.
Marangozun kızı, küçük kız kardeşim gibi idi bana.
Pukku'mu kim çıkaracak yeraltından?
Mikku'mu kim yeraltının "yüzü"nden çıkaracak?

Gilgamiş'in uşağı onları çıkarmak için yeraltına gitmeğe hazır olduğunu anlatıyor:

"Ey benim efendim" niçin ağlıyorsun, neden kalbin hasta?
Senin *pukku*'nu, bak getireceğim yeraltından,
Senin *mikku*'nu yeraltının "yüzü"nden çıkaracağım."

Gilgamiş uşağının büyük yüreklilikle söylediklerini duyunca, onu yeraltındaki çeşitli yasaklardan sakınması için uyarıyor:

Gilgamiş Endiku'ya dedi ki:

"Eğer sen yeraltına inersen,
Sana bir söz söyleyeceğim, sözümü dinle,
Sana bir nasihat vereceğim, nasihatimi izle,
(yeraltının) koruyucusu bir düşman gibi sana yaklaşmasın diye,
Temiz elbiselerini giyme,
Kokusu ile üzerine atılmasınlar diye,
Bur-kabından iyi yağı sürünme.
Üzerine gelenler sarmasın diye,
Değneğini yeraltına atma,
Gölgeler seni kuşatmasın diye,
Elinde sopanı taşıma.

"Ayağına sandalları giyme,
Yeraltında bağırma,
Sevdiğin karını öpme,
Kızdığın karını dövme,
Sevgili oğlunu öpme, kızdığın oğlunu dövme
Kur'un bağrışı seni yakalamasın diye,

(Bağırış) orada yatan kadın için, orada yatan için,
Orada yatan Ninazu'nun annesi için,
Kustal vücudunu elbisesi sarmayan,
Kutsal göğsünü örtü örtmeyen."

Ninazu'nun annesi on ikinci bölümde anlatılan ay tanrısının doğuşuna ait mitoloji de Enlil'i yer altı dünyasına giderken izleyen tanrıça Ninlil olmalı. Enkidu efendisinin uyarışlarına kulak asmıyarak, onlara karşı hareket ediyor. Bu yüzden Kur canavarına yakalanıyor ve bir daha yeryüzüne çıkamıyor. Bunun üzerine Gilgamiş Nippur'a gidiyor ve Enlil'in önünde ağlıyor:

"Ey Enlil baba, benim *pukku*'um yeraltına düştü,
Benim *mikku*'um yeraltının "yüzüne" düştü.
Enkidu'yu onu çıkarması için gönderdim, kur onu yakaladı.
Namtar (ölüm cini) yakalamadı onu Asag (hastalık cini) yakalamadı onu.
kur yakaladı onu.
Birden deviren, kimseyi kayırmayan Nergal (ölüm) onu yakalamadı.
Kur onu yakaladı.
Savaşta cesur insanların yerlerinde ölmedi,
Kur onu yakaladı."

Fakat Enlil Gilgamiş'e yardıma yanaşmıyor, bu defa Eridu'ya gidip Enki'ye rica ediyor. Enki, güneş tanrısı Utu'ya yeraltı çatısına bir delik açmasını ve oradan Enkidu'nun gölgesinin geri gelmesini sağlaması için emir veriyor. Utu emri yerine getiriyor ve Enkidu'nun gölgesi dışarı çıkıyor, beyi ve uşağı kucaklaşıyorlar ve Gilgamiş Enkidu'ya yeraltında başından geçenleri anlattırıyor. İlk yedi soru yeraltında birden yediye kadar oğulları olan babalara yapılan muamele ile ilgili. Metinin kalan kısmı çok bozuk, fakat Enkidu ile Gilgamiş arasındaki konuşmaların bir kıs-

mı anlaşılabiliyor. Bunlar da saray hizmetkârlarına, çocuk doğuran annelere, savaşta ölenlere, gölgeleri ile hiç kimsenin ilgilenmediği ölülere, cesetleri gömülmeyip kırlarda kalanlara yeraltı dünyasında nasıl muamele edildiği ile ilgilidir.

Metnin ikinci yarısını Babil'li yazarlar hemen hemen kelime kelime çevirerek Gilgamiş Destanı'nın on ikinci tabletine eklemişlerdir. Bu modern bilim adamlarına büyük bir lütuf olmuş, çünkü Sumercesindeki bozuk olan bir çok kelime, cümle hatta satırları Akadca'sından tamamlayabilmişler ve nihayet pek çok ünlü Çiviyazıları araştırıcılarının uğraşısına rağmen anlam verilemeyen onikinci tabletin gizemi çözülebilinmiştir.

Sumer'lerin kahramanı yalnız Gilgamiş değildi. Ondan önce yaşamış olan Enmerkar ve Lugalbanda da Sumer şairlerinin sevgilileri idi. Evet Sumer'ler destan edebiyatlarına göre, kahramanlar devri denilen bir devir geliştirmişlerdir.

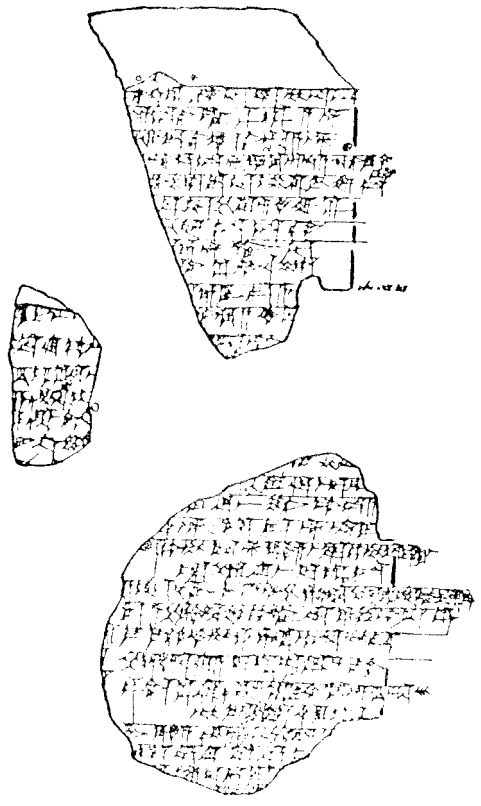
BÖLÜM 24-DESTAN EDEBİYATI

İNSANLIĞIN İLK KAHRAMANLIK ÇAĞI

İnsanlığın uygarlık tarihinde, yerden yere, devirden devire ortaya çıkan eski kahramanlık çağlarının, hayal ürünü birer edebi yapıt olmadıkları, zamanlarının sosyal olaylarını yansıttıkları günümüz tarihçileri tarafından açık alarak bilinmektedir (Bunu çoğunlukla İngiliz bilgini H. Munro Chadwick'e borçluyuz). İyi bilinen üç kahramanlık çağını örnek gösterebiliriz. Birisi İ.Ö. ikibinin sonlarına doğru, kendi topraklarında ortaya çıkan Yunan kahramanlık çağı, ikincisi Yunan'dan bir veya iki yüzyıl kadar sonra gelen Hind kahramanlık çağı, üçüncü olarak daha çok Kuzey Avrupa'da İ.S. dördüncü yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar süren German kahramanlık çağı. Bu üç kahramanlık çağın sosyal yapısı, devlet düzeni, dini kavramlar ve anlatılışlarındaki estetik şekli birbirlerine çok benzemektedir. Bu gösteriyor ki, hepsi aynı sosyal, politik ve ruh ortamında meydana çıkmışlardır.

Bu ve bundan öncesi bölümde verilen Sumer kahramanlık hikâyeleri dünya ve edebiyat tarihinde yeni bir kahramanlık çağını ortaya koyuyor. İ.Ö. 3 ncü binin ilk başlarına rastlayan bir çağ, Sumer kahramanlık çağı. Bu en eski olan Yunan çağından 1500 yıldan daha önceye ait olmasına rağmen hepsinin kültür ana hatları birbirine uymaktadır.

Chadwick'in ilgili belgelerden çıkardığı sonuca göre Yunan, Hind ve Kuzey Avrupa kahramanlık çağları, onların barbarlık devirlerini izlemiş olup, bunların birbirlerine göze çarpacak derecede benzerlikleri bulunuyor. Politik birlik, bir kral veya prens tarafından asker gücü ile ele geçirilen ve ona dayanarak idâre edilen küçük krallıklardan ibaretti. Onun esas dayanağı sadık, gözleri kapalı olarak bütün emirleri yerine getiren ve icabında soğuk kanlı ve tehlikeli olabilen, her an hazır bekleyen bir gurup silâhlı yandaşlarıdır. Bir tür meclis de var, fakat ancak kral veya prens isterse onlar toplanabilirler ve ancak rolleri, ona bazı önerilerde bulunmak veya istediğini tasdik etmekle sınırlanmıştır. Bu krallar veya prensler etraflarındaki küçük devletlerle daima bazen dostça, bazen düşmanca ilişkilidirler. Bu suretle, bir tür uluslararası aristokrat sınıf ge-

20. Enmerkar ve Ensukuşsiranna destanına ait İstanbul Müzesinde bulunan iki tablet parçasının kopyası.

liştirmişlerdir ki, düşünce ve hareketlerinde idare ettikleri halk ile çok az bir birlikleri vardır.

Din yönüne gelince, üç İndoavrupa kahramanlık çağı insan şeklindeki tanrılara tapılması ile karakterize edilebilir. Bu tanrılar geniş çapta muhtelif devletler ve prenslikler arasında görülürler. Bu tanrılar, seçilmiş biryerde örgütlenmiş olarak dururlar. Ayrıca her tanrının kendine özgü bir yeri de vardır. Yeraltı ve ruh ile ilgili kültden pek az iz bulunur. Ölüm halinde ruh her hangi bir üye veya belirli bir topluma ayrılmayan bir yere doğru gider. Bazı kahramanlar tanrısal bir kuşaktan gelmiştir ama, hiç bir zaman onlara tanrı gibi tapılmaz. Yunan, Hind ve Kuzey Avrupa kahramanlık çağında bulunan bütün bu özellikler Sumer kahramanlık çağı için de karakteristiktir.

Fakat paralellik daha da ileri gidiyor. Gerçekte bu, estetik anlamda, özellikle edebiyatta görülüyor. Bu dört çağda da kahramanlık hikâyelerinin şiir halinde söylenip çalınmış olması göze çarpan başarılarından biridir. Onlar çağlarının ruhunu ve his dünyasını yansıtırlar. Kahramanlık çağında halkı idare edenler şan ve şerefe susamış olmalıdırlar. Bu yüzden saz şairleri ve şarkıcılar, kral ve prenslerin serüvenlerini ve başarılarını yazıp bestelemek ve çalmak üzre saraya atanmışlardı. Bu destan şarkılarının asıl amaçları sık sık yapılan şölenlerde ve bayramlarda bir harp veya lir eşliğinde çalınarak misafirleri eğlendirmektir.

Bu eski destanların hiç biri ilk yaratıldıkları zamanki şekilleriyle bize ulaşmamıştır. Çünkü o zamanlarda henüz ya yazı yoktu veya var idi ise bile, henüz saz şairleri okuma yazma bilmiyorlardı. Yunan, Hind ve Germen kahramanlık çağlarının yazılı destanları da yaratıldıkları devirden çok sonra yazılmışlardır ve ancak eski saz şairlerinin şarkılarından bazı bölümler alınarak çok daha değiştirilmiş ve uzatılmış ve böylece, oldukça karışık bir edebi tür geliştirilmiştir. Sumer'de de bazı eski kahramanlık şarkılarının kahramanlık çağından 5-6 yüzyıl sonra yazıldıklarını kabul etmemiz için kuvvetli nedenler var. Bu süre içinde kuşkusuz onlar da rahipler ve yazarlar tarafından bir hayli değiştirilmişlerdir. Şunu göz önüne almamız gerekli ki, elimize geçen Sumer destan metinleri ancak İ.Ö. ikinci binin hemen hemen ilk yarılarında yazılmışlardır. İndoavrupa kahramanlık çağlarına ait yazılmış destanlar, gerek kapsamları gerek şekilleri bakımından birbirlerine bir hayli benzerler. Evvelâ bütün şiirler tek şahısları dile getirirler. Şairler, bir devletin veya bir topluluğun kaderini veya şanını değil, bir tek kahramının serüvenleri ve başarıları ile ilgilenmişlerdir. Bu şiirlerde tarihi gerçekler yazılmış olmasına rağmen, şairler bunlar arasına kahramanın güçlülüğü, rüyaları, tanrısal varlıkların bulunuşu gibi hiç de tarihi olmayan konuları sıkıştırmaktan çekinmemişlerdir. Stillerine gelince, destan şiirlerinde aynı ünvanlara, uzun tekrarlara ve sık sık tekrarlanan formlara ve özellikle konuşmalara çok yer verilmiştir.

Bütün bu noktalarda Sumer destanları diğer üç çağın destanlarına benzemektedir. Değişik zamanlarda ve birbiriyle hiç ilişkisi olmayan Sumer, Yunan, Hind ve Kuzey Avrupa'da stil ve teknik bakımından kendine özgü bir edebiyat dalının yaratılmış ve geliştirilmiş olduğu kuşku götürmez ve bu dördünden en eskisinin Sumer şiirleri olması, bizim bu destan şiirlerinin başlangıcını Sumer'de aramamıza yol açar.

Doğal olarak Sumer şiirleri ile diğerleri arasında ayrılıklar gösteren kısımlar da vardır. Sumer destanları değişik uzunlukta tek tek hikâyeleri dile getirirler. Hiç bir zaman hepsini bir araya toplamayı denememişlerdir. Bunu 21 nci bölümde verdiğimiz Babil şairleri özellikle Gilgamiş destanında yapmışlardır. Onlar Sumer'lerin kısa hikâyelerini alarak onları uzun ve karışık bir destan haline getirmek için birleştirmiş ve değiştirip yeni bir şekle sokmuşlardır. Sumer malzemesinde karakterler ve psikolojileri pek fazla açıklanmamış. Kahramanlar çoğunlukla kaba bir tipte, kişilikleri fazla belirtilmeyen, pek birbirlerinden farklı olmayan kimselerdir. Bundan başka olaylar ve işlenen motifler hep aynı tarzda anlatılmıştır. Homer'in İlyada ve Odise şiirinin özelliği olan anlatışındaki hareket ve esneklik onlarda yoktur. İndoavrupa destanlarında büyük rol oynayan ölümlü kadın da yoktur Sumer'de. En son olarak Sumer şairleri teknik bakımdan, devamlı değişen tekrarlamalarla ritmik bir tesir yapmağı amaçlamışlardır. Onlar İndoavrupa destanlarının özelliği olan aynı tarzdaki satırları ve kafiyeleri kullanmamışlardır.

Dönelim Sumer'lerin destanlarına: Bugün için 100 satırdan 600 satıra kadar değişen çeşitli uzunluklarda 9 destan tesbit edilmiştir. Bunlardan ikisi kahraman Enmerkar'a ikisi kahraman Lugalbanda'ya (Lugalbanda bunlardan birisinde oldukça önemli rol oynuyor), beş tanesi üç kahramandan en ünlüsü Gilgamiş'e ait. Bu üçü de bizim destanlarımız gibi tarihi bir belge olan ve İ.Ö. ikinci binin ilk yarısında tabletler üzerine yazılmış olan kral listesinde bulunuyor. Bu liste belki ilk olarak üçüncü binin sonlarına doğru derlenip toplanmıştır. Kral listesindeki üç kahraman, Sumer geleneğine göre, Tufan'ı hemen izleyen Kiş sülâlesinin ikinci, üçüncü ve beşinci kralları oluyor. 4, 5, 22 ve 23 ncü bölümlerde Enmerkar'ın bir hikâyesi ile beş Gilgamiş şiirinin kapsamları anlatılmıştı. Bütün Sumer destan edebiyatını tamamlamamız için biri Enmerkar'a ve ikisi Lugalbanda'ya ait olan üç kompozisyon kaldı.

İkinci Enmerkar hikâyesinde, 4 üncü bölümde verilenler gibi, Aratta beyinin Enmerkar'a boyun eğmesi işleniyor. Mamafi bu şiirde rakibinden neler istediğini ortaya atan ve böylece kendisini kötü sonuca götüren Enmerkar değil, Aratta beyidir. Bu ikinci Enmerkar şiirinde Aratta beyinin adı Ensuhkuşsiranna olarak geçiyor. Enmerkar'a ait ilk şiirde adı verilmeyen Aratta beyi ile bu kimsenin aynı olup olmadığı bilinmiyor. İkinci Enmerkar hikâyesinin, 1952 yılına kadar, baş kısmın-

dan çok iyi durumda 100 satırı ile son kısmına doğru 25 satırı biliniyordu. 1952 yılında Oriental Institute ile University Museum tarafından Nippur'da yapılan kazıda çok iyi durumda 2 tablet bulundu. Bunlarla pek çok eksik yerler tamamlanabildi. Bunun sonucu olarak konuyu kaba taslak şöyle toplayabiliriz:

(Belki) bütün Sumer'in kralı Ennamibaragga-Utu zamanında, veziri Ansiggaria olan Aratta beyi Ensukuşsiranna, veziri Namennaduma olan Uruk'un beyi kahraman Enmerkar'a meydan okuyarak Enmerkar'ın onun üstünlüğünü kabul etmesi ve tanrıçe İnanna'nın Aratta'ya getirilmesi haberini gönderiyor.

Enmerkar onun bu meydan okumasını alayla karşılayarak, kendisinin tanrıların gözdesi olduğunu, İnanna'nın Uruk'ta kalacağını ve Ensukuşsiranna'nın onun tab'ası olması lâzım geldiğini, uzun bir bölüm halinde bildiriyor. Bunun üzerine Ensukuşsiranna meclisinin üyelerini toplayarak buna karşı ne yapabileceğini soruyor. Görünüşe göre onlar Uruk beyine bağımlı olmasını öneriyorlar, fakat o, katiyen kabul etmiyor. Bundan sonra adı belki Urgirnuna olan *maşmaş* rahibi onun yardımına geliyor ve öğünerek (ne yazık ki, metinde kimin konuştuğu anlaşılmıyor) "Uruk nehirini" geçeceğini "yukarıdan aşağıya" "denizden sedir dağları"na kadar memleketi fethedeceğini ve Aratta'ya ağır yüklü gemi (böyle) ile döneceğini söylüyor. Ensukuşsiranna memnun oluyor buna ve ona beş mana altın ve beş mana gümüş ile gerekli olanları veriyor.

maşmaş Uruk'a yaklaştığı zaman (oraya nasıl ulaştığı şiirde belirtilmiyor) tanrıçe Nidaba'nın kutsal ahır ve ağıllarına giriyor ve onun inek ve keçilerinin tanrıçenin yemek salonu için süt ve kaymak vermelerine engel oluyor. Bu kısmın okunabilen satırlarını kaba taslak şöyle çevirebiliriz:

O *(maşmaş)* inek ile konuştu, onunla bir insan gibi sohbet etti,
"İnek, senin kaymağını kim yiyor, sütünü kim içiyor?"
"Kaymağımı Nidaba yiyor,
Nidaba sütümü içiyor,
Benim sütüm ve peynirim... ,
Büyük (yemek) salonuna, Nidaba'nın salonuna uyar şekilde kondu.
Kaymağımı getireyim..... kutsal ahırdan,

Sütümü getireyim..... koyun ağılından,
sadık inek, Nidaba, Enlil'in ilk çocuğu..."
"İnek, kaymağın ..... sütün sana...
İnek ..... kaymağı ..... onun sütü ona....."

(Bu satırlar Aynı şekilde keçi için de tekrarlanmış)

Nidaba'nın ineği ve keçisine yapılan engelleme sonucu Uruk'un ağıl ve ahırları kuruyor. Çobanlar mateme giriyor, ağıt yapıyorlar, yardımcıları da yollara koyuluyor. Bunun üzerine Nidaba'nın Maşgula ve Uredinna (isimli) "bir anadan doğan oğullar" çobanları araya giriyorlar ve ihtimal güneş tanrısının önerisi üzerine (Buna ait kısım çok bozuk), anne Sagburru'nun yardımı ile *maşmaş*'ı bertaraf etmeği başarıyorlar. Bu kısım şöyle:

Onlardan ikisi (maşgula ve Uredina) prensi nehire attılar,
maşmaş sudan büyük *suhur*-balığını çıkardı,
Yaşlı kadan Sagburru sudan bir kartal çıkardı.
Kartal *suhur*-balığını yakaladı, onu dağa götürdü.
İkinci kez prensi nehire attılar,
maşmaş bir koyun ile kuzusunu sudan çıkardı,
Anne Sagburru Kurt çıkardı Sudan,
Kurt koyunu, kuzuyu kaptı, geniş ovaya götürdü.
Üçüncü kez prensi nehire attılar,
maşmaş bir inek ile buzağısını çıkardı sudan,
Yaşlı Sagburru bir arslan çıkardı sudan,
Arslan ineği ve buzağısını kaptı, kamışlığa götürdü onları,
Dördüncü kez prensi attılar nehire,
maşmaş bir yaban keçisi ve yaban koyunu çıkardı sudan,
Anne sagburru dağ parsı çıkardı sudan,
Dağ parsı yakaladı yaban koyununu ve keçisini dağa götürdü onları.
Beşinci kez prensi attılar nehire,
maşmaş bir yavru ceylan çıkardı sudan,
Yaşlı Sagburru bir kaplan ve bir arslan çıkardı sudan,
Kaplan ve ..... arslan yakaladı yavru ceylanı, götürdü ormana onu.

maşmaş devamlı olarak bu şekilde alt edildikten sonra *maşmaş*'ın "yüzü karardı, plânları bozuldu". Yaşlı Sagburru onun apdallığı ile alay ede-

rek küçük görmeğe başlayınca, kendisini Aratta'ya salimen göndermesi için yalvarıyor ve orada tanrıçeyi yücelten şarkıyı söyleyeceğine söz veriyor. Ona karşılık tanrıçe onu öldürüyor ve vücudunu Fırat nehrine atıyor. Ensukuşsiranna *maşmaş*'a olanları duyunca acele Enmerkar'a bir haberci gönderiyor ve hemen şu sözlerle ona teslim olduğunu belirtiyor:

> "İnanna'nın sevgilisi sensin, sensin yalnız yüceltilen,
> İnanna, kutsal kucağı için doğru olarak seçti, seni,
> Aşağıdan (memleketler) yukarıya (memleketleri) kadar onların beyisin, ben senden sonra ikinciyim,
> Kabul ettiğin (andan) itibaren senin eşitin değilim, sen (ağa-bey)sin,
> Seninle asla yarışamam.

Şiir bir "tartışma" kompozisyonu için karakteristik olan satırlarla son buluyor (bk. Bölüm 18):
"Enmerkar ile Ensukuşsiranna arasındaki tartışmada, Enmerkar Ensukuşsiranna'ya üstün geldikten sonra (?); Ey Nidaba, övgü sana" diyerek bitiyor şiir. Şimdi Lugalbanda'nın baş rolü oynadığı destana dönelim: "Lugalbanda ve Enmerkar" olarak isimlendirebileceğimiz 400 satırdan fazla ve büyük bir kısmı iyi korunmuş olan bir şiirdir bu. Metinde kırık yerlerin az olmasına rağmen birçok bölümlerin anlamı belirli değil. Aşağıda kabataslak özetini vereceğimiz kısımlar tekrar tekrar yapılan çeviri denemelerine dayanmaktadır. Yine bu da bir deneme sayılabilir.

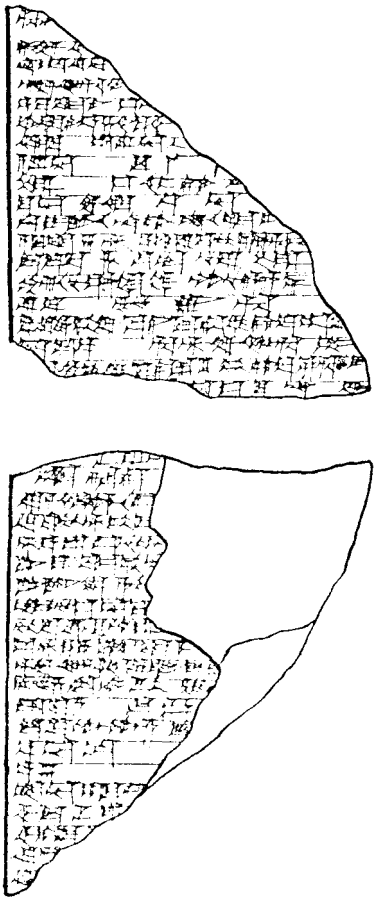
Kahraman Lugalbanda görünüşe göre kendi isteği olmadan uzaklardaki Zabu memleketinden şehri Uruk'a gelmeği çok istiyor. Fakat evvelâ kaderi tayin eden ve sözüne karşı gelinmeyen *İmdigud* kuşunun dostluğunu kazanmak istiyor. *İmdigut* kuşu yuvasından uzaklaştığı anda, Lugalbanda onun yuvasına gidiyor ve yavrularına yağ, bal, ekmek veriyor, yüzlerini boyuyor ve başlarına *şugurra* tacını koyuyor. *İmdigud*-kuşu yuvasına döndüğünde, yavrularına bir tanrı gibi muamele edene çok müteşekkir oluyor ve bu cömertliği yapana, ister tanrı ister insan olsun dost olmaya ve elinden gelen yardımı yapmaya hazır olduğunu söylüyor.

Lugalbanda kendisine verileni almağa hazır oluyor. *İmdigud*-kuşu kahramanı öğen, onu kutsayan ve başı dik olarak şehrine dönmesini dileyen bir konuşma yapıyor. Lugalbanda'nın ricası üzerine ona mutlu yolculuklar hazırlıyor ve kimseye, en yakın arkadaşlarına bile söylememesi

şartı ile bazı önerilerde bulunuyor. *İmdigud*-kuşu yuvasına döndüğü sırada Lugalbanda da arkadaşlarına giderek çıkacakları yolculuğu bildiriyor. Fakat onlar onu bundan vazgeçirmeğe çalışıyorlar ve bu yolculukda yüksek dağlar aşılacağından, korkunç nehir olan kur geçileceğinden, bundan kimsenin geri dönemeyeceğini söylüyorlar. Fakat Lugalbanda aldırış etmiyor ve Uruk'a başarılı bir yolculuk yapılıyor. Uruk'da, Lugalbanda'nın beyi ve bağımlı olduğu güneş tanrısı Utu'nun oğlu ve Uruk'un prensi Enmerkar büyük sıkıntı içindedir. Sâmi olan Martu kavmi senelerdenberi Sumer ve Akad'ı yağma etmişlerdi, şimdi de Uruk'a yerleşiyorlar. Enmerkar'ın Aratta'da olan Utu'nun kız kardeşi aşk tanrıçası İnanna'nın yardımını istemesi için birisini ona göndermesi gerek. Bunun üzerine Lugalbanda kralın huzuruna çıkıyor. Ve görevi üstlenmeğe gönüllü olduğunu bildiriyor. Enmerkar bunun çok gizli kalmasını isteyince Lugalbanda yemin ederek yanına kimseyi almadan yalnız gideceğini söylüyor, ve Aratta'nın İnanna'sına götüreceği haberi kelimesi kelimesine öğrendikten sonra arkadaşlarına gidip yapacağı yolculuğu bildiriyor, arkadaşları onu bundan vazgeçirmek istiyorlarsa da yararı olmuyor. Silâhlarını yükleniyor ve Anşan'ı bir baştan bir başa kaplayan 7 dağı aşıyor ve nihayet büyük bir sevinçle gideceği yere ulaşıyor.

Aratta'da İnanna, Lugalbanda'yı çok iyi karşılıyor. Ona ta Uruk'tan tek başına Aratta'ya ne getirdiğini sorunca, Enmerkar'ın haberini ve yardım ricasını bildiriyor. Şiirin son kısmını oluşturan İnanna'nın cevabı belirsiz. Görünüşe göre bir nehir ve içinde Enmerkar'ın tutması gerekli değişik bir balıktan söz ediliyor. Bundan başka belirli bir su kabı yapması, maden ve taş işçilerini Uruk'a yerleştirmesi söyleniyor. Fakat bütün bunların Martu'ların Sumer ve Akad'ı tehdit etmekten nasıl alakoyacağı veya Uruk'un kuşatılmasına nasıl son vereceği belli değil.

"Lugalbanda ve Hurrum Dağı" olarak adlandırabileceğimiz ikinci Lugalbanda hikâyesi dörtyüz satırdan fazla olmalı. Şimdilik metnin baş ve son kısmı eksik, elde olan kısım üçyüz elli satır, bunların yarısı çok iyi korunmuş. Parçalardan ve zor olan metinden tamamlanan kısımlara göre kapsamını şöyle toparlayabiliriz: Lugalbanda ve arkadaşları Uruk'dan çok uzaklarda olan Aratta'ya giderken Hurrum dağına ulaşıyorlar. Orada Lugalbanda hastalanıyor. Yanında gidenler öleceğine kanaat getiriyor ve onsuz yola devam etmeğe, dönüşte cesedini Uruk'a götürmeğe karar veriyorlar. O arada herhangi bir sıkıntı çekmesin diye gerekli olan

21. Lugalbanda ve Enmerkar destanından bir bölüm yazılı, İstanbul Müzesinde bulunan bir tablet parçasının kopyası.

yiyecek, su ve kuvvetli alkollü içeceklerden bol olarak bırakıyor ve silâhlarını da yanına koyuyorlar. Yalnız, hasta ve terk edilmiş olan Lugalbanda güneş tanrısı Utu'ya "yaşam yiyeceği" "yaşam suyu" ile sağlığını kazandırması için dua ediyor.

Sağlığına kavuşan Lugalbanda tek başına yüksek yaylalarda dolaşıyor, yaban hayvanlarını avlayarak yaban bitkilerini yiyerek yaşıyor. Bir kere uykuya daldığında bir rüya görüyor. Onda kendisine, belki güneş tanrısı Utu tarafından silâhlarını alması, bir yaban öküzünü avlayıp ol-

dürmesi ve onun yağını doğmakta olan Utu'ya sunması, söyleniyor, ayrıca oğlağı kesmesi, kanını bir hendeğe, yağını da ovaya akıtması öneriliyor. Lugalbanda uyandığı zaman kendisine söyleneni aynı ile yapıyor. Bunlara ek olarak Sumer'in baştanrıları olan An, Enlil, Enki ve Ninhursag için de yiyecek ve sert içkiler sunuyor. Elde olan metnin son yüz satırı ay tanrısı Nanna, güneş tanrısı Utu ve Venüs tanrıçesi İnanna'ya yer yüzünü aydınlatmalarında onlara yardımcı olan yedi gök ışığına yapılan övgüyü kapsıyor.

Bunlarla Sumer'lerin kahramanlık çağını aydınlatan destan edebiyatına bakışımız sona eriyor. Gelelim yıllardan beri yakınıdoğu tarihçilerini ve arkeologları rahatsız eden ve "Sumer Problemi" olarak ün kazanan probleme: Bu Sumer'lerin Mezopotamya'ya gidişi ile ilgili. Soru şu: Güney Mezopotamya'ya yerleşenler ilk Sumer'ler miydi veya onlardan önce başka halk grupları gelmiş miydi? Yüzeysel olarak bu problem ile kahramanlık çağı arasında çok az bir bağlantı görünüyor. Mamafi Sumer kahramanlık çağı üzerindeki çalışmalar genişledikçe "Sumer Prob."nin çözümü için oldukça önem kazanmaktadır. Hatta bu bize Mezopotamya'nın tarihi için yepyeni bir anlayış getirdi, öyle ki, şimdiye kadar onu anlayabilmek için yapılan denemelerden daha çok doğruluğa götürdü bizi. Fakat "Sumer Problemi"nin yakın doğu arkeologlarını birbirine tamamiyle karşı iki gruba ayırdığını kısaca burada açıklamalıyım:

Yüz yılımızın ortalarına doğru yapılan kazılardan bir kısmında tarih öncesi tabakalara kadar inildi. Aşağı Mezopotamya'da arkeolojik buluntulara göre birbirinden tamamiyle bıçak gibi ayrılan iki tabaka bulundu: Yalın toprak üzerinde bulunan Obeyd devri ve Obeyd tabakası üzerinde bulunan Uruk devri. O da biri eski, biri yeni olmak üzere iki esas bölüme ayrılıyor. Uruk devrinin daha yeni olan bölümünde silindir mühürleri ile ilk yazılı tabletler bulundu. Bu tabletlerdeki yazının henüz resim karakterinde olmasına rağmen, dilinin bugünkü bilgilerimize göre, Sumer'ce olarak göründüğünden, bütün arkeologlar bu geç Uruk devrinde Sumer'lerin aşağı Mezopotamya'ya gelip yerleştiklerinde hemfikirdir.

İlk Uruk çağı ile İlk Obeyd çağı üzerindeki varsayımlarda ciddi ayrılıklar bulunuyor. Bu eski devirlerden kalan malzemenin analizinden, bir gurup arkeolog, eski tabakaların geç Uruk tabakasından bir hayli değişik olduğunu söylüyorlar. Buna göre geç buluntular Sumer'lere ait

olduğuna göre daha öncekiler de Sumer'lere aittir. Bunlara dayanan gurup Mezopotomya'ya ilk yerleşenlerin Sumer'ler olduğu kanısında. Yine aynı arkeolojik verilerin analizini yapan diğer gurup tamamiyle bunun aksi sonucunu çıkarıyorlar. Bu gurup, eski çağın daha sonraki Sumer olarak kabul edilen Uruk çağı kalıntıları ile bazı benzerlikleri varsa da geç Uruk devri ile ondan eski olan çağ arasında görülen önemli farklılığın büyük bir etnik ayrılışa işaret olduğunu ileri sürüyorlar. Buna dayanarak geç devir Sumer'lere, daha önceki devirlerse Sumer'lerden önceki bir kültüre ait. Böylece bu guruba göre aşağı Mezopotamya'ya ilk yerleşenler Sumer'ler değildir.

"Sumer Problemi"nin çözümü aşağı yukarı bir çıkmazda. Yapılacak yeni kazılardan çıkan buluntular da bunu açıklığa çıkaramayacak. Çünki yine bu buluntuları guruplar kendi görüşlerine göre yorumlayacaklardır. Bunun için şimdiye kadar yararlanılan iki anlamlı kuşku götürücü kalıntılardan çok, değişik öz ve türde verilere dayanan kanıtlar gerek.

İşte bu bakımdan buna açıklık getiren Sumer destanları ve kahramanlık çağı çok önemli. Onlar, tamamiyle edebi ve tarihi karakterde olan yeni ve önemli kanıtlar veriyorlar. Yalnız bu eski metinlerde Sumer'lerin Mezopotamya'ya ilk gelişleri hakkında doğrudan doğruya bir açıklama yapılmadığı kuşkusuz. Sumer'lerin kahramanlık çağının kültürel yapısını ve gerisindeki tarihi işleyerek ve uzun zamandan beri bilinen Yunan, Hint ve Germen Kahramanlık çağları ile karşılaştırılarak bir sonuca ulaşılabilir.

Yunan, Hint ve Germen kahramanlık çağlarını karakterize eden ilk başta iki önemli faktör var (burada yine Chadwick'in çalışmaları temel) ikincisi daha önemli: 1) Bu kahramanlık çağı bir ulusal göç ile başlıyor. 2) Bu halklar henüz ilkel kabile durumunda iken parçalanmağa ve zayıflamağa başlayan daha uygar bir güçle karşılaşıyorlar. Bu gücün askerlik hizmetine yaşam çabası içinde ücretli olarak girenler daha uygar olan komşularının askerlik tekniği ile çok yüzeysel olarak bazı kültürel yapıtlarını da alıyorlar. Bu uygar devletin hudutları zorlanıp içeri girildiğinde bu saha küçük krallık ve prensliklere bölünerek güçlü devlet ortadan kalkıyor ve bunlar, kahramanlık çağı olarak adlandırılan henüz olgunlaşmamış ve ilkel bir kültür tabakasını geliştiriyorlar.

Geçmiş tarihi iyi bilinen Germen kahramanlık çağı ulusal bir göç devrine rastlar. Fakat önemli olanı kahramanlık çağından birkaç yüzyıl önce oldukça ilkel olan Germen halkı, kendilerinden bir hayli uygar, fakat güçsüz düşmeğe başlayan Roma devleti ile ilişki kurmuşlar ve özellikle saraya girenler, paralı asker olarak ordularında çalışanlar yolu ile onların kültürlerinin etkisi altında kalmışlardı. İ.S. beşinci ve altıncı yüzyıllarda Germen halkı Roma devletinin topraklarından büyük bir kısmını ellerine geçirmişlerdi. Germen kahramanlık destanlarının başlayıp geliştiği bu iki yüz yıla Germen kahramanlık çağı adı verilmiştir.

Eğer biz Sumer kahramanlık çağının başlaması ve gelişmesine neden olan olayların Yunan, Hint ve Germen kahramanlık çağlarının başlaması, gelişmesine neden olan olaylarla aynı olduğunu kabul edersek (görünüşe göre başka türlü kabul etmeğe neden yok) Sumer kahramanlık çağının da bir ulusal göç devrine rastladığı sonucuna varırız. Daha önemlisi tarihi ilerlemenin en yüksek noktası olan Sumer'lerin aşağı Mezopotamya'yı işgali bir kaç yüzyıl önce başlamış olmalı. Bu yıllar içinde Sumer'ler aşağı Mezopotamya'ya göç ederek kendilerinden daha uygar bir devletin gücü altındaki topraklar etrafına yerleşiyorlar. Bu uygar güçden ona nazaran daha ilkel olan Sumer'ler kuşkusuz çoğunlukla askeri güce paralı asker olarak tutulanlar. Onların askeri tekniklerinden ve kültürlerinden bir kısmının etkisi altında kalmışlardı. Nihayet Sumer'ler bu gücün sınırlarını aşıp topraklarının oldukça büyük kısmını alıyor ve bu arada oldukça zenginleşiyorlar. İşte bu devirdir Sumer kahramanlık çağının filizlenmesi olarak damgasını basan.

Sumer kahramanlık çağının varlığını bu şekilde tesbit etmemiz ile Sumer'lerin aşağı Mezopotamya'da ilk yerleşenler olmadığı, onlardan önce Sumer'lerden daha uygar bir gücün var olduğu sonucuna varırız. Genel olarak Sumer kültürü denilen eski yakın doğuda üstünlüğünü koruyan ve Sumer'lerin siyasal hayattan çekilmelerinden çok sonralara kadar etkisi devam eden bu kültüre, ilkel olan Sumer'lerin kahramanlık çağını izleyen kültür faaliyetlerinin beş veya altı yüzyıl içindeki ürünü olarak ve Mezopotamya'da önceki uygarlığın ruhsal ve maddesel mirasına, Sumer dahilerinin yapıcı katkılarının bir sonucu olarak bakılmalıdır.

Eski aşağı Mezopotamya kültürüne yapılan bu taze bakış ile şimdi tarihinin ana hatlarını rekonstre etmeği deneyebiliriz. Bu rekonstrüksiyon deneme şeklinde ve varsayıma dayanmasına rağmen Güney Mezopo-

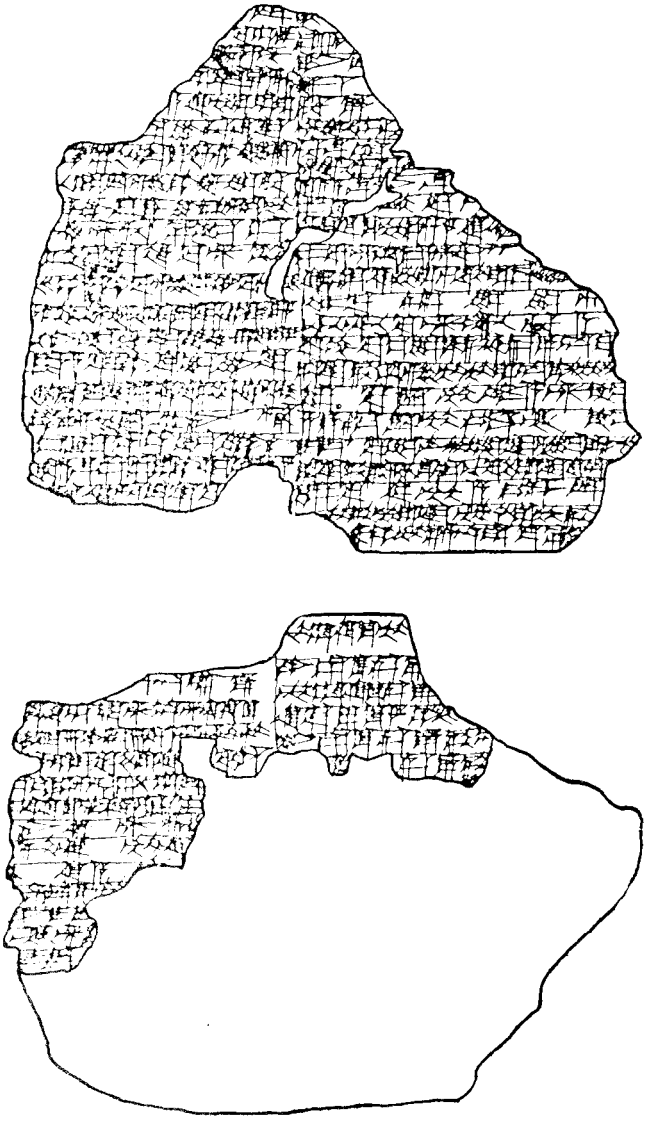
tamya'daki kazılardan çıkmış olan malzemenin açıklanması ve ayrılması için bir hayli değerlidir. Güney Mezopotamya'nın ilk yerleşiminden Sumer politik üstünlüğünün son bulması olan büyük Akad kralı Sargon zamanına kadarki tarihi iki büyük devre ayrılır: Sumer'den önce (ona İran-Sami ismi verilmesi belki daha manalı olur) ve Sumer.

Sumer'den önceki devir bir köy kültürü ile başlıyor. Genel olarak bugün kabul edildiğine göre kendilerine özgü bir tür keramiği olan Güney batı İran'dan gelenler bu köy kültürünü getirmişlerdir. İran'dan gelenlerden hemen sonra kısmen barışçı kısmen savaşçı fatihler olarak Sami'ler görünüyor. Biri doğudan biri batıdan. Bu iki halkın karışması ve yaptıkları kültür alış verişi ile Güney Mezopotamya'da ilk şehir kültürü ortaya çıkıyor. Daha sonraki Sumer kültüründe olduğu gibi, bunlar birbiriyle bütün memleketin başı olmak amacı ile mücadele eden bir gurup şehir devleti haline giriyorlar. Kuşkusuz yüzyıllar içinde zaman zaman kısa süre için de olsa, bir birlik ve duraklılık temin edilebildi. Sami elemanların üstün olduğu böyle zamanlardaki Mezopotamya gücü etraflarındaki bölgelere genişleyen bir etki yapmağı ve yakın doğuda, ihtimal insanlık tarihindeki ilk imparatorluğu geliştirmeği başarmıştır.

Bu imparatorluğun külltürel ve siyasal egemenliği, daha sonra Elam olarak bilinen bölge de dahil, İran'ın batı düzlüklerine kadar yayıldığı kuşkusuzdur. Bu politik ve bununla başlayan askeri hareketler sırasında ilk olarak Mezopotamya devleti Sumer'lerle karşılaşıyor. Kafkasya veya Hazar denizi taraflarından gelmiş olabilen ilkel ve belki göçebe olan halk, Mezopotamya ile ilkel kabileler arasında bir tampon görevi yapan ve her ne pahasına olursa olsun karşı duracak olan batı İran'ı sıkıştırıyorlar.

İlk karşılaşmada, Mezopotamya'nın gelişmiş askeri tekniğine Sumer'ler dayanamıyor. Fakat zamanla hareket halinde olan ilkel Sumer'ler, kendilerinden uygar olan halka üstün gelmeğe başlıyor. Yıllar geçtikçe Mezopotamya şehirlerine esir olarak gelenler, ordularında paralı asker olanlar, kendilerine gerekli olan savaş tekniğini öğreniyorlar. Mezopotamya devletinin gücü azalmağa başlayınca Sumer'ler tampon olan batı İran topraklarına akın ederek, oradan kuzey Mezopotamya'yı fethediyorlar ve orada hükümdarlıklarını kuruyorlar.

Özet olarak: Sumer'lerden önce Mezopotamya'da İran'lıların doğudan getirdikleri köy kültürü ile yerleşim başlıyor. Bunun arkasından batıdan Sami'lerin akını ve işgali geliyor. İhtimal Sami diyebileceğimiz bir

22. Lugalbanda ve Enmerkar destanından bir bölüm yazılı University Museum'da bulunan bir tabletin kopyası.

şehir kültürü sivriliyor. Bunların politik güçleri de Sumer'lerin akını ile son buluyor.

Şimdi güney Mezopotamya'nın İran-Sami dediğimiz Sumerlerden önceki devirden Sumer çağına geçince üç kültür katı bulunuyor. Edebiyattan çok önce, Edebiyattan önce ve ilk Edebiyat katları. Birinci kat İran-Sami kültürünün duraklama ve gerileme zamanında Sumer'lerin aşağı Mezopotamya'ya akınları ile başlıyor. Sumer kahramanlık çağı sivrildiği yüzyıllarda kültürü olgunlaşmamış ve psikolojik bir sağlamlığa kavuşmamış Sumer savaşçıları tek guruplar halinde yağmacı olarak Mezopotamya'nın yenilmiş şehirlerine girip yakıp yağma ederek ilk hakimiyeti kuruyorlar. Yeni bir vatana yerleşen Sumer'ler yine de emniyette olmuyorlar. Çünki batıdan göçebe ve Sami bir halk olan Martu'lar (tahıl tanımayan anlamında) güney mezopotamya'ya girmiş olmalılar. Kahramanlık çağının en yüksek olduğu Enmerkar ve Lugalbanda günlerinde bu çöl ilkel halkı ile henüz yerleşmiş olan Sumer'ler arasında çekişmeler oluyor. İşte bu şartlar altında ihtimal Sumer'lerin gelip yerleşmeleriyle ekonomik ve teknik ilerleme başlıyor, sanat ve mimari sahada yaratıcı gayretler sarfediliyor. Edebi alanda yalnız belirli bir yaratıcı işlem olarak, beylerini ve efendilerini eğlendirmek amacı ile saray saz şairlerinin kompoze ettikleri destanları kabul edebiliriz. İkinci veya edebiyattan önceki Sumer tabakasına gelince: Sumer'leri artık tamamiyle yeni ülkelerine yerleşmiş, kökleşmiş buluyoruz. İhtimal bu kültür safhasında aşağı Mezopotamya'da Sumer ismi ilk olarak kullanılmıştır. Bu zamanlarda yerlerine oturmuş idareci elemanlar özellikle saray ve mabet idarecileriyle aydınlar belirli olmağa ve öne geçmeğe başlamışlardır. Memlekette kanun ve düzenin gelmesi için güçlü bir hareket vardı ve her tarafta bir topluluk ruhu ve vatanseverlik, kahramanlık gururu uyanıyordu. Bundan başka Sumer fatihleriyle daha uygar olan yenilmiş yerli halkın alışılmışın dışında verimli bir şekilde birbirine iyice karışmış olmasından yalnız Sumer'ler için değil, bütün batı Asya için büyük önemi olan yaratıcı bir atılım olmuştur.

Bu kültür katı sırasında mimarlık yeni yüksek bir düzeyde gelişti. Bu zamanda ihtimal yazı sanatı bulundu. Bu öyle bir olaydı ki, yakın doğuda, çeşitli diller olmasına rağmen bir kültür birliği meydana getirdi. Sumer yazısı, daha sonraki aldığı şekilde batı Asya'nın bütün uygar halkları tarafından alındı. Bunun sonucu olarak eski doğunun sınırlı,

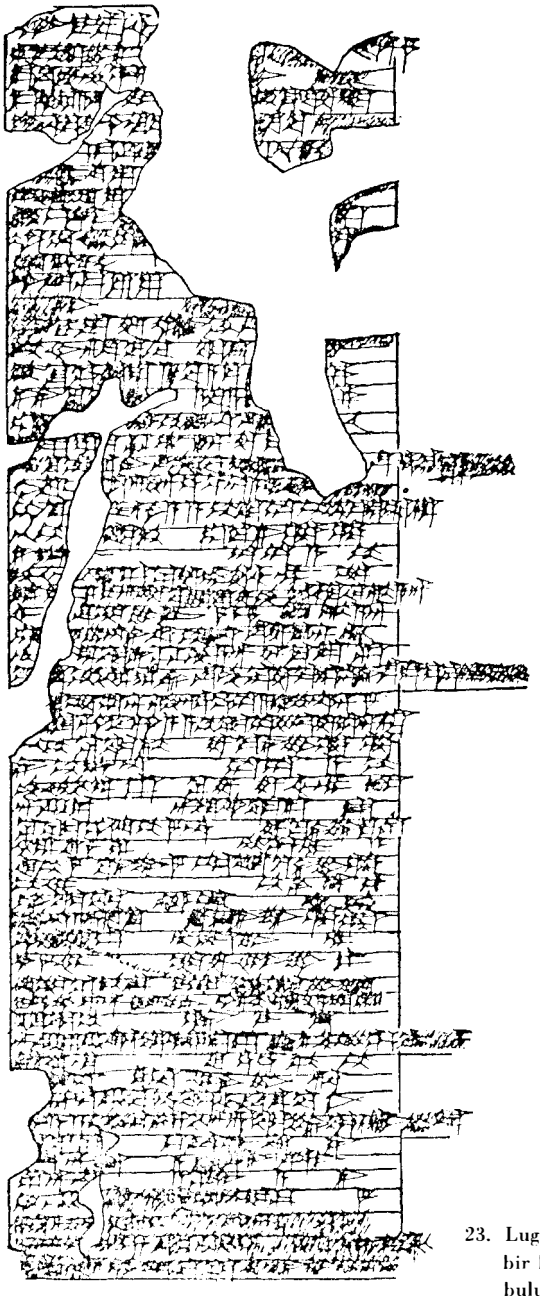
fakat çok etkili edebi çevresinde Sumer dili ve edebiyatı üzerinde çalışmalar baş konu oldu. İşte bu Sumer mayası en eski uygarlık tarihinde yakın doğuyu yeni bir yüksek noktaya çıkaran ruhsal ve felsefi alandaki başarıya neden olmuştur (Sumer'lerin bu başarısı aslında en eski İran-Sami ve Sumer'lerden oluşan en az üç etnik grubun ürünüdür.)

Sumer çağının son veya erken edebi kültür katı, edebiyattan önceki katta yaratılan ürünlerle kültüre (özellikle yazıya) büyük bir aşama getirmiştir. İkinci basamakta resim şeklinde olan yazı zamanla değişmiş ve tamamiyle fonetik bir şekle dönüşmütür. Çağın sonunda artık her türlü tarihi kompozisyonları bile yazacak duruma gelmiştir.

İhtimal bu erken edebi katta veya belki de edebiyattan önceki katın sonuna doğru, ilk güçlü Sumer sülâlesi ortaya çıktı. Şehir beylikleri arasında bütün Sumer'e hakim olmak için yapılan kavgalara rağmen, bunlardan birkaçı kısa zaman için de olsa Sumer'lerin siyasal sınırlarını aşağı Mezopotamya'dan daha ilerlere götürmeği başarmışlardır. Böylece, yakın doğu tarihinde belki ikinci diyebileceğimiz fakat bu kere Sumer olan bir imparatorluk meydana çıkmıştır. Nihayet Sumer imparatorluğu, kendinden evvelki Sami'ler gibi kuvvetten düşüp zamanla parçalanıyorlar. Memlekete yavaş yavaş Sami'lerin akın etmesi sonucu Sami Akad'lar Sumer-Akad çağının başlangıcı olarak söyleyebileceğimiz Sargon I devrine kadar güçleniyor ve bununla Sumer devri kapanıyor.

Sonunda rekonstruksiyonunu yaptığımız Güney Mezopotamya'nın erken tarihinin tam olarak tarihlenmesi üzerinde bir deneme yapmağa değer herhalde. Çünki özellikle son zamanlarda "yüksek" kronoloji'ye (arkeolojik bir güçsüzlükden) tekrar sempati duyulduğu belli olmakta.

Mezopotamya tarihi ve kronolojisi için anahtar olan tanınmış Hammurabi ile başlıyalım. 20-30 yıl evvel onun saltanatının başlangıcı en erken İ.Ö. ikibininci yıla götürülüyordu. Şimdi genel olarak bunun çok erken olduğu ve İ.Ö. 1750 yılının uygun tarih olduğu kabul ediliyor. Hatta bu 40-50 sene daha önceye alınabilir. Hamımurabi'nin saltanatı ile Mezopotamya tarihinde aynı şekilde bir merkez figür olan Akad'ın kralı büyük Sargon arasındaki zaman evvelce 700 yıl kadar kabul ediliyordu. Buna göre Sargon'un saltanatı İ.Ö. 2300 de başlıyor. Şimdi eğer Çiviyazısına dayanarak Sumer ilk edebiyat katına 400 yıl verecek olursak onun başlangıcı İ.Ö. 2700 lere gelir. Daha evvelki edebiyat öncesi 2 yüzyıldan fazla olmamalı ve Sumer kahramanlık çağını üçüncü binin ilk yüzyılına

23. Lugalbanda ve Hurrum Dağı destanının bir bölümü yazılı University Museum'da bulunan bir tabletin kopyası.

oturtabiliriz. İlkel Sumer'lerin aşağı Mezopotamya'ya gelişleri de dördüncü binin son dörtte birinde olmalı. Eğer biz İran-Sami yerleşmesine 5-6 yüz yıl koyarsak, güney Mezopotamya'da ilk yerleşimin 4 binin ilk dörtte birinde olduğunu söyleyebiliriz.

İlâhi ve destan şiirlerinin aksine Sumer edebiyatında lirik şiir özellikle aşk şiiri çok azdır. Bu güne kadar binlerce tablet içinde ancak 2 aşk şiiri bulundu. 25 nci bölümde çevrisi verilecek olan bunlar, aslında bildiğimiz anlamda aşk şiiri değil. Her ikisi de ihtimal bir kızdan, gelin olacağı kralına söylenen aşk şarkılarıdır. Onlar Tevrat'daki "şarkılar şarkısını" hatırlıyorlar.

BÖLÜM 25-DAMAT KRAL

İLK AŞK ŞARKISI

Fulbrigt araştırıcı Prof. olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark bölümünde çalıştığım 1951 yılı sonuna doğru Ni. 2461 numaralı küçük bir tablet elime geçti. Haftalardan beri çekmeler dolusu, henüz daha kopya yapılmamış ve neşredilmemiş Sumer edebi tablet ve parçalarını merakla okumağa, ne olduklarını, hangi kompozisyona ait olabileceklerini tesbit etmeğe çalışıyordum. Bütün bu çalışmalar hangi parçanın daha önemli olduğunu bulup çıkarmak ve onları kopya etmek içindi. Çünki bütün tabletleri kopya etmeğe zaman yeterli değildi. Ni. 2461 numaralı tablet bir çekmecede başka parçalarla bir arada duruyordu.

Onun ilk gözüme ilişmesi, iyi korunmuş tam bir parça olarak görünmesi idi. Onu dikkatle incelerken bir şiir okuduğumu fark ettim. Bu şiir, bir neşeli gelin ile Kral Şusin'e (bundan 4 bin yıl kadar önce Sumer memleketini idare etmiş olan bir kral) ait güzellik ve aşkdan söz eden bir miktar kıt'aları kapsıyordu. Onu tekrar tekrar okudum, hayır yanlış değildi, elimde tuttuğum yazılı olan en eski bir aşk şarkısı idi.

Nihayet belirlenmeğe başladı ki, bu normal bir erkek ve kadın arasında olan bir aşkın şarkısı değildi. Bir kral ve onun için seçilmiş bir gelin arasında söylenen ve kutsal evlenme töreni ile ilgili bir şarkı idi. Sumer inancına göre toprağın bereketini ve dölyatağının verimli olmasını temin için kralın senede bir kere aşk ve bereket tanrıçesi İnanna yerine bir rahibe ile evlenmesi gerekiyordu. Bu tören yeni yıl başlangıcında müzik, şarkı ve danslar eşliğinde yapılan ziyafetlerle kutlanıyordu. Şiirin yazıldığı İstanbul tableti olarak isimlendirilen bu küçük tablet, büyük bir olasılıkla bir yeni yıl bayramını kutlama töreninde Kral Şusin için seçilmiş gelin tarafından söylenmek üzre kaleme alınmıştı. Şiir İstanbul Çiviyazısı Arşivi şeflerinden biri olan Muazzez Çığ tarafından kopya edilmiştir. Bu kopya ile metnin transkripsiyonu ve çevrisi Belleten Cilt 16 (sah. 345 vd) müşterek olarak yayınlanmıştır.
Aşağıda şiirin çevrisini veriyoruz.

Güvey kalbimin sevgilisi,
Güzelliğin büyüktür, bal gibi tatlı,

Arslan, kalbimin kıymetlisi,
Güzelliğin büyüktür, bal gibi tatlı.

Beni büyüledin, önünde titreyerek durayım,
Güvey, senin tarafından yatak odasına götürüleyim,
Beni büyüledin, önünde titreyerek durayım,
Arslan, senin tarafından yatak odasına götürüleyim.

Güvey, seni okşayayım,
Benim değerli okşayışlarım baldan tatlıdır.
Yatak odasında bal doludur.
Güzelliğinle zevklenelim,
Arslan seni okşayayım,
Benim değerli okşayışlarım baldan tatlıdır.

Güvey benden zevk aldın,
Anneme söyle, sana güzel şeyler verecektir.
Babama söyle, sana hediyeler verecektir.

Ruhunu, ruhunun neşelendiği yeri biliyorum,
Güvey evimizde uyu sabaha kadar,
Kalbini, kalbinin memnun olduğu yeri biliyorum,
Arslan, evimizde uyu sabaha kadar.

Sen, beni sevdiğin için,
Lütfet bana okşayışlarını,
Beyim tanrım, beyim koruyucum,
Tanrı Enlil'in kalbini memnun eden Şusin'im
Lütfet bana okşayışlarını.

Senin yerin tatlıdır bal gibi, lütfen koy ona elini,
Elini bir *gişban*-elbisesi gibi getir üzerine,
ört elini üzerine bir *gişban*-elbisesi gibi.

Bu İnanna'nın bir *balbale*-şarkısıdır.

Diğer bilinen bir aşk şarkısı da yine İstanbul müzesindeki bir tablet üzerindedir. O, 1924 yılında Edward Chiera tarafından kopya halinde yayınlanmış olmasına rağmen 1947 yılına kadar çevrisi yapılmadan durdu. Ancak bu tarihte Adam Falkenstein tarafından şiirin ayrıntılı ve çok iyi çevrisi *Die Welt des Orients* (Sah. 43-50) de yayınlandı. Bu şiir ismi verilmeyen bir kadın tarafından kralına söylenen aşk sözlerini kapsamak-

tadır. Fakat şiirin yapısı çok açık değil ve anlamı da bazı yerlerde belirsiz. Görünüşe göre: İkisi dörder satırlık, birisi altı satırlık, tekrar iki tane dört, bir tane altı satırlık olmak üzre altı bölümden oluşuyor. Bu bölümler arasındaki mantıki bağlantı tam belirli değil. İlk bölüm kral Şusin'in doğumunu, ikincisi annesi Abisimti ile karısı Kubatum'u övüyor. Uzun olan üçüncü bölümde bayan şair söylediği neşeli *Allari*-şarkısına ödül olarak kralın kendisine verdiği hediyeleri sayıyor. Geride kalan bölümlerin ilki ve sonuncusu kralı yüceltiyor. Orta olan bölümde bayan şairin çekiciliği güzelliği anlatılıyor.

Şiirin deneme halindeki çevrisi:

Saf (temiz) erkeği o doğurdu,
O saf olan erkeği doğurdu.
Kraliçe saf olan erkeği doğurdu,
Abisimti saf olan erkeği doğurdu
Kraliçe saf olan erkeği doğurdu.

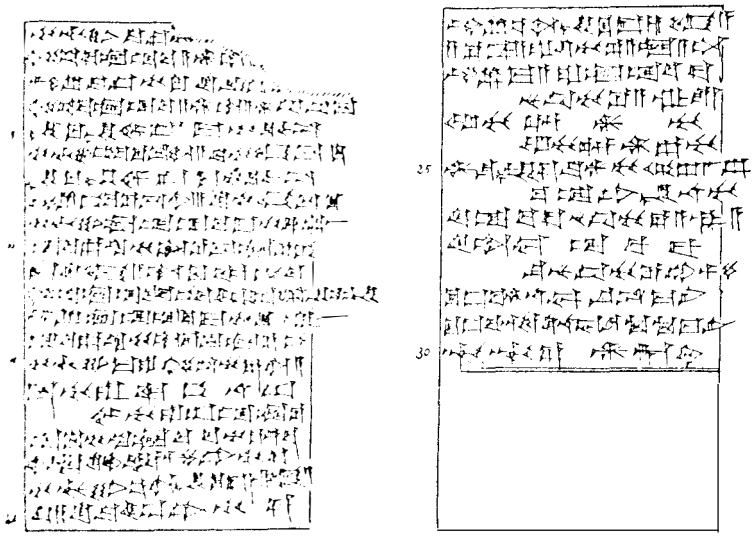
Ey vücudu güzellikle süslenen kraliçem,
Ey başında ..... olan kraliçem Kubatum,
Ey saçlarında ..... efendim Şusin'im,
Ey sözleri ..... benim Şulgi'nin oğlu.

Çünki şarkı söylediğim, şarkı söylediğim için bey verdi bana hediye,
Allari-şarkısını söylediğim için bey verdi bana hediye,
Altından gerdanlığı bir lapis lazuli mühürü bey verdi bana hediye,
Bir altın yüzük, bir gümüş yüzük bey verdi bana hediye,
Bey, hediyen ..... ile dolu, yüzünü kaldır bana,
Şusin, hediyen ..... ile dolu, yüzünü kaldır bana,
..... bey ..... bey .....
..... silâh gibi .....
Şehir elini bir ejderha gibi kaldırır, beyim Şusin'im,
O ayaklarının altında bir arslan yavrusu gibi yatıyor, Şulgi'nin oğlu.

Tanrım şarap sunucu kızın içkisi tatlı,
Onun içkisi gibi seksi de tatlı, tatlıdır içkisi
Onun dudakları gibi sekisi de tatlı, tatlıdır içkisi
Tatlıdır karışık içkisi, içkisi.

Beni gözde yapan Şusin'im,
Ey beni gözde yapan, beni okşayan,
Beni gözde yapan Şusin'im,
Enlil'in sevdiği Şusin'im
Kralım, memleketin tanrısı!

O Bau'nun bir *balbale*-sidir.

24. Aşk şiiri yazılı İstanbul Müzesinde bulunan bir tabletin her iki yüzünün kopyası. Bu şiir Tevrat'daki "Şarkılar Şarkısı"ndaki şiirleri hatırlatmaktadır.

Bu kitapta işlenen Sumer şiirleri ve hikâyeleri, Sumer'lerin bıraktığı edebiyatın anck küçük bir kısmını kapsıyor. Yığınlarla tablet de yeraltında susmuş durmakta. İ. Ö. ikinci binin ilk yarısında pek çok ve her tür Sumer edebi yapıtları Sumer okullarında pek beğenilen bir konu idi. Onlar çeşitli büyüklükte kil tabletler, prizma ve silindir üzerine yazılarak bir yerde toplanmış korunmuştu. Sumer fakülterindeki kimselerin bu edebi yapıtları, kolaylıkla bulabilmek amacı ile onları gruplandırarak isimlerini bir liste halinde yazmış olduklarını tahmin etmemiz için açık nedenimiz var. 1942 yılında böyle iki kitap listesi bulundu. Bunlardan birisi Louvre, diğeri University Museum'da. Bunlar "Kitap kataloğu" olarak 26 ncı bölümde açıklanıyor.

BÖLÜM 26-KİTAP LİSTELERİ

İLK KÜTÜPHANE KATALOĞU

University Museum'da 29-15-166 numara altında bir tablet kaydedilmiş. O bir eski Sumer "Kitap listesi"dir. 6,5 cm. uzunluk, 4 cm. genişlikte ve çok iyi durumda küçük bir tablet. Yazıcı tabletin her iki yüzünü ikişer sütuna bölmüş. Bu küçücük tablet üzerine gayet ince ve ufak yazı ile tam 62 edebi yapıtın adını yazmış. İlk kırk ismi guruplara ayırmış ve her gurup arasına bir çizgi çizmiş. Bunlar onuncu satırla onbir arasında, 20, ile 21, 30 ile 31, 40 ile 41 arasında. Geride kalan 22 satır 9 ve 13 satır olarak ayrılmış. Bu listede isimleri bulunan metinlerden en az 24 tanesi ya parça halinde veya tamam olarak tesbit edilmiştir. Kuşkusuz listede olup isimlerini tesbit edemediğimiz başka kompozisyonlar da vardır. Çünki kompozisyonlara isim olarak metnin ilk satırından bir bölüm yazılıyor. Halbuki bir çok şiir ve hikâye var ki, baş kısmı kırık olduğundan adının ne olduğu bilinemiyor.

University Museum'daki bu küçük tabletin "kitap listesi" olduğu pek kolay anlaşılamadı. Onu çalışmak üzre çekmeden aldığım zaman ne olduğu hakkında hiç bir fikrim yoktu. Onu diğerleri gibi bir şiir zannettim. Ve çevrisini yapmağa çalıştım. Fakat satırların kısalığı, metnin açıklanamaz şekilde guruplandırılması beni rahatsız ediyordu. Eğer yıllardanberi bir çok parçalardan metinleri satır satır tamamlamağa çalışmasaydım bunun ne olduğunu yine kolay anlayamayacaktım. Tableti tekrar tekrar okudukça bazı şiir ve hikâyelerin ilk satırına benzeyen satırların bulunması bana olağan görünmedi. Bundan sonra iş kolaylaştı. Bu tek tek olan satırlar bir bütün metne ait değil, Sumer Edebi yapıtlarının bir listesi idi.

Bunun bir katalog olduğu anlaşılınca çeşitli müzelerde yayınlanmış fakat ne olduğu anlaşılmayan bütün metinlerin gözden geçirilerek benzeyen satırların bulunması gerekiyordu. Louvre müzesi yayınlarından *Textes Religieux Sumériens* de AO 5393 numaralı ve kopya eden Henri de Genouillac tarafından bir ilâhi olarak bildirilen tabletin, Universty Museum'daki tabletle ilgili ikinci bir katalog olduğunu anladım. Yazıla-

rının birbirine çok benzemesi onların aynı kimse tarafından yazılmış olabileceğini gösteriyordu. Louvre tableti de 4 sütuna bölünmüştü. 68 başlık vardı, diğerinden 6 başlık fazla. Her iki tablette aynı olan 42 başlık tesbit edildi, fakat bunların sıralanması değişikti. Louvre tabletinde ötekinde olmayan 25 başlık, University Museum tabletinde de Louvre'da olmayan 19 başlık bulunuyor, her iki katalogda 87 başlık yazılı idi. Louvre tabletinde fazla olan 25 başlıktan 8 tanesinin metinlerinin büyük bir kısmını bulmuş durumdayız. Bunlarla birlikte 32 kompozisyon tesbit edilmiş oluyor.

Yazıcının bu kataloglardaki sıralamayı hangi amaçla yaptığı belli değil, ilk başta bu iki katalogda bulunan 43 başlık ikisinde ayrı ayrı sıralanmış. Bu iki kataloğun bir rehber olarak yapılışındaki amacın ayrı olduğunu gösteriyor. İlk bakışta kompozisyonların konularının karakteri hakkında bir fikir vermek istendiği tahmin edilebilir. Fakat bu çok az görülen bir durum. Konularına göre yapılmış düzenleme için yalnız University Museum tabletinin son on üç satırını söyleyebiliriz, bunların hepsi "Bilgelik" kompozisyonlarıdır ve Louvre tabletinde bulunmuyorlar.

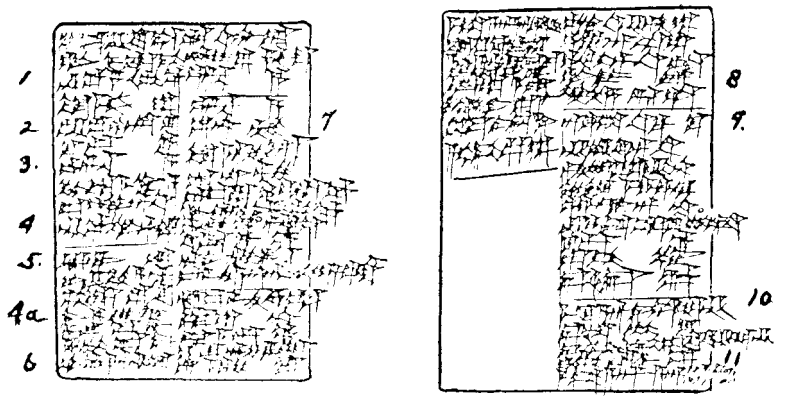
Şimdilik bunların ne amaçla hazırlandığını saptayamıyoruz. Yalnız edebi metinleri korumak amacıyle bir küpe doldurulurken veya küpten çıkarılırken veya tablet evindeki kitaplığın raflarına dizilirken listelerin yapıldığını tahmin edebiliriz. Bunların sıralanmasında daha çok tabletlerin büyüklüğü göz önüne alınmış olmalı. Daha başka veriler ortaya çıkıncaya kadar, katalogların düzenlenmesi problemi gizemini koruyacaktır.

Aşağıda bu kataloglarda bulunan isimlerden, kitabımdaki şiir ve hikâyelerle bağlantıları olanlardan bir kısmını veriyorum.

1. *Ene nigdue* ("gerekli olanları yapan bey"), University Museum tabletinin 3 ncü numarası (belki Louvre Müzesi'nin aynı sıradaki kırık yerde de bu ad vardı). Bu kelimeler, baş kısmından Sumer'lerin evrenin yaradılışı hakkındaki düşüncelerini çıkardığımız "Kazmanın Yaradılışı" mitolojisinin ilk satırına aittir. (bk. bölüm 13).

2. *Enlil Suduşe* (Gücü uzaklara ulaşan Enlil"), her iki katalogda da 5 nci sırada. 13 ncü bölümde büyük bir kısmını verdiğimiz Enlil ilâhisinin başlangıcı.

3. *Uria* ("Yaradılış günleri"), her iki katalogda 7 nci sırada. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" (bölüm 23) isimli destanın başlangıcı.

25. "Kütüphane Kataloğu" yazılı bir tabletin kopyası. Kopyanın yanındaki sayılar katalogda açıklamaları yapılan satırları göstermektedir.

Uria adı kataloglarda iki tane daha var. Her halde aynı kelime ile başlayan başka kompozisyonlar da yazılmış, kataloğu yapanlar, bu üçünün ayrılıklarını belirtmeğe gerek görmemiş olmalılar.

4. *Ene kurlutilaşe* ("Bey yaşam ülkesine doğru"), her iki katalogda da onuncu sırada Ejderha öldürme "Gilgamiş ve Yaşam Ülkesi"nin başı (Bölüm 22).

5. *Lukingia Ag* ("Ag(ga)'nın habercisi"), University Museum tabletinde 11 nci sırada. Diğerinde yok. Politik bakımından çok önemli olan "Gilgamiş ve Agga" hikâyesinin başlangıcı (Bölüm 5). Sumer başlığı *Ag* hecesi ile başlamış, bu ismin ilk kısmı.

6. *Hursag Ankibida* (Göğün ve yerin Dağında"), University Museum tabletinde 17 nci sırada. Diğerinde yok. "Davar ve Tahıl" arasındaki tartışmanın başı. Bu Sumer'lerin insanın yaradılışı hakkındaki düşüncelerini yansıtması bakımından önemli (Bölüm 14).

7. *Uru nanam* ("kente bak!"), University Museum tabletinde 22 nci sırada, diğerinde yok. Sumer ahlâk ve moral tarihi bakımından önemli olan *Nanşe ilâhisi* (Bölüm 14).

8. *Lugalbanda* ("Lugalbanda") University Museum tabletinde 39 ncu sırada, diğerinde yok. "Lugalbanda ve Enmerkar" destanının başı (Bölüm 24).

9. *Angalta Kigalşe* ("Büyük yukarıdan büyük aşağıya"), University Museum tabletinin 41 nci sırasında, ötekinin ise 34 ncü sırasında "İnanna'nın Yeraltına İnişi" mitolojisinin başlangıcı (Bölüm 21).

10. *Meşeam iduden* ("Nereye gittin?"), University Museum tabletinde 50 nci, fakat diğerinde yok. İkinci bölümde verilen "okul günleri"nin ilk satırının son kısmı bu hikâyenin ilk satırı *Dumu edubba ulam meşe iduden* ("okul çocuğu günün erken saatinde nereye gittin?") okunuyor. Bu eski yazıcı kataloğuna satırın başını alacağına sonundan bir kısım almış, belki *Dumu edubba* ("okul çocuğu") kelimesi ile başlayan başkaları da olduğundan bunu diğerlerinden ayırmak için böyle yapmıştır.

11. *Uul engarra* ("Eski günlerde çiftçi"), University Museum tabletinin 53 ncü sırasında, diğerinde yok. Bir çiftçinin oğluna verdiği talimatla başlıyor. 11 nci bölümde ilk "Çiftçinin Günlüğü" olarak anlatılmıştır.

12. *Lugal u melambi nirgal*, Louvre tabletinde 18 nci sırada, diğerinde yok. Ejderha öldürme mitolojisi "Tanrı Ninurta'nın kahramanlık Serüvenleri" nin başlangıcı (Bölüm 22).

13. *Lulu nammah dingire* ("Tanrıların yücelttiği insan"), Louvre tabletinde 46 ncı sırada, diğerinde yok. 15 nci bölümde verilen şiir halinde yazılmış, insanın üzüntüleri ve sabrını anlatan hikâyenin başlangıcı.

Sumer'ler insanlar ve onların geleceği hakkında pek iyimser değillerdi. Onlar en azından yoksulluk ve savaştan korunma isteğinde idiler kuşkusuz. Fakat asla gelecekte bu isteklerinin olmayacağını biliyorlardı. Onun yerine geçmiş zamanlarda öyle mutlu günleri aradılar. 27 nci bölümde insanlığın geçmişteki altın çağını nasıl hayal ettiklerini göreceğiz.

BÖLÜM 27-DÜNYA BARIŞI VE UYUMU

İNSANLIĞIN İLK ALTIN ÇAĞI

Klasik mitolojide altın çağ, tam bir mutluluk çağı olarak tasvir edilir. O zaman ne zulüm, ne kavga vardı. Sumer edebi tabletlerinin birinde de insanlığın ilk altın çağı anlatılıyor. Altın çağa ait Sumer görüşü "Enmerkar ve Aratta Beyi" isimli destanda bulunuyor. (Bk. Bölüm 4). Bu destan içindeki 21 satırda bir zamanlar barış ve güvenlik içinde bulunan bir ülke anlatılıyor ve bölüm bu mutluluğun bittiğini belirterek son buluyor.
Bu bölüm şöyle:

Bir zamanlar ne yılan vardı, ne akrep vardı,
Ne sırtlan vardı, ne arslan vardı,
Ne vahşi köpek vardı, ne kurt.
Ne korku vardı, ne işkence,
Adamın rakibi yoktu.

Bir zamanlar Şubur ve Hamazi ülkeleri,
Çok (?) - dilli Sumer, prensliğin büyük ülkesi, tanrısal kanunlar,
Uri, bütün bu gerekenlerle donatılmış ülke,
Martu ülkesi, emniyette duran,
Bütün evren, birlik (?) içinde olan insanlar,
Enlil'i tek dilde öğdüler.

(Fakat) sonra baba-bey, baba-prens, baba-kral,
Enki baba-bey, baba-prens, baba kral
Kızgın (?) baba-bey, kızgın (?) baba-prens, kızgın (?) baba-kral
..... bolluk .....
..... (5 satır kırık)
..... insan .....

Çok iyi durumda olan ilk on bir satır, insanın kuşkusuz, rakipsiz olarak barış ve bolluk içinde yaşadığı dünyadaki "o eski" mutlu günleri anlatıyor. O zamanlarda evrenin bütün insanları aynı tanrıya, Enlil'e taparlardı. Hakikaten eğer bu ifadeyi düşündüğümüz gibi "tek bir kalple"

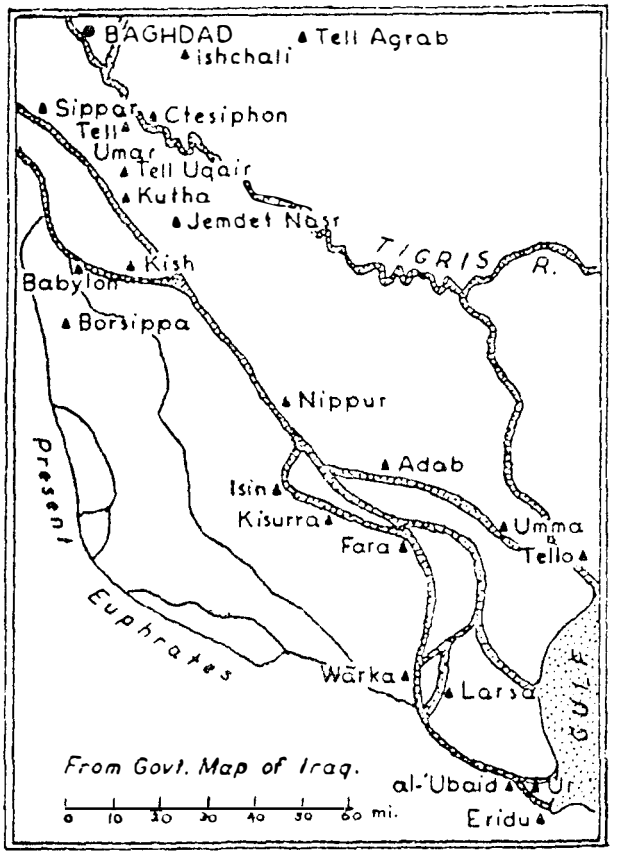
değil de tam çevrisi "bir dilde" olarak kabul edecek olursak. Daha sonra gelen İrail'liler gibi, Sumer'lerin de diller karışmadan önce evrende, tek bir dil kullanıldığına inandıklarını söyleyebiliriz.

Bölümün daha sonra gelen on satırı çok kırıklı olduğundan ana kapsamını tahmin edebiliyoruz. Görünüşe göre tanrı Enki, Enlil'in üstünlüğünü kabul etmek istemiyor veya kıskanıyor ve onu bozmak için bazı işlemler yapıyor, insanlar arasına bozuşmayı ve savaşı getirerek onların altın çağlarına son veriyor. Belki (10 ve 11 nci satırların kelimesi kelimesine çevirirsek), Enki çeşitli diller koyarak insanların anlaşmasını önlüyor. Eğer öyle ise, Tevrat'daki (yaradılış 11 : 1-9) "Babil Kulesi" hikâyesinin Sumer'lerdeki paralelini görüyoruz, demektir. Yalnız Sumer'ler insanın düşüşünü tanrılar arasındaki kıskançlık yüzünden, İbranilerde ise Elohim'in insanlara, tanrı gibi hareket ettikleri için, kıskanması sonucu olduğuna inanıyorlar.

Altın çağa ait bölüm "Enki'nin sözleri" olarak belirlenmiş. Enki'nin sevdiği şehir olan Uruk'un beyi Enmerkar, maden yönünden zengin olan Aratta'yı kendine bağlamak istiyor, diye hikâye devam ediyor. Bunun için O, Aratta'ya bir haberci göndererek, halkının değerli madenler ve taşlar getirerek, Enki'nin mabedi Abzu'yu yapmazlar ve içini süslemezlerse Aratta'yı eline geçireceğini bildiriyor. Aratta beyine göz dağı vermek için haberciye, Enki'nin, Enlil ve halkının dünya üzerindeki nufuzuna nasıl son verdiğini bildiren "Enki'nin sözünü" tekrarlamasını söylüyor.

26. "Enmerkar ve Aratta Beyi" destanındaki insanlığın "altın çağı"nı anlatan bölüm yazılı University Museum'da bulunan tablet parçasının kopyası.

27. Eski yerleşme yerleri. Güney Mezopotamya'da önemli kazı yerlerinin haritası.

Bu 21 satırlık bölümün başka yönden bir önemi daha var: Sumer'lerin dünyanın büyüklüğü, fiziki coğrafyası hakkındaki görüşlerini bildiriyor. 6-9 ncu satırlardan çıkarılan bilgiye göre, evren 4 ana bölümden oluşuyor. Sumer'lerin oturduğu yer bunların güney bölümü. Bu bölüm kabaca tahmine göre Dicle ile Fırat arasındaki 44 ncü paralelden aşağı Basra körfezine kadar olan kısım, Sumer'in hemen kuzeyi Uri. Burası Dicle ve Fırat arasının 33 ncü paralelden yukarı olan kısımı. Daha sonra Akkad ve Asur olan yerler de bunun içinde. Sumer ve Uri'nin doğusunda Kuşkusuz İran'ın batısını da kapsayan Şubur ve Hamazi vardı. Sumer'in batısı ve güney batısında Fırat ile Akdeniz arasında Martu ve Arabistan bulunuyor. Kısacası Sumer şiirinde, evren kuzeyde Ermenistan'dan Basra körfezine, doğudan İran topraklarından Akdenize kadar uzanıyor. uzanıyor.

BÖLÜM 28-MODERN ÇAĞI SARAN ÜZÜNTÜLERİN ESKİ BENZERLERİ

İLK "HASTA" TOPLUM

Uzun zamandan beri, eski Sumer'ler ile modern insanlar arasında kültür, karakter ve düşünce tarzları pek çok ayrıcalıklar göstermesine rağmen modern insan yaşamasına damgasını vuran çeşitli sosyal hastalıkların veya onlardan bir kısmının Sumer halkını da rahatsız edip etmediğinin araştırılması ilgi çekici ve yararlı olacağı kanısında idim. Bunun için Çiviyazılı belgeler arasında yegane çalıştığım ve onlarla yoğurulduğum Sumer edebî metinlerine başvurdum. Bunlar aslında bir bilgin sosyolog yerine, hayalci şairler ve duygusal saz şairleri tarafından yazıldıklarından böyle karşılaştırma sorusunu direkt olarak açıklayamazlar kuşkusuz. Ancak açıklamaları satırlarının arasından bulup çıkarmak gerek. Bu bölümde, sosyolojik olmayan kaynaklardan, sosyolojik soruların cevapları toplanacak ve 4000 yıl önce Sumer topluluğunda da bizim toplumumuzdaki sıkıntı ve üzüntülere bir hayli benzeyen bir çok üzüntü ve sıkıntıların olduğu görülecektir.

Orada barış çok istenmiş, fakat devamlı olarak savaş çıkmış, hak, adalet, merhametten söz edilmiş, fakat, haksızlık, eşitsizlik, zulüm kol gezmiş; maddecilik ve kısa görüşlülük ekonomi düzenini bozmuş, çocuklarla aileler, öğrencilerle öğretmenler arasındaki kuşak farklarından doğan anlaşmamazlıklar onları da rahatsız etmiş; hipiler, düzensizler dolaşmış durmuş; hatta uzun etek, kısa etek tartışması bile yapılmış. Modern üzüntülerin eski zamanlardaki karşılıklarına ait verileri burada göstereceğiz. Evvelce toplumları genellikle en fena şekilde etkileyen savaş ile başlayalım:

Savaş ve askerlik bütün eski Yakındoğu'da almış yürümüştü. Modern tarih kitapları, çeşitli kral kitabelerinden, özellikle Asur kralların yıllıklarından alınmış korkunç ayrıntılarla doldurulmuştur. Bu kral kitabeleri ve yıllıkları daha çok fatihlerin zaferlerini yüceltmek için yazıldıklarından, gerek savaşı kazanan, gerek kaybeden topluluklarda, savaşın, ekonomiye, sosyal - siyasal yaşantıya ve dine yaptığı etkilerden pek

haber vermiyorlar. Bu tür bilgiler için genelde "ağıtlar" olarak tanınan Sumer edebi türüne başvurmamız gerekiyor. Bu edebi türün ilk başlangıcı üçüncü binin ilk yarısında olmalı, fakat Sumer edebiyatı ve dinsel yazıtları arasında önem kazanması ancak ikinci binin son yarısından daha evvel değildir. Bu ağıtlar, memleketi fethedenlerin, halka çektirdikleri eziyeti, sıkıntıları, üzüntü ve sefaleti canlı ve bol olarak anlatırlar. "Sumer ve Ur'un Yakılıp Yıkılışı için Ağıt" kompozisyonundan, Sumer'lerin düşman komşuları tarafından yenilgiye uğradıkları zaman kanun ve düzenlerinin sona erdiğini, şehirlerin, evlerin harabeye döndüğünü nehirlerin, kanalların kuruduğunu, tarla ve bahçelerin, otlakların ekilemeden bakımsız kaldığını öğreniyoruz. Aileler dağılmış. Halk ve kral esir olarak sürülmüş, mabetler ihmal edilmiş, ayin ve törenler yapılamamış, karada ve suda haberleşme kesilmiş, kitle katilleri, panik, zulüm almış yürümüş.

Bizim çağımızda, savaş enflasyonun en büyük nedeni, eski Sumer'de de bu aynı. "Agade'nin Lanetlenmesi" olarak bilinen kompozisyondan öğrendiğimize göre Gutium'ların Sumer'e hücum edip orayı işgal ettikleri zaman her yerde fiatlar normal zamandakinden yüzde yirmiden yüzde ikiyüze kadar yükselmiş ve yarım *şegel* gümüş ile ancak yarım *sila* yağ, yarım *sila* tahıl, yarım *mina* yün ve yalnız bir *ban* balık alınabilmiş.

Savaşın bu gibi acı meyveleri yüzünden Sumer halkı barış ve güvenliğe özlem duyuyordu. Toplanan bilgilere göre, birbiri arkasından gelen krallar da bunu abartarak istemişlerdir. İ.Ö. 2300 lerde Lugalzaggesi doğu, batı, kuzey, güney memleketlerinin başı olduktan sonra, kendi idaresinde yaşayan halkın "Çayırda (barış içinde) uyudukları" ile öğünüyor ve tanrı Enlil'e "memleketinin (barış içinde) çayırda uyumağa (devam) etmesi" ve "bütün insanlığın bitkiler gibi gelişip bereketlenmesi" için dua ediyor. Bundan 200 yıl kadar sonra Gudea yenilenmiş ve arınmış Eninnu mabedine, tanrı Ningirsu'yu getirirken, peygamber İşaya'ı hatırlatan şu sözleri söylüyor:

> Hayvanlar, kırların yaratıkları birlikte diz çöktü,
> Kırların arslanı, leoparı, ejderhası birlikte tatlı tatlı uyudular.

Bundan en az bir yüz yıl sonra eski dünyanın büyük krallarından biri olan Şulgi şöyle diyor:

> Kitabelerimin yazıldığı o (?) günlerde,
> Tarafımdan ne bir şehir yıkıldığını, ne duvarlar delindigini,

Tarafımdan bir çelimsiz kamış gibi harhangi bir memleketin yerle bir edildiğini,
Ozanlar şarkılarında yazamayacaklar.

Kral İşme-Dagan, Nippur ve Sumer'i düşmanlardan kurtardıktan sonra, "Nippur'un yıkılması hakkındaki Ağıt"ın yazarı memleketinin barış, güvenlik ve düzenlik için olan özlemini şöyle dile getirmiştir:

İnsan'ın insan'a işkence etmediği, oğlun babadan korktuğu gün,
İnsanlığın memlekete yayıldığı, Asılzadelerin aşağıdakilerden saygı gördüğü gün,

Erkek kardeşin ağabeyden sonraya geçtiği gün,
Gencin oturup bilenin sözüne (dikkat) ettiği gün,
Zayıfla güçlünün kavga (?) etmediği, nezaketin geçerli olduğu gün,

Seçilen (?) (herhangi) bir yolda gidilebilindiği, yaban otlarının temizlendiği gün,

İnsanın istediği yere yolculuk yapabildiği, (hatta) kırlarda (?) ona ..... zarar gelmediği gün,

Memleketten bütün üzüntülerin gittiği, onu ışık kapladığı gün,
Memleketten koyu karanlık kalktığı gün,
..... bütün canlı yaratıklar sevinecekler.

Bir şehir için barış ve bolluğun neyi ifade ettiğini yukarıdaki kompozisyonda gördük. "Agade'nin Lânetlenmesi" kompozisyonunda şair, Akad şehrinin, kralı Naram-sin'den önce, nasıl bir mutlu şehir olduğunu ve daha sonra affedilmeyecek günahkârlıkları yüzünden yıkılıp harap edildiğini anlatıyor.

Şaire göre, şehirin, yiyecek ve içeceği bol, güvenlik içinde yaşayan bir halkı vardı. Saray avluları neşe içinde, tören yerleri çok güzel ve hareketli idi. Halk düzen içinde yaşardı, evleri altın ve gümüş ile dolu idi. Depoları buğdaydan taşıyordu; "yaşlı kadının bilgili önerileri alınırdı, yaşlı erkek konuşturulurdu, genç erkeklerine cesaret (silâh gücü ile) verilirdi, küçük çocukların kalplerine neşe verilirdi", içerisi ve dışarısı müzik ve şarkılarla dolu idi, iskeleleri dolup, boşalan kayıklarla kaplıydı.

Barış, Sumer'ler arasında o kadar derin ve genişliğine yayılmıştı ki, kutsal şehirleri olan Nippur'da "Barış kapısı" adı verdikleri bir kapı

yapmışlardı. Henüz bunun ilk olarak ne zaman ve niçin akıllarına gelip de yaptıkları bilinmiyor, fakat "Agade'nin Lânetlenmesi" kompozisyonunu yazan şaire göre, Naramsin'in ilk işi balta ile Barış kapısını kırmak ve yıkmak olmuş ve böylece "memleketten barış yok olmuş". Eğer başka bir neden yoksa, bu Nippur'un Barış kapısı, barışın bir sembolü görevini yapıyordu, ve onun yıkılması savaş ve kavganın başlamasına işaretti.

Sumer'lerin sonunu getiren iç ve dış savaşlar bugünkü savaşlar gibi çeşitli ve karışıktı. Ekonomik yönden, memleketin gerekli kaynakları kullanılamıyordu. Politik yönden, komşuların düşmanca saldırıları yüzünden, güvenliğin sağlanması güçleşiyordu, psikolojik yönden güç ve şöhret, üstünlük ve saygın olmak intikam ve misilleme hisleri almış yürümüştü. Bu psikolojik dürtüler, Sumer'lerde, bugünkü bizim modern ve çok "ilerlemiş" cemiyetimizden pek de farklı olmayarak, rekabet ve üstünlüğü, hırs ve yapıcılığı, yarış ve başarıyı aşırı derecede körüklemek suretiyle büyük bir rol oynamıştır. Sumer toplumunda bugün olduğu gibi, fakir ve zengin, zayıf ve kuvvetli, güçsüz ve güçlü, ezilen ve ezen terimleri ele alınırdı. Mesalâ Ur-Nammu kanununun şiir şeklinde yazılmış giriş kısmında buna ait satırlar şöyle:

Sonra Ur-Nammu, güçlü silahşör, Ur'un kralı Sumer ve Akad'ın kralı, şehrin beyi Nanna'nın gücü ile ve Utu'nun doğru sözüne uygun olarak memlekete adaleti yerleştirdi, eziyeti, zorbalığı ve kavgayı kaldırdı. O bronz *sila* - ölçüsünü yaptı, bir - *mina* ağırlığını standartlaştırdı ve bir mina, uygun (?) olarak bir şegellik gümüşün taşdan ağırlığını standartlaştırdı... yetim zengin adama teslim edilmedi, dul güçlü adama teslim edilmedi. Bir *şegel*'i olanı bir *mina*'sı olana teslim edilmedi.

Bundan anlaşıldığına göre Sumer toplumunda, Ur-Nammu'nun günlerinde, kuşkusuz çok daha öncelerde Sumer toplumu adaletsizlik, eşitsizlik, yoksulluk ve zulüm altında ezilmişti. Ur-Nammu şöyle veya böyle insancıl bir düşünceyi kanunun giriş kısmında ciddi bir şekilde ortaya koymağa gayret etmiştir. Bunda çok başarılı olup olmadığı bilinmiyor. Fakat memlekette adaleti, eşitliği kralların garanti etmek isteği, kral ilâhilerinde devamlı olarak ele alınmıştır. Genellikle kralın adil, doğruluğu seven ve kötülükten nefret eden biri olduğu kral İşme-Dagan'ın kendisini öğen ilâhisinde uzun uzun anlatılmıştır. Şöyle öğünüyor:

Utu adaleti ve doğruluğu ağzıma koydu,
halka hüküm ve kararı tam olarak vermek için,

Doğruluğu devam ettirmek, kötülüğü yok etmek için,
Kardeşin kardeşe doğruyu söylediğini, babaya saygı gösterdiğini,
Ablanın yalanlanmadığını, anneden korkulduğunu,
Zayıfın, kuvvetliye teslim edilmediğini, çelimsizin korunduğunu,
Güçlünün istediği gibi hareket etmediğini, adamın adamla uğraşmadığını,
Kötülüğün, zulmün yok edildiğini, adaletin işlediğini
Görmek için,
Utu, Ningal'in doğurduğu oğul,
Benim payım olarak verdi bana.

Aynı ilâhinin daha sonralarında İşme-Dagan yaptığı sosyal adaleti şu sözlerle anlatıyor:

Kötülüğü ve zulmü gemledim (?)
Sumer'de doğruluğu yerleştirdim,
Ben adaleti seven bir çobanım
Ben Sumer'de Nippur'lu olarak doğan biriyim.
Haksızlığı hoş görmeyen,
Tam karar veren bir hakimim.
(Öyle ki) güçlü gücüne göre hareket edemez,
Kuvvetli zayıfı ezemez,
Asil, hür adama fena muamele edemez .....,
Fakir zenginle cesurca konuşur .....,
Her zaman için rüşvetle verilen hükmü, değiştirilmiş bir sözü cezalandırdım (?),
Uygunsuzluğu, hakareti silip süpürdüm, ...,
Kötülüğü, fenalığı doğruya döndürdüm.
Haksızlığa uğramış dul ve yetim'in
Çağrışlarını cevaplandır "ey Utu, ey Nanna," .....,
Kırları (?) yağma (?) eden canilere son verdim,
Sağlam olarak tam önledim .....

Bu parçadan anlaşıldığına göre Sumer toplumu zulüm, işkence, adaletsizlik ve haksızlık gibi kötülüklerden eziyet çekiyordu ve bir çok yönden hasta bir toplumdu. Tanrı Enlil için yazılmış bir ilâhi bunu başka yönden bize bildiriyor. Burada Enlil'in şehri olan Nippur, bütün şehir-

lerin içinde en kutsalı ve insanın en ulvi manevi ve ahlâki değerlerinin koruyucusu olarak anlatılıyor. Şaire göre:

Övünenleri uzun zaman bağışlamaz,
Karara karşı kötü bir söz söylemeğe izin vermez,
Riyakârlık (?) değiştirme,
Zulüm, hainlik, uygunsuzluk
Küstahlık (?) düşmanlık baskısı,
Kıskançlık, (?), zorlama, kötüleyen söz,
Kibir, sözden dönme, anlaşmayı bozma,
Karara (?) baskı (?),
(Bütün bu kötülüklere) şehir (Nippur), meydan bırakmaz.

Bizim şairimizin bu asil sözlerine inanırsak Sumer'in kutsal şehri olan Nippur moral bakımından yüksek, ahlâk bakımından lekesizdi. Bunu ortaya koyması sebepsiz değildi. Zira yazara göre, Sumer'in az kutsal olan diğer şehirleri ve aynı şekilde Sumer toplumu fenalık ve kötülüklere müsaitti. Bunun için Sumer ilâhiyatçılarının bu toplum kusurlarını hiç olmazsa en aza indirmek ümidi ile kötülük yapanlara karşı ağır tanrısal bir ceza ile korkutmaları bir sürpriz değildir. Bilinmeyen bir nedenle sosyal adaletin ve ahlâki değerlerin koruyucusu rolünde gösterilen tanrıçe Nanşe için yazılmış bir ilâhide, o şöyle anlatılıyor:

Öksüzleri bilen, dulları bilen,
İnsanın insana olan baskısını bilen, öksüzlerin annesi,
Nanşe dullara bakar,
Çaresizlere (?) çare bulur.
Kraliçe, sığınanlara kucak açar,
Zayıflara ..... bakar .....

Öğrendiğimize göre bu tanrıçe her yeni yılda insanlığı yargılamak için bir mahkeme kuruyor. Bunda "asil yazıcı" tanrıçe Nidaba "değerli tablet" i dizine koymuş ve elinde "altın bir kalem" olduğu halde "tabletin adamı" kocası Haya ile birlikte Nanşe'nin yardımcısı olarak duruyorlar. Nanşe kötü hareket edenleri, aç gözlüleri, ağırlık ve uzunlukları yanlış ölçenleri, andlaşmaları bozanları, baskı yapan güçlüleri, aile arasında iyi hareket etmeyenleri arıyor. Eğer suçlu bulursa ki, kuşkusuz bir çok Sumer'li şu veya bu yönden suçlu idi, Nanşe`nin veziri Hendursag onu görüyor ve cezalandırıyor.

Toplum hastalığının diğer bir yönü de ekonominin bozulmasıdır. Bizim endüstrileşmiş modern toplumumuzdan pek farklı olmayan Sumer'in tarımcı toplumu da maddecilik ve kısa görüşlülük doğaya karışarak onun düzenini yavaş yavaş bozmuşlardır. Tarlalarından ve çiftliklerinden daha fazla mahsul alabilmek için onları gereğinden fazla sulamışlar ve böylece toprağı "tuzlayarak" onu verimsiz hale getirmişler, yaşam veren kanallarını gelen çamurlarla bozulmalarını engelleyememişlerdir.

Gerek modern dünyada gerek Sumer'de diğer bir ekonomik afet de tüccarların aldatmasıdır. Yukarıda verdiğimiz Nanşe ilâhisinde onu şöyle anlatıyor:

> Büyük ağırlık yerine küçük ağırlığı koyar,
> Büyük uzunluk ölçüsü yerine küçük ölçüyü koyar.

Kral Ur-Nammu, yaptığı kanunun giriş kısmına göre ticaret yapanların açık gözlülüklerine engel olmak için ağırlık ve uzunluk ölçülerini aynı yapmağa çalışmıştır. Bunda pek başarılı olmadığı bir tüketici bayanın şöyle homurdandığından anlaşılıyor:

> Tüccar fiatları nasıl indirir!
> Nasıl yağı, arpayı azaltır!

Bu tüccar alıcıyı çekmek için fiatı indirmiş, öbür taraftan indirdiği fiatı ölçüyü azaltmakla yine alıcıdan çıkartmış.

Aile ve okul yaşamı içinde, nesil farkı, modern toplumda olduğu gibi, Sumer yaşamında üzüntü ve sıkıntılara neden olduğu görülüyor. Çocuklarla aileleri, ailenin genç ve yaşlı bireyleri arasında, öğretmen ve öğrenciler arasında devamlı çekişmeler olduğu anlaşılıyor. Sumer'lerin, kuşaklar arasında kavgasız gürültüsüz olan eski mutlu günleri yeniden istemesi şaşılacak bir şey değildir. Gudea Lagaş şehrine *ensi* olarak seçildiğinde önemli sosyal reformundan birinin "anne oğluna karşı gelmedi" olduğunu öğreniyoruz. O yeniden restore ettiği Eninnu mabedinin yerini, ona yarayacak şekilde olması için şehrinin moral ve ruh bakımından temiz olmasını emrederken bu yönden öne aldığı nokta "anne oğlunu azarlamadı" olmuştur. Aynı şekilde kral Şulgi kendi idaresi zamanında "anne oğlu ile kibarca konuştu, oğul babasına doğru olarak cevap verdi" diyerek öğünmüştür. Nippur ve Sumer'in kurtarıcısı İşme-Dagan mutlu çağı anlatırken oğulun babasından korkan ve kardeşin ağabeye saygı

gösteren ailelerin varlığını belirtmiştir. İşme-Dagan kendisini öğen ilâhisinde, idaresi zamanında "erkek kardeş erkek kardeşe doğruyu söyledi", "babaya saygı gösterildi", "abla yalanlanmadı", "anneden korkuldu" şeklinde aileler arasındaki saygı anlatılmıştır. Sumer sosyal adaletinin koruyucu tanriçesi Nanşe'nin memlekette en çok kızdığı "anne oğluna kızgın söyler, oğul annnesine nefretle söyler, kardeş ağabeye karşı koyar (?). ağabey de babasına karşı konuşur" konularıdır. Baba ile oğul arasındaki "kuşak kavgası" Sumer öğretmenleri tarafından yazılan ve 3 ncü bölümde verilen hikâye de görülmektedir. Bu hikâyenin baş kısmında baba ile oğul arasında aralarının pek de iyi olmadığını belirten bir konuşma vardır. Ondan sonra her ailede olduğu gibi baba oğluna alabildiğince verip veriştirmektedir. Bu da kuşkusuz aralarının daha da açılmasına neden oluyor. Baba acı ile, oğlunun ona durmadan baskı yaptığını, bu yüzden mezara kadar gideceğini söylüyor. Babayı en çok üzen de oğlunun baba mesleği olan katipliği istememesi. Baba azarlamalarına devam ediyor. Fakat kompozisyonun sonuna doğru kalbi yumuşamağa başlıyor. Kızgın nutkunun arkasından, oğluna beddua etmesi beklenirken, ona en iyi dileklerle sözünü bitiriyor. Belki de onu böyle hareket etmeğe yönelten Sumerlerin şu atasözleridir:

> Huysuz bir oğul - annesi onu doğurmamalı,
> Tanrısı onu yaratmamalı.

Sumer toplumunda öğrenci - öğretmen arasında da "nesil farkı" konusu olduğu okuldaki işlerden sıkılmış bir öğrencinin sözlerinden anlıyoruz:

> İşte benim bir ay içinde okulda yaptıklarım:
> Her ay içinde tatil günlerim üçtür,
> Ayda tekrar eden (?) kutsal günlerim de üçtür,
> Her ay yirmi dört gün,
> Okulda kalmam gerek, onlar uzun günlerdir.

Yalnız okul günleri uzun ve sıkıcı değil, disiplin de okulda çok sıkı ve şiddetli. Bir çocuk öğretmeninden ve yöneticiden durmadan sopa yediği için okula gitmekten nefret ettiğini anlatıyor. O bu problemine karşı kolay, fakat ahlaki olmayan bir çözüm yolu bulmuş, babasını öğretmenine rüşvet olarak hediyeler vermesini öneriyor. Öğrencilerin ara-

sında kabadayılık hatta zorbalık yapanların bulunduğunu, ihtimal bu tür çocukları yola getirme görevlisi olan bir yöneticinin şu sözlerinden çıkarabiliriz:

Niçin böyle hareket ediyorsun!
Niçin zorluyor, küfrediyor, tahkirler savuruyorsun!
Niçin okulda karışıklığa neden oluyorsun!
Niçin senden daha çok yazı sanatını
Bilen *şeşgal*'ini alçaltıyorsun!
Ona itaat etmiyor, küfrediyor, tahkirler savuruyorsun!
Herşeyi bilen *Ummia*,
Senin edebsizliğine bakarak
"Ona istediğini yap" (dedi).
Eğer sana asıl istediğimi yapacak olursam,
Sen ki, *Şeşgal*'ine böyle hareket ediyor, onu dinlemiyorsun,
Seni altmış defa kamış ile kamçılardım....,
Ayaklarına bakır zincir takar,
Seni bir odaya kilitler, okuldan iki ay çıkarmazdım.

Bu isyankâr, yaygaracı, kabadayı öğrencinin sonu ne olmuşsa olmuş, bırakalım onu. Kuşkusuz okul, uslu ve istekli çocuklar için mutlu bir yerdi. Ama aklı pek ileri olmayan, modern zamanlardaki birçokları gibi bir cümleyi bitiremeyen, ezbere yazamayan, çalışmaya alışamayan, aritmetik, geometri yapamayan, güzel yazı yazamayanlar için de okul pek çekici bir yer değildi. Bunlar arasında okuldan kaçan, sokaklarda dolaşıp yazın gölgelik, kışın güneşlik yerlere sığınanlar da vardı. Kuşkusuz bunlar pisdirler ve müzikten haberleri olmasa bile ellerinde lir taşımaktan çekinmezler.

Gudea kitabesinden öğrendiğimize göre Sumer şehirlerindeki ahlâk düşkünü kötü insanlar "temiz" olmadıklarından, şehrin baş mabedinin yenilendiği ve takdis edildiği kutsal günlerde şehirden atılıyorlardı. Hatta o zaman tek seks kültürü vardı, kadınlar erkek erkekler kadın kıyafeti giyerek birbirlerininin rollerini üstlenirlerdi. İlgi çekici olan, bugünün birçok gençleri arasında iptilâ haline gelen bu gibileri o zaman aşk ve seks tanrıçesi İnanna'ya vakfolunurdu. "Kısa-etek, uzun-etek" tartışması bile oluyormuş o zaman. Bir atasözünde bir kadın diğer kadına şöyle diyor:

"Sen uzun elbise giymeğe (devam et),
(Ama) ben arslan - elbisemi kısaltacağım!

Bu bölümde edebî belgelere dayanarak bizim modern toplumumuzla eski Sumer toplumu arasındaki benzerlikleri göstermeğe çalıştım. Bunlar genişliğine ve derinliğine bir çalışma yapmadan, eldeki metinlerden üstün körü çıkarılan sonuçlardır. Sumer edebî metinlerinin restorasyonu hızlandıkça ve onların, özellikle "Bilgelik" kompozisyonları denilen tartışmalar, karşılıklı konuşmalar, atasözleri ve deyimler derinliğine anlaşılmağa başladıkca daha çok benzerlikler meydana çıkacak ve bu çok eski fakat şimdilik daha "yeni" olan kaynaklar sosyal araştırmalardaki karşılaştırmalara genişlemesine yardımcı olacaktır.

Bu bölümde belirttiğim Sumer ağıtları, memleketin ve halkın içine işleyen savaşın yıkıcı etkileri ve barış özlemleri için büyük bir kaynak oluşturmaktadır. Bugün için iyi tamamlanmış üç tür ağıt metni var elimizde. (1) En az otuz yıl önce The Oriental Institute of the University of Chicago'nın *Assyriological Study* mecmuasında No. 12 olarak yayınladığım "*Lamentation over the Destruction of Ur*", (2) 1969 yılında *Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Page 611-619 da çevrisini yayınladığım "*Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*", (3) bundan sonraki bölümün konusu olan "*Lamentation over the Destruction of Nippur*".

BÖLÜM 29-YOK ETME VE KURTARMA

MABETLERDE KORO HALİNDE SÖYLENEN İLK AĞITLAR

Sumer ağıtları, Sumer ve Akad şairlerinin zaman zaman memleketlerinin, şehir ve mabedlerinin düşmanlar tarafından yağma edilmesi sonucu yarattıkları acıklı bir edebi türdür. Onların ilk şekilleri, ihtimal İ.Ö. yirmi dördüncü yüzyılda kral Urukagina'nın zamanında başlamıştır. Onun bir arşivisti, bir Sumer'li olan Umma kralı Lugalzaggesi tarafından Lagaş'ta yakılan, yıkılan, yağma edilen mabet ve kutsal yerlerin ayrıcalı bir listesini yapıp bırakmıştır. Bu yüzeysel olarak Lugalzaggisi'nin Lagaş'a karşı yaptığı acımasızca olayların sayılması gibi görünüyorsa da, aslında, bunların toplanarak yazılması, bu kötülükleri yapanların, kızdırdıkları tanrılar tarafından cezalandırılmasını sağlamak amacı ile olduğu kuşkusuzdur. Böyle de olsa, tahrip edilen kutsal yerler sıralanırken, aralarına duyulan acı ve üzüntülerin karıştırılması, işinin tanrıya bırakılmasındaki tevekkül ve karşılığını bulacakları inancı gibi duygularını bu kadar açık seçik olarak ifadesi daha geç devirlerdeki ağıtlarda görülmüyor.

Sumer şairleri arasında ağıt türünün yazılmağa başlaması ve gelişmesinin Akad sülâlesi zamanında olduğu kuşkusuzdur. Bu sülâlenin kurucusu güçlü kral Sargon ve ondan sonra gelenler Uruk, Ur, Lagaş, Umma, Adab gibi Sumer şehirlerine saldırıp onları idarelerine almışlardır. Fakat Sumer'de Akad gücü ve etkisinin başladığı günlerde yazılmış, herhangi bir ağıt gelmedi elimize. Hatta şairler için çok önemli ağıt konusu olabilecek olan büyük kargaşalığın anarşi ve kıtlığın memlekette kol gezdiği, halkın toptan öldürüldüğü, şehirlerin yakılıp yıkıldığı daha sonraki Guti'ler devrinde yazılmış ağıt da bulunmamıştır.

Sumer ve Akad tarihinde ağıt türünün gelişmediği veya hiç olmadığı hakkında şüphe götüren bir devir üçüncü Ur sülâlesi devridir. Uruk kralı Utuhegal'in Gutileri yendiği ve Ur-Nammu Ur'u başkent yaparak güçlü bir Sumer, Akad devletini kurduğu zaman, şairler doğal olarak tanrılarını, kralların öğen, yücelten şiirler, destanlar, tanrısal mitolojiler yazmışlar, ağlamağa, ağıt yapmağa vakit bulamamışlar. Buna örnek olarak

31 nci bölümde verilen Ur-Nammu'nun oğlu Şulgi için yazılmış ilâhiyi gösterebiliriz.

Şulgi ve sarayının şairleri bu neşeli günleri ancak yarım asır sürdürebildiler. Şulgi'nin torunu İbbi-Sin'in zamanında Su-halkı ve Elam'lılar tarafından Ur'un acıklı şekilde yıkılıp yakılması, İbbi-Sin'in esir olarak götürülmesi Sumer şairlerini, özellikle Ur ve Nippur akademilerinde okuyup yetişen ve Şulgi'yi öğen şiirleri yaratan şairlere çok etki yapmış ve onları son derece üzmüştür. Bu acıklı felâketten sonra bu şairlerden bazıları mabede alınmış ve orada Sumer şehirlerinin özellikle Ur ve Nippur illerinin kötü kaderi hakkında oldukça uzun acıklı ve üzüntülü ağıtlar yazmağa başlamışlar, yine de bu ağıtların sonunu onların kurtarılması ve yeniden kurulması ümidi ve temennisi ile bitirmişlerdir.

Bundan sonraki yüz yıllarda ağıt türü zamanla gelişmiş, ve bütün Babil mabetlerinde Seloykit devrine kadar söylenmiş ve çalınmıştır. Bu, ağıtların komşu ülkelere olan etkisi bilinmiyor. Bu güne kadar Hitit, Kenani ve Hurri kaynaklarında ağıt türü bulunmadı. Fakat Tevrat'daki ağıtlar kitabının şekil ve içeriği bakımından Sumer'lere dayandığı pek kuşku götürmez. Şimdiki zamanda ortodoks yahudilerin Süleyman'ın çok önceden yıkılmış olan mabedinin duvarında ağlamaları, Sumer'lerde bundan 4000 yıl önce başlayan geleneklerinin bir devamıdır. Bunu bize kanıtlayan "Sumer ve Ur'un Yıkılışı için Yapılan Ağıt" kompozisyonundaki bir satırdır: "Onun (Ur'un) etrafını çeviren surlar boyunca ağıtlar yakıldı".

"Nippur'un yıkılışı için Yapılan Ağıt" a ait üç belgeden üçüncüsünün ancak ilk kısmı ağıt ile ilgili. İkinci ve en büyük bölümü, üçüncü Ur sülâlesinin son kralı İbbi-Sin'den 50 yıl sonra krallığı başlayan İşme-Dagan tarafından Nippur'un kurtarılışını kutlayan sevinç şarkısını kapsamaktadır.

İlk kıtasında acıklı bir şekilde "Ne zaman o yeniden yapılacak" deniyor, buradaki "o" Nippur'un şu veya bu kutsal yerini ifade ediyor. Bundan sonra Nippur'un yıkılışı ve yağma edilişine ait bir ağıt geliyor: Onun ayinleri, bayramları artık kutlanmıyor, insanları yöneltmek için ortasında tanrıların emirler verdiği ve kararlarını bildirdikleri, tanrıların oturma yeri olarak kurdukları, kutsal yiyeceklerini paylaştıkları şehir, karabaşlı halkın gölgesinde serinlediği Nippur şehiri yıkıldı, halkı yayılmış

sığırlar gibi dağıldı, tanrıları artık onlara aldırmadı. Onun dolup taşan büyük kurumları harap olmuş, terk edilmiş yatıyor, şair yakınıyor, "niçin Nippur'un bol mabetleri son buldu. Ne kadar daha karabaşlı halk sürünecek, koyunlar gibi ot yiyecek, bedence ruhca acı çekecek! Niçin müzisyenler saz şairleri günlerini yıkılmış şehirler, dağılmış aileler için sürgünde ağlamak ve ağıt yakmakla geçirsin!"

İkinci kıtada şair, şehiri, düştüğü fena kaderi için üzülüp, kederlenmiş olarak canlandırıyor, ayin ve törenlerinin kutsallığı yok oldu, halkı öldürüldü, genç erkekleri ve kadınları kılıçtan geçirildi; onun mabedi, buzağısından ayrılmış bir inek gibi acı çekiyor. Şair devam ediyor: Şarkıcıların eski tatlı müzikleri şimdi bir dadının söylediği ninni gibi ağıda döndü. Çünki şehirin beyi tanrı Enlil ondan ve bir zamanlar ülkenin başkenti olan mabedi Ekur'dan, önderlik yaptığı karabaşlı halkından yüzünü çevirdi - şehir nasıl yıkıldı, yağma edildi!

Üçüncü kıta acı bir soru ile başlıyor: "Şehir - ne zamana kadar kızgın (?) beyi (tanrı Enlil) ona dönmeyecek ve 'artık yeter' (kederi) demeyecek?" şair acı bir yakınma ile devam ediyor, neden tuğlasını bıraktı ve cıvıldayan kumrularını yuvalarından kaçırdı! Neden tatlı müziğin çalındığı evden uzaklaştı! Neden bırakıldı ve onun *me*'leri kutsal değilmiş gibi bir kenara atıldı ve neden bütün ülkede onun törenleri yapılmıyor (?) ! Neden kaderi ilgisiz onunla, onu hesaba katmıyor mu artık! Neden o tuğlasından sevinci uzaklaştırdı, ve neden onun kalbini gece ve gündüz ağıtla doldurdu! Şair devam ediyor, çünki o şehre acı bir düşmanlıkla hareket ediyor. Çünki onun beyi elini bir kötü rüzgâr gibi ona döndürdü, evleri yıkıldı, temelleri söküldü, kazma ile alt üst edildi, kadın ve çocukları öldürüldü. Şehir bir yıkıntı yeri oldu, şehirin malları yağma edildi. Yönetimi karıştı, yiyecek ve içeceği götürüldü! Şair böyle sonuçlandırıyor: Ev'e, Ekur'a acı bir düşman gibi muamele edildi ve bu yüzden orada şarkıcıların söylediği tatlı şarkılar, acı ve ağıt içinde onun *me*'sini terketti, o çoktanberi "onun koluna değmedi" veya onun durumuna aldırmadı.

Fakat dördüncü kıtada Nippur'un yeniden kurtarılıp yapılması hakkında ilk umut ışığı beliriyor. Burada şehirin kendisi konuşturuluyor. Şarkıcıları, şairleri ve saz şairleri onun acı kaderini, ızdırap çeken ruhunu, üzüntü içindeki kalbini, kutsal yerlerinin ve bütün "ülke" sinin yıkılışını ağıtlarla dile getirdiğinden tüm "karabaşlılar" ın babası, Bey Enlil ona acıdı ve yeniden yapılmasını emretti.

Nippur'un kurtarılma umudu beşinci kıtada daha gelişiyor. Onda daha çok şair şehire hitap ediyor. Evvelâ Enlil'in onun göz yaşlarını, ağıtlarını kabul ettiğini bildiren neşeli haberini veriyor. Ve Enlil'e yardım etmesi ve desteklemesi için dua etmekte devam etmesini diliyor. Kıtada Enlil şehire acıma ve ilgi göstereceğine ve onun acılarını sevince döndüreceğine söz veriyor, o neşeyle şehrin başını dik tutacağına ona karşı hiç bir kötülük yaptırmayacağını garanti ederek, beşinci bölüm son buluyor.

Altıncı kıtada şair şehire karşı konuşmakta devam ediyor, onun kurtarılması hakkında uzun bir zaman için söz verilmeyecek, fakat beyi ona acıdı, onu kutsadı, "artık yeter" dedi, ona ruhun neşesini getirdi. Oğlu güçlü Ninurta'yı onun koruyucusu yapıyor. Bunlardan en iyisi de sevgili çobanı İşme-Dagan'a, kudretli Ekur'u onarmasını ve yakışır bir şekilde düzenlemesini, düşmanların yaptırmadığı ayin ve törenleri ve dağıtılmış olan *me*'leri eski durumlarına getirmesini emrediyor.

Yedinci kıtada şair, Enlil'in acıması ile Nippur'un rahata kavuştuğunu, şehirden ağıtları uzaklaştırdığını, onun yerine mutluluğu getirdiğini, onun onarılması için emir verdiğini bildiriyor. Şair devam ediyor, bundan başka yüce, ana Ninlil kocası Enlil'e evini onarması için dua ediyor. Bu iki tanrı birbirleri ile konuştuktan sonra Enlil tanrıçenin yakılmış evini eski haline döndürüyor, gözyaşlarını sevince çeviriyor. Onu dökülen içki kurbanlarının şırıltısı ile kaderlendirdi, bağırdı "yeter! ne zamana kadar! sürecek ağlama!", uzun bir krallık süresiyle onu kutsadı. Şair devam ediyor, Enlil *Gaşua* mabedini kutsadı, Enlil ve Ninlil ikisi birden Ekur'a, kürsülerine kuruldular, yiyecek ve sert içkilerle donattılar, karabaşlıları kendi yerlerine yerleştirmeğe karar verdiler. Enlil, her tarafa dağılmış, "çocukları annelerinden ayrılmış" olan, başları nerede rahat oldu ise oraya sığınan halkı, Nippur'a döndürdü.

İşme-Dagan tarafından Nippur'un ve bütün ülkenin düşman elinden kurtarılması konusu sekizini kıtada bırakılarak yerine büyük kentlerin onarılması konusu ele alınmış. Bilgeliğin vatanı Eridu, kırda kurulmuş Ur, tanrıların kullandığı Uruk-Kullab, "An'ın kutsal fahişesi gibi gücü sona eren" Zabalam, An'ın "yüce kılıcı" Lagaş, eski zamanlarda kurulmuş olan Girsu, barbar Tidnum'lar tarafından işgal edilmiş olan Umma, Sumer ve Akad'ın önder kenti Kiş, tatlı su ve bol tahılla takdis edilmiş Mardu, son olarak İşme-Dagan'ın başkenti olan ve tanrı Enlil, Enki ve Ninmah tarafından uzun süre devam etmesi ön görülen, güçlü kahraman

Ninurta'ya devredilen, "An'ın yüce kızı", ülkenin rüya yorumcusu, muhteşem mabedinde serinlemesi ve oğlu Damu'nun yabancı ülkeleri ele alması gerekli olan tanriçe Ninisinna'nın oturduğu İsin kenti gibi şehirler sayılmaktadır.

Dokuzuncu kıtada şair, Enlil'in şimdi Nippur'a ve bütün Sumer ve Akad'a getirdiği, bolluk ve rahatlıklı günlerini anlatıyor. "Nippur'un başını yüce tuttuğu" ve Ekur'un bolluk günleri, Sumer ve Akad'ın genişlediği, "evlerin yapıldığı, tarlaların etrafı çevrildiği", "tohumların çıktığı", "ahırların, ağılların yapıldığı, "yokluğun varlığa döndüğü" ve "ülkede adaletin olduğu", "koyunun kuzuyu doğurduğu, keçinin oğlağı doğurduğu", "koyunların bol kuzu yaptığı, keçinin bol oğlak yaptığı günler" di, bunlar.

Onuncu kıtada tanrıların kurtarılması ve onarım konusu devam ediyor ve gelişiyor. Şair, bütün memleket değil Nippur ve Ekur'u özellikle Ekur'da tanrıların kürsülerine İşme-Dagan tarafından bol olarak temin edilip konan yiyecek kurbanlarının sevincini kutluyor.

Onbirinci kıtada Enlil'in halkına sağladığı mutlu günleri anlatıyor şair. Bunlar, insanın arkadaşına fena söz söylemeyeceği, oğul babaya sagyı göstereceği günler, insanlığın hüküm süreceği, asilin asil olmayandan saygı göreceği, ağabeyin kardeşten saygı göreceği, güçsüzün güçlüden yakınmayacağı, nezaketin geçerli olacağı, istenildiği yere korkusuzca gidileceği, güneşin girdiği ülkeden karanlığın kovulacağı ve soluyan varlıkların neşeleneceği ve acının uzaklaşacağı günler.

Onikinci ve sonuncu olan kıtada İşme-Dagan'ın merhametle yaptığı işler anlatılıyor. İşme-Dagan, acımsı olan tanrı Enlil önünde gözyaşlarını döktükten sonra dağılmış *me*'leri düzene koyuyor, terk edilmiş törenleri yeniden başlatıyor, *Giguna*'yı bolluk rahatlık ve neşe ile dolduruyor. Merhametliliği ve insancıllığı, dindarlığı ile memnun ettiği, dualar ve yakarılar yaptığı Enlil, ona halkının güvenlik içinde yaşayacağı mutlu bir saltanat süresi sağlıyor. Şair, "büyük dağ" yerin ve göğün hakimi Enlil'in yüceliği ile bütün Sumer ve Akad halkı gurur duyacaktır, diye sonunu bağlıyor.

Gerek Nippur ve Sumer'in kurtarıcısı gerek ondan evvel ve sonra gelenler, Sumer şairleri ve halk ozanları tarafından ilâhilerde öğülmüş ve yüceltilmişlerdir. Bunlar Tevrat'daki Psalam veya Mezmurlar kitabı

denilen bölümdeki ilâhileri hatırlatmaktadır. Onlarda da krallar İsrail çobanı olarak yüceltilmekte ve tanrı onlara: "siz benim oğullarımsınız, ben sizin babanızım" demektedir. Şair tarafından kral, doğuştan prenslik verilmiş, ana karnında takdis edilmiş birisi olarak anlatılmaktadır. Kudretinin sembolu olarak bir asa verilmiş, başına altın bir taç giymiş ve krallık yüceliği ile kuşatılmıştır o. Adalet ve doğrulukla zorbaları yola getirir, fakir ve yardıma gerekli olanların yardımına koşar. Bütün düşmanları yok eder, halkına barış ve bolluğu getirir. Ona uzun yaşam, devamlı bir saltanat, uzun süren şan ve şeref verilmiştir. Bütün bu krallık vasıfları hatta daha da çoğu, Sumer şairleri tarafından, halkının kendisine ideal bir kurtarıcı olarak baktığı, ülkenin, sadık çobanı olan krallarına verilmiş olduğu konusu bundan sonraki bölümde sergilenecektir.

BÖLÜM 30-İDEAL KRAL

İLK MESİH (KURTARICI)

Ur kralı Ur-Nammu'dan (hatta belki daha önceden) başlayarak ta Babil kralı Hammurabi'ye ve ondan sonra gelenlere kadarki zaman içinde Sumer şairleri, kralları olağanüstü benzetişler ve abartmalarla yücelten kral ilâhileri yazmışlardır. Fakat bu ilâhilerde kralın hakiki karakteri, zamanındaki tarihi olaylar hakkında çok az bilgi vardır ve kralı halkın görmesi gerektiği düzeyde Sumer'in bir tür kurtarıcısı, ideal bir idareci olarak onu tarif etmişlerdir. Bu bölümde konu ile ilgili önemli bilgileri topladım. Bunlar kralın gücünü, görevini, eylem ve başarılarını şu veya bu şekilde anlamağa yarayacaktır.

İdeal krallık daha ana karnında başlıyor. Kral ilâhilerini yazan şairler, onun insan ve tanrı karışımı bir varlık olarak doğduğunu düşünüyorlar ve tanrısallığı kalblerine daha yakın geliyor. Hatta kralın hakiki ana babasının ismini pek anmıyorlar, ona karşılık tanrısal ailesini belirtmeği pek ihmal etmemişler. Üçüncü Ur sülâlesi krallarının babaları Lugalbanda (tanrılaştırılmış kahraman) ve onun karısı tanriçe Ninsun. Daha sonraki kralların babası yüce tanrı Enlil, annesi onun karısı Ninlil'dir. Ona karşılık Hammurabi babasının Marduk olduğu ile öğünür.

Kral ilâhilerinin bir başka yönü de hayvan krallığından alınmış sembolik benzetişlerin kullanılışı, bitki dünyasından pek yok. Kralın doğumu ile yakıştırmalar "bir boğanın hakiki doğurttuğu, vücudu, başı benekli", "bir beyaz ineğin ağılda büyümüş, kalın boyunlu bir buzağısı", "yaban ineğinden doğmuş, kaymak ve sütle beslenmiş bir buzağı", "bolluk ağılında doğan bir buzağı", "bolluk ağılında doğan, bol sütle beslenen", "ejderhadan doğan vahşi bakışlı arslan", "bol sütle beslenen kızgın bir panter (?), büyük arslandan doğan kalın boynuzlu bir boğa", "arslandan doğan güçlü bir savaşçı" gibi.

Kral ana karnında kutsanmış olarak dünyaya geliyor. Bu şekilde yüceltmeler kelime kelime şöyle: "Annem (tanriçe) Ninsun'un karnında takdis edildim", "ben ana karnından savaşçıyım, doğumdan güçlü bir adamım", "dölyatağında kutsanmış asil bir oğulum", "ben dölyatağın-

da verimli bir tohumla donatılmış bir kralım'', ''verimli dölyatağında krallığa uyan (?) bir prensim''. Kralın taç giydiği veya onu izleyen günlerde, veya bir düşmana karşı çıkmak üzere iken şair, kralı çoğunlukla tanrı Enlil'den çeşitli tanrısal hediyelerle donatıyor. Buna örnek olarak Şulgi ilâhisi gösterilebilir. ''Krallığa yüceltildiği gün'' kral Ur'un koruyucu tanrısı olan Nanna'nın önüne gelerek *me*'leri sevinçle yenilemeyeceğine söz veriyor. Bunun üzerine tanrı Nippur'a geliyor, tanrılar tarafından selâmlandığı Ekur'a giriyor ve Enlil'e şöyle söylüyor:

> ''Enlil baba, emirleri geri döndürülemeyen bey,
> *me*'leri meydana getiren tanrıların babası,
> Sen yüzünü benim şehirime döndürdün, Ur şehirinin kaderini verdin.
> Kutsal kalbinle henüz kral yaptığın,
> Kralı, Çoban Şulgi'yi, iyilik dolu sadık çobanı kutsa,
> Yabancı ülkeleri benim için fethettir.''

Şiir devam ediyor. Enlil Nanna'nın ricasını kabul ediyor ve tanrı Enlil'in kutsaması ile Ur'a dönüyor ve Şulgi'ye şöyle söylüyor:

> ''Enlil sana memleketin bütün gücünü verdi,
> Ninsun'un oğlu, çoban Şulgi, asân uzaklara ulaşsın.''

Bu ilâhinin yazarına göre Nanna, Şulgi için tanrının vereceği hediyeleri almak üzere yalnız olarak Ekur'a gidiyor, kral ise yerinde oturuyor. Fakat bazı ilâhilerde aracı tanrı, Enlil'in ağzından tanrısal hediyeleri bizzat alsın, diye kralı da birlikte götürüyor. İşme-Dagan ile ilgili bir ilâhide, kral tanriçe Bau tarafından Ekur'a tanrısal hediye alması için götürülüyor. Enlil de ona ideal bir kral için gerekli olanları veriyor: Bütün *me*'leri toplayan bir taht, uzun süre devam edecek bir taç, bütün halkı kontrol edecek asâ, taşkın nehirler, verimli döl yatakları ve toprak, şan ve şerefli bir ad, uzak yakın ülkelerden haraç, Nippur'un Ekur'una devamlı gönderilen hediyeler bunlar.

Tanriçe İnanna ve onun kral kocası Ur-Ninurta ile ilgili diğer ilâhide şair, kralın aldığı tanrısal hediyeleri daha somut ve ideal olarak göstermiştir. Bu kompozisyonda güçlü tanriçe İnanna, kendi gücüne rağmen yine de Nippur'daki Ekur'da oturan tanrı An ve Enlil'in, kralı takdis etmeleri gerekli diye düşünüyor. Bunun için tanriçe, kralın elinden

tutarak onu Ekur'a getiriyor ve bu iki tanrının ona hediyelerini rica ediyor. Başta krala doğrudan doğruya yapılan kutsamalardan sonra Enlil hediyelerini getiriyor. Nippur'daki tanrı meclisi bunlara "amin" dedikten sonra İnanna bütün yüce *me*'leri Ur-Ninurta'ya çeviriyor, ve ikisi Ekur'u bırakarak kendi yerlerine dönüyorlar. Orada İnanna kralı, Enlil'in takdis ettiği kral, olarak öğüyor.

Mamafi kralın her zaman bir aracı tanrıya gereği olmuyor. Çeşitli tanrıların kutsamasını kazanması için kendisi yalnız olarak gidebiliyor. Bir ilâhiye göre Şulgi bir gemi ile Uruk'a gidiyor. Orada "Kutsal evlenme" töreninden sonra, İnanna onu kutsuyor ve her yönden krallığa uyan biri olarak yüceltiyor. Kral ondan sonra iki ayrı şehire gidiyor, ve oranın koruyucu tanrıları tarafından takdis edilip yüceltiliyor. Nihayet kendi şehiri Ur'a gelerek Nanna'ya kurbanlar yapıyor ve yine öğülüp, kutsanıyor.

Kralın doğuşu ile taç giyişi arasındaki çocukluk ve gençlik günlerindeki öğrenim ve eğitimi hakkında yalnız bir ilâhide küçük bir bölüm bulundu şimdiye kadar. Bu ilâhide kral Şulgi kendi eğitimi hakkında şöyle söylüyor:

> Gençliğimde *Edubba* (okul) vardı,
> Orada Sumer ve Akad tabletlerinden yazı sanatını öğrendim,
> Hiç bir genç benim gibi kile yazamazdı,
> Yazı sanatının öğrenildiği yerlerde öğretildim,
> Çıkartmayı, toplamayı, aritmetiği, hesaplamayı tam sonuna kadar bitirdim.
> Nidaba, güzel *Nanibgal*, tarafından
> Bana bilgelik ve anlayışlılık verildi,
> Ben kimsenin yetişemeyeceği mahir bir yazıcıyım.

Eğer bu ilâhiye güvenecek olursak, bu kral ülkesinin iyi eğitim ve öğrenim görmüş bir kimsesi idi. Çok küçük bir prensin yaşamı ve anne sevgisi hakkında ilâhi değil, bir ninniden birşeyler öğrenebiliyoruz. Bu ninni Şulgi'nin karısı tarafından hasta ve huzursuz olan çocuğu için söylenmiş (Bölüm 35 bak). Bu şiirde biz annenin çocuğunu müşfik ve güven verici bir şarkı ile salladığını okuyoruz, ona küçük tatlı peynirleri, iyi sulanmış marulları vereceğini, aynı şekilde seven bir kadını, neşeli bir dadısı, bol yemekleri, koruyucu melekleri olacağını ve tahta çıktığında mutlu bir saltanat süreceğini, söylüyor.

Fakat ne eğitim görürlerse görsünler Sumer kralları tam ideal insanlardır: Onlar fizik bakımından güçlü ayrıcalı görünürler, entellektüeldirler, merhametli, şereflerine düşkün örnek kimselerdir. Ur-Nammu parıldayan haleli, iyilikle donatılmış "yakışıklı Bey" olarak tasvir edilir. Şulgi'nin yakışıklı ağzı ve sevimli bir yüzü vardır. Onun kutsal göğsünü kaplayan "lâpis lâzuli" sakalı şaşırtıcı bir görünümdedir. Onun görünüşü kürsüsüne ve tahtına yakıştığı, tacından ayağındaki sandala kadar giydiği değerli krallık giysilerine uyduğu belirtilmektedir. Lipit-İştar'ın bir "lâpis lâzuli" sakalı, tatlı bir yüzü, kalbi açan güzel bir ağzı, biçimli bir figürü, konuşmanın süsü olan dudakları, güzel tırnakları vardır. O tam zevkle bakılacak bir erkektir. Ur-Ninurta yakışıklı, güzel kol ve bacakları olan tam bir erkek, iyilikle dolu beyliğin bir süsüdür. Rim-Sin'in iyilik dolu bir alnı, prens gibi (?) kolu bacağı, uzun bir boyu vardır.

Kralın dış görünüşünden çok cesareti kahramanlığı etkileyicidir. Şulgi dölyatağından bir savaşcı, doğduğu günden güçlü bir erkektir. Tanrısı Nanna ona "savaşcılığı" ve gücü vermiştir; Enlil ona "kuvvetli kol" vermiştir. O ordunun önünde her zaman güçlü bir kraldır; o arslandan doğan güçlü bir savaşcıdır, o büyük cesareti olan bir kraldır. O "savaşcılığı"nı daima pekiştirir ve gücü ve dayanıklılığı şarkılarda öğülmektedir.

Kralın görünüşüne ve gücüne verilen önem ilâhilerde zengin benzetiş ve sembollerle gösterilmiştir. Şulgi ağzı açılmış bir arslan, güçlü bacakları ile bir boğa, arslan güçlü bir ejderha, su kenarında yetişmiş sağlam bir meşe ağacı, yemişlerle kaplı zevkle bakılan bir *mes-* ağacı olarak şekillendirilmiştir. İşme-Dagan, kökü kalın, dalları geniş *mes-* ağacı gibi uzun, erişilemeyen yüksek bir dağ, ülkenin üzerinde ışıldayan bir kehribar (?), sedir ormanına dikilmiş sedir fidanı, şimşir ağacı gibi değerlidir. Lipit-İştar başını sedir fidanı gibi dik tutar, rakibi olmayan ava hazır bir arslan gibidir, orduları korkutan ağzı açılmış bir ejderhadır, hiç bir şeyin saldıramayacağı bir vahşi boğadır o.

Kralın vücutca güçlü ve kahramanca cesurluğu, Sumer ve Akad'a yapılan devamlı yıkıcı savaşlardaki zaferi için çok önemli idi. Kral ilâhileri içine serpiştirilmiş, bir çok dualarda savaşta zafer kazanılmasına aittir, ve şair savaş ile ilgili olan yerlerde abartmalı benzetişler yapıyor. Şulgi ayağa kalkan düşmanlara karşı gürleyen bir sel, silâhları keskin hayvan

dişi gibi bilenmiştir, onun azgın silâhı ısırmağa hazır bir yılan gibi zehir saçar, o savaşta rakip tanımayan bir savaşcıdır, düşmana saldıran bir ejderhadır, o bir arslan hızı ile düşmanı yener. İşme-Dagan "savaşçıların savaşcısı" silâhların öfkesidir. Lipit-İştar savaşta bir saldıran dalgadır, bir şimşek gibi çakar. Ur-ninurta düşman üzerine bir fırtına gibi saldırır, onun halesi başkaldıran ülkeleri bir koyu bulut gibi kaplar.

Kralın savaştaki korkusuzluğu, avdaki becerikliliği idi. Şulgi bir ağ veya tuzak olmadan kırlarda arslan ve yılanı insanla karşı karşıya imiş gibi avlar, diye öğülmüş, o hayvanın ağzı açılıncaya kadar bekler ve mızrağını içine fırlatır. Koşan bir gazeli tutacak kadar ayağına hızlıdır.

Kral fizik gücü, kahramanca cesareti kadar bilgilidir ve derin bir anlayışla bezenmiştir. Bütün kral ilâhilerinde krala bilgelik tanrısı Enki tarafından bilgelik, yazı tanrıçesi Nidaba tarafından öğrenim verilmiştir. Kral çok zeki ve açık gözlü idi. Meclis toplantısında öneriler yapar ve güzel konuşurdu. O bilgili sözleri arar ve bulurdu. O "hafızadaki söz" ün yanlış veya doğru olduğunu hemen ayırt ederdi, o "kızgın kalbi" serinletir ve "yakıcı söze son verir"di, Onun müzik ve şarkıya büyük bir sevgisi vardı, her ikisini de gayet iyi biliyor, ustalıkla yapabiliyordu. En azından bu Şulgi için doğru idi. Şulgi'ye ait en az iki ilâhide oldukça büyük bir bölümde onu hem çalıp, hem söyleyebildiği belirtilmiş. Bu ilâhilerin birinde kralın "şair gücünde" olduğu, şarkılar ve ilâhiler yazabildiği anlatılmıştır.

Kralın mânevi yönden başarıları iki önemli alandan oluyor, dinsel ve sosyal davranış; dinsel alanda o, en büyük ilgisi ilâhi tarzındaki şiirler olan kültüre kendini adamış bir hükümdardı. Kral tanrıya nasıl hizmet edileceğini biliyordu ve mabeddeki ayin ve törenleri, günlük, aylık kutsal günlerde ve kralın tanriçe İnanna ile kutsal evlenme yaptığı yeni yıl başında sunulan kurbanları izliyordu. Şulgi falları yorumlamayı biliyor, temizlik törenlerinde bulunuyordu. Şulgi, fallara göre yüksek rahip kurumlarına atamalar yapıyor ve savaşa çıkmadan önce beyaz koyunun bağırsaklarına bakarak tanrının değerli sözünü okuyabiliyordu. Bütün ilâhilerin yaptığı etkiye göre, Sumer ve Akad'ın tüm önemli dini merkezlerindeki kültler ile kral ilgileniyordu. Fakat Nippur'daki Ekur onlar için en önemli olanı idi. Her kralın Enlil için getirdiği hediyeler kurbanlar liste halinde yazılmıştır. Sosyal davranışa gelince: Her kral insancıl, merhametlidir, adalete, eşitliğe, kanuna sadıktır, ahlâklı iyi aileler ister.

Sumer ve Akad da dahil, doğu krallarını modern tarihciler genellikle zalim, acımasız, huzursuz olarak tanımlar ve örnek gösterirler. Bu aslında Sumer şairlerinin krallarını nasıl gördüğüne hiç uymaz. Onların görüşüne göre bütün krallar faaliyet halindedir. Savaşı idare ederler, mabetler yaparlar, kültü yürütürler, kanallar kazdırır ve onartırlar, anayollar yaptırır ve onartırlar. Kanun koyar ve işletirler. Hepsinin en birinci amacı halkını mutlu, zengin ve güvenli kılmaktır. İlâhilerde hep devamlı olarak yazılan konu, kral tahılı yığan bir çiftçi, ağılları ve ahırları dolduran bir çobandır. O ülkenin yüksek koruyucu duvarıdır, halk ona babaları olarak bakarlar ve onun tatlı gölgesinde güvenle yaşarlar, şair bütün bunları daima tekrarladığı şu cümlede toplamıştır. "O halkın etini tatlı yapar", kuşkusuz onun tek motifi bu değildi, kralın böyle akıllı, dindar, iyilik sever işlerinin önemli bir kaynağı da şan ve şeref hırsı ve isteği idi. Şair, bütün ilâhi boyunca kralı öğer, yüceltir, başarılarını kutlar, fakat yaptığı güçlü işlerini, rakipsiz başarılarının sonucunu söylemek zahmetinde bulunmuyor. Onun "tatlı" "asil" adı, bütün ülkede uzak günlere kadar, özellikle *edubba* nın "yazarları" olan şairler, edebiyatçılar tarafından, kendileri gibi saygı görecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi hızlılık, ideal bir kralın özel bir niteliği idi. Bir ilâhide kral uzun koşma şampiyonu olarak yüceltiyor. Bu kompozisyonda kral yolları sevdiği ve gezmeğe ilgili olduğu ile övünür, yazılı tarihte ilk "motel"i yapan odur. Bundan sonraki bölümde bu konu ayrıntılı olarak bulunacaktır.

BÖLÜM 31-UR'UN ŞULGİ'Sİ

İLK UZUN KOŞMA ŞAMPİYONU

Sumer ve Akad'ın namlı krallarından biri, üçüncü Ur sülâlesinin kurucusu Ur-Nammu'nun oğlu, hemen hemen yarım yüzyıl hüküm süren Şulgi'dir. Hakikaten Şulgi için eski dünyanın en sivrilmiş ve etkili olmuş bir hükümdarı demek çok değildir. O, şahane bir askeri önder, iyi bir idareci, anıtsal mabetleri inşa ettiren enerjik bir yapıcı ve kültür (Maecenas'ıdır) öncüsüdür. Sumer'in politik gücünü ve etkisini doğuda Zagros dağlarından batıda Akdeniz'e kadar uzattı. O mabedde ve sarayda hesap tutma ve hesaplama sistemini kurdu, takvimi yeniden düzenledi, ülkede ağırlık ve uzunluk ölçülerini ayni yaptı. Sumer'in çok göze çarpan Ur'daki basamaklı kulesi *ziggurat*'ını kurdu ve destekledi. Sumer şairleri ve yazarlarının onu yücelten ve öğen ilâhiler yazmaları şaşılacak bir şey değildir. Bunlar içinde, en çok dikkati çekenlerden birisi 101 satırlık bir ilâhidir. Kralın ağzından yazılmış bu ilâhide kendisini, hızını kült için kullanan bir koşu şampiyonu olarak anlatır. O yolları ve anayolları düzelttirerek yolculuğun zevkli ve güvenli olmasını sağlamış, yollarda yolcuların dinleneceği ve serinleyeceği bahçeli, sayvanlı evler yaptırmıştır.

Bu oldukça değişik kompozisyon kısmen hikâye şeklindedir. Tıpkı diğer kral ilâhilerinde olduğu gibi Şulgi'ye verilen hediye ve üstün yetenekler sayılmakla başlıyor kompozisyon, fakat sürpriz olarak yol sevgisi ve hızlılığa olan düşkünlüğü geliyor arkadan.

Ben kral (ana) karnından savaşçıyım,
Ben, Şulgi doğduğum (günden) beri güçlü adamım,
Ejderhadan doğan vahşi bakışlı bir arslanım ben.
Dört bucağın (evrenin) kralıyım ben,
Karabaşlıların sürücüsü, çobanıyım ben,
Bütün ülkenin tanrısı, güvencesiyim ben,
Ninsun'un doğurduğu oğul benim,
Kutsal An'ın kalbinin çağırdığı benim,
Enlil tarafından kutsanan benim,

Ninlil'in sevdiği Şulgi benim,
Nintu'nun hakiki beslediği benim,
Enki'nin bilgelikle donattığı benim,
Nanna'nın güçlü kralı benim,
Utu'nun açık ağızlı arslanı benim,
İnanna'nın seksi için seçilen Şulgi benim,
Bütün yollara uyan prens gibi eşek benim,
Anayolda kuyruğunu sallayan at benim,
Sumuga'nın koşmağa hazır asil eşeği benim.
Kahramanlığım, gücüm gibi,
Bilgelikle donatılmışım,
Onun (bilgeliğin) doğru sözü ile yaşarım,
Adaleti severim,
Kötülüğü sevmem,
Fena sözden nefret ederim,
Ben Şulgi, güçlü kral, yüceyim ben.

Şulgi yolculuğa verdiği önemi, bunun için ülkenin yollarını ana yollarını daima düzenli tutturduğunu, onların kenarlarında yolcular için dinlenme evleri yaptırdığını şöyle anlatmaktadır:

Ben arslanlığı ile sevinen güçlü bir adam olduğum için.
Ülkenin patikalarını büyüttüm, anayollarını düzelttim,
Yolculuğu güvenli kıldım, oraya "büyük ev" yaptım,
Onların etrafına bahçeler yetiştirttim, dinlenme yerleri kurdum.
Cana yakın halkı yerleştirdim oraya,
Yukarıdan, aşağıdan gelenler,
Günün serinliğinde kendilerine gelebilirler,
Geceleri anayolda seyahat eden yolcular,
Bayındır bir şehirdeki gibi sığınacak yer bulurlar orada.

Ondan sonra, kendisinin şampiyon koşucu olarak kanıtlayıp nam kazanmak için 15 "çift saatlik" uzaklıkta (aşağı yukarı 100 mil) olan Nippur ile Ur arasını bir "çift saatlik" miş gibi gittiğini açıklıyor:

Adım uzak günlere ulaşsın, ağızdan (insanın) düşmesin,
Ülkenin her tarafında öğüleyim,
Bütün ülkelerde methedileyim diye,
Ben, koşucu gücümü topladım, Nippur'dan Ur'a yöneldim,

Arayı bir "çift saat" miş gibi aşmağa karar verdim.
Gücü bitmemiş bir arslan gibi şahlandım.
Bir kuşak (?) koydum belime,
Kollarımı, yılandan kaçan bir kumru gibi açtım,
Gözlerini dağa kaldırmış *Anzu*-kuşu gibi dizelerimi açtım.

Sevinç alkışları içinde Ur'a ulaşınca, Sin'in ünlü mabedi Ekişnugal'e müziklerin eşliğinde kurbanlar getiriyor.

Ülkede yerleştirdiğim kentde (oturanlar) etrafıma toplandılar,
Benim karabaşlı halkım bir yığın dişi koyun gibi şaştılar bana.
Utu, insanların yurduna geniş ışığını gölgelendirdiği zaman,
Ekişnugal'e girdim,
Sin'in evini, büyük ağılını, bollukla doldurdum,
Öküzleri boğazladım orada, koyunları çoğalttım,
Davullar, dümbelekler yankıdı,
Tatlı, *tigi* - müziği çalındı orada.

Sarayında dinlenip, yıkanıp, akşam yemeğini yedikten sonra şiddetli dolu yağmasına rağmen tekrar Nippur'a dönüyor ve böylece *eşeş*-bayrımını iki kentte birden aynı günde kutlayabiliyor:

Herşeyi çoğaltan ben Şulgi, ekmek kurbanını götürdüm oraya,
Bir arslan gibi oturduğum krallık yerinden, korku vererek,
Ninegal'in yüce sarayında,
Çömeldim, tatlı suda yıkandım.
Diz çöktüm, ekmek yedim,
Bir baykuş (ve) bir şahin gibi şahlandım,
Zaferle Nippur'a döndüm.

O günde, fırtına uludu, rüzgâr döndü,
Kuzey rüzgârı, güneş rüzgârı şiddetle gürledi,
Yedi rüzgâr boyunca gökte şimşekler çaktı.
İşkur göğün genişliğince gürledi,
Yukarıdaki yağmur aşağıdaki suyu kucakladı,
Onun (fırtınanın) küçük taşları, büyük taşları
Çarptılar benim arkama.

(Fakat) ben kral korkmadan, ürkmeden,
Bir arslan gibi fırladım,

Kırların eşeği gibi ileri atıldım,
Kalbim mutlu olarak hızlandım.
Yarış eden sıpa gibi yollandım,
Utu (gibi) vatana doğru dönerek,
15 "çift saatlik" yolculuğu atlattım.
Benim rakiplerim bana (şaşkınlıkla) baktılar.
Bir günde *eşeş*-bayramını Ur (ve Nippur'da) kutladım.

Nippur'da güneş tanrısı Utu ve tanrısal akrabası olan bereket tanriçesi İnanna ile bir ziyafet yapıyor.

Arkadaşım ve kardeşim Utu ile,
An tarafından kurulan sarayda bira içtim,
Saz şairlerim benim için *tigi*-ilâhlilerini söylediler,
Akrabam kız İnanna, kraliçe, göğün ve yerin bolluğu,
Onun (sarayın) ziyafetinde yanında oturarak,
Kendimi (şöyle) öğdüm:
"Nereye gözümü kaldırsam, oraya benimle geleceksin,
Kalbim nereye dönerse, orada iyi kabul göreceksin."

Nippur'da da tanrı An, onu krallık sembolleri ile donatıyor, öyle ki, onun kudreti ve şanı evrenin dört bucağında öğülüyor.

An kutsal tacı başıma koydu,
Ekur'da "lâpis lâzuli" asayı tutmak üzre verdi,
Beyaz kürsüdeki her zaman kurulan tahtımı gök yüksekliğine kaldırdı,
Orada krallığımı yüceltti.
(Öyleki) bütün yabancı ülkeleri eğdirdim kendime, ülkeyi (Sumer'i) güvenli kıldım,
Ve evrenin dört bucağındaki halk eğik başla adımı andı.
Kutsal şarkıyı çalıp
Beni öğerek:
"O asil krallık gücü olan, sevilen biridir,
Sin tarafından Ekişnıgal dışında kahramanlık, iyi yaşam ile tanıtılmıştır,
Nunamnir tarafından asil güçle donatılmıştır.
Şulgi, bütün yabancı düşmanları yok eden, ülkeyi (Sumer) güvenli kılan,

Evrenin *me* lerine göre hiç rakibi olmayan,
Şulgi, An'ın güvenilir oğlu (Nanna) tarafından sevilen!''
Ey Nidaba şükür sana!

İlâhi, ağıt, efsane, destan gibi Sumer edebiyatının en büyük kısmı şiir halinde yazılmıştır. Mamafi Sumer şairleri kafiye ve ölçü bilmemişler; onların başlıca üslupları tekrarlar, paralellikler, adlandırmalar, yakıştırmalar kullanmaları olmuştur. Bundan sonraki bölümde bunlar gösterilecek ve incelenecektir.

BÖLÜM 32-ŞİİR

İLK EDEBİ HAYALLER

30 yılı aşkın zamandan beri, çoğu Sumer edebi metinlerinin bulunup tamamlanmalarını, çevrilerini ve eleştirilerini kapsayan ve bu yüzyılın insanlık tarihine küçümsenmeyecek ilâvelerde bulunan birbiri ardınca yayınlar yapıyorum.

Bugün bütün dünya müzelerine 5000 den fazla Sumer edebiyatı yazılı tablet ve parça dağılmış bulunmaktadır. Bunlardan bir çoğu ya orijinal olarak veya kopya, fotoğraf ve kalıp halinde bilim dünyasının yararına sunulmuş ve kapsamları, bazı Çiviyazısı uzmanları tarafından itinalı bir şekilde rekonstre edilmiş veya edilmektedir. Bunun sonucu olarak 100 satırdan 1000 satıra kadar değişen uzunlukta 20 kadar mitoloji (hepsi 5000 satır kadar), 100 satırdan 500 satıra kadar uzanan yüzden fazla ilâhi (hepsi 10.000 satır kadar), 3000 satırı kapsayan ağıt ve ağıta benzeyen metinler, hepsi 4000 satırı bulan tartışmalar ve okul hikâyeleri, 3000 satıra varan bir düzine kadar atasözü ve deyimler kolleksiyonu. Bütün hepsinin satırlarını toplarsak 28.000 satır!

Bir hayli kompozisyon da henüz metinlerinde açıklar olduğundan, yukarıki listeye konulamamıştır. Bir hayli tablet ve parçanın da ne oldukları, nereye ait olabileceği henüz saptanmamış durumda. Bunlar için de bir kaç bin satır daha üstüne koyabiliriz. Bunlardan başka eski öğretim üyeleri tarafından yapılan eski edebi metinlere ait bir kaç kataloğa sahibiz. Bunlarda adı yazılan kompozisyonlardan bazıları bugüne kadar bulunamadı, fakat kuşkusuz ilerideki kazılardan çıkabilirler. Bunları da eklersek edebi eserlerin satır sayısı kırk, elli bini bulur. Bundan. Sumer güzel yazılarının miktarı bakımından eski edebi eserler olan İlyada ve Odise, Rigveda'dan ve onlardan daha edebi bir kitap olan Tevrat'dan da çok olduğunu söyleyebiliriz.

Ben de dahil, bir çok bilginler Sumer edebi yapıtlarının Yunan ve İbrani klasiklerinden, zekâ, his, derinlik ve sanat bakımından daha aşağı düzeyde olduğu kanaatindeyiz. Mamafi edebi eserlerin takdiri ve değerlendirilmesi zevke bağlıdır. Hissettiğime göre zamanla Sumer güzel ya-

zıları daha iyi anlaşılıp modern okuyucuların akıllarını ve kalplerini örten yabancılık azalınca Yunan ve İbrani edebiyatından aşağı kalmadığı görülecektir. Şunu belirtmek yerinde olur ki, eğer Sumer şair ve yazarları bu yolu açıp hazırlamayarak, öncülük edip geliştirmemiş olsalardı gerek Yunan, gerek İbrani edebiyatı o duruma gelemeyecekti. Sumer edebi yapıtlarının büyük bir kısmı şiir tarzında yazılmıştır. Onlar tekrarlar ve paralelliklerin ve konuşmalardaki mecaz ve teşbihlerin kullanılmalarındaki beceri ile karakterize edilirler. Bu bölümde mitoloji, destan, ilâhi, ağıt ve "bilgelik" gibi Sumer edebiyatının her türünden, kullanılabilir benzetişleri (teşbih) toplayıp yorumlamak üzre öncü bir girişimde bulunulacaktır. Bu teşbihlere doğa, bitkiler, hayvanlar, insanlar ve insanların el becerileri ilham vermiştir. Bu bölümde yazılanların büyük bir kısmı Pennylvania Üniversitesinden gene meslekdaşım Barry Eicher'in çalışmalarıdır. O ileride Sumer'lerin hayalleri hakkında daha etraflı ve daha derin bir çalışma yapmağı plânlamaktadır. Kendisine bu bölümü hazırlamaktaki yardımları için burada candan teşekkürlerimi sunarım.

Sumer ilhamına giren kozmik âlem yer, gök ve deniz ve gökteki ay, güneş ve yıldızlardır. Gök yüksek olduğu için Sumer şairlerini çekmiş. Sumer'in kutsal şehri Nippur "gök gibi yüce", Ziguratlar (kule mabetler) "gök gibi yüksek" diye devamlı tekrarlanır. İnanna'nın gücünü ve eylemlerini öven bir şarkıda onun yüksekliği "gök gibidir", göğün yüksekliği gökle yer arasındaki uzaklıktır, Sumer'in ünlü kralı Ur-Nammu yaşamı süresince kendisine sadık olarak hizmet eden fakat tam ona gerek duyduğu "iyi falı gök kadar uzaklaştığı" zaman yanında bulunmayan tanrının adaletsizliğine yeraltı dünyasından ağlayarak isyan ediyor. Göğün güzelliği şairleri etkilemiş. Ur - Nammu'nun oğlu kral Şulgi, düşmanı yenip zafer kazandıktan ve başkenti Ur'a döndükten sonra bir gemi yaptırarak onu "göğün yıldızları gibi" süslüyor. Bir şair tarafından Nippur, "içi dışı gök gibi güzel" diye anlatılıyor.

Göğün yüksekliği gibi yerin genişliği ile de karşılaştırılıyor. Tanriçe İnanna, yukarıda belirtildiği gibi, yalnız "gök kadar yüksek" değil, aynı şekilde "yer kadar geniş"tir, de. Yer sonsuza dek durucu olarak düşünülmüş. Sumer'in kutsal mabedi Ekur'daki törenler için "dünya gibi kalıcı" denmiştir. Diğer taraftan Sumer'ler denizden fazla ilham almamış görünüyor. Buraya alınmak için ancak bir örnek bulundu. "deniz gibi ürkütücü".

Yükseklik için ay ve dağlardan ilham alınmıştır. Dağlar, göğün tepesindeki Nanna (ay) kadar yüksek. Ay ışığının güzelliği de şairler için çekici gelmiştir: İnanna (yani venüs yıldızı) "ay ışığı gibi parlıyor", İnanna "doğan ayın ışığı gibi" güzellikle dolu. Güneşin ışığı daha çok etkili, kral Lipit-İştar için şöyle söyleniyor: "dünyayı aydınlatan güneş gibi muhteşem boynuzla" süslenmiş o. Sumer ilâhiyatçılarına göre güneş aynı zamanda adaletin tanrısıdır. Kral kendisini "güneş tanrısı Utu gibi tam karar" verdiği ile öğünüyor. Güneş ve ayın ışığının aksine şairler akşamın alaca karanlığını da gözlemişler. Ekişnugal'e düşen akşam karanlığını şöyle anlatmışlar:

> O (Ekişnugal) güneş ışığı gibi ülkeyi aydınlatan,
> (şimdi) alaca karanlığa dönüştü.

Güneş batarken olan alaca karanlığa dönüş zamanını şair şöyle tasvir etmiş, "kanlı yüzü ile evine doğru giderek". Yıldızlara gelince, onların yanıp sönmesinden çok devamlılıkları etkilemiş şairi. Bir duada Ur "Sona ermesin, bir yıldız gibi" deniyor.

Hava ile ilgili olaylar şöyle: Mezopotomya'da büyük fırtınalar oluyor. Bunları şair şöyle kullanmış, kızgın tanrılar "fırtına gibi", şiddetli fırtına şehirleri "tufan fırtınası gibi" yıkıyor. Hırslı İnanna savaşta "bütün saldırgan fırtınalar gibi" tekrar tekrar saldırıyor, Ur'un son kralı İbbi - Sin'in idaresi zamanında tanrılar Ur'un yıkılmasına karar verdikleri zaman ülkeye öyle bir tufan gönderdiler ki, o "yer yüzünde büyük fırtına gibi gürledi. Kim kaçabilir ondan!"

Fırtına ile selin ilgisi çok az "rüzgârın sel gibi önüne geçilemez", tanrılar Ur'u tahrip etmek için gönderdikleri kaba Elamlı'ları "bir sel gibi ezip geçtiler", eğer doğru yorumlayabiliyorsak İngilizcedeki "söz seli" tabirinin en eski şekline "Enmerkar ve Aratta Beyi" destanındaki şu satırda buluyoruz: "O (Enmerkar) oturduğu yerden kahramanına sel gibi konuştu."

Yağmur bolluk, çokluğu hatıra getiriyor. Kral, sert içki kurbanlarını "gökten fışkıran yağmur gibi" döktüğü ile öğünüyor, "düşmanın okları Ur halkı üzerine şiddetli yağmur gibi yağdı". Yağmurun yere düştükten sonra göğe tekrar dönmeyeceğini düşünen yazar "Ur'un üzerine saldıran fırtınya karşı yapılan duada "gökten çıkan yağmur gibi yerine dönmesin" demiştir "Ur'un Yıkılışı Ağıtı"nda. Suya gelince, ona

ait üzüntülü, fakat her zaman kullanılan bir deyim buluyoruz: "kanlar su gibi aktı" Şulgi öğülürken "halkın kanlarını su gibi akıttı", aynı şekilde az uygun fakat oldukça acı olan benzetiş "kıtlık şehri su gibi doldurdu, ondan nefes alınmıyor". Açık ve çok yaygın olan bir benzetme de şimşek çakmasıdır. Kral öğünürken oklar "önümde şimşek gibi çaktı" veya "savaşta şimşek gibi çakan birisiyim" diyor. Yolculuk eden kahraman Lugalbanda şehri Uruk'a bir an evvel gidebilmek için *İmdigud* - kuşuna şöyle yapması için rica ediyor: "bir alev gibi yükseleyim, bir şimşek gibi çakayım." Şehrinin sıkıntıda olduğuna üzülen ay tanrısı Nanna babası Enlil'e şöyle rica ediyor: "bir alev gibi titrettiğin üzgün kalbime dostca bak".

Doğada yüksek ve saf olan dağ Sumer ilhamında önemli rol oynar: şehirler "dağ gibi arı (kutsal, temiz)" yapılır, şehir duvarları dağ gibi göğe erişir. Fakat maden çıkarılan dağların oyuluşu yıkıntı ve harabeliği hatırlatıyor, azgın Naram-Sin demirciye istediği güçlü baltayı şöyle tarif ediyor: "Onu (Ekur'u) gümüş çıkarılan dağ gibi toza çevirsin, lâpis lâzuli çıkarılan dağ gibi parçalara ayırsın". Nehirler çok seyrek bir ilham kaynağı olmuş: Taranan metinlerde ancak zoraki ve renksiz benzetme bulunabilmiştir. Bir şehir kapısı ağzını "Dicle'nin suyunu denize boşaltır gibi" ve kaderi bozulmuş şehrin nehirlerinin susuzluğu "(Su tanrısı) Enki tarafından lânetlenmiş nehirler gibi" olarak benzetilmiştir.

Tarımcılığı ana kaynak olan bir ülkede beklenildiği gibi, bitkiler, Sumer ilhamında çok iyi olarak ele alınmışlardır. Şairler arasında en çok sedir ağacı yer alıyor. Şulgi kendisini "sedir ağacı gibi iyi gölge yapan (ülkesi için)" birisi olarak öğüyor. Lipit-İştar odunları, "güzel kokulu sedir ormanı gibi" yığmış. Hurma ağacı özellikle Dilmun hurması kıymetliliği ifade ediyor. Bir şaire göre Şulgi tanriçe Ningal tarafından "bir Dilmun hurması gibi" beslenmiş. Fakat hurma ağacının çeşitli dallarının koparılıp kullanılmasını, bir şair "mabet için seçilen öküzler ve koyunlar hurma ağacı gibi parçalandı" şeklinde benzetiyor. Şimşir ağacı şaire bolluğu ve yüksek kaliteyi ifade ediyor. Bey Enmerkar, Aratta sanatkârlarından Enki için şimşir ağacı gibi lüks bir mabet yapmalarını istiyor. Henüz ne olduğu anlaşılamayan *mes* - ağacının meyveleri göze çarpmış. "Sen (Şulgi) meyvelerle donanmış bereketli *mes* - ağacı gibi şaşırtıcı görünüştesin, veya Gipar (mebdin bir bölümü) "*mes* - ağacı gibi" meyve ile yığıldı. Şulgi için "su kenarına ekilmiş yetişkin bir *ildag* ağacı (belki kavak) gibi sağlam" denmiştir.

Mezopotamya'da bir çok yerde kullanılan kamış, şiirde hüznü, kederi hatırlatmış. Sıkıntıda olan Ur kenti "başını tek kalmış kamış gibi bükmüş." Dumuzi kızgın karısı İnanna tarafından ölüme mahkum edilince, rüyasında tek ve eğilen bir kamış görüyor, bu oğlunun ölüme gittiği için, annesinin üzüntüden "başı sarkmış" olarak yorumlanmış. Bundan başka kamış flüt, gömme ve diğer üzüntülü törenlerde çalınıyor. Bu yüzden Şulgi kendisinin müziğe olan sevgisini ve her tür müzik aletini çalabildiği ile öğünürken, yalnız insanın ruhuna ve kalbine hüzün veren inleyen kamış flütü çalmaktan hoşlanmadığını söylüyor.

Sumer şairlerinin ilhamlarına büyük kaynaklık eden hayvanlar dünyasıdır, yabani ve evcil hayvanlar, kuşlar ve balıklar. Arslan için "kral bir arslan gibi korku yaratıyor" veya "bir arslan gibi ileri fırladı". Mitoloji motiflerinde pek adet olmayan bir örnek: Bir gemiye hücum eden azgın su "bir kurt gibi", "bir arslan gibi" geminin bordasına çarpıyor. Bir haberci haberi yetiştirmek için "oğlağı kovalayan kurt" gibi acele ediyor.

Yabani öküz veya "dağ boğası" Sumer şairlerinin fazla gözdesi. Nippur'daki Ekur mabedinin *Kiur*'u parlayan boynuzlarıyla "bir yaban öküzü" gibi Sumer'in üstünde yükseliyor. İşme-Dagan "yaban öküzü gibi" kalın ensesi olduğu ile öğünüyor. Bir adam iyi durumunu "yaban öküzü gibi" koruyor ve Ur şehri iyi günlerinde "güvenle ilerleyen ve sağlamlığını koruyan bir yaban öküzü" idi, Şulgi "bir yaban öküzü gibi gösterişli boynuzlarla donatılmış, büyük bir yaban ineğinden doğmuş" olarak tarif ediliyor. Fakat yaban öküzünü bugünkü gibi, Sumer kovboylarının bir tür halat ile yakalamakta pek güçlük çekmediklerini şu benzetişten çıkarabiliriz: "O (Gilgamiş) onun (Huvavanın) burnuna, yakalanan bir yaban öküzü gibi ip geçirdi veya "*Uşumgal*-heykeli yakalanan yaban öküzü gibi iple yere çakıldı". Yaban öküzünün bir kaç avcı tarafından yakalandığını, tanrı Ninurta *şam*-taşına yaptığı bir bedduada "bir çok adam tarafından öldürülen büyük yaban öküzü gibi parçalan" denmesinden öğreniyoruz.

Yaban öküzün aksine, benzetişlerde yaban ineği çok az kullanılmış. Metinde bir örnek var. Kralına iyi haber götürecek haberci için "yaban ineği gibi kalçasını döndürdü" denmiş. Fil için ancak yararlanılabilen bir benzetme var, bu onun beceriksizliği ile ilgili. "Sen (bir adam) batan gemiye bir fil gibi tırmanıyorsun". Ceylanın hızlılığı yerine onun tu-

zağa düşürülmesi ele alınmış. "Bir ceylanın tuzakta yakalanması gibi onlar (Ur halkı) toz yuttular". "Ben (Şulgi) onlara (düşmana) korudaki ceylan gibi tuzak kurdum". Gazelden çok dağ keçisi hızlılığı hatırlatıyor. Şulgi, "sığınağına koşan bir dağ keçisi gibi..... Ekişnugal'e girdim" diyerek öğünüyor. Kirli su içen hayvanların acısı Ur-Nammu'nun ölümünün kraliçeye verdiği acıya benzetilmiş. Kır hayvanlarının fena bir kaynağa getirildiği gibi bir "ağır el" onun (kraliçenin) üzerine bastı". Yılan hakkındaki benzetmeler onların sürünmesi, kayganlığı ve hırsı ile ilgili.

Evcil hayvanlara gelince; boğa (veya öküz) yabanileri gibi şairlerin bir hayli gözdesi. Boğanın kükremesi kralın sesine, mabedin gürültüsüne, mabet fallarının söylenmesine benzetilmiş. Sumer lir çalgıcılarının boyunları boğa başı ile donatılması bu yüzden pek şaşılacak bir şey değil. Ayakta duran bir boğa şöyle benzetilmiş: "o (Gilgamiş) 'büyük yerde' bir boğa gibi duruyor", bir boğa gibi yaslandığım kahraman (Ninurta). Bizim kullandığımız "öküz kafalı" deyimi bir Sumer atasözünde şöyle: "sen bir boğa gibisin, kafanı nasıl döndüreceğini bilmezsin". Boğanın kızdığı zaman azgınlaşması "bir boğa gibi saldırma" olarak anlatılmış. Tanriçe Ningal'in atıldığı talihsiz kenti Ur'a dönüşünü şair şöyle benzetiyor. "ahırına gelen boğa gibi, ağlına gelen koyun gibi". Balık kendisi için yapılan eve, bir tür akvaryuma "bir boğanın ahırına, koyunun ağılına" girdiği gibi girmesi için zorlanıyor.

Öküze, sürdüğü harmanın tahılını yedirmemek, işe yaramaz bir adama benzetilmiş. "O aldatan bir adam harman yerinden kaçan bir öküz gibi". Önemli memurlara ait öküzler şu atasözüne göre sokaklarda başıboş dolaşabiliyorlarmış. "Sen yollarda *şabra*'nın (yüksek memur) öküzü gibi dolaşıyorsun". Bir ağıtta boğaya ait benzetme şöyle: Büyük tanrılar Ur şehri için acı bir karar veriyorlar: "Temiz toprak üzerine kurulmuş beyliğin ve krallığın kenti, burnundan yakalanıp boynuna kement atılan bir boğa gibi yere çakıldı". Yere düşen boğanın acıklı hali, Ningal'in şu sözlerinde belirtiliyor: "yere düşen bir boğa gibi senin duvarında (yıkılmış Ur şehirinin duvarı) ayağa kalkamıyorum".

Boğanın aksine inekten pek söz edilmiyor şiirlerde. Metinlerde ona ait ancak iki benzetme bulundu. Birisi acıma ile ilgili görünüyor.: Tanriçe Ningal şehri Ur'un eziyet çektiğini gördüğünde "buzağısı için atılan inek gibi kendini yere attı" diyor. Diğeri bir atasözünde, olmayanı arayan bir kimse için "Bir kısır inek gibi olmayan buzağısını arıyor" deniyor.

Koyun verimlilik ile ilgili, "koyun kadar çok" sözü sık sık tekrarlanıyor. Aynı zamanda dağınıklık için de kullanılıyor. Felâkette olan Aratta halkı "dağılmış koyun" ile karşılaştırılıyor. Koyunlar genellikle kuzularından ayrılırlar, bu tanriçe Ningal'in ağıtında "Ey benim kentim, sen kuzusundan ayrılmış bir masum koyun gibisin" şeklinde belirtilmiş. Koyunların "yerlerine" dönme isteği daha önce öküzle ilgili olarak belirtilmiştir. "Bir öküz gibi ahırına, koyun gibi ağılına" ve yeni yapılmış evine girmesi için zorlanan balığa "sen ağılına giden bir koyun gibi başını kaldır, çoban Dumuzi seninle eğlenecektir".

Eski çağın yük taşıyıcısı olan ağır yük yüklenmiş eşeğe benzetme şöyle: "Elamlılar, Subarlar (Sumerlerin düşman komşuları) (Akad'a) her tür malı heybeleri dolu bir eşek gibi taşıdılar". Eşeğin inadı biraz garip şekilde bir atasözünde kullanılmış. "Veba girmiş bir kente o, başkaldıran (?) bir eşek gibi götürülüyor". Eşeğin aptallığı, kültür bakımından hiç de az önemli görülmeyecek olan bir atasözünde "bir eşek gibi (henüz) üç yaşındaki birini karı olarak almayacağım" deniyor. Yaban eşeğini "kırların eşeği" ve iyi bakımlı "asîl" eşeği biliyorlardı. Bunlar şairlere, modern sürat delilerinin en eski benzeri habercilerin veya kral Şulgi gibi gezmeği seven kralların yolculuğundaki hızlılığı ilham etmiş.

Köpeğin karakteri ve yaşam tarzı, eğer iyi yorumlayabildi isek, psikolojik ve kültür bakımından az önemi olmayan bir ilham vermiş: Sessizce üzülen bir kadın için "bir kafese kapatılmış köpek gibi" deniyor. Kana susamış tanriçe İnanna cesetleri "bir köpek gibi" tıkınıyor. Hakkı için ayaklanan bir adam "bir köpekmiş gibi alçalmaktan nefret eden" biridir. Yaramaz çouklar da vardı. Onlar için "değnekle dövülen (Asil) bir köpek" gibidir deniyor. Bir adama, asil bir köpeğin oynadığı "kemik gibi" kendini oraya buraya savurtturmaması öneriliyor, ve "katibin dişi köpeği" gibi çok becerikli adamlar da varmış.

Kuşlar ve onlara ait benzetişler iki guruba ayrılabilir. Büyük kuşlar doğal olarak korkusuzca uçmağı ilham ediyor: İnsanlar bir ziyafete "kartallar gibi" atıldılar. Şulgi bir şahin gibi (uçmakta) olduğu ile öğünüyor. Dumuzi'nin vücudundan ruhu "bir şahin gibi başka bir kuşa uçuyor". Küçük kuşlara gelince: Sumerlerde onlar "tatlı ötüş"lerinden çok, korku ve matem ilhamını veriyor. Tanrıça Ningal yıkılan kenti Ur üzerinde "uçan bir kuş gibi" uçtu. İbbi-Sin Elam'lılar tarafından esir olarak götürülürken "o, yuvasına dönmeyecek". Baş rahibe Enheduanna, kaderi

hakkında şöyle yakınıyor: "Bir serçe gibi yerime gitmeğe zorlandım"; bir adam karısının ölümüne ağıt yaparken o şimdi "deliğinde bir kumru gibi" diyor, "korkan bir kumru gibi" çırpınıyor. Şulgi kollarını "yılandan korkan bir kumru gibi" salladığı ile öğünüyor.

Yarasa da aynı ilhamı veriyor: "Büyük tanrı Anunna'lar "İnanna'nın önünden "oyuklarına kaçan yarasalar gibi" idiler. Çok az görülen şefkat ilhamını, henüz ne olduğu kanıtlanamayan *gamgam* - kuşu veriyor: "onlar (hasta kahraman Lugalbanda'nın arkadaşları) onu yiyecek ve içecek ile yuvalarında oturan *gam-gam* yavruları gibi beslediler".

Böceklerden çekirge sık sık israf ve yıkıntı benzetmelerinde kullanılmış. Ur'da olanlar "büyük bir çekirge sürüsü" saldırısına uğramış gibi yok oldu. Şulgi düşmanını "her tarafı çekirge kaplamış gibi acı toz yemeğe" zorunlu bıraktığı ve düşmanı "çekirge gibi" sopalar, sapanlar atarak yendiği ile öğünüyor. Sinek, pis ve rahatsızlık verici olmasına rağmen bir metindeki teşbihde yararlı gibi gösterilmiş. Tanrı Enki tarafından yaratılmış olan iki cinsiyetsiz yaratık yeraltı dünyasına gönderiliyorlar. Görevleri oranın kraliçesi Ereşkigal'e yaltaklanarak ondan "yaşam suyunu" alacaklar. Onlar Ereşkigal'in sarayının kapısında "sinekler gibi uçtular". Karınca da serçe, kumru ve yarasa gibi insanın ve aynı şekilde tanrıların korkusuna ve bir sığınak aramalarına örnek verilmiş. Onlar "karıncalar gibi" oyuklarına gitmek için acele ediyorlardı, şeklinde canlandırılıyor.

Balık ölüm düşüncesini uyandırıyor: Ur'daki insanların yaşamı "elle yakalanan balıklar gibi" veya "su yokluğundan (?) kıvranan balıklar gibi", (Ur'un) küçük çocukları annelerinin kucağında "suda sürüklenen balıklar gibi" yatıyorlar. İlhamda, canlı olmayan, çoğunluğu insanlar tarafından yapılan nesneler, az ve düşük kalitede. Fakat bu yöndeki Sumer kültürü hakkında bir fikir verebilirler. "kent" oldukça ilgi çekici olarak insanın ilk yaptığı yol evi veya "motel" gibi düşünülmüş. "o (gece yolculuk eden) orada (dinlenme evinde, özellikle Şulgi'nin yaptırdığı) iyi yapılmış bir şehir gibi sığınak bulacaktır". İki yerde yıkılmış şehir ele alınıyor. Ur "kazma ile yerle bir edilmiş şehir gibi" bir yıkıntıdır. Naram-Sin Ekur'u "İşkur'un yıktığı şehir gibi" yerle bir etmeği plânlıyor. Yüksek duvarlar, geniş kapılar Sumer'e yaklaşanlar ve komşu ülkeler için "kilit"lemek deniyor. Kentlerin kapıları geceleri kapanıyor. Bununla ilgili benzetme: "(yıkıcı fırtına) ya karşı kapı "gece kapısı gibi"

kapansın. Ahırlar ağıllar ve bahçe kulübeleri rahat ve konforlu olmadıkları için yıkılmış kentle karşılaştırılmış. Bakır, şehir limanına "tahıl yığını gibi" kümelenmiş olarak tarif ediliyor. Erimiş bakır ve kalay yıkılan Ur'daki akan kanlara benzetilmiş. Taşlar "un gibi" eziliyor, "çuval gibi" kesiliyor, "saz gibi" toplanıyor. Süt bir kentin veya bir ülkenin boşalması fikrini vermiş. "Ningirsu Sumer'i süt gibi boşalttı". Katı yağ için cesetler "güneşte eriyen yağ gibi" eridiler. Bal tatlılığı ifade ediyor: Sözler "tatlı" ve sevgili bir "bal adam" dır.

30 şegel, bilinmeyen bir nedenden, kibirliliği ve küçümsemeyi hatırlatıyor. "Kibirli bir koşucu gibi gerinerek *giguna*'ya (Ekur'un) 30 şegel gibi girdi". Gilgamiş 50 mina ağırlığındaki silâhını 30 şegel imiş gibi kaldırdı deniyor. Bugünün arkeologlarını sevindiren kırık çanak çömlekler parçalanmayı, vazgeçmeyi hatırlatıyor. Kurumuş bir fırın, kurumuş kır ve yaylalara benziyor. Elbise ve keten şöyle kullanılıyor: "Senin (Ninurta'nın) korku saçan *melam*'ı Enlil'in kutsal yerini bir elbise gibi sardı", "o (fırtına) Ur'u bir elbise gibi sardı ve bir keten gibi onu içine aldı", "o (Gilgamiş) kendisini "bir elbise gibi kahramanlık sözü ile" geydirdi ve "onunla kendini keten gibi sardırttı". Sarmak için kullanılan parça, ölüm cini Namtar'ı hatırlatıyor: "Namtar ısıran bir köpektir, o bir parça gibi dolanır". Fırtınaya tutulmuş bir gemi üzüntüde olan Ur-Nammu'nun karısına benzetilmiş., "O (kadın) fırtınaya yakalanmış bir gemi gibi demir atacak yeri yok". Bir şey üstünde sebat etmeyen insan "bir gemi gibi aşağı yukarı çalkanıyor". Gemi ile ilgili, Sumer edebiyatında şimdiye kadar bilinen zarif sözlerle doldurulmuş en uzun benzetme, kendi şehri Kullab'a dönmeği çok isteyen kahraman Lugalbanda'ya *İmdigud* kuşunun söylediği sözlerde bulunmaktadır:

> Gel benim Lugalbandam,
> Madenle (doldurulmuş) bir gemi gibi,
> *Balbale* - elması ile (doldurulmuş) bir gemi gibi.
> İyi gölgelendirilmiş (?) salatalık (doldurulmuş) bir gemi gibi,
> Doğru git Kullab'ın tuğla yapılarına.

Tanrılar ve onlara yakıştırılan benzetmeler çok az. Güneş tanrısı Utu, ay tanrısı Nanna ve alacakaranlık tanrısı Usan'a ait olanlar yukarıda kozmik benzetmeler konusu içinde verildi. Gürleyen fırtına tanrısı İşkur'a ait iki benzetme bulundu. Eğer İnanna gürlerse "İşkur gibi" bütün bit-

kilerin sonu gelir. Çeşitli müzik aletleri "İşkur gibi" çalındığı söyleniyor. Savaşçı tanrı Ninurta ile ilgili bir benzetme var: Kahramanlar savaşta "Enlil'in oğlu Ninurta gibi" miğfer ve "arslan" elbisesi giyiyormuş.

Mitolojik yaratıklar ve canavarlardan *muşhuş* (kızgın ejderha) var benzetmelerde. Şulgi okunu "parçalamağa hazır *muşhuş*" gibi atıyor, İmdigud kuşu: Şulgi "dağlık bölgelere yüzünü yöneltmiş bir *İmdigud* - kuşu gibi" hızla koşuyor; *Gudanna* (gökboğası): Kiş (in halkı) *gudanna* gibi, öldürüldü. *Gudmah* (dev boğa): "Uruk'un evi *Gudmah* gibi toza çevrildi", zehir saçan *Uşumgal* (ejder): İnanna ülkeyi (düşmanca) "*Uşumgal* gibi" zehirle doldurdu. Silâhlar "ısırmağa hazırlanan *Uşumgal* gibi" düşmana zehir saçtılar; Enmerkar'ın habercisi "kırlarda av arayan *Uşumgal* gibi" yolculuğa atıldı.

Son olarak Sumer karakteri ve kültürüne bazı bakımlardan ışık verecek olan insan ile ilgili verdiği ilhama geliyoruz. Başta koruyucu olarak baba, anne: İşme - Dagan kendisini "iyi bir baba, gözleyici bir anne" ve "çocuk yapan bir baba gibi" gözünü bütün ülkenin üstünde tutan biri olarak görüyor. Ağlayan bir çocuk acıklı bir durumu hatırlatıyor. Sumer Eyüb'ü acı ile "üzüntüler beni bir ağlayan çocuk gibi sardı", diyor. Ayrı kalan Ur, tanriçesi Ningal'i "bozuk sokaklarda dolaşan bir çocuk gibi" arıyor. "Mırıldayan balık, ağlayan çocuk gibi" şeklinde benzetişler bir hayli garip.

Çok iyi bir çiftçi, mutlu adam için yerinde bir benzetme: Enkidu'nun Gilgamiş'e yeralatındaki "yaşam" hakkında verdiği bilgiye göre dünyada dört oğlu olan adam orada "dört eşekli boyunduruğu olan adam kadar mutlu" imiş. Yine ondan öğrenildiğine göre beş oğlu olan adam (Ereşkigal'in) sarayına "kolları açık güzel bir katip gibi" doğrudan girebilir. Çoban şöyle benzetmelerde geçiyor: "onu (Aratta beyini) onların çobanı gibi arkalarından takip ettir" ve "o (kral) güvenilir bir çoban gibi ağılı çoğaltsın". Zengin ve fakir hakkındaki benzetmeler bir atasözünde bey ile köleyi karşılaştırmakla belirtiliyor. "Bey gibi yapı, köle gibi yaşa, köle gibi yap, bey gibi yaşa".

Fakirlikle ilgili bir benzetiş: "Senin yıkılmış olan evin sana (ona tanriçe Ningal'e) ellerini, her şeyini yitirmiş bir adam gibi uzatıyor", ve hanımın ölümü için ağıt yapan biri tanriçe Ninşubur'a "bir yoksul gibi bana tek elbise giydir" diyor.

Sumer'de de ayyaşlar, oburlar, haydutlar ve bozuk ağızlı fahişeler vardır. Bunlar için şöyle benzetmeler görülüyor.: "senin *lahama* - heykelin *dubla*'da (mabet terasında) şarapla sarhoş olmuş döğüşen koca bir adam gibi bitkin yatıyor". "Senin ülken çok tıkınan obur bir adam gibi. ağzını tutuyor", "o (Naram - Sin), kenti yağma eden bir haydut gibi eve (Ekur'a) geniş bir merdiven dayadı", "onun (kuşun) ağzı bir fahişe gibi küfür savuruyor".

Sumer'lerin şan ve şerefe, takdir ve alkışa düşkün oldukları destanlarından, övgü dolu kral ilâhilerinden iyi biliniyor. Gilgamiş, annesi Ninsun'un "kucağında şaşkınlık yaratarak oturan biri olmağı" istiyor. "Onun duvarları (yıkılan Ekişnugal'in duvarları) kahraman kahramanı yenmiş gibi yere çalındılar". Tanriçe İnanna savaşta "silâhına koşan bir kahraman gibi" ileri atılıyor. Tanrıların mukayese edildiği yalnız kahramanlar değil. Tanriçe İnanna'nın Akad'ı zenginleştirmek hırsı ve gayreti şöyle benzetilmiş: "Evi (ni) yeni yapan bir delikanlı gibi, kendi özel odasını düzenleyen bir genç kız gibi ..... İnanna kendisini uyutmadı". Güneş tanrısı Gilgamiş'e, merhametli bir adam gibi acıyor: Fırtına, tanriçe Bau'yu "bir ölümlü gibi" alt ediyor. Hatta yıkılmış mabetlerin tuğlaları "insan gibi" kaybolan tanriçelerine "nerdesin" diyerek ağlıyor.

Sumer benzetmeleri ve onların altında yatan ilhamlar şimdilik bu kadar: Bu bölüm ve 30 uncu bölümde verilen kral ilâhileri ilham ve sembolleştirmede Sumer düşünüş ve görüşünü açık olarak belirtmektedir. Daha fazla hayal gücü, toprağın ve dölyatağının verimliliği için yapılan kutsal evlenme törenine ait kompozisyonlarda ortaya konulmuş olması büyük bir sürpriz sayılmamalı. Bundan sonraki bölüm, çoğunlukla benim *The Sacred Marriage Rite* (Bloomington: University of Indiana Press 1966) isimli kitabıma dayanmaktadır. Kutsal evlenme ülkenin kralı ile aşk tanriçesi İnanna arasında oluyor. Törende kır yapmaları, eilveleri dile getiren lirik aşk şiirleri söyleniyor ve çalınıyor. Bunlar Tevrat'daki şarkılar şarkısı bölümündeki şiirleri ve ölüp tekrar dirilme konusu, çok az da olsa İsa'nın hikâyesini yansıtıyor.

BÖLÜM 33-KUTSAL EVLENME TÖRENİ

SEKSİN İLK SEMBOLLEŞTİRİLMESİ

Bütün insanlık arasında olduğu gibi sevgi Sumer'lerde de çeşitli tür ve şiddette bir histi. Karı ve kocayı, aile ve çocukları, ailenin diğer fertlerini, arkadaş ve dostları birbirlerine bağlayan sevgi idi. Fakat Sumer mitoloji yazarları ve şairleri daha çok tanrılar arasındaki sevgi ile ilgilenmişlerdir. Dünyadaki yaşam, verimlilik ve insanlığın, özellikle Sumer ve onun halkının iyi durumda olması, tanrıların çiftleşmelerine bağlı idi. Çok şükür modern tarihçiler Sumer şairlerini pek terbiyesiz bulmuyorlar. Çünki onlar erkek ve kadın organlarını tam adları ile söylemekten çekinmiyorlardı. Bazı mitolojilerde tanrısal aşk ile ilgili dünyevi ve insanlığın gereksinmesini, bugünkü bilim adamlarının henüz anlayamadığı sembollerle anlatırlarken, diğer bazı mitolojilerde çok açık bir dil kullanmışlardır. Buna örnek olarak bitkilerin, otlar, ağaçlar ve kamışların, daha doğrusu dünya üzerindeki yaşamın nasıl meydana çıktığını anlatan bir mitolojiden bölümleri verebiliriz:

> Sakin büyük dünya vücudunu neşe ile süsledi, güzelleştirdi,
> Geniş dünya vücudunu değerli maden ve lâpis lâzuli ile kaplattı,
> Diyorit, kadıköytaşı, parlak akik ile donattı,
> Gök kendini taze bir perukla süsledi, bir prens gibi durdu,
> Kutsal toprak, bakire, kendini kutsal gök için hazırladı,
> Gök, yüce tanrı, dizlerini geniş toprağa dayadı,
> Kahramanlık tohumunu dölyatağına döktü, ağaçlar, kamışlar için,
> Tatlı toprak, verimli inek, göğün bol tohumu ile gebe kaldı,
> Toprak neşe ile yaşamın bitkilerini doğurmağa yönlendi,
> Toprak bollukla zengin ürünü doğurdu, damla damla şarabı ve balı akıttı.

Bu benzetmelerle doldurulmuş şairane satırlara göre bitkiler, gök baba ve toprak anadan meydana gelmiş. Şahıslandırılmış iki mevsim olan yaz

ve kış, hava tanrısı Enlil ve onun tohumu ile döllenen büyük dağın çocukları şaire göre:

Enlil, büyük bir boğa gibi ayağını bastı toprağa,
Bereket içinde rahat günler yapmak için,
Bolluk içinde gelişen güzel geceler için,
Bütün bitkileri büyütmek, tahılı yaymak için, ...
Göğü ayarlamak için yazı,
İskelede suyun taşmasını önlemek için kışı,
Enlil, bütün ülkenin kralı, aklına koydu.
O büyük dağa erkeklik organını dürttü, yüksek yerlere payını verdi,
Ülkeye verimlilik getirecek yaz ve kışın (tohumunu) dölyatağına boşalttı,
Enlil hangi yere erkeklik organını dayarsa o bir vahşi boğa gibi kükrer,
Dağ bir gün geçirdi, gece mutlu dinlendi,
Bol kaymak gibi yaz ve kışı sundu.
Onları dağların temiz otları ile büyük bir vahşi boğa gibi besledi,
Onları dağların çayırlarında besili olarak büyüttü.

Tanrısal çiftleşmenin iyi bir örneği Sumer ve halkı için getirdiği bereketli sonucu anlatan kuru ve sıcak ülkenin yaşam kaynağı Dicle ve Fırat nehirleri ile ilgili şiirdir. Bir şaire göre bilgili su tanrısı Enki şahlanmış bir vahşi boğanın bir yaban ineği ile çiftleştiği gibi, tohumunu dökerek onları su ile dolduruyor. Şöyle yazmış şair:

Baba Enlil gözlerini Fırat'a çevirdikten sonra,
Şaha kalkmış boğa gibi gururla kalktı,
Erkeklik organını dikiltti,
Dicle'yi saçılan sularla doldurdu.
Yabani inek çayırdaki yavruları için böğürüyor, akrepler (doldurdu) ahırı,
Dicle, şaha kalkmış boğaya olduğu gibi teslim oldu,
O erkeklik organını kaldırdı, gelinlik hediyesini getirdi,
Dicle'ye, büyük boğa gibi, neşe verdi, onu doğuma yöneltti,
Getirdiği su, saçılan sudur.
Getirdiği tahıl, halkın yiyeceği depolanmış tahıldır.

Sumer mitoloji yazarlarının en çok erotik ilham ve benzetmeleri, Sumer aşk ve bereket tanrıçası İnanna ile ilgili olanlardır. Sumer dinsel inanışına göre büyük bir seks çekiciliği olan bu tanrıça ile bir kralın yaptığı kutsal evlenme töreni sonucu toprak bereketleniyor ve dölyatağı verimleşiyor, bu da ülkenin zenginleşmesine ve halkın daha iyi yaşamasına neden oluyordu. Bu töreni ilk yapan İ.Ö. üç bin yıllarında Sumer'in büyük yerleşim merkezi olan Uruk'da hüküm süren ilk krallardan çoban Dumuzi (Tevrat'daki Tammuz) idi. En azından bu tören o zamandan sonra gelenek haline gelmiştir. Bu şiir tarzındaki mitolojide Dumuzi tanrıça tarafından güvey olarak seçiliyor ve bu tanrısal çiftin birleşmesi, her tarafta bitkileri fışkırtıyor. Tanrıça çoban eşinden süt istiyor ve sarayı "yaşam evi"ni sonsuza dek koruyacağına söz veriyor. Şiir, tanrıçanın Dumuzi'yi "memleketin tanrılığına" seçtiğini bildiren bir konuşması ile başlıyor. Tanrıçanın ailesinin isteğine göre kral onunla evleniyor, kendisine de tanrısallık geliyor. Şiir şöyle başlıyor:

"Gözlerimi bütün halkın üzerine çevirdim,
Dumuzi'yi ülkenin tanrılığına çağırdım,
Enlil'in sevdiği Dumuzi,
Annem onu sevdi,
Babam onu yüceltti."

Bundan sonra şair devam ediyor: Tanrıça yıkanıyor, sabunlanıyor ve özel bir "kudretlilik giysisini" giyiyor ve Dumuzi dualar, şarkılarla dolan eve, kutsal yere getirilip, tanrıçanın yanına mutlu olarak oturtuluyor. Onun varlığının uyandırdığı şehvet ve istekle şair kadınlık organı üzerine bir şiir yazıyor. Onu bir boynuza bir "gök gemisine", ayın hilâl şekline, sürülmüş toprağa, yüklü bir tarlaya, bir tümseğe benzetiyor ve şöyle son buluyor:

"Bana, benim kadınlık organıma gelince:
Benim için, kim tümseği yığacak,
Ben, bakireyi kim sürecek?
Kadınlık organım, sulanmış yer.
Ben, kraliçe için kim öküzünü oraya yerleştirecek?"

Buna cevap geliyor:

"Ey hanımefendi, kral sürecek senin için onu,
Kral Dumuzi sürecek senin için onu".

Ve tanrıça neşe ile karşılık veriyor:
''Sür kadınlık organımı, kalbimin adamı!''

Kutsal kucağını tanrıça yıkadıktan sonra onlar çiftleşiyor ve bitkiler fışkırıyor etraflarından. Şair şöyle anlatıyor:

Kralın kucağında yükselen sedir durdu,
Onun yanında bitkiler çıktı,
Onun yanında tahıllar çıktı,
Onun yanında ..... bahçeler bollukla doldu.

Şair devam ediyor:

Yaşam evinde, kralın evinde,
Onun eşi oturdu birlikte, neşe içinde,
Yaşam evinde, kralın evinde,
İnanna oturdu onunla neşe içinde.

Tanrıça kral Dumuzi'nin evinde mutlu otururken Dumuzi'nin ağılından süt ve peynir rica ediyor ve bir vaadde bulunuyor:

Benim için sütü sarı yap, benim güveyim, sütü sarı yap
benim için
Güveyim, taze (?) sütü seninle içeceğim,
Vahşi boğa, Dumuzi, sütü sarı yap benim için,
Güveyim, taze (?) sütü seninle içeceğim,
Keçilerin sütünü ağıldan taşıt benim için,
..... peynir ile doldur, benim kutsal çanağımı,
Bey Dumuzi, seninle taze sütü içeceğim''.

Tanrıça İnanna, görünüşe göre kralın sarayını sembolize eden ''kutsal ağıl''ı koruyacağına söz veriyor.

''Kocam, anbarı, kutsal ağılı,
Ben İnana, senin için koruyacağım,
Senin ''yaşam evi''ni gözleyeceğim,
Ülkenin parıldayan harika sarayını,
Bütün ülkenin kaderinin tayin edildiği,
Halka ve (bütün) yaratıklara önderlik edildiği evi,

Ben, İnanna koruyacağım senin için,
Senin 'yaşam evi'ni gözleyeceğim,
'Yaşam evi'ni, uzun yaşamın anbarını
Ben İnanna, koruyacağım senin için".

Bu hisli ve şehvetli şiirden, İnanna coşkunlukla koca olarak seçtiği Dumuzi'yi kadınlık organını sürmesi için sabırsızlıkla beklediği anlaşılıyor. Başka bir yorumu kapsayan metinde evlenmeden önce İnanna çoban Dumuzi ile değil, çiftçi Enkimdu ile evlenmek istiyor. Kardeşi Güneş tanrısı Utu ve Dumuzi, onun fikrini değiştirmek ve Dumuzi ile evlenmesini sağlamak için bir hayli konuşuyorlar. Bu mitolojik hikâyede çiftçi ile çoban, bereket ve çoğalma arasındaki kavgayı sembolize ediyor ve birbiri ile karşılıklı konuşma şeklinde olan iki kompozisyonun biri bitince diğeri başlıyor. Bunlardan ilki Utu ile tanriçe soru ve cevaplı olarak başbaşa, evlilik yatağının çarşafları hakkında konuşuyorlar:

"Hanımefendi kraliçe, yetiştirilmiş keteni, bol olarak,
İnanna, yetiştirilmiş keteni, bol olarak, ...,
Çapalayacağım senin için, bitkiyi vereceğim sana,
Kardeşim benim yetiştirilmiş keteni getireceğim sana".

"Kardeşim yetiştirilmiş keteni getirdikten sonra bana,
Kim benim için tarayacak onu? Kim benim için tarayacak onu?
O keteni kim eğirecek benim için?"

"Kız kardeşim benim, onu eğirilmiş olarak getireceğim sana,
İnanna onu eğirilmiş olarak getireceğim sana."

Böylece soru ve yanıt şeklinde yatak çarşafı olarak ketenin bükülmesi, dokunması hakkında konuşmalar tam bitince bunların ne amaçla yapıldığını, İnanna'nın aklında olan soruyu sorması ile anlıyoruz:

"Kardeşim, onu boyanmış olarak getirdikten sonra bana,
Kim benimle yatacak, kim yatacak benimle?"

Bu soruya Utu çekinmeden, kocası olacak Dumuzi'nin Uşumgalanna (gök ejderi) ve Kuli-Enlil (Enlil"in arkadaşı) olan iki takma adını vererek onunla yatacağını söylüyor:

"O adam yatacak seninle, o yatacak,
Kocan yatacak seninle,

Uşumgalanna yatacak seninle,
Kuli-Enlil yatacak seninle,
Verimli dölyatağından çıkan yatacak seninle,
Bir kral tohumundan olan yatacak seninle.

İnanna nazik, fakat kat'i olarak karşı koyuyor:

"Hayır, kalbimin adamı odur.
Kalbimin adamı odur.
Kalbimi kazanan odur.
(Henüz) kazmayan, arpalığı dolduran,
Tahılı anbara durmadan getiren,
Çiftçi, arpalığı tahıl ile doldurandır."

Burada şiir bitiyor. Fakat devamı var. Utu "hayır" ı kabul etmiyor ve İnanna'nın çiftçi ile değil, çoban ile evlenmesini öneriyor:

"Kardeşim benim, çobanla evlen,
Kız İnanna, niçin istemiyorsun?
Kaymağı iyidir, sütü iyidir,
Çobanın değdiği herşey parlaktır,
İnanna çoban ile evlen,
Mücevherler, takılarla süslü olan sen,
Neden istemiyorsun?
İyi kaymağını seninle yiyecek, o kral koruyucuyu,
Neden istemiyorsun?"

Fakat İnanna sözünde israr ediyor:

"Ben, çobanla evlenmeyeceğim,
Onun kaba elbisesini geymiyeceğim,
Onun yününü kabul etmeyeceğim,
Ben, kız çiftçi ile evleneceğim,
Birçok bitkileri yetiştiren çiftçi
Tahılı çok yetiştiren çiftçi ile."

Buna çok kızan Dumuzi, çiftçiden daha çok fazlasını verebileceğini söyleyerek kendisini şöyle savunuyor:

Çiftçinin benden fazladır, çiftçinin benden fazladır,
Çiftçinin benden neyi fazladır?

Eğer o bana siyah unu verirse,
Ben ona, çiftçiye siyah koyunumu veririm.
Eğer o bana beyaz un verirse,
Ben ona çiftçiye beyaz koyunumu veririm.
Eğer o bana birinci birasını koyarsa,
Ben ona, çiftçiye sarı sütümü koyarım.

Bu sözler etkisini yaparak İnanna'nın kalbini değiştirmeye neden olmuş görünüyor.

O sevindi, o sevindi,
Nehirin "göğsü"nde o sevindi,
Nehir kenarında çoban, nehirin kenarında sevindi.

Fakat sonra nehirin kenarına kim gelmiş olabilir? Dumuzi'yi tekrar kavga etmeye hazırlayan çiftçi Enkimdu. Mamafi çiftçi uysal, barış ve arkadaşlık isteyen biri. Çobanla kavgaya girişmediği gibi koyunları için otlak ve su veriyor ve hikâye, Dumuzinin çiftçiyi düğününe davet etmesi, ve Enkimdu'nun geline ürünlerinden uygun olanlarını vereceği vadini kapsayan mutlu bir sonuçla bitiyor.

Görünüşe göre Dumuzi mal ve mülkünün çokluğu ile İnanna'yı evlenmeğe kandırıyor. Fakat son zamanlarda çalışılan diğer bir şiire göre, tanrıça kendi soyunun Dumuzi'nin soyundan daha yüksek olduğu tartışmasına giriyor, ama yine Dumuzi de kendi soyunun ondan daha aşağı kalmadığını kanıtlayarak İnanna'nın sevgisini kazanıp kocası oluyor. Kur yaptıkları zamana ait iki şiir daha var. Bunlara göre İnanna sevgilisi Dumuzi ile yatmadan önce ailesinin onaylayıp onaylamadığını araştırıyor. Fakat bir şiire göre de İnanna annesini, sevgilisi Dumuzi ile ay ışığı altında sevişirken, kız arkadaşı ile birlikte şehir meydanında dolaştığını söyleyerek kandırıyor. Bu ateşli ve hisli lirik şiir Venüs tanrıçesi olarak kendini tanıtan sözlerle başlıyor:

"Dün gece, ben kraliçe parıldarken,
Dün gece, ben göğün kraliçesi parıldarken,
Parıldarken, dans ederken,
Vuran ışığın parıltısında bir şarkı söylerken,
O bana rastladı, o bana rastladı,
Bey Kuli-Anna (Dumuzi'nin takma adı) rastladı bana,

Bey elini elime koydu,
Uşumgalanna kucakladı beni.''

Kuşkusuz onun kucaklamasından kurtulmağa çalışırken annesine ne söyleyeceğini bilemiyor. Şaire göre, sevgilisine şöyle yakarıyor:

''Gel şimdi, vahşi boğa, bırak beni, eve gitmeliyim,
Kuli-Enlil, bırak beni eve gitmeliyim,
Annemi kandırmak için ne söylemeliyim,
Annem Ningal'i kandırmak için ne söylemeliyim!''

Fakat sevgilisi İnanna'nın kurnazlığını belirterek onu mutlu eden şu cevabı veriyor:

''Sana bildireyim, sana bildireyim,
İnanna, çok kurnaz kadın, sana bildireyim,
Kız arkadaşım beni şehir meydanına götürdü,
Orada beni müzik ve dansla eğlendirdi,
Tatlı sesi ile şarkı söyledi bana,
Zevk içinde eğlenerek zamanı geçirdim orada, de.''
Kurnazca dur annenin karşısında,
Ay ışığında aşkımızla mest olurken,
Senin için saf, tatlı ve kibar bir yatak hazırlayacağım,
Seninle neşe içinde bol zaman geçecek.

Fakat Dumuzi şehvetli İnanna'nın aşkından o kadar zevk duyuyor ki, onu kendine eş yapmağa söz vermek zorunluğunda kalıyor. Buna sevinen İnanna'nın zaferle, neşeli şarkılarını kapsayan bölümle şiir bitiyor.

''Annemizin kapısına geldim,
Ben, neşe içinde yürüdüm,
Ningal'in kapısına geldim,
Ben, neşe içinde yürüdüm,

Anneme sözü söyleyecek,
Yere sedir yağı serpecek,
Annem Ningal'e sözü söyleyecek,
Yere sedir yağı serpecek,
Oturduğu yeri parlak olan o,
Sözü neşe getiren o.

Beyim kutsal kucağa uygundur,
Ama-Uşumgalanna, Sin'in damadı,
Bey Dumuzi kutsal kucağa uygundur,
Ama-Uşumgalanna, Sin'in damadı."

Dumuzi İnanna "kutsal evlenmesi" ihtimal ilk olarak Dumuzi'nin kral olduğu Uruk'ta yöresel olarak başladı. Yüzyıllar boyunca evvelâ Sumer, daha sonra Sumer ve Akad kralları Dumuzi'nin mistik olarak yerini alıp ulusal bir eğlence haline dönüştü. Şimdiye kadar Dumuzi'nin yerine ilk geçerek bu töreni yapan hangi kral olduğu bilinmiyor. İhtimal Sumer'de üçüncü binin başlarında ulusal olma yoluna girdikleri zaman başlamış olabilir. Bizim bugün elimizde ancak üçüncü binin sonlarına doğru yaşamış olan kral Şulgi zamanında ulusallaşmış bu törene ait ayrıntılı bilgiler bulunuyor. Şulgi'ye ait "Şulgi'nin kutsanması" ismini verebileceğimiz bir ilâhide onun başkenti Ur'dan İnanna'nın kenti olan Uruk'a gidişi anlatılmaktadır. Şaire göre, Şulgi gemisini Kullab limanına getiriyor ve İnana'nın mabedi Eanna'ya götürmek üzre kurbanlık hayvanları dolduruyor. Oraya gidince tören elbiselerini giyiyor, başına peruk şeklinde bir taç koyuyor ve bu muhteşem görünüşü ile etkilediği tanrıçe şehvetle bir şarkı yazıyor:

"Vahşi boğa için, Bey için yıkandığım zaman,
Çoban Dumuzi için, yıkandığım zaman,
Yanlarımı kremle (?) bezediğim zaman,
Ağzımı amberle kapladığım zaman,
Gözlerimi kömürle boyadığım zaman,
Onun güzel elinde arslanım şekil aldığı zaman,
Bey, kutsal İnanna'nın yanında yattığı zaman, çoban Dumuzi,
Süt ve kaymakla kucağı yumuşatacak .....,
Kadınlık oragnıma o elini koyduğu zaman,
Onun kara gemisi gibi o ..... yaptığı zaman,
Onun "dar" gemisi gibi o ..... yaptığı zaman,
Beni yatakta öptüğü zaman,
Beyimi öpeceğim, ona tatlı bir kader vereceğim,
Şulgi'yi, sadık çobanı öpeceğim, ona tatlı bir kader vereceğim,
Onun arslanını okşayacağım, ülkenin çobanlığını
Onun kaderi olarak vereceğim."

Tanriçe'nin sevdiğine verdiği tatlı kader şöyle:

"Savaşta önderinim, kavgada silâh yetiştiricinim
Mecliste seni savunanım,
Seferde sana akıl vericinim,
Kutsal tapınağın (?) seçilmiş çobanısın sen,
Eanna'ya bağlılıkla bakan kralsın, sen,
An'ın büyük mabedinin ışığı, her yere yakışırsın sen,
Dik başla yüce mihraba yakışırsın sen,
Lâpis lâzuli tahtta oturmağa yakışırsın sen,
Başını taçla örtmeğe yakışırsın sen,
Vücuduna uzun elbiseyi geymeğe yakışırsın sen,
Krallık elbisesini kuşanmağa yakışırsın sen,
Krallık asası ve silâhını taşımağa yakışırsın sen,
Uzun yayı ve oku dümdüz atmağa yakışırsın sen,
Yana atılan sopayı ve sapanı yakalamağa yakışırsın sen,
Elinde kutsal asaya yakışırsın sen,
Ayağında kutsal sandala yakışırsın sen,
Sen koşucu, yolda yarış etmeğe yakışırsın sen,
Benim kutsal göğsüme lâpis lâzuli buzağı gibi sıçramağa yakışırsın sen,
Sevilmiş kalbin uzun günlere ersin.
An'ın senin için koyduğu değişmesin,
Enlil, kaderleri veren, değiştirmesin,
İnanna seni sever, Ningal'in (İnanna'nın annesi) sevdiğisin sen."

Şulgi zamanından itibaren her Sumer ve Akad kralı, hatta Şulgi'nin babası Ur-Nammu da, kendilerinin İnanna'nın sevgili kocası oldukları ile öğünmüşlerdir. Şulgi'den yüz yıl kadar sonra hüküm süren kral İddin-Dagan da, bir ilâhiden öğrendiğimize göre, Ama-Uşumgalannna adı altında Dumuzi'nin yerine geçerek kutsal evlenme törenini yapmış. Düğün töreninin ayrıntılarını anlatan bölüm şöyle:

Sarayda, ülkeyi yöneten, bütün düşman memleketlerinin "bağlantısı" olan evde,
Halkın, karabaşlıların toplandığı "tanrısal" salonunda,
O (kral) "sarayın kraliçesi" (İnanna) için bir kürsü koydu,

Kral, tanrı olarak onun ortasında tanriçe ile,
Bütün ülkedeki yaşamı gözlemek için,
(Ayın) ilk gününü doğrulamak için,
"Uyuma günü"nde (ay tanrısının, ayın son günü) *me*-leri
kusursuz yapmak için yaşadı.
Yeniyıl'da, yazgı gününde,
Kraliçem için bir uyuma yeri kondu,
Onlar (halk) sazlığı güzel kokulu sedir ile arıttılar,
Kraliçem için onlar yataklarını yaptılar,
Onun üzerine bir çarşafı serdiler,
Bir çarşaf ki, kalbi neşelendiren, yatağı tatlı yapan,
Kraliçem kutsal kucakta yıkandı,
Kralın kucağında yıkandı,
İddin-Dagan'ın kucağında yıkandı,
Kutsal İnanna sabunla sabunlandı,
Güzel kokulu sedir yağı döküldü yere,
Kral dik başla kutsal kucağa gitti.

Gidiyor başı dik İnanna'nın kucağına,
Ama-Uşumgalanna onunla yatıyor,
Sevgi ile okşuyor kutsal kucağı,
O sükunetle mırıldanıyor,
"Oh İddin-Dagan sen hakikaten benim sevdiğimsim."

Ertesi günü srayın kabul salonunda zengin bir ziyafet hazırlanıyor, bu şöyle anlatılıyor:

Kutsal kurbanlar yığılınca, tören hazırlanınca,
Tütsüler yapılınca, sedir ağaçları yakılınca,
Ekmek kurbanları düzenlenince, destiler sıralanınca,
O onunla (tanriçe) girdi yüce saraya,
Kutsal karısını kucakladı,
Büyük kürsüdeki tahtına gün ışığı gibi götürdü onu,
Kral, Utu (güneş tanrısı) gibi onun yanına yerleşti,
Bolluğu, bereketi onun önüne götürdü,
Onun için iyi bir ziyafet hazırladı,
Yöneltti "karabaşlıları" onun önüne,
Güney rüzgârından daha gürültülü olan davul (?) ile,

Sarayın süsü tatlı sesli *algar*-liri,
İnsanın ruhunu dinlendiren harp ile,
Şarkıcılar kalbi çoşturan şarkılar söyledi,
Kral yiyecek ve içkiler üzerine elini koydu,
Saray bayramda, kral neşede,
Halk bol bol doydu,
Ama-Uşumgalanıa sürekli neşede,
Onun günleri verimli,tahtı uzun olsun.

British Müzesi dolaplarında hemen hemen 100 yıl bekledikten sonra 1959 yıllarında 2 " kutsal evlenme" tableti yayınladı ve bunlarda da oldukça ilgi çekici ve biraz da anlaşılması güç kutlama töreni yazılıyor. Bu metinlerden birinde tanriçenin tapınağı Eanna'da "verimli" yatak yapıldıktan sonra, "keten-giyen" olarak tanımlanan tören rahibi, önüne yiyecek ve içecek konan Dumuzi'ye, İnanna'nın varlığını bildiriyor, ve bilmece gibi cümlelerle onu İnanna'ya yaklaşması için davet ediyor. Tanriçe İnanna tarafından Dumuzi'nin kısa bir kutsanmasından sonra, kompozisyon İnanna'ya ihtimal Dumuzi tarafından yapılan ve ona göğsünü, bol sebze fışkıran "tarlasını" vermesi için yaptığı rica ile bitiyor.

İkinci British Müzesi metni, Şulgi ve İddin-Dagan kutsal evlenme töreni metinlerine paralel olmakla beraber ayrıntıları bir hayli değişik. Onda, şair-rahip, tanriçeye tanrı Gibil'in (ateş tanrısı) "lâpis lâzuli ile kaplı verimli yatağı"nı arıttığını, ismi verilmeyen kralın onun için temizleme törenlerini yaptığını bildirmekle başlıyor. Arkasından aşk gecesinde tanriçenin kralı kutsaması için bir rica geliyor, ve şair, kralın büyük bir şehvetle evlilik yatağını istediğini ve tanriçenin "kalbini sevinçle tatlılaştıracak yatak" için bir örtü hazırladığını yazıyor. Yatağın yapılması ile tanriçe güveyi kabul etmeğe hazırdır. Bu defa İnanna'nın sadık veziri Ninşubur araya giriyor. O, kralı gelinin kucağına götürüyor ve o arada tanriçeye, kralın mutlu olması için gerekli olan, unutulmayacak bir saltanatı, Sumer ve komşu ülkelerin siyasal kontrolunu, bereketli toprak, verimli dölyatağı, bütün halka bolluk ve zenginlik vermesi için rica ediyor.

Kutsal evlenme metinleri, zamanla birbirinden farklı yazılmışlardır. Görünüşe göre şair ve rahipler onları bağımsız olarak yaratmışlar ve bu kutsal çiftin evlenmeden önceki kur yapmalarını, evlilik töreni programlarını süslemişlerdir. Fakat biz biliyoruz ki, bu kutsal evlilik töreni ne-

şeli müzik, kendinden geçiren şarkılarla kutlanan çok sevinçli bir olaydı. Buna ait bugüne kadar bulunan belgeler pek de az değildir. Kuşkusuz bir çoğu da Sumer yıkıntıları altında beklemektedir. Bu çoban-kral ile, Sumerce adı İnanna, Sami adı İştar olan tanriçe arasındaki bu kutsal evlenme yapılırken söylenen aşk şarkıları Tevrat'daki gelişi güzel düzenlenmiş şehvetli aşk şarkılarını kapsayan "Şarkılar Şarkısı" bölümünün başlangıcı olmalı. Bu metinler bulunduktan sonra, Tevrat üzerinde çalışan bilginleri süresiz olarak düşündüren, bu açık saçık aşk şarkılarının böyle bir din kitabına giriş nedeni çözülebildi ve böylece eski ve modern Tevrat bilginlerinin zihnini karıştırdı. Sumer şarkıları ile Tevrat'taki şarkılar stil, konu, motif ve hatta cümleleri bakımından birbirine benzemektedir.

Her ikisinde de seven, kral ve çoban, sevilen de yalnız onun "gelini" değil, aynı zamanda "kız kardeşi" dir. Her ikisinde de sevilen tarafından söylenmiş bir hayli monolog ve diyaloglar vardır. Bunlar koro gibi tekrarlarla şiirlerin orasına burasına serpiştirilmişlerdir. Her ikisinde de süslü, gösterişli sözler kullanılmış, sevgililerin şenliği, çiçek, meyve bahçelerinde veya kırda yapılıyor. Kız sevdiğini annesinin evine getiriyor. Kuşkusuz zamanla daha birçok benzetmeler bulunabilecek. Bunun için onları Tevrat'taki şarkılar şarkısının veya en azından bir kısmının eski bir İbrani kralının, meselâ Süleyman diyelim-bir bereket tanriçesi ile yaptığı kutsal evlenme töreninde söylenen şarkılar olduğu pek şüphe götürmez. Bu adet, nomat olan "İbrani'lere komşuları şehir düzenine girmiş Kenani'lerden geçmiş, onlar da Sami Akad'ların Tammuz-İştar kültünden almışlar, aslında bu Sumer'lerden Akad'lara geçmiş olan Dumuzi-İnanna kültünden başka bir şey değildir. Çoğunlukla Tevrat bilginleri Tevrat'ın çeşitli kitaplarında bereket kültüne ait izler olduğu belirtmişlerdir ve peygamberlerin ona şiddetle karşı çıkmalarına rağmen onu kökünden söküp atamamışlardır. Tevrat'ın kutsallaştırıldığı en geç Mışna çağında bile onun yansıması vardır. Bu varsayımı, Rabbi'lerin bunları kutsal olarak kabul etmeleri güçlendirmektedir. Yahvecilikten sonra bereket kültüne ait hemen bütün kalıntıları yok edilmeğe çalışıldığı halde şarkılar şarkısı bölümü sonradan kutsal kabul edilen kitaba girerek dinsel geleneğin ruhunu taşımağa devam etmiştir. Özellikle kral Süleyman'ınn adı herhangi bir yolla takıldıktan sonra. Sumer şarkıları ile Tevrat'dakiler arasında konu, stil ve kelimelerdeki benzeyişe açık bir örnek de Şarkılar Şarkısı'nın ilk dört mısraıdır, onlarda sevilen, krala (belki

Süleyman olabilir) "kızların aşkı" o "beni odasına götürdü", "senin ağzının öpücüğü ile öp beni", "aşkın şaraptan daha iyidir" şeklinde hitap etmektedir. Kızlar tarafından söylenen bir şarkıda: "Biz sende yücelecek neşe bulacağız, senin sevgilini şaraptan daha çok övecceğiz" denmektedir. Bu mısraların benzerlerini kral Şu-Sin'in (İ.Ö. 2000 ler) sevgili gelini tarafından söylenen aşk şarkısında buluyoruz. Bu şarkı şöyle:

Güvey kalbimin sevgilisi,
Senin neşen hoşdur bal tatlısı,
Arslan kalbimin sevgilisi,
Senin neşen hoşdur bal tatlısı.

Beni büyüledin sen, karşında titreyerek durayım,
Güvey, senin tarafından yatak odasına götürüleyim,
Beni büyüledin sen, karşında titreyerek durayım,
Arslan, senin tarafından yatak odasına götürüleyim.

Güvey, seni okşayayım,
Benim değerli tatlım, bal ile yıkanayım (?),
Yatak odasında bal dolu,
Senin güzelliğinle neşelenelim,
Arslan, seni okşayayım,
Benim değerli tatlım, bal ile yıkanayım (?).

Güvey benden zevk alıyorsun,
Anneme söyle, o sana lezzetli şeyler (?) verecektir,
Babama söyle, sana hediye verecektir.

Senin ruhun-ruhunun memnun olacağı yeri biliyorum,
Güvey evimizde sabaha kadar uyu,
Senin kalbin-nereden memnun olacağını biliyorum,
Arslan evimizde sabaha kadar uyu.

Sen, sen çünki beni seviyorsun,
Arslan, lütfen beni okşa,
Bey, tanrım, benim iyi perimin beyi,
Enlil'in kalbini memnun eden Şu-sin'im,
Beni okşa lütfen.

Senin yerin bal gibi tatlıdır, lütfen elini koy ona,
Gişban-elbisesi gibi, elini götür üzerine,
Gişban-sikin elbisesi gibi üzerine elini kapa.

En son satırlarındaki kendinden geçiren bu aşk sözleri bayağı bir kızın normal sevgiliye söyleceği sözler olamayacağını gösteriyor. Eski şairlerin İnanna'nın *balbale'si* olarak tanımladıkları bu şiir aşk tanrıçesi ile güveyi olan kral Şu-Sin'in neşeli birleşmesini anlatıyor. Bu çiftleşme, ülkeyi ve halkını tanrının gözdesi yapıyor. Kral Şu-Sin, kendinden çok sonra yaşayan Kral Süleyman'dan farklı olmayarak, İnanna-İştar kültüne kendilerini adamış olanlar ve "kutsal fahişeler"den oluşan harem hanımlarının gözdesi idi. İnanna'nın Uruk'daki mabedinde kazarların, yarı değerli taştan yapılmış üzerinde "Şu-Sin'in *lukur*-rahibesi" yazılı bir gerdanlık çıkardıklarını öğrenmek bir sürpriz değildir. *Lukur* kutsal evlenmede tanrıçe İnanna'nın rolünü yapan İnanna'ya bağlı birini tanımlıyor.

Aslında Şu-Sin'in İnanna'ya tapanlara değerli hediyeler vermeyi bir alışkanlık haline getirmiş olduğu anlaşılıyor, özellikle onu tatlı şarkılarla neşelendirenlere verdiğini şu satırlardan öğreniyoruz:

Onu söylediğim için, onu söylediğim için bey bana bir hediye verdi,
Allari -şarkısını söylediğim için Bey bana hediye verdi,
Altından bir askı, bir lâpis lâzuli mühür, Bey bana hediye etti.

Şu-Sin'i büyük kral olarak yücelttikten sonra devam ediyor:

Tanrım, şarap sunucusunun içkisi tatlı,
İçkisi gibi kadınlık organı tatlı, içkisi tatlıdır,
Dudakları gibi kadınlık organı tatlı, içkisi tatlıdır,
Karışık içkisi tatlıdır, içkisi.

Şu-Sin sevgili olarak, ihtimal geceyi kendisi ile geçirmesi için seçilen ve krala güzel görünmek üzre özel bir saç tuvaleti yapmış olan bir kadının söylediği şarkıda geçiyor:

"Saçlarım maruldur, iyi sulanmış,
Gukkal-maruludur saçım, iyi sulanmış,
karışık bukleleri (?) pürüzsüz taranmıştır (?),

Bakıcım onları tepeye kaldırdı.
Bol saçlarımın .....
Onun küçük kıvırcıklarını sıkıca topladı,
Tam olarak "çekici" hale getirdi beni,
Bitkilerin en güzeli marul saçlarım "çekici",
Erkek kardeş, yaşam veren bir bakışla baktı bana,
Şu-Sin seçti beni ....."

7 satır kadar bir kırıktan sonra bayan bir koro ile şarkıyı söylüyor:

"Sen beyimizsin, sen beyimizsin,
Gümüş, lâpis lâzuli, beyimizsin,
Tahılı yığan çiftçimiz, beyimizsin."

Fakat son satırları bayan tek olarak söylüyor:

"Gözlerimin balı, kalbimin ihtirası olan onun için,
Şu-Sin'im için, yaşam günleri uzun sürsün."

Sumer'lerde marul beğenilen bir bitki gibi görünüyor. O yalnız saçlar için değil, sevgili için de "iyi sulanmış marul" deniyor. Aynı tarzda "iyi yetiştirilmiş bir bahçe", arklarda tahıl, meyve yüklü elma ağacı olarak da görülüyor sevgili:

"O (erkek) filizlendi, dallandı, o bir maruldur, iyi sulanmış,
Benim kır ..... ın iyi hazırlanmış bahçesi, benim 'annesinin gözdesi',
Benim arklarda bol çıkan tahılım, iyi sulanmış marulum.
Tepesine kadar meyve kaplı elma ağacım, o bir maruldur, iyi sulanmış."

Fakat bütün bunların üstünde tatlılık damlatan bir "bal adam" olarak seviyor onu:

"Bal-adam, beni daima tatlılandıran bal-adam,
Beyim, tanrıların bal adamı, benim, annesinin gözdesi',
Eli bal olan, ayağı bal olan, beni daima tatlılandıran,
Benim tatlım ..... (?), benim, annesinin gözdesi',
Benim ..... iyi sulanmış maruldur o."

Diğer aşk şarkıları arasında bir tanesi erkeğin sözleri ile bitiyor:

"Gelişin yaşamdır,
Eve girişin bolluktur,
Senin yanında yatmak benim en büyük sevincim ....."

Başka bir aşk şarkısına göre, kızın ailesi damatlarına, gün geçtiği, gece geldiği ve "ay ışığı eve girdiği zaman kapıyı açıyorlar. Bu kutsal çift mutlu birleşmeden sonra tanriçe sevgilisi kralı şu tatlı sözlerle kutsuyor:

"Sana mutlu günler getiren bir saltanat olasın,
Yüzü aydınlatan bir bayram olasın,
Eli parlatan bir bronz olasın,
Enlil'in sevdiği, tanrının kalbi sende huzur bulsun.
Gece gel, gece de dur,
Güneşte gel, güneşle dur,
Tanrın, sana yolunu hazırlasın,
Sepet taşıyıcılar, balta taşıyıcılar senin için onu düzlesinler."

Şarkılar şarkısının gözde tutulan motifi sevgilinin bahçeye, meyveliğe ve tarlaya gitmesidir. Bu da kutsal evlenme şarkılarından bazılarının konusudur. Bunlardan biri, kral Şulgi ile onun "güzel kız kardeşi" İnanna arasındaki karşılıklı konuşmayı kapsayan bir kompozisyondur. Kompozisyon tanriçenin, bitkilerin kıtlaşmasından dolayı yaptığı yakınma ile başlıyor: Hiç kimse ona hurma hevenklerini getirmiyor, anbarlarda tahıl yok. Şulgi onu kendi tarlasına çağırıyor ve onu verimli yapması için rica ediyor. Bunun üzerine tanriçe bir çiftçiye Şulgi'nin tarlasını sürmesi için emir veriyor. Bundan sonra kral onu bahçesine, meyveliğine davet ediyor, ihtimal aynı amaçla.

Tevrat'taki kitaba, konusu ve havası bakımından çok yakın olan, British Müzesinde henüz yayınlanmamış bir tablette yazılı bir İnanna kompozisyonunda İnanna şöyle söylüyor:

O (erkek) beni soktu, o beni soktu,
Erkek kardeşim beni bahçesine soktu,
Dumuzi beni bahçesine soktu,
Beni kendisi ile birlikte yüksek koruluğa yaklaştırdı,
Bir elma ağacı yanında dizçöktüm,

Beni kendisi ile ekilmeğe hazır yerde durdurdu,
Erkek kardeşim şarkı söyleyerek geliyor,
Bey Dumuzi bana geliyor.
Kırmızımsı meşe yapraklarından çıkarak bana geliyor,
Öğle sıcağından bana geliyor,
Dölyatağımdan onun önüne baklagiller döktüm,
Onun için baklagilleri oldurdum, önüne baklagiller döktüm,
Onun için tahılı oldurdum, tahılı önüne döktüm.

Başka bir şiirin bir bölümünde tanriçe, sevgilisini "elini onun eline", "ayağını onun ayağının yanına" koyduktan, dudağını onun ağzına bastırdıktan ve onun zevkini çıkardıktan sonra, onu "dikili ağaçlar", "yere yatmış ağaçlar" bulunan bahçesine götürüyor. Tanriçe orada hurma ağaçlarının, elma ağaçlarının meyvelerini devamlı olarak "benim değerli sevgilim" diye hitap ettiği sevgilisi için toplayıp yığmuş gibi görünüyor.

Fakat herşey, hatta aşk da çok iyi olmasına rağmen İnanna'nın bir *balbale*'sine göre, sevgilisi yine de o güzel yatağını bırakıp sarayına dönmeğe can atıyor gibi görünüyor.

"Sevgilim benimle karşılaştı,
Benden zevkini aldı, benimle neşelendi,
Erkek kardeş beni evine götürdü,

Beni güzel kokan bal-yatağa yatırdı,
Benim değerli tatlım,
kalbimin yanında yatarak,
Bir bir "dil dökerek", bir bir,
Güzel yüzlü erkek kardeşim böyle 50 defa yaptı, ...
Benim değerli tatlım oturdu (diyerek):
"Bırak beni, kız kardeşim, bırak beni,
Gel sevgili kız kardeşim, saraya gitmeliyim....."

Şarkılar şarkısı şairi melankolik bir havada iken "aşk ölüm kadar güçlü, kıskançlık mezar kadar acımasız" diye kara kara düşünmüş. Bu neşe ile başleyıp ölümle biten Dumuzi-İnanna hikâyesinin acı sonucunun herhangi bir yolla ona ulaşmış bir yankısıdır. Aşk ile ölümün ayrılmaz bağını gösteren bir şiirde İnanna, sevgilisini bekleyen değişmez

kaderini daha önce bildirilmiştir. O, görnüşe göre sevgilisinin bu kötü kaderden haberi olmadan neşe ile onun gözleri, ağzı, dudaklarından söz ederek başlıyor. Fakat tanriçenin yapacağı üzüntü ve kederdir. Çünkü bir ölümlü yasak olan tanriçeyi sevmeğe cür'et etmiştir, bunun için ölüme mahkumdur. Bun ait satırlar şöyle:

Ey sevgilim, kalbimin adamı,
Sen-sana fena bir kader verdim, yüzü çok güzel olan erkek kardeşim benim,
Erkek kardeşim, sana fena bir kader verdim, yüzü çok güzel erkek kardeşim benim,
Senin sağ elin benim kadınlık organımda duruyor,
Sol elin başımı okşuyor
Ağzını benim ağzıma değdirdin,
Dudaklarımı senin başına bastırdım,
İşte bunun için fena kader verildi sana.

Bu melankolik şiirde tanriçenin önceden kaderini verdiği sevgilisi ve kocasına açıklamadığı şey onu ölüme gönderen kendisinin oluşu. Fakat o insanlık için bir şans olarak her yarım yılda tekrar dirilerek yeryüzüne çıkıyor. Biz bunu oldukça karışık "İnanna'nın Yeraltına Gidişi" olarak isimlendirilen bir mitolojiden öğreniyoruz. Bu kısaca şöyle: İnanna yeraltı dünyasına gitmeğe karar veriyor, buna neden belki göğün kraliçesi olduğu gibi yeraltının da kraliçeliğini elde etmek. Oraya inince, ölüler diyarının meşru kraliçesi Ereşkigal onu ölü haline getiriyor. Üç gün, üç gece geçtikten sonra bilgelik tanrısı Enki'nin yardımı ile yaşama kavuşup yeryüzüne çıkmağa hazırlanıyor. Fakat yeraltı dünyasının bozulmaz bir kuralı var. Kim oranın kapısından girerse ancak kendi yerine birini bırakmadan çıkamaz yeryüzüne. İnanna da büyük tanriçe olmasına rağmen kurala uymak zorunda. Ona yalnız, yanında acımasız *galla* -cinleriyle yeryüzüne çıkıp yerine bırakacğı kimseyi bulmak için izin veriliyor. Çabuk bulması için *galla*'ların devamlı sıkıştırmaları arasında İnanna bir müddet dolaştıktan sonra kendi kenti olan Uruk'un kutsal bölgesi Kullab'a geliyorlar. Orada kocası Dumuzi'yi, karısının ölümüne ağlayıp üzüleceği yerde, elma ağacından yapılmış yüksek bir taht üzerinde gururla oturup Uruk'un krallığını yalnız yapacağı sevinci içinde buluyor. Halbuki insanlar ve hatta bir çok tanrılar onun geri dönüşünü büyük bir sevinçle karşılamışlar. Kocasının durumuna son derece kızan İnanna ona

''ölüm gözü'' ile bakıyor, ''kızgın söz'' söyleyerek sabırsızlıkla bekleyen *Galla* 'lara vererek yeraltına gönderiyor. Güneş tanrısı Utu Dumuzi'nin gözyaşları içindeki yakarışlarına karşılık ancak onu bir yılana çevirme yolu ile bu acımasız demonların elinden kurtarıyor. Fakat yine de onu ağılında yakalayıp ''dönülmeyen Ülke''ye götürüyorlar.

Hemen sonra metin kırık olduğu için anlaşılmıyor. Fakat sonunu tahmin ettirecek neden var. Onun kırlardaki ağılından yok olmasına çok üzülen kardeşi tanriçe Geştinanna gözyaşları ile İnanna'ya kardeşini yeraltından çıkarması için yalvarıyor. Bunun üzerine iki tanriçe Dumuzi'yi aramak için kırlara gidiyorlar, fakat bulamıyorlar. Bu arada ''kutsal sinek'' sahneye çıkıyor ve onun hakkında bilgi toplayacağını ancak karşılığında kendisinin ödüllendirilmesini istiyor. İnanna ona ''bilgililerin oğulları''nın toplandığı birahane ve meyhanede barınabilmesini ödül olarak veriyor. O da Dumuzi'nin yeraltında olduğunu söylüyor. Orada Dumuzi'yi ağlarken buluyorlar. İnanna senenin yarısında Dumuzi'nin, diğer yarısında da onun yerine kardeşinin yer altında kalmasına karar veriyor.

Dumuzi'nin ölümü ve onun yeraltına gidişi Sumer mitoloji yazarları tarafından tamamiyle acıklı ve üzüntülü şiirler halinde kaleme alınmıştır. Dumuzi'nin *galla* 'lar tarafından izlenmesi sevilen bir motif olmuş ve onu yazarlar hayal güçlerine göre çeşitli ayrıntılarla işlemişlerdir. Dumuzi'nin ölümü yalnız mitolojiler ve şarkılar içinde anılmakla kalmamış, aynı zamanda Sumer kentlerinde özel matem günleri yapılarak çeşitli törenlerle onun ölümü temsil edilmiştir.

Yalnız yeraltı dünyasında ölüme mahkûm edilen Uruk'un Dumuzi'si değildi. Sumer ve Akad'ın çeşitli kentlerinin tanrılarından da aynı sonuca mahkûm olanlar vardı.

Dumuzi'nin ölümü ve tekrar dirilişi motifi Filistin'e geçmiştir. Kudüs mabedinin tam kapısında Kudüs kadınları Tammuz için ağıt tuttuklarını öğreniyoruz. Dumuzi'nin ölümü ve dirilişi motifinden izleri, aralarında derin ayrılık olmasına rağmen Hz. İsa'nin hikâyesinde de görülüyor. İsa hikâyesindeki bazı motiflerin başlangıcının Sumerlere dayandığı son zamanlarda anlaşıldı: Bir tanrının yeraltında üç gün, üç gece kaldıktan sonra dirilişi olayı; ustasını tahkir için juda'nın aldığı ''30 şegel'' Sumer'ler tarafından birisini küçültmek, tahkir etmek için kullanılan bir terimdir. ''çoban'' ''adanmış'' , ve hatta belki ''marangoz'' gibi lakaplar, kötü ruhları kovan demonlar tarafından şifa verme sanatı öğre-

tilen doktor tanrı Damu ile Dumuzi'nin aynı tutulması. Bütün bu motiflere, Dumuzi'nin acımasız *galla* demonları tarafından işkence edilmesi İsa'nın çektiği acıyı hatırlatıyor: Dumuzi bağlanıyor, zorla soyduruluyor ve çıplak olarak koşduruluyor, dövülüyor, kamçılanıyor. Bunların hepsinde İsa'dan farklı olmayarak Dumuzi insanlığın yerine bir rol oynuyor. Eğer bereket tanriçesi İnanna'nın yerine, yeraltına gitmeseydi bütün yaşam son bulacaktı. Şunu da belirtmek gerekir ki, benzeyişlerden çok manevi (ruhî) ayrılışlar daha önemlidir. Dumuzi dünyadaki tanrılar krallığından dini konuşmalar yaparak kendini bir kurtarıcı şeklinde kurban etmemiştir. Fakat İsa hikâyesi de kendi zamanında yaratılıp geliştirilmemiştir. Onun eski bir şekli ve başlangıcı olmalıdır. Bunu en eski ve etkilisi kuşkusuz çoban kral Dumuzi'nin acıklı hikâyesi, üzücü kaderidir ki, bu mitolojinin iki bin yılı aşkın bir zaman içinde bütün yakın doğuda etkisi süregelmiştir.

Dumuzi'nin (veya ona benzetilen başka tanrıların) acıklı ölümü Sumer şairlerini ve halk ozanlarını acı kaybı için ızdırap çeken anne ile ilgili mersiyeler, ağıtlar yazmağa zorlamıştır. Bunlardan çok dokunaklı biri British Müzesi'nde bulunan yayınlanmamış bir tablet üzerinde yazılıdır. Bunu Tevrat bilgini Harry Orlinky için yapılan *Festschrift*'de yayınlamak üzere hazırladım. Bundan sonraki bölümde verilen çevrisinde görüleceği gibi, bu ana ağıdı, Rachel'in çocukları için "çünkü onlar yok" ağlaması)(Jeremiah 31: 15 ve Mattheu 2: 18) ve Meryem'in oğlu İsa için ağlamasının ilk örneğini karakterize etmektedir.

BÖLÜM 34-AĞLAYAN TANRIÇALAR

İLK KEDERLİ ANNE

Sumerler, Mısırlı'ların aksine olarak yaşamı melankolik ve üzücü göstermekten biraz hoşlanıyorlardı. En azından 2000 yıllarında yaşayan Sumer düşünürleri ve yazarları böyle idiler. Onlar, memleketlerinin ve başkentleri Ur'un, Sumer'lerin doğu komşuları olan Elam'lılar ve Suhalkı tarafından yakılıp yıkılışı, kültürde ve politikada bir rönesans yapma ümidi ve beklentisine yol açan üçüncü Ur sülâlesinin son kralı İbbi-Sin'in esir edilişi ortamında yaşamışlardı. Bu acıklı olaylar şair ve ozanlara mersiye ve ağıtlarında "ağlayan tanriçe" hayalini yarattırdı ve geliştirtti. Elde olan metinlerde, çeşitli şekillerde görünüyor o, meselâ Ur kentinin kraliçe tanriçesi Ningal, kentinin ve mabedinin yıkılmasına, kültünün bozulup yaptırılmamasına, halkının kırılıp geçirilmesi ve yağma edilmesine ağlayıp üzülüyor. Bir "ağlayan tanriçe" de bir kaç yüzlü İnanna'dır. O, eşi Dumuzi'nin yeraltına götürüldüğüne matem tutuyor, aslında bu, Sumer kentleri ve mabetlerinin yıkılması ve kralın ölümünü temsil eden acıklı bir kader için matem tutmadır, veya, Dumuzi'yi çok seven ve uğruna özgürlüğünü feda ederek yılın yarısını yeraltında geçirmeğe razı olan kız kardeşi tanriçe Geştinanna olarak düşünülmüştür. Genellikle o, Ninhursag, Ninisinna ve Lisin adları ile ana tanriçe yerine geçerek kaybolan oğlunu arıyor. Bu ağıtlardan biri British Müzesi'nde 98396 numaralı tablet üzerinde yazılıdır. Eski yazıcıya göre, yahudi-Hristiyan geleneğinde *Mather dolorosa*-ana üzüntüsü konusunun ilk şekillerinden biri olarak Ninhursag tarafından söylenmiştir.

Bu Ninhursag ağıdının konusu üç bölüme ayrılır. İlk 1-13 satırında şair melankolik bir konuyu işler. Ninhursag'ın yakışıklı, ateşli oğlu kaybolmuş. Tanriçe kuzusundan ayırtılmış koyun gibi, oğlağından ayırtılmış keçi gibi arayarak, soruşturarak, Kur'a, dağa yaklaşır ve onun tepesine kadar çıkar. O, çeşitli kamış ve sazları yararak "delikanlının annesi", "beyin annesi" halinde sık kamışlıklar arasında bir ağıt yakar.

Satır 14-25 arası ikinci kısım başlıyor. Burada çoğu anlaşılmaz bir halde tanriçenin kendi kendine üzüntülerini belirten konuşmaları var. Bu bölümün çevrisi kabataslak şöyle: Onun "adam" ihtimal oğlu bulu-

nunca "yıldıza benzer bir nesne", belki bir meteor hediye edecek ona. Bundan sonra oğluna hitap ederek, eğer kendisi hakikaten bulunmuşsa bu uğursuz "yıldıza benzer nesne"den korkacağını ve ona saygı göstereceğini, söylüyor. Fakat aslında oğlu henüz bulunmamıştır. Tanriçe onu nerede bulacağını bilmediğini ve bulunabileceği her yerde aradığını belirterek ağıtına devam ediyor. Bundan sonra korkunç "yıldız gibi olan nesne" öğle vaktini akşam vaktine döndürmüş ve toprağı sedir kokan bir orman" gibi kaplamış. Bu ihtimal araştırmaların arasında ortaya çıkan bir olay.

Üçüncü bölümde (satır 26-31) bir şahıs, ihtimal şairin kendisi konuşarak ağlayan tanriçenin acısını, onu buzağısından ayırtılmış bir ineğe benzeterek anlatıyor ve aramasının, ağlamasının hiç bir yararı olmayacağını, çünki oğlunun Arali (yeraltı) de bulunduğunu ve oradakilerin onu vermeyeceklerini, söylüyor. Ninhursag ağıtının çevrisi şöyle:

İnek buzağısını ! İnek buzağısını !
İnek buzağısını arayıp sormakta!
İnek, buzağısı kayboldu.
Doğuran anneye gelince: onun yakışıklısı kayboldu,
Hoş olan biri sular tarafından sürüklendi,
Doğuran anne, sorarak arayarak Kur'un ayağına yaklaştı o,
Arayarak, sorarak Kur'un ayağına yaklaştı o,
Kuzusundan ayırtılmış, koyun gibi, geri alamayacak,
Oğlağından ayrılmış keçi gibi, geri almayacak,
O Kur'un ayağına yaklaştı, Kur'un tepesine yaklaştı,
O önünde *numun*-sazını, *sumun*-sazını taşıyarak,
Delikanlının annesi *şuşua*-kamışını taşıyarak.
Beyin annesi, sık kamışlar arasında acı gözyaşları döküyor.
"Bana gelince, benim için kim bulacak adamımı,
Benim için kim nerede bulacak adamımı?
O adama "yıldız gibi bir nesne" vereceğim.
Delikanlı ! senin "yıldız gibi nesne"n, uğursuz nesne,
Sana getirilen "yıldız gibi nesne,
Ben korktum ondan, saygı gösterdim ona,
Buzağımın nerede olduğunu öğrenemedim.
Etrafımı denetledim,
Anlayışıma göre heryeri aradım,

Öğle akşam gibi oldu bana-uğursuz birşey,
Bana karşı haince davrandı-doğru o ! doğru o !
Ben, doğuran anneye karşı sedir kokan orman gibi toprağı serpti."
"Doğuran anne, buzağın için böğürme, yüzünü çevir !
İnek (böğürme) buzağına, cevap vermeyecek ona, yüzünü çevir !
Ensi onu sana vermeyecektir,
Bey, öldüren, onu sana vermeyecektir,
İnek yüzünü nehirin sahiline döndür!
Yüzünü kırların köşesindeki Arali'nin öküzüne çevir !"

Burada görülen annenin oğluna olan sevgisi başka bir kompozisyonda değişik bir türde dile getirilmektedir. Bu kompozisyon bir ninnidir ve bir anne veya bir bakıcı tarafından çocuğu uyutmak için sallarken ***u-a a-u-a*** şeklinde sesler çıkarılarak söylenmiştir. Bu metin yazıldığı iyi korunmuş tablet University Museum'da bulunmaktadır. 1969 yılında İtalyan Edoardo Volterra için yapılan ciltte tarafımdan yayınlanmıştır.

BÖLÜM 35-*U-A- A-U-A*
İLK NİNNİ

Yakın doğuda şimdiye kadar benzeri bulunmayan bu kompozisyon, ihtimal hasta bir çocuğu için korkup üzüntü çeken kral Şulgi'nin karısı söylesin, diye yazılmıştır. Hakiki bir ninnide olduğu gibi bazı yerlerde doğrudan doğruya çocuğuna söylüyor, bazı yerde çocuğa üçüncü şahıs gibi ve bir yerde de uykuya hitap ediyor.

Çevrisi ve yorumu zor olan ve bir hayli belirli olmayan bu kompozisyonun konusunu şöyle toparlayabiliriz: Şiir *ururu* şarkısı (belki bir sevinç şarkısı) içinde oğlunun büyüyeceğini anlatarak başlıyor.

u-a a-u-a
ururu-şarkımla-o büyüsün
ururu-şarkımla-kocaman olsun,
irina-ağacı gibi kökten sağlam büyüsün,
şakir-bitkisi gibi tepeden geniş büyüsün.

Bundan sonra anne oğluna uykunun geleceğini söylüyor.

Bey (belki uyku)....,
Nehir kenarındaki elma ağaçlarının uzayan dalları arasında,
O (uyku ?) .... üzerine kolunu gerecek,
O yatanın üzerine kolunu kaldıracak,
Oğlum, uyku seni sarıyor,
Uyku üzerine çökmek üzere.

Bundan sonra anne doğrudan uykuya, oğlunun uyanık gözlerini kapatması ve ağlayan ağzını susturması için söylüyor:

Gel uyku, gel uyku,
Gel oğulumun olduğu yere,
Acele (?) uyku, oğlumun olduğu yere.
Duraksız gözlerini uyut,
Elini renkli gözlerine koy,

Ve ağulayan dili ile
Uykusunu bozdurtma.

Bu defa anne tekrar oğluna dönerek uyuduğu zaman kucağını kaplıca bitkisi ile dolduracağını onu iyi edecek tatlı küçük peynirleri, bahçesinden iyi sulanmış marulları Şulgi'nin oğlu olan ona vereceğini söylüyor.

O (uyku) kucağına *kaplıca bitkisi* dolduracak
Ben, senin için küçük peynirleri tatlı yapacağım,
Adamın şifası olan o küçük peynirleri,
Adamın şifası, ey beyin oğlu,
Ey bey Şulgi'nin oğlu !
Bahçemin marulları iyi sulanmıştır,
Onun *gukkal*-marulu iyi bakılmıştır
O marulu bey yesin.

Anne tekrar *ururu*-şarkısı içinde oğluna bir seven kadın alacağını ve neşeli bir dadı tarafından bakılan sevgili bir oğul vereceğini söylüyor.

ururu-şarkımda ona bir karı vereceğim,
Ona bir karı vereceğim, bir oğul vereceğim,
Dadı neşeli bir kalp ile konuşacak onunla.

Ben, ben oğluma bir karı alacağım,
O, tatlı bir oğul doğuracak ona,
Kadın onun ateşli kucağında yatacak,
Oğul onun açılmış kollarında yatacak,
Karısı mutlu olacak onunla,
Oğul mutlu olacak onunla,
Genç karısı neşelenecek kucağında,
Oğlu büyüyecek onun tatlı dizinde.

Fakat birdenbire kadının aklına oğlunun hastalığı geliyor ve üzüntü içinde onu ölmüş, ağlayıcıları matem tutuyormuş ve böcekler üzerinde geziyormuş gibi görünüyor:

Sen acıdasın,
Ben sıkıntıdayım,
Dilim tutulmuş, yıldızlara bakıyorum,
Yeni doğan ay yüzüme parlıyor.

Kemiklerin duvara dizilecek,
"Duvarın adamı" senin için gözyaşı dökecek,
Ağlaycılar lirlerinin tellerini koparacak senin için,
Kertenkele yanağını yaralayacak senin için,
Sinek sakalını yolacak senin için,
Kertenkele dilini ısıracak senin için,
Üzüntü çekenler, senin için üzülecek,
Keder saçanlar, senin için keder saçacak.

Bundan sonra gelen oldukça bozuk kısımda anne oğluna bir eş, bir oğul, bol tahıl, iyi bir melek ve mutlu, keyifli bir saltanat temenni ediyor.

Karın desteğin olsun,
Oğul payın olsun,
Saçılan arpa gelinin olsun,
Kusu-tanrıçesi Aşnan seninle olsun,
Koruyucu bir meleğin olsun,
Mutlu günlü bir saltanatın olsun,
Şölenler alnını açık yapsın.

Şiirin geri kalan kısmı çok kırıklı ve belirsiz, fakat sonuna doğru tekrar geleceğin kralı oğluna Ur ve Uruk kentlerinin yanında olması, düşmanları yakalaması temennisinde bulunuyor.

Geçen iki bölümde bir annenin oğluna olan sevgisinden söz ettik. Şimdi de bir oğulun anne sevgisini dile getiren bir şiiri sunacağız. Bu Ludingirra isimli bir oğulun annesine verdiği bir haber arasında onu şairane bir dil ve benzetmelerle ideal bir kadın olarak canlandırıyor. Güzel, parıldayan, çalışkan, verimli, mültefit, neşeli, güzel kokuludur o. Bu şiirin ilk defa parçalarını bir araya getirip çevrisini (1964) University Museum'da eski asistanım Miguel Civil yapmıştır. 1967 Sorbon Profesörlerinden Jean Nougayrol, Ugarit de bulunan ve üzerinde Sumerce, Akadca ve Hititce dillerinde aynı metnin yazılı olduğu bir tableti yayınlardı. Nougayrol'ün yaptığı dikkatli inceleme ve çalışma sonucu metnin anlaşılmasına bir hayli yardımcı oldu. 1970 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tablet Arşivinde, uzman Muazzez Çığ ile yayınlanmamış Sumer edebi tabletleri üzerinde çalışırken iyi korunmuş büyük bir tablet üzerine yazılmış bu metnin bir özdeşi elime geçti. Bu da diğer metinlere bir hayli yeni ilâveler yaptı. Bunun çevrisi ve eleştirisi bundan sonraki bölümde verilecektir.

BÖLÜM 36-İDEAL ANNE

ANNENİN İLK EDEBİ TANIMLANMASI

İdeal bir Sumer annesini anlatan bu alışılmışın dışında kompozisyonda Ludingirra isimli biri ''kral'' habercisiyle Nippur'da olan annesine bir haber gönderiyor. Metnin ilk sekiz satırında annesinin oturduğu Nippur'dan uzak bir yere giden Ludingirra kendisini merak eden annesine ''selâm mektubunu'' götürmesini heberciye söylüyor:

> Yola çıkan kral habercisi,
> Seni Nippur'a göndereceğim, bu haberi götür,
> Uzun bir yolculuk yaptım,
> Annem üzüntüde (?), uyuyamıyor.
> Odasında kızgın bir söz söylenmeyen o,
> Bütün yolculara benim sağlığımı soruyor,
> Benim selâm mektubumu onun eline ver.

Haberci annesini tanımadığından, Ludingirra ona annesini tanımlatacak beş tarifini veriyor. Aslında bu özelliklerinden hiç biri bu amaca yarayacak gibi değil. Bunlar, yazarın hayalinde canlandırdığı bir anne tipinin edebi bir dille anlatılmasıdır. İlk tarifi onun çok iyi bir eş ve gelin olmasıdır. Yine de burada bazı satırlar belirsiz.

> Eğer annemi bilmiyorsan onun tarifini vereyim (tanımak için)
> Adı Şat-İştar (?) .....,
> Parıldayan bir görünüş .....,
> Bir tanriçe hoşluğu, bir tatlı gelin (?),
> Gençliğinde kutsanmıştır o,
> Kaynatasının evini gayretle idare edendir,
> Kocasının tanrısına hizmet edendir o,
> ''Tanriçe İnanna'nın yerine'' bakmağı bilendir o,
>
> Kralın sözünü yabana atmaz.
> Gayretle malı çoğaltandır o,

Sevilen, sayılan yaşam doludur o,
Kuzu, iyi kaymak, bal, "kalbin akan" tereyağıdır o.

İkinci tarifde annenin olağanüstü güzelliği dile getiriliyor.

Annemin ikinci özelliğini vereyim:
Annem ufukta parlayan bir ışık, dağ geyiği,
Işıldayan sabah yıldızı .....,
Değerli akik, Marhaşi'den topaz
Bir prenses mücevheri, tam çekici,
Akik mücevheri, neşe yaratan,
Bir kalay yüzük, demir bilezik,
Bir altın çubuk, parlak gümüş,
Tam bir fildişi heykelcik, cazibe dolu,
Bir alabastar melek, lâpis lâzuli kaide üzerinde.

Anenin üçüncü tarifinde Ludingirra onu verimli bir tarla ve bahçeye benzetiyor.

Annemin üçüncü tarifini vereyim:
Annem mevsiminde yağmur, ilk tohum için su,
Zengin bir bahçe, hoşlukla dolu.
İyi sulanmış köknar ağacı, köknar kozalakları ile süslü,
Yeni yılın meyvesi, ilk ayın ürünü,
Sulama yerlerine bereket suyu getiren bir kanal,
Çok tatlı Dilmun hurması, aranan birinci hurmadır o.

Dördüncü tarifinde Ludingirra şenliklerden ilham almıştır.

Annemin dördüncü tarifini vereyim:
Annem bir bayram, neşe dolu bir kurban,
Yapılması korkunç, bir yeni yıl kurbanı,
Prenseslerin bir olgusu, bir bolluk şarkısı,
Neşesi bitmeyen, seven, sevilen bir kalp,
Annesine dönen bir esirin iyi haberidir o.

Beşinci tarifin konusu güzel koku:

Annemin beşinci tarifini vereyim:
Annem çam ağacından bir araba, şimşir ağacından bir tahtaravan,

Yağla kokulandırılmış güzel bir elbise (?),
İçi iyi yağla doldurulmuş bir devekuşu yumurtası,
Hoş bir çiçek taç (?), Tam olarak uyan.

Sonunda Ludingirra mektubunu şu sözlerle bitiriyor:

"Sevgili oğlundan selâmlar ".

Annesi hayatta iken ona ateşli sevgi şarkısı yazan bu Ludingirra, babası ve karısının ölümü için de ilk mersiye diyebileceğimiz bir tür ölüm şarkısı yazmıştır. Bundan sonraki bölümde Puşkin Müzesinde bulunan bir tablet üzerinde yazılmış iki mersiye ile, British Müzesindeki bir tablette yazılı, adı verilmeyen bir genç kız tarafından *gir*'i "haberci"si (bu belki uzak ülkelerde yapılan bir savaşta ölen kral olabilir) için söylenmiş bir şarkıyı vereceğiz.

BÖLÜM 37-ÜÇ ÖLÜM ŞARKISI

İLK MERSİYELER

1957 sonbaharında Rusya Bilim Akademisinden davet almıştım. Leningrad ve Moskova arkeoloji kolleksiyonlarında çalışmak üzere 2 ay misafir kaldım. Buna karşılık University Museum of the University of Pennsylvannia tarafından tanınmış Rus antropoloğu George Debbetz 2 ay için fiziki antropoloji üzerinde çalışmak için davet edildi. Rusya ile Amerika arasında ilk defa böyle bir mesleki değiş tokuş oluyordu. Bu da University Museum'un müdürü F.G. Rainy'nin 1957 yılı ilkbaharında kısa bir süre Rusya'ya gittiğinde organize edilmişti.

Rusya'da kalışımın üç haftasını Moskova'da 2000 kadar tableti olan Puşkin Müzesinde geçirdim. Oradaki tabletler arasında iyi durumda 4 sütunlu Sumer edebi metni yazılı bir tablet buldum. Yapılan kısa bir çalışma sonucu bunda ölümle ilgili 2 şiir yazılı olduğunu anladım. O zamana kadar Sumer edebi metinleri arasında bu tür bir konu bulunmadığından merakım büyük oldu ve bunlar üzerinde daha etraflı çalışarak bilim dünyasına tanıtmağı ön gördüm. Müze elemanlarının iş birliği ile üç haftanın çoğunu bu metnin transkripsiyonunu yapmakla geçirdim. Ayrıntılı bir çalışma aylarca sürebileceği için onu Philadelphia'ya bıraktım. Puşkin Müzesi, tabletin son derece güzel bir fotoğrafını verdi bana. Metin üzerindeki çalışmalar tamamlandıktan sonra, Sovyet tarihçisi W.W. Struve tarafından yapılan Rusça çevrisi ile Moskova'da Doğu Edebiyatı Basım Evinde yayınlandı.

Tablet ihtimal İ.Ö. ikinci binin ilk yarısında eski Nippur şehrinde yazılmıştı. Fakat ilk defa İ.Ö. 2000'de yazılmış olabilir. Tablet, yazıcı tarafından dört sütuna bölünmüş. Ayrı uzunlukta olan iki şiir iki sıra çizgi ile ayrılmış. İlki ve uzun olanı 112 satır, ikincisi 66 satır. Şiirlerin en sonunda 3 satır halinde iki kompozisyonun adları ayrı ayrı ve toptan satır sayıları yazılmış. İki kompazisyonun en büyük bölümleri Ludingirra tarafından söylenmiş cenaze töreni ile ilgili mersiyeyi kapsıyor. Birincisinde herhangi bir kavgada yaralanıp ölen babası Nanna için bir ağıt. İkincisinde aynı Ludingirra olağan bir şekilde ölmüş gibi görünen iyi ve sevgili karısı Navirtum için üzülmekte.

Her iki kompozisyonun ilk kısmında ölüm sahnesi anlatılıyor. Birincisinde bu bölüm 20 satır, diğerinde 47 satır. Şiirlerin uzunluklarına oranla birincisi daha kısa yazılmış. İki şiirde yüksek düzeyde tekrarlar, parelellikler, benzetmeler ve koro halinde tekrarlamaları kapsayan bir dil kullanılmıştır. Ölenin serüvenleri, değerleri, arkada bıraktığı keder ve üzüntüleri akıcı ve güzel cümlelerle şarkı olarak söyleniyor. Bunlar her zaman ve dünyanın her yerinde anlaşılabilir.

Yazık ki, her iki mersiyede de hayli bozuk satır var. Bir kısım satırların çevrisi de kat'i değil. İlgilenen okuyucular metnin kelime kelime çevrisini, kırık yerler ve soru işaretleri ile The Sumerian (S. 211-17) de bulabilirler.

Onların önemine gelince; derin bir hayal gücü ve şiirsel bir dil ile yakınlarının ve çok sevdiklerinin ölümünden duyulan acı ve kederi anlatmaları, edebiyat tarihi bakımından ilk değerli mersiye örneklerini vermeleridir. Birçok yüzyıl sonra ancak yazılan Saul ve Jonathan'a ait mersiye ile Homer'in Hector ağıdına benzediğinden karşılaştırmalı bir çalışma için değerlidirler. Birinci şiir Sumerlerin evren görüşüne bir ışık tutuyor: Güneş battıktan sonra gece yeraltı dünyasına doğru yolculuğuna devam ediyor. Ay tanrısı-ayın son gününde-günlük uykusunu yeraltı dünyasında geçiriyor. Her iki şiirde alttaki dünya yaşamı hakkında Sumer düşünüşünü açıklıyor. Bundan öğrendiğimize göre ölü muhakeme ediliyor. Bunu yapan, insanlar arasında adaleti koruyan güneş tanrısı Utu'dur. Ay tanrısı Nanna'da ölen yeraltı dünyasına geldiği gün, onun kaderini belirliyormuş gibi görünüyor.

Değişik bir mersiye türü de British Müzesi'nde bulunan 24975 numaralı tabletde yazılıdır. Oldukça iyi durumda olan bu belgede adı bilinmeyen bir kız tarafından sevdiği bir *gir* için söylenmiş bir cenaze marşı. Metnin oldukça doğru ve emin olarak çevrisi yapılabiliyor. Yine de onun derinliğine inmek ve asıl anlamını kavramak zor. Önce bunun anahtar kelimesi haberci anlamına gelen *gir*'in durumu, ne olduğu, kız ile ilişkisi anlaşılmıyor.

Kompozisyon karşılıklı iki kişi konuşuyormuş gibi yazılmış. Kız ve ismi verilmeyen arkadaşı veya bir koruyucusu bu. İlk 19 satırda arkadaşı kıza, gelmesi yaklaşan *gir*'i için hazırlanmasını söylüyor. Sonra da onun uzak yerlerden yolculuk ettiği hastalıklı, acı çeken sakat vücudu çaresiz bir durumda azgın sularda sürüklendiği anlatılıyor. *Gir*'in ölümü ve vü-

cudunun dağ ve nehir aşarak, ihtimal bu felâketli yolculuğa çıktığı yerden, kızın evine dönüşü kapalı ve mecazi bir dil ile tasvir ediliyor. O, kaybolan bir kırlangıç, nehirde yüzen bir at sineği, dağ tepelerinde birikmiş sis, nehirde sürüklenen ot, dağları aşan bir yaban keçisi olarak gösteriliyor. Kızın cevabı geri kalan satırlarda iki bölüm halinde: Birinci bölümde 20-37 nci satırlarda kız, ihtimal *gir*'in geldiği zamanki durumunu acıklı olarak anlatıyor: O ne yürüyor, ne görüyor, ne de konuşabiliyor. Daha sonra ölmüş *gir*'i gelir gelmez nasıl bir cenaze töreni hazırladığını ve yeni ulaşmış olan bedenden, törenden sonra ruhunun ayrılışını ve evden uzaklaşışını söylüyor.

Mersiyenin kelimesi kelimesine tercümesi şöyledir:

1. "*gir*'in yaklaşıyor, hazırlan,
   Kız, *gir*'in yaklaşıyor, hazırlan.
   Ey *gir* ! Ey *gir*!
   Senin *gir*'in, uzaklarda olan o,
   Senin *gir*'in uzak kırlardan, yabancı yollardan,
   Senin kırlangıcın uzak günlerden gelmeyecek,
   Senin kabaran sularda (yetişen) at sineğin, nehirde yüzüyor,
   Senin sisin sıra dağlarda toplanıyor,
   Senin nehiri geçen otun, nehirde sürükleniyor,
   Senin yaban keçin dağı geçiyor,
   Senin .....,
   Senin .....,
   Senin *gir*'in, onun kötü falı,
   Ağlayan göz senin *gir*'in,
   Kederli kalb senin *gir*'in,
   Kemikleri, kabaran suda yutulan senin *gir*'in
   Başı yükselen suya çarpan, sürüklenen *gir*'in
   Geniş göğsüne çarpılan senin *gir*'in."
20. "*gir*'im geldikten sonra, ona büyük bir şey yapacağım,
   Ona kek ve ..... kurban edeceğim,
   Ona tarlanın meyvesini bulacağım,
   Ona kavrulmuş arpa ve hurma bulacağım,
   Ona acı-tatlı bira bulacağım,
   Ona asmasında üzüm bulacağım,
   Ona geniş toprakta elma bulacağını,

Ona geniş toprakta incir bulacağım,
Ona incir ağacının ..... bulacağım,
Ona salkımında hurma bulacağım,
Ona bahçe balı (ve) şarap bulacağım.
Benim *gir*'im geldikten sonra, ona büyük birşey yapacağım:
Ona sıcak (ve) soğuk su bulacağım,
Ona dizgin, kırbaç bulacağım,
Ona temiz bir elbise ve iyi yağ bulacağım,
Ona bir sandalye (ve) ayakcak bulacağım,
Ona taze bir yatak bulacağım,
Ona ahır ve ağılın kaymak ve sütünü bulacağım."

"Benim *gir*'im, o geldi, yürümüyor, geldi yürümüyor,
Gözleri var, beni görmüyor,
Ağzı var, benimle konuşamıyor,
Benim *gir*'im -yaklaş ! O hakikaten geldi-yaklaş !
Ekmeği parçaladım, onunla kendisini temizledim,
Kirlenmemiş içki kabından,
Pislenmemiş bir kaseden,
Su döktüm-suyun döküldüğü yer onu içti.
İyi yağla duvarı yağladım onun için.
Yeni elbisemle sandalyeyi geydirdim,
Ruh girdi, ruh ayrıldı,
Benim *gir*'im dağda çarpıldı, dağın kalbinde (ve şimdi) o yatıyor (ölü)."

Sumer edebiyatında baş rolü prensler, krallar, beyler, kahramanlar, tanrılar ve tanriçeler oynarlar. Mamafi halkdan da bazılarının yaşantısı hakkında bir hayli bilgi veren "tartışma" kompozisyonları vardır. Bunlardan son zamanlarda parçaları toplanıp çevrisi yapılan "kazma ile saban arasındaki tartışma" bundan sonraki bölümde verilecektir. Bu metinden Sumer toplumunda işçi ve onun refahına, tahmin edilenin üstünde bir önem verildiğini öğreniyoruz. Seviyesi düşük, fakat çalışkan kazma, asilzade, fakat tembel sabana üstün geliyor burada.

BÖLÜM 38-KAZMA VE SABAN

İŞÇİNİN İLK ZAFERİ

Geç antik ve ortaçağ Avrupasında populer olan saz şairlerinin karşılıklı atışma yarışı türünün bir başlangıcı sayılabilecek Sumer tartışmaları, Sumer edebiyatcıları tarafından çok beğenilen bir konu idi. Onlarda bulunan söz ve fikir tartışmaları, Sumerlerin oldukca hırslı ve saldırgan davranışlarına uyuyordu.

History Begins at Sumer ilk yayınlandığı 1956 yılında 7 tartışma biliniyordu, fakat onlardan ancak üç tanesi üzerinde dikkatle çalışılabildi. Çünki diğerlerinin metinleri çok kırıktı. Mamafi son yıllarda yeni tablet ve parçaların bulunması onlar üzerinde çalışmayı sağladı. Genç kuşağın önder sumerologlarından biri olan Miguel Civil, henüz Üniveresite Müzesi'nde asistanım iken metinlerin tamamlanması ve çevirisine başladı. Zamanla bunların hepsi yayınlanacaktır.

Bu tartışmaların ilgi çekici yönlerinden biri, kompozisyonun sonuna kadar yazar tarafından hangi tarafın kazanacağı açıklanmamasıdır. Bu kazanma, tartışan çifte verilen değerle ilgili olduğu kuşkusuz. Kış yaza, tahıl davara, kuş balığa, ağaç kamışa, bakır gümüşe üstün geliyor. Bu bölümde verilen, Civil'in College de France'da hazırladığı çalışmasına dayanan ''kazma ve saban arasındaki tartışma'' da kazanan kazmadır.

Kompozisyon, kazmanın rakibine karşı duramayacağı tahminini yaptıracak bir alet olarak gülünç bir tarifi ile, başlıyor.

> Hey kazma, kazma, iple bağlı,
> Dişbudak ağacı dişli, kavaktan kazma,
> Denizağacı dişli, ılgından kazma,
> İki dişli, dört dişli kazma,
> Kazma, zavallı herif, hep kuşağını gevşeterek,
> Kazma sabana meydan okuyor.

Meydan okumada ağırlık, sabanın yapamayacağı işlerden bir çoğunu, kazmanın yapabildiğini göstermektedir.

Ben büyütürüm-sen neyi büyütürsün ?
Su hızlanırsa, ben onu bendlerim,
Sepeti toprakla dolduramazsın sen,
Çamuru karamaz, tuğla yapamazsın sen,
Temelleri atamaz, evler yapamazsın sen,
Eski surların altını takviye edemezsin sen,
Saygın adamın çatısını düzgün yapamazsın sen,
Caddeleri düz yapamazsın sen,
Saban, ben büyütürüm-sen neyi büyütürsün ?
Ben genişletirim-sen neyi genişletitirsin ?

Bu meydan okumağa kızan mağrur saban, kendisinin ulu tanrı Enlil'in eli ile yaratıldığını, insanlığın çiftçisi olarak kral ve asillerin gözdesi olduğunu, kırların süsü tahılı hasad ettiğini, insan ve hayvanların yiyeceğini ürettiğini söyleyerek karşılık veriyor.

Sabanın ağzından dinleyelim bunları:

Ben, saban, büyük kol, büyük el beni yaptı.
Ben baba Enlil'in asil tarla kayıtcısıyım,
Ben insanlığın sadık çiftçisiyim.
Şunumun ayında tarlada bayram kutlandığında,
Kral benim için öküz kurban eder, koyunları çoğaltır benim için,
Taşdan kaplara bira döker,
Kral toplanmış suları getirir,
Davullar, dümbelekler çalar,
Ve ben ..... kral için.
Kral benim için sırığımı tutar,
Öküzü boyunduruğuna koşar,
Bütün büyük saygınlar yanımda yürür,
Bütün ülkeler hayrandır,
Halk neşe ile gözler onu.

Benim açtığım arklar, kırları süsler,
Tarlaya yerleştirdiğim tahılın başakları tarafına,
Sumugan'ın bol hayvanı eğilir.
Hasada hazır olan tahılım ile,
Güçlü orakların yüzleri, birbiri ile rekabet ederler,

Tahıl hasad edildikten sonra .....,
Çobanın yayığı dinlenmede.
Yığımı tarlaya saçılınca,
Dumuzi'nin koyunları dinlenmede.
Benim tepelenmiş olanım kırlara saçılınca,
Bütün yeşil höyükler çekicidir.
(Arpa) yığını ve tepesini
Enlil için topladım.
Kaplıcayı, buğdayı onun için yığdım,
Anbarları ..... doldurdum.
Yetimler, dullar, yoksullar,
Kamış sepetleri alır,
Dağılmış başaklarını toplarlar.
Tarlaya saçılan samanımı
Halka taşıttırırım,
Sumugan'ın bol hayvanı gelince.

(Şimdi sen) kazma, miskince hendek açan, miskince diş oyan,
Çamurda çalışan ve yuvarlanan (sen) kazma,
Başını tarlaya koyan kazma,
Gününü pis çamurda geçiren kazma ve tuğla kalıbı,
Prens eline yakışmayan .....
Sapı köle elini süsleyen,
Acı sözlerle bana saldıran sen !
Kendini benimle karşılaştıran sen !
Defol kırlara, seni (yeterince) gördüm,
Bana "saban hendek kaz, kaz" (demeğe) cesaret eden sen!"

Kazmanın sabana verdiği nutuk şeklindeki yanıtda, kendisinin insanlığa yaptığı sulama ve suyu boşaltma kanalları, sürülmek için toprağın hazırlanması gibi işleri saymakla başlıyor.

"Saban .....,
İlerdeki Enlil'in yerine senin için gelirim,
Hendekleri yaparım, kanalları yaparım,
Çayırı su ile doldururum.

Kamışlığı su basınca,
Küçük sepetim onu uzağa taşır.
Nehir yolunu değiştirir, kanal yolunu değiştirince,
Taşan bir nehir gibi sular coşarak akınca,
Ve herşey batağa dönünce,
Ben, kazma sed yaparım onun çevresine.
Onu ne güney rüzgârı, ne de kuzey rüzgârı yıkamaz,
(Böylece) kuşlar yumurtalarını toplar (bozulmadan)
Balıkçı balığını avlar,
Halk tuzakları kaldırır.
Benim bolluğum ülkeyi doldurur.
Çayırlıktan su çekilince,
Islak toprak çalışacak duruma gelince,
Senden öne geçerim tarlada saban,
Onun tabanını ve sedlerin kenarlarını senin için temizlerim.
Tarlanın otlarını yığarım senin için,
Tarlada kökleri ve sapları toplarım bir araya senin için."

Kazma devam ediyor, en fenası da beceriksiz saban durmadan tamir istiyor. Onun iş yapması için 6 öküz 4 adam lâzım ve parçaları da durmadan kırılıyor:

"Tarlada çalışan (sen) herşeyi ayak altına alarak.
Öküzlerin altı, adamların dört, sen onbirincisin.
Bütün yetenekli işçiler tarladan kaçar,
(Şimdi) kendini benimle karşılaştır !
Sen benden çok sonra tarlaya girince,
Keyfle bak senin tek karığına,
Sen başını çalışmağa eğince,
(ve) kökler ve tepeler birbirine dolanınca,
Senin dişin kırılır, dişin onarılmak ister,
(Fakat) sen onu tutamazsın.
Çiftcin (nefretle) adını söyleyerek "şu saban bozuk" der.
Sonra senin için marangoz tutarlar,
Koşum yapanlar kaba postu hazırlar,
Onu bükümlemeğe
Çok uğraşırlar,
Pis bir deriyi başına geçirinceye kadar."

Bundan başka saban, kazmanın belirttiği gibi, sene içinde kısa süre çalışıyor:

"Herşeyi tam olamayan (fakat) gurur yolunda olan,
Benim çalışma sürem 12 aydır,
(Fakat) senin (çalışmak için) var olduğun zaman dört aydır,
Yok olduğun zaman sekiz aydır,
Senin yok olduğun zaman var olduğunun iki katıdır.

Anlamı oldukça belirsiz 8 satırdan sonra kazma nutuk halinde yaptığı işleri öğerek sözlerine devam ediyor:

"Ben, kazma, şehirde yaşarım,
Benden daha çok sayılan biri yoktur.
Ustasını izleyen ben bir çırağım,
Sahibime ev yaparım.

Ahırları büyütür, ağılları genişletirim,
Kili karıştırır, tuğla yaparım,
Temelleri atar, evleri yaparım,
Surların altını temizlerim,
Saygın adamın çatısını hava girmez yaparım,
Ben, kazma caddeleri dümdüz yaparım.

Kazmanın bundan sonra sözleri işçi sınıfının iyi duruma gelmesi, geçimini sağlaması için yaptıklarını kapsıyor:

"Şehrin çevresi boyunca sağlam sur yaparım,
Orada tanrının mabedini var ettim,
Onu kırmızı kil, sarı kil, çok renkli kil ile süsledim,
Müfettişlerin, denetleyicilerin oturduğu
Krallık şehirini yaptım.
Benimle onun (şehirin) eskimiş sıvasını tamir eden, bozulmuş sıvasını düzelten,
Onlar (işçiler) iyi yapılmış evlerde serinlesinler.
Ateşin kenarında kazma (sayesinde) yan gelsinler,
(Fakat) sen (saban) onların partisine gelmezsin.
Onlar yerler, içerler, ücretleri ödenir,
(Böylece) işçilerin karılarını ve çocuklarını geçindirmelerini sağlarım.

Gemiciye fırını yaparım, ziftini eritirim,
Onun için gemi, sandal yaparım,
(Böylece) gemicilerin karılarını ve çocuklarını geçindirmelerini sağlarım.
Bahçeyi sahibi için ekerim,
(Taraflar) anlaştıktan sonra bahçelerin etrafını çevirir, duvarla kapatırım.
Halk tutar beni, kazmayı.
Kuyusunu kazdıktan sonra, ağzını koyarım,
Kovasını yapar, hendekleri düzlerim.
Hendeklerini suya dolduran benim.
Elma ağacı çiçek açtıktan, meyvesi göründükten sonra,
Onun meyvesi tanrıların tapınaklarını süslemeğe uyar,
(Böylece) bahçıvanın, karısını ve çocuğunu geçindirmesini sağlarım.''

Son olarak kazma yol işçileri ile tarlada çalışanların da rahatlıklarını düşündüğüne değinerek, onların serinlemeleri, kazdığı kuyudan tulumlarına su doldurmaları için özel burçlar yaptığını söylüyor.

''Sabanın yanında nehirde çalışarak, yolu düzelterek,
Sahilde bir burç (kule) yaptım,
Tarlada günü geçiren, adamlar
Tarlada geceyi geçiren, işciler,
Yükselttiğim burçda (kule)
Bu halk iyi yapılmış şehirdeki gibi canlansınlar.
Yaptıkları su tulumlarına su koydum, onun içine 'yaşam' yerleştirdim,
(Şimdi) sen saban, beni: ''kaz, kaz hendek' (diyerek) zorluyorsun,
Susuz kırlarda,
Onun tatlı suyunu kazdığım zaman,
Susamış olan benim hendeğimin yanında canlandı.''

Kazma kendi yaptıklarını sayıp döktükten sonra, sabana bunları çürütmek fırsatı verilmiyor. Onun yerine yazar, büyük tanrı Enlil'in kazmayı üstün tutan yargısı ile tartışmayı sonuçlandırıyor. Bir Sumer mitolojisine göre, tanrı Enlil kazmayı insanın kullanması için yaratmış

ve onu sabandan üstün tutmuştur. Hayvanlar dünyasında balık, Sumerlerde derin bir acıma etkisi yapıyor. O, zavallı, güçsüz bir yaratık olarak şairlere, özellikle ağıt ezgileri yazan şairlere çoğu zaman üzüntüyü ilham ediyordu. İsmi belirtilmeyen bir şair tarafından yazılmış ve "Balığın Evi" olarak adlandırabileceğimiz bir şiirde, iyi donatılmış, bollukla bakılan, avcı kuşların, yırtıcı köpek balıklarının saldırısından uzak, her tür balığın bir arada barış içinde yaşayacağı bir balık evi, daha doğrsu bir akvaryumdan söz ediliyor. Bu metin Miguel Civil tarafından *British Archeological Journal*, Iraq cilt XXIII (1961) p. 154-178'de yayınlandı. Civil'in çalışmasına dayanan bu belgenin çevrisi ve eleştirisi bundan sonraki bölümde verilecektir.

BÖLÜM 39-BALIĞIN EVİ

İLK AKVARYUM

Balık ve balıkcılık Sumer'in başlıca yiyecek kaynağı idi, özellikle en eski tarihinde. Sumerlerin ekonomik metinlerinde, sözlüklerinde yüze yakın balık türü yazılmaktadır. Bunlardan otuz kadarının hangi balıklar olabileceği, Fin Doğu bilimcisi Arma Salonen'ın 1970 yılında yayınlanan *Die Fischerei in Alten Mesopotamien* kitabında tahmini olarak belirtilmiştir. "Balığın evi" metninde 16 balık ismi verilmiş ve anlamlı bir şekilde tarifleri yapılmış olup bunlardan yarım düzine kadarının hangi balıklar olabileceği tahmin edilmektedir.

Bizim "akvaryum" kompozisyonu şu veya bu nedenden dolayı balık seven birisi tarafından söylenmiştir. O balıklar için büyük, geniş ve yaklaşılamaz bir ev yapmış. Burada balıklar en iyi yiyecek, içecek özellikle bira ve tatlı kurabiyelerle besleniyormuş.

Balığım, bir ev.....
Balığını, senin için bir ev yaptım, anbar yaptım senin için,
Evde ayrıca bir bahçe, genişletilmiş ağıl yaptım senin için,
Onun ortasını tütsüledim, bir şenlik kuyusu kazdım (?),
kalbi şenlendiren bir yer,
Kimse evine yaklaşamaz, onu bitki ile kapladım (?),
Evde yiyecek var, en iyi cins,
Evde içecek var, en iyi içecek
Evinde hiçbir sinek içki yerine saldıramaz,
Evin girişine, (?) beğenmeyen ayak basamaz,
Un serpilmiş eşiğine ve sürgüsüne tütsü koydum,
Ev tatlı kokan bir sedir ormanı gibi,
Eve bira koydum, en iyi cins bira,
Oraya bal-bira ve tatlı kurabiye.....

Konuşmacı şimdi balığı, arkadaşlarını, tanıdıklarını, akrabalarını, daha doğrusu kim isterse onu eve getirmesi için zorluyor.

Tanıdığın gelsin,
Sevdiğin biri gelsin,

Baban, büyük baban gelsin,
Büyük kardeşinin oğlu, küçük kardeşinin oğlu gelsin,
Küçüğün, büyüğün gelsin,
Karın, çocukların gelsin,
Arkadaşların, dostların gelsin,
Kayınbiraderin, kayınbaban gelsin,
Kim ben de girebilirim derse, gelsin,
Komşularından kimse kalmasın.

Konuşmacı, balığa sevgili oğlum, diyerek şöyle söylüyor:

"Gir benim sevgili oğlum,
Gir benim iyi oğlum,
Gün geçiyor, gece geliyor,
Ay ışığında gir.
Gün geçtiği, gece geldiğinde,
Girerek orada dinleneceksin, orada sana uyan yer yaptım,
Ortasında senin için bir 'oturma yeri' yaptım,
Balığım, yattığında, seni biri rahatsız edemez.
Oturduğunda, kimse seninle kavgaya başlayamaz,
Gir sevgili oğlum,
Gir iyi oğlum,
Tuzlu bir kanal gibi çalkanma 'bil'meyeceksin.
Nehir çöküntüsündeki gibi bozulma 'bil'meyeceksin.
Taşan bir sudaki yayılma gibi, yatağını yayma (şimdi),
Ay ışığı girmesine rağmen yatağını yayma (şimdi).
Hayretle bakmağa gelmeliyim seninle,
.....gibi hayretle bakmağa gelmeliyim seninle.
Bir köpek gibi, hayretle bakmağa senin yerine gelmeliyim,
....gibi hayretle bakacağım 'durduğun' yere gelmeliyim.

Haydi, öküz gibi ahırına, koyun gibi ağılına!
Ahırına öküz gibi girdiğinde,
Balığım, Aşimbabbar (yeni ay tanrısı) senden memnun olacak.
Bir koyun gibi ağılına girdiğinde,
Balığım, Dumuzi senden memnun kalacak."

Onbeş satırlık kadar bir bozuk yerden sonra konuşmacı "Balığım, seninle bütün balıklar girebilir" diyerek arkadan onaltı kadar değişik

balığın, herbirinin bilmece gibi sözlerle kısa bir tarifini yaparak adlarını sıralıyor. Bunlardan bazıları tahminen sazan balığı, mersin balığı, kedi balığı, yılan balığı gibi. Bundan sonra konuşmacı, balığına yeni evine çabuk girmesini, günün geçtiğini, etrafında balık yiyen kuşlar ve köpek balıkları tehlikesi olduğunu söyleyerek bitiriyor:

Balığını, gün geçti, gel bana
Gün (?) geçti, gel bana,
Balıkçıların kraliçesi tanriçe Nanşe, senden memnun
kalacak.

İKİNCİ BASKININ DÜZELTMELERİ VE İLÂVELERİ

Bölüm 1 - Hiç kadın yazıcı yok denmesi yanlış. Seyrek de olsa bazı belgelerde kadın yazıcılardan söz edilmiş. Bundan başka İ.Ö. 2300 lerde yaşamış olan büyük Sargon'un kızı Enheduanna şiirler yazmıştır. bk. W.W. Hallo and J.J. A. Van Dijk, *The Exaltation of Inanna* (New Haven: Yale University Press 1969). Yine de elde olan okul hikâyelerinde Sumer, Akad okullarında kadınların herhangi bir rol oynadıkları bildirilmiyor. Belki edebi alanda çalışan veya yazıcı olan kadınlar özel ders almış olabilirler. Okulda 6 tatil günü olduğunu Ur'da bulunmuş bir tabletten öğreniyoruz. Yayın yeri: C.J. Gadd and S.N. Kramer *Ur Excavation Texts* VI (London 1963) öğrencinin her ay 6 gün tatili var (bk. Bölüm 28 S. 267).

Bölüm 2 - 1952 yılında bu konuya ait bir miktar parça kopya ettim. Bunlar *Sumerian Tablets and Fragments*, Archaeological Museum of Istanbul II (Ankara 1976) da yayınlandı. Bunlarla bazı eksik olan yerler doldırulabiliyorsa da çevride önemli bir değişiklik yapmıyorlar.

Bölüm 3 - Bu belge üzerinde son çalışma University Museum'da benim yerime geçen Ake Sjöberg tarafından *Journal of Cuneiform Studies Vol* XXV (1973): P. 105-169 da yayınlanmıştır.

Bölüm 4 - *History Begins at Sumer* kitabının yayınladığından beri ''Enmerkar ve Aratta Beyi'' kompozisyonuna ait bir hayli parça bulundu. Bunlar çevriye oldukça yeni ilâveler yaptı. Bunun sonucu Pennsylvania Üniversitesi doğu bölümü öğrencisi Sol Cohen tarafından mezuniyet tezi olarak hepsi yeniden birleştirilerek çalışıldı ve ayrıntılarda oldukça değişiklikler yapıldı. Ama yine de bu bölümde verdiğimiz metnin asıl büyük kısmı, geçerlidir.

Bölüm 5 - ''Gilgamiş ve Kiş'li Agga'' şiirinin tüm çevrisi S.N. Kramer, *The Sumerian Their History, Cultur, and Character* (Chicago: the University of Chicago press 1963) p. 186-190 yayınlanmıştır. Ayrıca S.N. Kramer, ''Sumerian Epic Literatur'', *proceedings of the Academia Nazionale dei Lincei* (1970) P. 829-837.

Bölüm 8 - Oxford'dan Oliver Gurney ve ben, Ur kazısından çıkmış Ur-Nammu kanununa ait iki parçayı yayınladık. bk. Two Fragments of

Sumerian Laws, *Assyriological Studies, Vol. 16 (Chicago 1965) P. 13-19.* *1969* yılında Çiviyazılı kanunları üzerinde uzman olan J.J. Finkelstein Ur-Nammu kanunun yeniden düzelterek yapmış olduğu çevrisini *Supplement to Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, James Pritchard, Editor (Princeton: Princeton University Press, 1969) de yayımlandı.

Bölüm 9 - Bu cinayet belgesini ayrıntılı bir çalışma halinde 1959 da Thorkild Jacobsen, *Analecta Biblica at Orientalia* Vol. 12 (Rom: Pontifica Instituto Biblico 1959) P. 130-150 de yayınladı. Kanun ile ilgilenen okuyucu için yararlı ve aydınlatıcıdır. Onun çevrisi ve açıklamaları çoğunlukla bu bölümdekine uygundur. Yalnız sonunda, kadının katillere kocasının öldürülmesi için bilgi vermesi nedeni ile, Nippur mahkemesinde o da katiller gibi kabahatli bulunarak ölüm cezasına çarptırıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat bu yorum, metnin bazı tamamlanmalarına dayanmaktadır ki, bu da pek inandırıcı görülmemektedir.

Bölüm 10 - Bir çok teknik terimler nedeni ile dil bakımından pek çok zorluklar gösteren bu tıbbi metinin daha düzeltilmiş çevrisi *The Sumerians*, S. 93-98 bulunuyor. O, Miguel Civil'in 1960 da *Revue d'assyriologie* LIV 59-72 de yayınlanan daha derinliğine yapılmış çalışmasına dayanmaktadır.

Bölüm 11 - "Çiftçinin Günlüğü" oldukça geniş bir şekilde *The Sumerian* S. 105-109 da bulunuyor. Daha ayrıntılı bir çalışma Finlandiyalı Prof. Arma Salonen tarafından *Annales Academiae Scientiarum Fennicae* Vol. 149 (Helsinki 1968) S. 202-212 de *Ağricultura Mesopotamica* ismi altında yayınlanmıştır.

Bölüm 12 - Bu bölüm yazıldıktan beri "İnanna Şukalletuda" (bu ad şimdi Şukallituda şeklinde okunuyor) metnine ait 6 parça daha buldum ve yayınladım. Bunlar İstanbul tabletinde eksik olan ilk ve son kısmına bir hayli yeni ilâveler yapıyor. Bunlara göre şiirin başında İnanna göğü ve yeri bırakarak yeraltına gidiyor, bunun şiirin geri kalan kısmı ile nasıl bağlandığı belli değil, çünki metnin bu kısmı çok kırıklı. Bu arada ustasının emri ile bahçenin bir kuzgun tarafından ekilmesi geliyor. Ancak bunlardan sonra Şukallituda'nın adı geçiyor. Bundan başka şiirin en son kısmı eksik olmasına rağmen Şukallituda'nın kaderinin ne olduğunu şimdi biliyoruz. İnanna Eridu'ya gidip Enki'ye rica ettikten sonra Enki Şukallituda'yı Eridu'da sığındırdığı Abzu'dan alarak İnanna'ya tes-

lim ediyor, o da onu öldürüyor. Fakat öldürmeden önce ona, adının unutulmayacağını, kral sarayında ozanlar tarafından tatlı şarkılar içinde, çobanlar ahırlarda yayıklarını çalkarken onun adını anacaklarına söz veriyor. Şiir üzerindeki son çalışma, eski öğrencim şimdi Dropsie Üniversitesinde Asuroloji profesörü olan Sol Cohen tarafından hazırlanmaktadır.

Bölüm 13 - Bu bölümün kapsamı olduğu gibi geçerli. Daha çok ayrıntı için benim *Sumerian Mithology*, üçüncü baskısı (the University of Pennsylvania Press 1972) P. VII-XVIII bak. Aşağıda ayrıntılı bibliyografya: "Gilgamiş-Enkidu ve Yeraltı Dünyası" (S. 169-172) şiiri 1969 da eski öğrencim, şimdi Hebraw University de asistan profesör olan Aaron Shaffer tarafından Pennsylvania Üniversitesi Doğu Bilimleri kısmında tez olarak hazırlandı. Şiirin bir çevrisi *the Sumerian* P. 198-205 de bulunuyor. "Enlil ve Ninlil efsanesi (S. 70-72) Hermann Behrens tarafından çalışılarak *Studia Pohl: Series Major* (Rom. Biblical Institut Press 1978) No. 8 olarak yayınlandı. Miguel Civil'e göre bu mitolojinin halâ yayınlanmamış özdeşleri var, *Jaurnal of Near Eastern Studies*, Vol. 25: 200-205. Sahife 75-78 deki Enlil ilâhisi 1969 da D.R. Reisman tarafından Pennsylvania Üniversitesi Doğu Bilimleri bölümü için yapılan tezin bir kısmı olarak çalışıldı. Metnin çevrisi *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament* üçüncü baskısında P. 573-576 da yayınlandı. "Enki ve Dünya Düzeni" nin büyük bir kısmı *The Sumerian* (P. 171-181) bulunuyor. Metin üzerinde bir çalışma, 1970 yılında Carlos Benito tarafından Pennsylvania Üniversitesi Doğu Bilimleri Bölümü için tez olarak yapıldı. *me*'lerin kataloğunu kapsayan "antropolojik" mitoloji (S. 81-82) Gertrud Farber Flügge tarafından çalışılmış ve *Studia Pohl (Rome: Biblical Institut Press 1973)* No. 10 da yayınlanmıştır. O, aynı zamanda benim *From the Poetry of Sumer* (Berkely: University of California Press 1979) ikinci bölümde bulunuyor.

Bölüm 14 - (S. 90-92) daki "Enki-Ninmah" yaradılış mitolojisi yeni özdeşlerinin yardımı ile Carlos Benito tarafından yukarıda adı geçen tezde çalışılmıştır. Ne yazık ki, yine de birçok yerleri ve özellikle ana konu belirsiz. İnsanın yaradılışı diğer metinlerde "Enki -Ninmah" dan değişik. Tufan şiirinde (S. 128-132) Sumer'in 4 büyük tanrısı An, Enlil, Enki, Ninhursag, insanın yaradılışına katılmışlar gibi görünüyor. Özellikle Thorkild Jacobsen, *Toward the Image of Tammuz* (Cambridge, Mass: Har-

vard University Press 1970) P. 111-114 de verilen metne göre çok eski günlerde ilk insan topraktan bir bitki gibi çıkıyor. Enlil yerde gelişmiş olan bu varlığın "çıkmasını" sağlamak için kendi yarattığı kazma ile sert toprağı kazıyor. Jacobsen bunu, kazmanın yaradılışını anlatan şiirin ilk 24 satırına göre yorumluyor. Fakat halâ o bölüm birçok anlaşılmayan kısımlarıyla inandırıcı bir açıklıkta değildir.

Bölüm 15 - "Eyüb" şiirinin daha geniş şekli *The Sumerians*, P. 125-129. Bunun üzerinde yeni bir çalışmayı benim öğrencim ve şimdi İsrail Bar İllan Üniversitesinde Asuroloji yardımcı profesörü olan Jacob Klein hazırlamaktadır.

Bölüm 16 - E. Gordon tarafından çalışılan atasözleri için bk. Edmond I. Gordon: *Sumerian Proverbs, Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadephia 4.

Bölüm 17 - Değişiklik yok.

Bölüm 18 - 118 nci sahifede yedi tartışmadan biri için bk. Bölüm 38. Sahife 274. "Kur yapan İnanna" şiiri, bölüm 33, S. 245 de içeriği taslak olarak verilen, kutsal evlenme töreni ile ilgili iki komposizyondan sonuncusunun tam özdeşidir.

Bölüm 19 - "Enki ve Ninhursag" isimli Dilmun mitolojisinin parça halinde yeni bulunan özdeşi için bak. Gadd and Kramer, *UR Excavation Texts* VI (1963): Sub No. 1 (London: The British Museum and Philadelphia: The University Museum) Giriş kısmı.

Bölüm 20 - Bu bölümde Tufan tabletlerinin bir özdeşi bugüne kadar bulunmaması doğru olmasına rağmen bazı metinlerin giriş kısımlarında tufandan ve onun yaptığı felâketlerden söz edilmektedir. Bu gösteriyor ki, Sumer şairleri hakiki bir tufan ve onun ülkeye ve insanlarına getirdiği felâketi biliyorlardı. bk. benim *Reflection on the Mesopotamian Flood*, Expedition, Vol. 9 (Philadelphia: University Museum 1967).

Bölüm 21 - "İnanna'nın Yeraltı Dünyasına İnişi" metninin sona doğru 20 satır kadar kırıklı kısmı dışında bütün kompozisyon tamamlanmış durumdadır. Şimdi bunun için bk. *Proceedings of the American Philosophical Society* Vol. 124 (1980), 299-310. Metnin son kısmının S. 258 de verilen taslağı bu çok yeni çalışmaya dayanmaktadır. Metnin tümünün

çevrisi için bk. S.N. Kramer, the Sacred Marriage Rite (Bloomington and London: Indiana University Press 1969). P. 108-121, fakat P. 119-121 de verilen metnin son kısmının artık değeri yoktur.

Bölüm 22 - "Gilgamiş ve Yaşam Ülkesi" nin sonu bu kitap yayınlandığı zaman eksikti. Şimdi tamamlandı. Yeni çevrisi için bk. *The Sumerian* P. 190-197 (bk. *Sumerian Epic Literature*, not. 16). "Ninurta'nın Eylemleri ve Serüvenleri" mitolojisi üzerinde son çalışma Hollanda Çiviyazısı uzmanı J.J.A van Dijk tarafından yapılmaktadır.

Bölüm 23 - S. 169-172 "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" henüz yayınlanmadı, denmiştir. Artık bu geçerli değil. Bölüm 13 e ait nota bak.

Bölüm 24 - S. 176-179 de verilen "Enmerkar ve Ensukuşsiranna" (bu isim Ensuhkeşdanna olarak okunabilir) destanı için bk. *Sumerian Epic Literature* (Rom: Accademia Nazionale dei Lincei 1970) P. 825. Bu metin üzerinde son çalışma, eski öğrencim Adele Berlin tarafından yapılarak *Occasional Publication of the Babylonian Fund* Vol. 2 (Philadelphia: University Museum 1979) de yayınlandı. "Lugalbanda ve Hurrum Dağı" şimdi "Lugalbanda-Gezen Kahraman" olarak isimlendirilmeli (bk. *Sumerian Epic Literatur* P. 829, hikâyede Hurrum dağı bulunmuyor).

Bölüm 25 - İlk aşk şiiri için S. 253-254 bak. Burada yalnız iki aşk şiiri var, deyimi yanlış, Şimdi elde olan bu tür şiirlerin listesi S.N. Kramer. *The Dumuzi-Inanna Sacred Marriage Rite, Actes de la XVII Rencontre Assyrologigue Internazionale* (1969) P. 135-141.

Bölüm 26 - Bu kitabın yayınlanmasından sonra bir miktar daha edebi katalog parçası bulunarak yayınlandı. Bunlar hakkında *Three Old Babylonian balag-Catalogues from the British Museum, Diakonoff Festschrift'de yayınlanmıştır.*

Bölüm 27 - Oxford Ashmolean müzesinde bulunup Oliver Gurney tarafından kopya edilen bir tablet S. 199-201 de verilen "Altın Çağ" kompozisyonun bütün metnini vermektedir. Bk. S.N. Kramer The Babel of Tongues: A Sumerian Version, *Journal of the American Oriental Society* vol. 88 (1968) 108-111. O şöyle:

Bir zamanlar ne yılan vardı, ne akrep vardı,
Ne sırtlan vardı, ne arslan vardı.
Ne yaban köpeği, ne kurt vardı,

Ne korku, ne terör vardı,
İnsanın rakibi yoktu.
O günlerde Şubur-Hamazi ülkesi,
Prensliğin *me* lerinin yüce ülkesi, karşılıklı konuşan dillerin Sumer'i.
Uygun olanların hepsine sahip olan ülke, Uri
Güvenlikte dinlenen Martu ülkesi,
Halkı iyi bakılan bütün evren,
Enlil'e bir dilde söylerlerdi.
(Fakat) sonra, bey saldırgan, prens saldırgan, kral saldırgan,
Enki, bey saldırgan, prens saldırgan, kral saldırgan,
Emri güvenilir olan bolluğun beyi,
Ülkeyi gözleyen bilgeliğin beyi,
Tanrıların lideri,
Eridu'nun beyi, bilgelikle donatılan Enki,
Onların ağzındaki konuşmayı değiştirdi,
İnsanın vaktiyle tek olan konuşmasının, içine dalaşmayı koydu,

Sonuncu, "Agade'nin Lânetlenmesi: Ekur öc Aldı"nın tam metninin çevrisi *Ancient Near Eastern Texts Relating to the old Testament*, third ed. S. 646-651.

KÜÇÜK SÖZLÜK

Abisimti: Ur kıralı Şu-Sin'in annesi.

Abu: Enki'nin hasta organını iyi etmesi için Ninhursag tarafından yaratılan bir tanrı.

Abzu: Deniz, Denizin derinliği, Su tanrısı Enki'nin oturduğu yer.

Adab: Lagaş ve Nippur'un arasında önemli bir Sumer kenti.

Agade: Büyük Sargon tarafından kurulup başkent yapılan Sumer'in kuzeyinde bir şehir. O kısa bir süre eski dünyanın en zengin ve güçlü bir kenti olmuştu. Sumer geleneğine göre Sargon'un torunu Naram-Sin zamanında harap edilmiş çöle döndürülmüş ve hep lânetlenmiş olarak kalmış. Sargon ve sülâlesinden sonra, Sumer olarak isimlendirilen yerlere "Sumer ve Akad" denmiştir. Akad, Agade'nin başka bir şeklidir.

Agga: Kiş sülâlesinin ilk kıralı, "Gilgamiş ve Agga" destanındaki kahramanlardan birisi.

Akad: Bak. Agade.

Akadlılar: Mezopotanya'nın Samî halkı, kelime yer isminden gelmektedir. Akad, Samî dil kullanan halk. Bunun iki ana lehçesi asurca ve babilcedir.

Akad Sülâlesi: Büyük Sargon tarafından kurulan sülâle.

ala: Bir müzik aleti, belki zilli deftir.

*algar:*Bir müzik aleti, belki bir tür lir.

allari: Bir tür aşk şarkısı.

Ama-Uşumgalanna: Dumuzi'nin bir lâkabı. Kelime kelime anlamı: "Göğün anne Ejderi" gibi görünüyor. Zaman zaman Uşumgalanna olarak da yazılmış.

An: Sumer'in gök tanrısı, kelimenin asıl anlamı "gök". Akadcası Anu.

Anşan: Güney İran'da Elâm şehir devleti.

Antasurra: Lagaş'ın kuzeyinde bir bölge.

Anu: Bak. An.

Anunna (hem de Anunnaki): Belki aslında "Gök Tanrıları" olan bir gurup tanrının genel adı. Mamafi bunlardan bazıları değerden düşerek yeraltı dünyasına götürülmüşlerdir.

Anzu: metinlerde eskiden İmdigud olarak okunan mitolojik bir kuşun şimdi doğru adı.

Arali: Yeraltı dünyasının isimlerinden biri.

Aratta: İran'da yeri bilinemeyen bir kent. Maden ve taş yönünden zengin, belki İ.Ö. üçüncü binde Uruk kırallığı tarafından zabtedilmiş ve idaresi altına alınmış olabilir.

Asag: Tanrı Ninurta'nın Kur'a sürdüğü fena bir cin. Bak: Kur.

Aşnan: Tahıl tanriçesi, Lahar'ın kız kardeşi. bak. Lahar.

Aşurbanipal: Yedinci yüzyıl içinde hüküm sürmüş Asur'un son büyük kralı. Onun kütüphanesi 19. yüzyıl içinde Ninive'de bulundu ve bu kolleksiyonun büyük bir kısmı şimdi British müzesinde.

Azimu (veya Ninazimu): Tanriçe Ninhursag tarafından Enki'nin hasta kolunu iyi etmesi için meydana getirilen bir tanriçe.

Babil: İ.Ö. ikinci binin başlarında kuzey Sumer'de başkent olan bir şehir. Babil ismi, ayni zamanda eskiden Sumer olarak, daha sonra Sumer ve Akad olarak bilinen ülkenin ismi.

Badtibira: Güney Mezopotamya'da bir şehir. Sumer'de tufandan önce yaşayan bir sülâlenin mitolojik oturma yeri. Onun koruyucu tanrısı Dumuzi ve mabedi de Emuş ve Emuşkalamma idi.

balbale: Tanrılar arasında bazen diyalog olarak karakterize edilen bir tür şarkı.

ban: Bir hacim ölçüsü, tahminen bir litre kadar.

Bilalama: Bağdad'ın yakınında Tell Harmal'da bulunan kanun kitabının belki yazdırıcısı bir Eşnunna kıralı. Eşnunna İ.Ö. ikinci binin ilk yarısında parlayan Sumer'in kuzeyindeki bir şehir krallığı.

Dilmun: Henüz yeri saptanamayan bir ülke. Sumerler tarafından bir tür cennet olarak kabul ediliyor.

Dimgal-abzu: Lagaş'ın güneyine yakın bir mabet.

dubban-kamışı: Çit yüksekliğinde bir kamış türü.

Duku: Tanrıların yaratma odası.

Dumuzi: (Tevrat'da Tammuz, Türk takviminde yedinci ay Temmuz): Uruk'un çoban kıralı. O, tanriçe İnanna ile kutsal evlenme töreni yapan ilk kral olarak biliniyor.

Eanna: İnanna'nın Uruk'daki mabedi. Kelime anlamı "An'ın evi".

Eannatum: Kısa bir süre bütün Sumer'e hakim olan bir Lagaş Kralı.

edubba: "Tablet Evi", Sumer okulu veya akademisine verilen isim.

Ekişnugal: Ur'da ay tanrısı Nanna-Sin'in tapınağı.

Ekur: Enlil'in Nippur'daki tapınağı, Sumer'in en kutsal yeri, kelime anlamı "dağ evi" dir.

Elam: Sumer'in doğusundaki ülke ve çoğulukla her ikisi mücadele halinde idi.

Emeş: "yaz", "Yaz ile Kış Arasındaki Tartışma" da tartışanlardan birisi.

Emuş (veya Emuşkalanıma): Badtibira'da Dumuzi'nin tapınağı, bak. Badtibira.

en: "yüksek rahip" veya "yüksek rahibe". *en* mabedin ruhanî başı idi. Onun oturduğu yer ihtimal kutsel evlenme yapılan yerdi.

Enakalli: Lagaş'ın Kralı Eannatum ile anlaşma yapan Umma'nın *ensisi* (şehir beyi) bak: *ensi*.

Enannatum: Eannatum'un kardeşi.

Enheduanna: Ur'da baş rahibe atanan ve ihtimal bir çok edebî eserler yazan büyük Sargon'un kızı.

Eninnu: Lagaş'da Ningirsu'nun tapınağı. Burası Gudea tarafından restore edilerek yenilenmiş.

Enki: Bilgelik, deniz ve nehirlerin tanrısı. Ona asıl ibadet edilen yer Eridu'daki "Deniz Evi"dir.

Enkidu: Kahraman Gilgamiş'ın sadık uşağı ve arkadaşı.

Enkimdu: "Çiftci", İnanna için çoban "Dumuzi'nin rakibi.

Enlil: Sumer panteonunun önder tanrısı. Kelime anlamı "havanın beyi". Ona ibadet edilen baş yer Nippur ve oradaki Ekur tapınağı.

Enmebaraggesi: İlk Kiş sülâlesinin son kırallarından biri ve Agga'nın babası.

Enmerkar: İlk Kiş sülâlesinin kahraman kırallarından biri.

Ensi: Sumer şehir beyine verilen bir ünvan. O bir Kral gibi güçlü idi. Bu kelimenin Akadca karşılığı *işakku* dır.

Enşag: Dilmun'un koruyucu tanrısı.

Ensuhkeşdanna (veya Ensukuşsiranna): Aratta beyi: İnanna'nın en çok kendisini sevdiğini söyleyerek meydan okuyan ve kaybeden kişi.

Entemena: Eannatum'un yeğeni, Enannatum'un oğlu.

Enten: "kış". "Kış ve Yaz Arasındaki Tartışma"da tartışanlardan biri.

Ereşkigal: "Büyük Aşağı'nın Kraliçesi", yer altı dünyasından sorumlu tanrıçe.

Eridu: Güney Mezopotamya'da bir kent, koruyucu baş tanrısı Enki idi.

eşeş: Hakkında henüz çok az bilinen bir dinsel bayram.

gukkal: Özel bir tür marul.
galla: Yeraltı dünyasının acımasız küçük bir cini.
gamgam: Henüz ne olduğu bilinmeyen bir tür kuş.
gana-ugigga: Eannatum ile Ur-Lumma arasındaki savaşın yapıldığı yer.
ganun: güneş tanrısının uyuduğu oda.
Ganzir: Yeraltı dünyasının bir başka ismi.
Geştinanna: Dumuzi için kendisini kurban eden kız kardeşi.
giguna: Sumer'in önemli mabetlerinde bulunan küçük ormana benzer bir tapınak yeri.
Gilgamiş: Sumer'in sivrilmiş bir kahraman figürü olan ilk Uruk sülâlesinin bir kralı.
gipar: Mabedin bir bölümünde *en* lerin oturduğu yer.
gir: Belki 'haberci'', onun ölümü için adı belli olmayan bir kız tarafından matem tutuluyor.
Girsu: Şehir devleti Lagaş'ın bir bölgesi.
gişban: gişban-sikin: Bir tür giyisi.
Gudea: Eninnu'yu yeniden onaran Lagaş'ın dindar *ensi*'si.
Guedinna: Umma'lıların almak istedikleri Lagaş'ın kuzeyindeki bir bölge.
gug: ne olduğu anlaşılamayan bir hayvan.
Gugalanna: ''Göğün Büyük Boğası'', Ereşkigal'in kocası.
gur: Bir hacim ölçüsü. 144 *sila* bak: *sila.*
Guti (veya Guti'ler): Doğunun barbar dağ halkı. Üçüncü binin sonlarına doğru Sumer'in çöküşüne neden oldular.
Haya: Tanriçe Nidaba'nın kocası.
Hamazi: Bak: Şubur-Hamazi.
Hammurabi: Babil'in kralı, yaptığı kanunla ünlü.
Harmal: Bağdad'ın doğusunda küçük bir yerleşme yeri, ona rağmen orada Eşnunna kanun kitabı ile birlikte birçok tablet bulundu.
haşur: Bir tür sedir ağacı.
Hendursag: Nanşe'nin veziri, bak: Nanşe.
huluppu: Ne olduğu henüz bilinemeyen bir tür ağaç.
Hursag: ''Yüksek Ülke'', Sumer'in doğusundaki dağlık bölge. Tanrı Ninurta tarafından adlandırılmış.
Huvava: Ölümsüzlük ülkesinin sedir ormanlarını koruyan bir canavar, Gilgamiş ve Enkidu tarafından öldürülmüş.
İbbi-Sin: Elâmlılar tarafından esir olarak götürülen üçüncü Ur sülâlesinin son Kralı.

İddin-Dagan: III. Ur sülâlesini izleyen İsin sülâlesinin üçüncü Kralı.
İdnun: Güney Sumer'de bir kanal.
İl: Umma'nın bir *ensi*'si.
ildag: Henüz ne olduğu bilinemeyen bir ağaç.
İmdugud: Bak: Anzu.
İnanna: Bereketin, sevginin ve doğuruculuğun tanrıçesi. Uruk'un baş tanrıçesi ve kutsal evlenme töreninin partineri. Adının tam anlamı "göğün kıraliçesi", Samî ismi İştar.
irina: Henüz ne olduğu bilinemeyen bir ağaç.
işakku: Bak: *ensi.*
işib: Temizlik rahibi.
İşkur: Yağmurdan sorumlu tanrı.
İşme-Dagan: Nippur'un kurtarıcısı, İddin-Dagan'ın oğlu.
İştar: Bak: İnanna.
İsimud: Enki'nin veziri.
İsin: III. Ur sülâlesinin çöküşünden sonra başkent olan şehir.
itirda: bir tür süt.
Kabta: Tuğla kalıbından sorumlu küçük bir tanrı.
kalatur (veya kalaturru): İnanna'nın cinsiyetsiz kurtarıcısı.
Karabaşlılar (veya karabaşlı halk): Sumerlerin diğer adı. Aslının ne olduğu belli değil.
karu: Bir hacim ölçüsü, 3600 *sila* değerinde. bak: *sila.*
Keş: Adab'ın ikiz şehri.
Ki: Yer anne (yerin annesi).
Kiş: Sumer'in tufandan sonraki ilk başkenti.
kisim: Bir tür süt.
Kubatum: Şu-sin'in *lukur*'u (bir rahibe). Bu Kral tarafından ona hediye edilen bir gerdanlık Uruk kazısında bulunmuştur.
Kuli-Enlil: "Enlil'in Arkadaşı", Dumuzi'nin bir lâkabı.
Kullab: Uruk'un ikiz şehri.
kur: Bunun asıl anlamı dağ. Kelime olarak dünyanın altında kozmik bir ülkeyi, ayni zamanda yeraltı dünyasını da ifade ediyor.
kurgarra (veya *kurgarru*): Tanriçe İnanna'nın kurtarıcısı, *kalaturru*'nın arkadaşı cinsiyetsiz bir yaratk, bak: *kalaturru.*
kusu: Anlamı bilinemeyen tanriçe Aşnan'ın lâkabı.
Lagaş: Güney Mezopotamya'da bir kent. İlk kazılan ve önemli buluntular çıkarılan bir Sumer şehri.

lahama: Bir tür deniz canavarı.
Lahar: Sığır tanrıçesi, Aşnan'ın kızkardeşi.
Larak: Sumer'in tufandan önceki başkentlerinden biri, belki İsin'in yakınında.
Larsa: Güneş tanrısı Utu'nın oturduğu ve tapıldığı yer. İ.Ö. ikinci binlerin ilk zamanlarında Sumer'in başkenti.
Latarak: bak. Lulal.
lilis: Bir davul.
Lilit: Dişi bir cin.
Lipit-İştar: Yazdırdığı kanun kitabının büyük bir kısmı bulunan İsin sülâlesinin bir Kralı.
Lisin: Sumer'in kederli bir annesi.
Ludingirra: "İdeal Anne" şiiri ile iki mersiye yazarı oduğu tahmin ediliyor.
Lugalzaggesi: Lagaş'ın Kralı Urukagina'yı yenen Umma Kralı. Daha sonra o da büyük Sargon tarafından yenildi.
lukur: Bir rahibe, kutsal evlenme töreninde tanriçe İnanna'nın yerine geçmiş.
Lulal: Badtibira'nın tanrısı, İnanna'nın oğlu.
lumah: Görevinin asıl ne olduğu henüz anlaşılamayan önemli bir rahip.
Magan: Yeri henüz bilinmeyen bir ülke, belki Mısır.
magur: Bir tür kayık.
magilum: anlamı bilinmeyen bir kelime.
mah: Asıl görevi bilinmeyen bir rahip.
Marduk: Babil panteonunun baş tanrısı.
Marhaşi: Batı İran'da bir şehir devleti.
maşgur: Şimdiye kadar ne olduğu anlaşılamayan bir ağaç.
Maşgula: Nidaba'nın çobanlarından biri.
maşmaş: Bir sihirbaz.
me: Evrenin plânlanmasını, işlemesini içeren tanrısal hükümler ve düzenlemeler.
melam: Korku saçan tanrısal parlaklık.
Meluhha: Yeri henüz bilinmeyen bir lüke, belki Habeşistan.
mes: Ne olduğu bilinemeyen bir ağaç.
Mesilim: Lagaş ve Umma arasındaki kavgada hakemlik yapan bir Kiş Kralı.
Meslamtaea: Nergal'in başka adı, bak: Nergal.

mikku: Yeraltı Dünyasına düşerek Gilgamiş'ı korkutan ve ne olduğu bilinemeyen bir nesne.

mina: Bir ağırlık ölçüsü, tahminen 450 gram.

Muşdamma: Yapılardan sorumlu olan küçük bir tanrı.

muşhuş: Mitolojik bir ejder.

Namhani: Ur-Nammu tarafından yenilen bir Lagaş kıralı.

Namennadunıa: Enmerkar'ın veziri.

Nammu: Enki'nin annesi, en eski denizin sorumlusu olan tanrıçe.

Namtar: "kader" ve "ölüm". Yeraltı Dünyasının bir cini.

Nanibgal: Nidaba'nın bir lakabı, anlamı belli değil.

Nanna: Sumer'in ay tanrısı. Samilerde adı Sin. Ur'un baş tanrısı, ve İnanna'nın babası. Ayni zamanda Ludingirra'nın babasının adı, bak: Ludingirra.

Naram-Sin: Ekur'u kirleten, büyük Sargon'un oğlu.

Nanşe (veya Nazi): Lagaş'ın ahlâktan sorumlu tanrıçesi.

Navirtum: Ludingirra'nın karısı.

Nergal: YeraltıDünyasının Kralı.

Neti: Yeraltı Dünyasının baş kapıcısı.

Nidaba: Yazı ve edebiyattan sorumlu tanrıçe.

Ninazimua: bak: Azimua.

Ninazu: Yeraltı Dünyası tanrılarından birisi.

Ninegal: "Sarayın Kralı", çoğunlukla İnanna'ya takılan bir lakap.

Ningal: Ay tanrısı Nanna'nın karısı, İnanna'nın annesi.

Ningirsu: Enlil'in oğlu, Lagaş'ın koruyucu tanrısı.

Ninhursag: "Yüksek ülkenin Kraliçesi" Sumer'in ana tanrıçesi. O ayni zamanda Nintu "Doğurtan Kraliçe" ve Ninmah "Asil Kraliçe" olarak da biliniyor.

Ninisinna: İsin'in koruyucu tanrıçesi ve Sumer'in ağlayan tanrıçelerinden birisi.

Ninkasi: Sumer'in ağır içkilerin tanrıçesi. Enki'nin ağrıyan ağzını iyi yapması için Ninhursag tarafından yaratılmış.

Ninkilim: Kırların farelerinden, haşeratından sorumlu bir tanrıçe.

Ninkurra: Enki tarafından var edilen bir Dilmun tanrısı.

Ninlil: Enlil'in sadık karısı, bak: Nunbirdu.

Ninmah: Bak: Ninhursag.

Ninmu: Enki tarafından var edilen bir Dilmun tanrısı.

Ninşubur: İnanna'nın sadık veziri.
Ninsun: Tanrılaştırılmış Lugalbanda'nın karısı ve III. Ur sülâlesi kral-larının tanrısal annesi.
Ninti: "Kaburganın hanımı" veya "Yaşatan Hanım". Enki'nin kabur-gasını iyi etmek için Ninhursag tarafından yaratılan tanriçe.
Nintu: Bak: Ninhursag.
Nintulla: Enki'nin ağrıyan çenesini iyi etmek için Ninhursag tarafından yaratılan tanriçe.
Ninurta: Enlil'in güney rüzgârından sorumlu oğlu. Fırtına ve savaş tan-rısı. Ayni zamanda Enlil'in "çiftçi"si olarak biliniyor.
Nippur: Sumer'in kutsal şehri ve önder tanrısı Enlil'in oturduğu yer. Bu-rada büyük Sumer akademisi bulunuyordu, bu nedenden edebî tab-letlerin pek çoğu Nippur'daki yazarlar bölgesinden çıkarılmıştır.
Nudimud: Enki'nin diğer adı.
numun: (veya şumun): Kaybolan oğlunu ararken ağlayan annenin taşıdı-ğı bir tür kamışlar.
Nunamnir: Enlil'in takma adı.
Nunbarşegun: Ninlil'in annesi, Enlil'in kaynanası.
Nunbirdu: Nippur'un kuzey batısını çevreleyen bir kanal, Ninlil'e bu kanal üzerinde tecavüz edilmiş.
Nunuz-taşları: Belki yumurta biçimindeki taşlar.
Nusku: Enlil'in sadık uşağı.
pala: İnanna tarafından giyilen kıraliçelik elbisesi.
pukku: Ne olduğu bilinemeyen *mikku* gibi Yeraltı Dünyasına düşen bir nesne.
Rim-Sin: İsin sülâlesine son veren Larsa Kralı.
sagburru: Yaşlı bir sihirbaz. *maşmaş*'ı yenmiş.
sanga: Yüksek bir mabet idarecisi.
Sargon: Eski dünyanın büyük Krallarından birisi. Agade şehrinin ve Akad sülâlesinin kurucusu.
Sataran: Şikâyetlere hakemlik yapan bir tanrı.
sila: Bir hacim ölçüsü, tahminen bir litreden az.
Sin: Ay tanrısının Samî ismi.
Sippar: Kuzey Sumer'de bir şehir, Tufandan önceki şehirlerden biri.
Subarlar: Şubur ülkesinde yaşayan bir halk.
Su-halkı: Bunların kimler olduğu bilinmiyor. Fakat Elamlılarla birleşe-rek III. Ur sülâlesine son vermişlerdir.

Sumugan: Kırların ve içindeki hayvanların sorumlusu bir tanrı.
şabra: Yüksek bir mabet memuru.
şagan: Bir tür kap.
şakkir: Henüz ne olduğu bilinmeyen bir bitki.
Şara: İnanna'nın oğlu, Umma'nın koruyucu tanrısı.
şam: Ne olduğu bilinemeyen bir taş.
Şarur: Ninurta'nın şahıslandırılmış silâhı.
Şat-İştar: Ludingirra'nın idealleştirdiği annesi.
şatammu: ensi'nin çevresinde bulunan bir memur.
şegel: mina'nın altmışda biri, bak: *mina.*
şeş: Ne olduğu bilinemeyen bir tür tahıl.
şeşgal: "ağabey". *edubba*'da öğretmenin asistanı.
şuba: Değeri az olan bir taş. Belki İran'ın yüksek kısmının da adı.
Şubur-Hamazi: Sumer'in kuzey ve kuzey doğusundaki topraklar.
şugurra: İnanna'nın başına koyduğu taç gibi bir türban.
Şukalletuda: İnanna'ya tecavüz eden bahçıvan.
şukur-kamışı: Küçük bir kamış türü.
Şulgi: Eski dünyanın büyük Krallarından biri. Edebiyat ve müziğin patronu.
Şulutul: Lagaş Krallarının şahsî tanrısı.
şumun: Bak. *numun.*
şunumun: Bir ay adı, Nisan ve Mayıs ayları arasında bir ay.
Şuruppak: Sumer'in güney ortasında bir kent. Sumer "Nuh"unun oturduğu yer.
şuşima: Bir tür kamış.
şuşua: Oğlunu arayan ağlayan annenin taşıdığı bir tür kamış.
Şu-Sin: Şulgi'nin oğlu. Aşk şarkılarından bir kısmı ona hitaben yazılmış.
Tammuz: bak. Dumuzi.
III. Ur Sülâlesi: Bu sülâle 2050-1950 (İ.Ö.) yıllarında hüküm sürmüş ve Sumer'de bir rönesans meydana getirmiştir.
Tidnum: Sumer'in batısında Sami bir ülke.
tigi: İhtimal lir ile çalınan tatlı bir şarkı.
ub: Küçük bir davul.
Ugarit: Fransız arkeologları tarafından kazılan Akdeniz sahiline yakın bir ülke. Burada Sumer Çiviyazıları alfabetik bir yazı şekline dönüştürülerek Ugarit dili yazılmıştır.

Umma: Lagaş yakınında bir şehir devleti, devamlı olarak Lagaş ile savaşmıştır.
ummia: Sumer okulunun başı, bilgin kişi.
Unun: Uruk'un yakınında bir kanal.
Ur: Sumer'in çok önemli kentlerinden biri, üç kere başkent olmuş.
Uredinna: Nidaba'nın çobanlarından biri.
Ur-Lumma: Umma'nın *ensi*' si.
Ur-Nanşe: Saldırgan Lagaş sülâlesinin kurucusu.
Ur-Ninurta: İsin sülâlesinin beşinci Kralı.
Urukagina: Lagaş'ın bir Kralı, yazılı tarihte ilk sosyal reform yapan Kral.
Uruk: Sumer'in önder şehirlerinden biri, kahramanlık çağının başkenti.
ururu: Bir tür şarkı.
Usan: Alaca karanlık tanrısı.
Uş: Lagaş ile Ummma arasındaki anlaşmayı yapan bir Umma *işakku* su.
Uşumgalanna: Bak. Ama-uşumgalanna.
Utanapiştim: Sumer'in Tufan kahramanı. Ziusudra'nın Sami adı.
Uttu: Dokumacılık tannriçesi.
Utu: Tapınağı Sippar ve Lagaş'da olan güneş tanrısı.
Zabalam: Umma'nın hemen kuzeyinde ve içinde İnanna tapınağı olan bir kent.
Zabu: Batı İran'ın henüz neresinde olduğu bilinmeyen bir yer.
ziggurat: Sumer mimarisinin sembolü olan basamaklı tapınak.
Ziusudra: Sumer'in Tufan kahramanı (Nuh'a eşit).

EK A

BİR LÂNET METNİ VE BİR HARİTA: SUMER TABLETLERİNDEN YENİ BULUNTULAR

Bu EK geniş olarak Jena'da yazılmıştır. Orada 1955 yılında Friedrich-Schiller Üniversitesinin Hilprecht kolleksiyonundaki Sumer edebi tabletlerinin transkripsiyonu üzerinde 10 hafta çalıştım. Bu belgeler elli yıldan fazla bir zaman önce Pennsylvania üniversitesi tarafından Nippur'da yapılan kazılardan çıkmış olup aynı üniversitede Asuroloji araştırmacı profesör olarak çalışan Hermann Hilprecht'in özel kolleksiyonuna geçmiştir. Kendisinin 1925 de ölümü ile onlar bugün Fridrich - Schiller olarak bilinen Jena üniversitesine verilmiştir.

Hilprecht kolleksiyonunda 2500 kadar tablet ve parça bulunmaktadır, bunlardan ancak 150 adedi Sumer edebi metnidir. Onbeş yıldan beri bunlar üzerinde çalışmak için Jena'ya gitmeğe çabalıyordum. Evvelâ Naziler, sonra savaş, sonra "demir perde" geldi. 1955 de uluslar arası gerginlik biraz azalınca yeniden bir atılım yaptım ve birkaç ay orada çalışmam garantilendi. Hilprecht kolleksiyonunun yardımcı koruyucusu Dr. İnez Bernhardt bana çok yardımcı oldu.

Bu çalışmanın bazı önemli sonuçları: Hilprecht kolleksiyonunda bulunan 150 tabletten 100 kadarı çok kırık küçük parçalardan oluşuyor. Fakat geri kalanı çok iyi durumda olup bunlardan 13 tanesi 4 ile 8 sütun uzunlukta yazılmışlardır. Fakat şunu hatırdan çıkarmamalıdır ki, yepyeni bir metin yazılı bir küçük parça, çok iyi durumda olan, fakat bilinen bir metni kapsayan bir tabletten, bilim açısı bakımından daha değerlidir.

Bu 150 tablet ve parçada, genellikle bilinen Sumer kompozisyonları yazılıdır. Bunlar mitoloji, destan, ilâhiler, ağıtlar, tarihi belgeler, mektuplar, atasözleri, deyimler, tartışmalar gibi bilgelik kompozisyonları ve "katalog" lardır. Yeni metin çok azdır. Bunlar arasında daha ilginç olanları insanlığın ahlâki davranışını denetleyen tanriçe Nanşe'nin veziri olan tanrı Hendursagga'ya ait bir ilâhi, İnanna ile Dumuzi arasında geçen bir aşk konuşması, yeraltı dünyasının tanrısı Ningişzida ve Ninazimua'nın

karıştığı bir mitoloji, iki kardeş tanrının arpayı, tanrı Enlil tarafından depo edildiği dağdan "arpayı bilmeyen" Sumer'e, nasıl getirdiğini anlatan bir mitolojiden ayrılan bir bölüm, Gudea tarafından kendi tanrısına yazdığı bir rica mektubu, ve nihayet Bölüm 26 da verilen çok değerli iki "kitap listesi" veya kataloğu. Mamafi Hilprecht kolleksiyonundaki tabletler, dünya müzelerinde, özellikle İstanbul ve Philadelphia müzelerinde son 20 yıl içinde bulunan ve bir araya getirilen kompozisyonların eksik olan, okunamayan kısımlarının tamamlanması için önemli katkılarda bulunmuştur. Bütün bu metinlerin hemen hepsi şu veya bu şekilde yararlıdır. Fakat bunlardan bazılarının özel bir önemi vardır.

Bu özel önemi olan metinlerden burada verdiğimiz birisi 300 satırı kapsayan "Agade'nin lânetlenmesi: Ekur intikam aldı" kompozisyonudur. Bu metne ait bir hayli yayınlanmış ve yayınlanmamış parçalar tesbit edilmiş olmasına rağmen konunun ne olduğu tam anlaşılamadı. Özellikle belgenin ikinci bölümünün tamamlanması gerekiyordu. Metinde Agade'nin yıkılması, harap ve viran edilmesinden söz edildiği için ağıt olarak kabul edilmek istendi ise de ne "Ur'un Yıkılışına Ağıt" ne de "Nippur'un Yıkılışına Ağıt" kompozisyonlarına, yapısı uymuyordu. Hilprecht kolleksiyonunda bu konuya ait yedi parça bulundu. Bunlardan birisi (H. S. 1514) metnin son 138 satırını kapsayan iyi durumda 4 sütunlu bir tablettir. Bu metinlerin yardımı ile bu kompozisyonun bir ağıt değil, yüksek düzeyde şiirsel bir dil ile yazılmış tarihi bir belge olduğu anlaşıldı. Onda bir Sumer yazarı, bütün sumer'in özellikle güçlü şehir Agade'nin felâketini içeren ve anılardan çıkmayan tarihi olayların gerisindeki nedenleri yorumluyor.

Kısa kronolojiye göre 2300 yıllarında Mezopotamya'da Sâmi bir fatih ve hükümdar olan Sargon ortaya çıktı. Kuzeyde Sumer'in başkenti Kiş'i, güneyde Uruk'u yenen Sargon, Mısır ve Habeşistan'ı da kapsayan yakın Doğuyu eline aldı. Onun başkenti Sumer'in kuzeyinde Agade şehri idi. Sargon ve hemen ondan sonra gelenler zamanında Agade Sumer'in en güçlü ve en zengin şehri oldu. Ona hediyeler ve ganimetler, etrafını çeviren ülkelerden akıyordu. Onun bu yükselişi bir yüz yıldan sonra düşmeye dönüştü. Agade ve daha sonra bütün Sumer Doğudaki dağlardan akın eden duraksız, barbar Guti'ler tarafından yakılıp yıkıldı.

Küçük düşürücü ve felâket getiren bu olay Sumer düşünürlerinin aklında ve kalbinde büyük bir iz bırakmış olmalı ki, onları bu olaylar için

bir neden aramağa yöneltmiş. Böyle bir neden arayanlardan biri bizim bu tarihi belgenin yazarı. Onun görüşüne göre (kuşkusuz bir çok Sumer'-ler ve özellikle Nippur'lular aynı kanıda idiler) tek doğru cevap: Agade sülâlesinin dördüncü kralı olan Naram-Sin Nippur'u yağma etmiş ve En-lil'in yüce tapınağı Ekur'un kutsallığını bozmuştu. Bu yüzden o, Guti'-lere dönerek onları dağlardan Agade'yi yok etmek için getirtmiş ve böylece sevgili mabedinin intikamını almıştı. Bundan başka Sumer panteonunun sekiz önemli tanrısı kralları Enlil'in ruhunu yatıştırmak için Agade'yi sonsuza dek çöl halinde insansız kalması için lânetlemişlerdir. Yazar eserinin sonunda Agade hakikaten çöl gibi insansız kaldı, diye ekliyor.

Bizim tarihcimiz eserine Agade'nin yükselmesinin belirtisi olan gücü ve ihtişamı ile düştükten sonraki viran ve harap oluşunu karşılaştıran bir giriş ile başlıyor. Kompozisyonun ilk satırları şöyle: ''Kaşlarını çatan bir alınla Enlil Kiş halkını gök boğası gibi ölüme koydu ve yüce öküz gibi Uruk'un evlerine çarparak toza çevirdi, bunları yaptıktan sonra Enlil Agade'nin krallığını, yukarı ülkeden aşağı ülkeye kadar olan yerlerin krallığını ve beyliğini Sargon'a verdi.'' Sonra Agade şehri baş tanrısı olan İnanna'nın şefkati ve rehberliği altında zenginleşti ve güçlendi. Yapıları altın, gümüş, bakır, kalay ve lapis lazuli ile doldu, yaşlı erkek ve kadınları nasihat verdiler, genç çocukları neşe içinde idiler, çalgılar ve şarkılar her tarafı kaplamıştı çevredeki bütün ülkeler barış ve güven içinde yaşıyorlardı. Ondan başka Naram-Sin onun tapınaklarını şanlandırdı. Onun duvarları dağ gibi yükselirken kapıları açık kaldı. Ona ''tahıl bilmeyen göçebe Martu'lar batıdan seçilmiş öküzler, koyunlar getirerek geldi, ona ''kara ülkenin halkı'' Meluhalılar eksotik eşyalarını getirerek geldiler, doğudan batıdan Elâmlılar, Subarlar ''yük taşıyan eşekler'' gibi yükler taşıyarak geldiler, ona aylık ve yeni yıl için hediyeler getirerek ovanın prensleri, başkanları şeyhleri geldi''.

Fakat sonra felâket bastırdı, yazar bunu şöyle anlatıyor: ''Agade'nin kapıları nasıl da yere kapanmış, ... , kutsal İnanna onların hediyelerine dokunmadan bırakmış, o şehirden gittiğin(denberi) Ulmaş (İnanna'-nın mabedi) korku veriyor, o terketti, bir genç gibi kız odasını terketti, kutsal İnanna Agade'deki tapınağını terketti, silâhını kaldırmış bir silahşör gibi şehri azgın bir savaşa attı, onu düşmanın kucağına döndürdü.'' Ve kısa bir süre sonra ''ne beş gün, ne on gün içinde'' Agade'den beylik, krallık ayrıldı, tanrılar ona yüz çevirdi, ve Agade yıkık ve bom-

boş yatıyordu, Naram-Sin kendi kendine çuval elbise içinde somurtup duruyordu, arabaları, gemileri kullanılmadan terk edilmiş bekliyordu.

Bu nasıl oldu? Bizim yazarımıza göre Naram-Sin yedi yıllık krallığı süresinde Enlil'in sözünün aksine hareket etti, askerlerinin Ekur'a ve korularına saldırmalarına ve onları yıkmalarına izin verdi. Ekur yapısını bakır baltalar ve keserlerle yıktı, öyleki, "ev bir ölü delikanlı gibi yatıyordu", hakikaten bütün ülke yerde sürünüyordu. Bundan başka "tahıl kesilmeyen kapı" olarak adlanan kapıda tahıl kesdi. "Barış kapısı"nı kazma ile yıktı, kutsal kaplara saygısızlık etti, Ekur'un koruluklarını yere serdi, onun altın, gümüş, bakır kaplarını toze çevirdi. yıkılan Nippur'un mallarını tam Enlil'in tapınağına yanaşmış gemilere doldurup Agade'ye taşıdı.

Fakat bunları yaptıktan sonra çok geçmeden "Düşünme Agade'yi bıraktı" ve "Agade'nin iyi hissi aptallığa döndü". Sonra "rakipsiz, azgın tufan olan Enlil, sevgili evine saldırıldığı ve harap edildiği için": gözlerini dağa dikti ve "kontrolsuz ırmak (olan) halk Guti'leri aşağı indirdi", "yeri çekirge gibi kapladı", öyleki, kimse onun gücünden kaçamadı. gerek karadan gerek denizden bütün Sumer içinde haberleşme olamadı. "kahramanlar yolculuğa çıkmadı, denizci gemisi ile denize ..... açılamadı, eşkiyalar yollara yerleşti, ülkenin kapı kanatları çamura döndü. Bütün çevre ülkeleri şehir surlarında kötülük plânladılar". Bunun sonucu Sumer'e korkunç bir kıtlık geldi. "Büyük tarlalar ve çayırlar tahıl üretmediler, balık alınan yerler balık vermedi, ve sulu bahçeler ne bal. ne şarap ürettiler". Kıtlık yüzünden fiatlar gök gibi yükseldi. öyleki, bir koyun ancak yarım silâ yağ veya yarım silâ tahıl veya bir mina yün getirdi.

Mutsuzluk, yokluk, ölüm ve yıkıntı "Enlil tarafından meydana getirilmiş insanlığı" yok etmesi korkusu ile Sumer tanrılar kurulunun çok önemli sekiz tanrısı olan Sin, Enki, İnanna, Ninurta, İşkur, Utu, Nusku ve Nidaba Enlil'in intikamını almanın zamanı geldiğine karar verdiler. Enlil'e yapılan bir duada Nippur'u yıkan şehir Agade, Nippur gibi yıkılacak, diye yemin ettiler. Böylece bu sekiz tanrı "yüzlerini şehire döndürerek Agade'nin yıkılmasını söylediler":

> "Ekur'a saldırmaya cesaret eden, Enlil'e (karşı çıkan) şehir,
> Ekur'a saldırmaya cesaret eden, Enlil'e (karşı çıkan) Agade,
> Koruların toz gibi ..... yığılsın,

Çamurun (tuğlaların) çukurlarına gitsin,
Çamurun (tuğlan) Enki tarafından lânetlensin,
Ağaçların ormanlarına dönsün,
Boğazlanan öküzlerinin yerine dulların boğazlansın,
Kesilen koyunların yerine çocukların kesilsin,
Fakirlerin - onların kıymetli çocukları ..... suda boğulmaya zorlansın
Agade, neşeli kalble yapılan sarayın bir harabeye ..... dönsün,
Yıkıntı tepesinde tilki kuyruğunu ..... sallasın,
Kanaldaki gemilerinin çekme yolunda ottan başka birşey büyümesin,
Bundan başka kanal gemisi çekme yolunda ve yanaşma yerinde,
Yaban keçileri ve böcekler (?), yılan, dağ akrepleri olduğun dan hiç bir insan yürümesin,
Kalbi sakinleştirici bitkilerin büyüdüğü ovalarında 'kamış ve dikenden' başkası büyümesin,
Agade, tatlı akan sularının yerine acı su aksın,
Kim bu şehirde yerleşmek isterse, yerleşecek iyi bir yer bulamasın,
Kim 'Agade'de yatacağım' derse uyuyacak yer bulamasın."

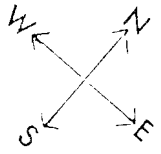
Ve sonra tarihci ne olduğunu tam tamamına ekliyor:

Onun kanal gemisini çekme yolunda ayrık otundan başkası büyümedi,
Onun araba yolunda 'inilti otundan' başkası büyümedi,
Bundan başka kanal gemisi çekme yolunda ve yanaşma yerinde,
Yaban keçileri, böcekler, yılan, dağ akrebi bulunduğundan insanlar yürüyemedi,
Kalbi sakinleştirici bitkilerin yetişdiği ovalarda 'kamış ve diken' den başkası yetişmedi,
Agade, onun tatlı akan suları yerine acı su aktı,
Kim 'o şehirde yerleşeceğim' dedi ise, yerleşecek iyi bir yer bulamadı,
Kim 'Agade'de yatacağım' dedi ise uyuyacak iyi bir yer bulamadı.

Hilprecht kolleksiyonunda en önemli belge edebi metinlerden çok tarihte ilk ve en eski bilinen bir şehir haritası olmalı. 21 x 18 cm. büyüklüğünde iyi korunmuş bir tablet üzerine Sumer'in kültür merkezi olan Nippur şehrinin plânı yapılmıştır. Bu plânda şehrin önemli tapınakları, binaları, "şehir parkı", nehirleri, kanalları ve özellikle surları ile sur kapıları gösterilmiştir. Plân o yörede yapılan kazılara göre çok doğru, ölçümleri dengeli olarak dikkatle yapıldığı anlaşılmıştır. Bunu yapan haritacı ihtimal İ. Ö. 1500 yıllarında yani bundan tam 3500 yıl önce yaşamış olmasına rağmen plânı modern meslekdaşları kadar dikkatli ve doğru yapmıştır.

Harita üzerindeki bina, nehir, kapı gibi yerlerin adları Sumerce, Akadca olmak üzre karışık yazılmıştır. Birçokları eski Sumer ideogramı olarak gösterilmektedir. Halbuki haritanın yapıldığı tarihte artık Sumerce "ölü" bir dildi. İsimlerden çok azı, ikinci binin ilk başlarında Sumerleri idareleri altına alan ve kendilerini onların efendisi yapan Sâmi halkın dili olan Akadcadır.

Harita Kuzey - güney doğrultusunda değil, 45 derecelik bir eğikle yapılmıştır.

Ortada şehirin ismi eski Sumerce olan EN.LİL.KI (No. 1) şeklinde yazılmıştır. Anlamı Sumer tanrılarının lideri olan hava tanrısı "Enlil'in yeri" oturduğu şehiridir.

Haritada gösterilen yapılardan *Ekur* (No. 2) "Dağ Evi" Sumer'in en ünlü mabedi, *kiur* (No. 3) *Ekur*'a bitişik bir mabet. Sumer inanışına göre yeraltı dünyası ile ilgili önemli rol oynamış olmalı. *Anniginna* (No. 4) ne olduğu bilinmeyen kapalı alan (adın okunuşu da pek belli değil), şehrin uzak kısmındaki *Eşmah* (No. 7) "yüce tapınak". Güney doğu güney batı surun köşesinde Nippur'un "merkez parkı" *kirişauru* (No. 5) kelime anlamı "şehirin ortasındaki park"dır. Şehrin güney batı sınırını oluşturan ve eski Sumer yazısı ile *Buranum* olarak yazılan Fırat nehri (No. 7). Şehirin doğu batı sınırını oluşturan *Nunbirdu* kanalı, Sumer mitoloji-

sine göre tanrı Enlil ilk defa karısı olacak Ninlil'i burada yıkanırken görüp aşık oluyor ve böylece ay tanrısı da burada doğuyor (bk. bölüm 13) Tam şehrin ortasında "şehirin ortasındaki kanal" anlamına gelen *İdşauru* kanalı (No. 9) bugün *Şat-en-Nil* olarak biliniyor bu kanal.

Şehire saldıracak bir düşmana karşı konacak şekilde plânı hazırlanmış gibi görünen şehirin sur ve kapılarının çizilmesinde bu eski haritacı özel bir özen göstermiş. Güney batı surunda üç kapı yapılmış: *Kagal Musukkatim* - "*seks ile kirlenmiş kapı*" (No. 10) (bu adın okunuşu ve anlamı hakkındaki fikri bana Adam Falkenstein verdi), *Kagal Mah* (No. 11) "yüce kapı" ve *Kagal Gula* (No. 12), "çok büyük kapı".

Güney doğu surunda da üç kapı var: *Kagal Nanna* (No. 13) "(ay tanrısı) Nanna kapısı". *Kagal Uruk* (No. 14) "Uruk kapısı", (Tevrat'ta Ereh olarak geçen Uruk şehiri Nippur'un güney doğusundadır), *Kagal igibiurişe* (No. 15) "Ur'a dönük kapı". Son iki kapı adı haritanın yönlendirilişinin, Nippur'un güney doğusunda bulunan Ur ve Uruk şehirleri düzeyinde yapılmış olduğu hissini veriyor.

Kuzey batı surunda yalnız *Kagal Nergal* (No. 16) "Nergal kapısı" var. Nergal yeraltı Dünyasının kralı ve "İnanna'nın Yeraltı Dünyasına İnişi" mitolojisinde önemli rol oynayan tanriçe Ereşkigal'in kocasıdır (bk. bölüm 21)

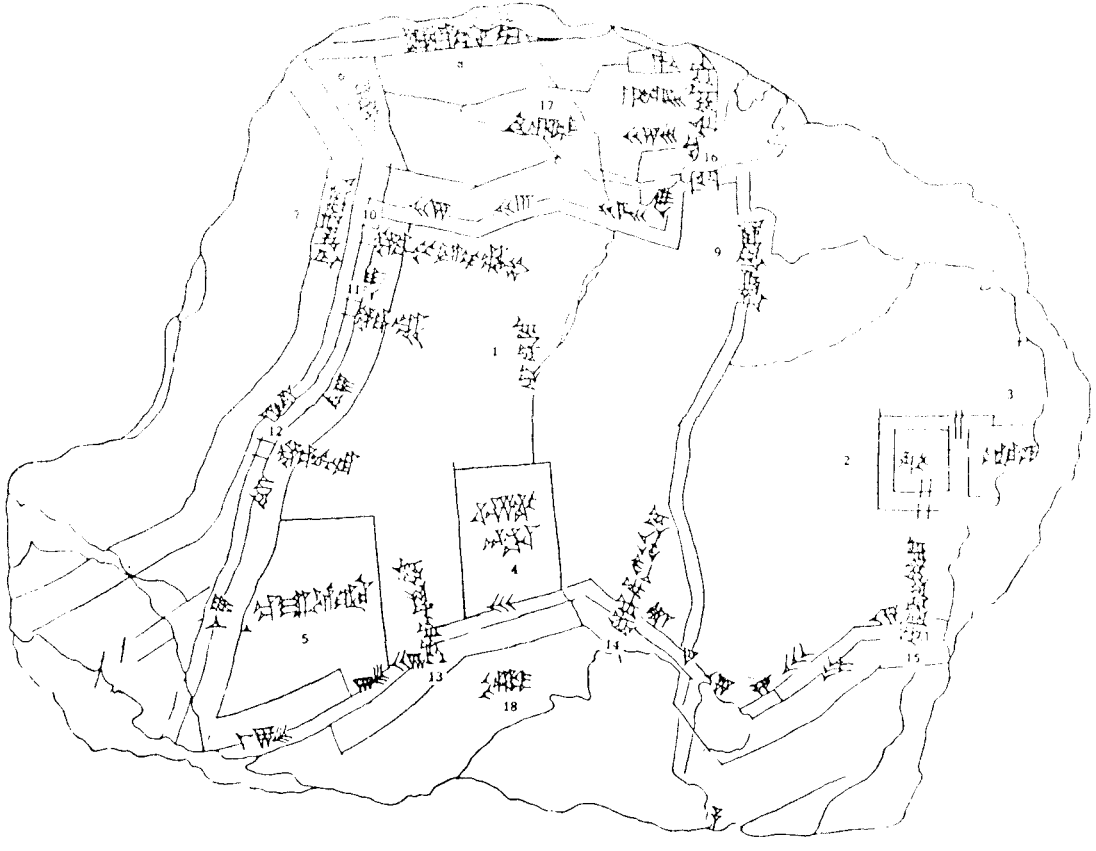
Nihayet kuzey batı suruna (No. 17) ve güney doğu suruna (No. 18) paralel giden hendek var. İkisine de Akadca *Hiritum* ismini koymuş haritacı, anlamı "hendek" demektir.

Bu haritanın çok ilginç olan bir yanı ölçümlerdeki ayrıntılar. Asistanım Edmond Gordon'un yaptığı dikkatli çalışma sonucu o, ölçümlerin çok dengeli olduğunu bana bildirdi. Büyük olasılıkla Sumer yüz ölçümü olan *gar* ile yapılmıştır. 1 gar 12 dirsek (elin başından dirseğe kadar olan uzunluk), bu da 6 metre 60 cm. kadar. Anniginna (No. 4) 30 gar ki bu da 198 metredir. Şehirin orta kanalını alırsak (No. 9) genişliği 4 gar olarak verilmiş, 25 metre kadar ki bugünkü Şat-en-Nil kanalı da aynı genişlikte. *Kagal Musukkatim* (No. 10) ile *Kagal Mah* (No. 11) arası 16 gar-105 metre, *Kagal Mah* ile (No. 11) *Kagal Gula* arası 47 gar-311 metre. Haritada da bu ikisi arasındaki uzunluk, diğer ikisi arasındaki uzunluğun 3 misli görünüyor. Yalnız parkın köşesi ile kuzey batı surunun üçüncü bölümünde bir uyumsuzluk görünüyorsa da sonuncusunun

ölçümünde köşe çengeli olan on işaretinin haritacı tarafından unutulduğu düşünülürse onun da doğru olduğu sonucuna varılır.

Bu haritanın yapıldığı tablet 1899 sonbaharında Pennsylvania Üniversitesinin Nippur'da yaptığı kazıda bulunmuştur. Bu İ. Ö. 2300 - 600 yılları arasında yazılmış belgelerle birlikte bir küp içinde duruyormuş. İçindekilerine göre bu küp kazarların söylediği gibi hakiki "küpten bir müze" idi. Hermann Hilprecht 1903 *Exploration in Bible Lands* S. 518 de bu tabletin küçük bir fotoğrafını yayınladı. Fakat bundan tabletin okunması ve çevirisinin yapılması olanaksızdır (Birçok uzmanlar denemişti). O zamandan beri tablet yayınlanmadan yıllarca bekledi.

Şimdi benim rehberliğim altında Dr. İnez Bernhard tarafından çok dikkatle kopya edildi ve ikimizin adı altında *Wissenschaftliche Zeitschrift*'-de (Friedrich-Schiller Üniversitesi yayını) yayınlanacaktır.

28. *Nippur haritası. Kopya, Jena'da Friedrich-Schiller Üniversitesi Hilprecht kolleksiyonu şefi Bn. İnez Bernhardt tarafından yapılmıştır.*

EK B

ÇİVİYAZISININ BAŞLANGICINI VE GELİŞMESİNİ GÖSTEREN RESMİN AÇIKLAMASI (s. XVIII)

Çiviyazısı sistemi Sumerler tarafından icat edilmiş olmalı. Bugüne kadar çıkarılan eski tabletler 1000 den fazla olup İ.Ö. 3000 yıllarına tarihlenebilir ve Sumer dilinde yazılmıştır. Bu yazıyı ister Sumerler, ister daha başkası icat etmiş olsun çok etkileyici bir yazı aracı olmuştur. Onun değerini Sumer'i çevreleyen milletlerin kendi dillerini yazmak için almaları göstermektedir. 2000 yıllarında yakın doğuda kulanılan bir yazı olmuştur.

Çiviyazısı resim yazısı olarak başladı. Her işaret bir nesnenin resmi, aynı zamanda o nesnenin ismine yakın veya aynı olan kelimeyi de anlatıyordu. Bu tür sistemde iki güçlük vardı: İşaretlerin şekli ve çokluğu çabuk okumayı zorlaştırıyordu. Sumer yazarları bu birinci güçlüğü işaretleri resim yazısı hali yok oluncaya kadar basitleştirmekle çözümlemişler, ikincisini de işaretlerin miktarını azaltıp onların ne olduğunu belirten yardımcı işaretler kullanmışlardır. Çok önemli işaretlerin ideografik değeri yerine fonotik değerini koymuşlardır. Bu tablo işaretlerin yüzyıllar içinde gelişim ve değişimini göstermektedir.

No. 1 Yıldız resmi. Sumerce *an* - "gök", *dingir* -"tanrı" anlamına gelir

No. 2 *Ki* "yer". Bunun yer resmi olması lâzım ama yorumlama olmuyor.

No. 3 *lu* "adam". Resim stilize edilmiş, insanın üst kısmı olmalı.

No. 4 *sal* "dişilik organı". Aynı işaret *munus*, "kadın".

No. 5 *Kur* "dağ", dağ resmi.

No. 6 *geme* "köle kadın". Bu işaret dağ ve kadın işaretlerinden oluşuyor. Sumerlerin köle kadınları dağlık yerden aldıklarını gösteriyor.

No. 7 *sag* "baş", baş resmi.

No. 8 ka "ağız" bu kelime baş işaretine bir çizgi konarak elde edilmiş. Bu aynı zamanda *dug* "konuşmak" anlamına da gelir.

No. 9 *ninda* "yiyecek", işaret bir çanak resmi

No. 10 *ku* "yemek" insan başındaki (No. 8 - 9) ağıza bir çanak çizilmiş.

No. 11 *a* "su". İşaret ilk defa akan bir su şeklinde gösterilmiş. Bu işaret "içinde" anlamına gelen *a* yerine de kullanılmış. Böylece Sumer yazıcısı soyut bir kelimeyi aynı sesde olan bir kelime ile yazarak işini kolaylaştırmıştır. Bu yolla yavaş yavaş yazının resim hâli fonotik bir hal almağa başlamıştır.

No. 12 *nag* "içmek". Bu işaret No. 8 de verilen baş işaretinin ağzına "su" işaretini koyarak elde edilmiştir.

No. 13 *du* gitmek", *gub* "durmak". Bu işaret bir ayak resmi.

No. 14 *muşen* "kuş". Kuş resmi.

No. 15 *ha* "balık". Balık resmi. Bu işaret aynı sesde olan "olabilir" anlamına gelen *ha* yı yazmak için kullanılmıştır.

No. 16 *gud* "öküz". Görüldüğü gibi işaret boynuzlu öküz başıdır.

No. 17 *ab* "inek", resim bir inek başı.

No. 18 *şe* "arpa", arpa başağının resmi.

Bu tabloda birinci sütundaki işaretler yazının bilinen en eski şeklini gösteriyor. Zaman ilerledikçe resimleri yukarıdan aşağıya doğru değil de tableti 90 derece döndürerek soldan sağa doğru yapmağa başlamışlar. İkinci sütun, resimlerin yan yatmış haline dönüşmüş şeklini gösteriyor. Üçüncü ve dördüncü sütunlar 2500 - 2350 yılları arasındaki işaretler, birincisi köşeli gibi tablet üzerine yazılan, ikincisi çizgi halinde taş veya maden üzerine yazılan işaretler. Sütun V ve VI 2350 - 2000 yıllarındaki şekilleri Sütun VII ikinci binin ilk yarısındaki yazı. Bu kitapta verilen metinler bu yazı ile yazılmıştır. Son sütun birinci binde Asur kralları zamanında kullanılan çok basitleştirilmiş yazıdır.

FOTOĞRAFLAR HAKKINDA DAHA GENİŞ AÇIKLAMALAR

1. *Tell Harmal tapınağının önünde.* Soldan sağa doğru Irak Eski Eserler Müdürlüğünün fotoğrafcısı, Tell Harmal'da kazı yapan Taha Bakir, Bağdad'daki Irak Müzesinin müdür muavini Selim Levi (Şimdi İrail'de), ve kitabın yazarı.

Tell Harmal: Tapınak Saray, ve Okul(?). Tell Harmal Bağdad'ın 6 mil doğusunda bulunan küçük bir hüyük. Burası ilk olarak ihtimal İ.Ö. üçüncü binin ortasına doğru iskân edilmiş, fakat kazıdan çıkan en önemli buluntular ikinci binin başlarına aittir. En göze çarpan yapı bir tapınaktır (fotoğrafta sağ ortada). Bu tapınak giriş, avlu, ön oda, iç odadan oluşuyor. Bunların kapıları ayni çizgi üzerinde öyle yapılmış ki, hepsi açık olduğu zaman sokaktan, en içteki odanın duvarındaki ihtimal tanrı heykeli konan niş (girinti) görünüyor.

Diğer yapılar arasında bir saray, küçük mabetler ve içinde bir miktar tablet ile, Sami Bilalama kanunu kitabı bulunan belki bir okul binası. Kazı yerini çevreleyen düzgün tuğla duvar, çıkan binaları hiç olmazsa bir müddet için koruyabilsin, diye modern zamanda yapılmıştır. Aksi halde, çoğunlukla kazılardan sonra olduğu gibi, rüzgâr, yağmur ve fırtınalarla ortaya çıkan yerler toz haline gelebilirdi.

Harmal, üretici ve yetenekli Irak Eski Eserler Müdürlüğü tarafından Naci al Asil'in idaresi altında, kazıldı. Bu müdürlüğün Taha Bakir, Fuat Safar ve Mehmet Ali gibi elemanları dünyaca ünlü kazarlar oldular. Harmal hakkında daha fazla bilgi için bak: *Sumer*, cilt 2-6.

2. *Aqar quf'daki Zigurat'ın önünde.* Aqar quf, Bağdad'ın 20 mil kadar batısında bulunan eski kral şehri Dur-Kurigalzu'nın modern arapça ismidir. Burada kıral Kurigalzu (İ. Ö. 1400) bir ziggurat (basamaklı kule) yaptırmış. Bu Irak'ın havası ve rüzgârları ile aşınmasına rağmen yine de yerden 60 metreden fazla yükseklikte görünmektedir. Burası, Irak Eski Eserler Müdürlüğü tarafından 1942-46 yılları arasında kazıldı, ve oldukça önemli buluntular meydana çıktı. Daha etraflı bilgi için bak, benim *Iraqi Excavation During the war Years* (Bulletin of the Uni-

versity Museum XIII No. 2). Ziggurat'ın önünde çekilen bu fotoğrafta (ortada) Eski Eserler Müdürü Dr. Naci al Asil, onun sağında oranın kazarı ve 1930 yıllarında öğrencim olan Taha Baqir, onun solunda, *American School of Oriental Studies*'in geçici profesörü olarak 1946 savaş yılları içinde 6 hafta için, Irak'da yapılan kazılar hakkında çalışmak üzre Irak'a gelen kitabın yazarı. (Fotoğraftaki diğer iki şahıs Eski Eserler Müdürlüğünün elemanı, fakat kimler olduğu bilinemiyor).

3. *Nippur'un Yazarlar Bölgesi - Yeni Kazılar.* Tablet tepesindeki ev kalıntılarını araştırma gezisine ait fotoğraf. Burada Oriental Institute ile University Museum'un Donald Mc Cown idaresi altında çok dikkatli kazı yapıldı ve yazıldı. 1948-52 yılları arasında yapılan üç kazıda bin kadar Sumer edebî tableti meydana çıktı.

4. *Okul Günleri: Öğretmenin Övmesi.* University Museum'da bulunan iyi durumda dört sütunlu bir tablet. Bunda okul yaşamındaki sevinç ve üzüntüleri dile getiren bir hikâye yazılı. Öğretmenin, öğrenciyi babasından aldığı hediyeden sonra beğenmesi. Bu sağ taraftaki sütunun başındaki 9 satırda yazılı. Sol sütunun altındaki çift satır tableti yazanın imzası "Nabi-Enlil'in kopyası" yazılı.

5. *Okul Günleri: Öğretmenin Övmesi.* Bu, resim 4 deki tabletin arka yüzü.

6. *Gençlik Sorumsuzluğu.* University Museum'da bulunan bir küçük tabletin önyüzü. University Museum'un tablet kolleksiyonuna benim yerime şef olarak gelen Ake Sjöberg'in 50 kadar tablet ve parçayı birleştirerek elde ettiği metnin 124-134 satırları yazılı. Burada, insanlığı bir kenara bırakıp keyfince hareket eden çocuğunu, babasının acı sözlerle azarlaması yazılı.

7. *İ.Ö.2500 Yıllarında Yaşayan bir Sumerli.* 23 santim boyunda kireç taşından bir heykel. Hafaca mabedinde Pennsylvania üniversitesinin yaptığı kazıda bulunmuş. İhtimal önemli bir mabet veya saray adamı idi. No. 10 da bulunan Enlil mitolojisini yazan şair belki ona benziyordu.

8. *Sakallı bir Rahip.* Heykel, Pennsylvania Üniversitesinin Hafaca'da yaptığı kazıda bulunmuş, şimdi University Museum'da.

9. *İ. Ö. 2400 lerden Enlil Mitolojisi.* Bu toprak silindir 2400 yıllarına ait olup üzerinde bir Enlil mitolojisi yazılıdır. Bu yıllara ait çok az

Sumer mitolojisi bulunmuştur. Bunun tarihlenmesi yazısı dolayısı iledir. Yazısı, resim 1 deki işaret listesinin üçüncü sütununda bulunan işaretlerle yazılmıştır. Bu mitoloji, Sumer edebî eserlerinin kaleme alınmasının üçüncü binin son yarısında başladığını gösteren bir örnektir. Tablet George Barton tarafından kopya edilerek onun *Miscellaneus Babylonian Inscription* kitabında yayınlandı, fakat halâ metin anlaşılmıyor.

10. *Enmerkar ve Aratta Beyi.:* İstanbl Eski Şark Müzesinde bulunan 12 sütunlu bir Nippur tabletinin önyüzü. 1952 yılında University Museum'da "Enmerkar and the Lord of Aratta: A Sumerian Epic Tale of Iraq and İran" ismi altında tek makale olarak yayınlandı. Bu Tabletteki kırık yerler, çoğu İstanbul ve Philadelphia müzelerinde bulunan diğer 19 tablet ve parçanın yardımı ile tamamlandı, özellikle kırık olan alt köşe.

11. *Savaş ve Barış: Ur'dan Standard.* Bu fotoğrafta görülen iki sahne, Uruk kongresinin akıl ve kalplerde kalan tarihî kararını vermek üzre düşünüp taşındıklarını gösteriyor, olabilir. Bir sahnede Sumer kralı bir savaş arabasında savaştan muzaffer çıkmış, düşmanın askerlerinden bir kısmı esir, bir kısmı atların acımasız ayakları altında görülüyor. Diğer sahnede ihtimal zaferi kutlamak için yapılan zengin bir kral ziyafeti. Üst köşedeki lir taşıyan saz şairine dikkat. Kuşkusuz o, bu ciltte bulunan mitolojileri, destanları yaratan şairlerin henüz okuma yazma bilmeyen ataları olan saz şairlerinden biridir. Ur Standardı ve çağ açan buluntular hakkında daha yeni bilgi için bak: *Leonard Woolley, Ur Excavation: the Royal Cemetry* (1934).

12. *Lagaş kralı Urnanşe.* Bu kıral, ilk sosyal reformu yapan Urukagina'dan 150 yıl kadar önce yaşamış olup ilk saldırgan Lagaş sülâlesini kurmuştur ve bu sülâle zamanla ülkede bezdirici, büyük sıkıntılara yol açan bir bürokrasiyi geliştirmiştir. Şimdi Louvr müzesinde bulunan bu levhada Urnanşe çocukları ve saray erkânı ile barışçı bir adam olrak görülüyor. Levhanın üst kısmında o, yapıları başlatmak üzre başında toprak dolu bir sepet taşıyor. Alt kısımda bir törende oturmuş içki içiyor, ihtimal toplantıyı kutluyor. Sumer yerleşme yerinde 1877 yılında Fransız arkeologları tarafından başlatılan ilk başarılı Lagaş kazısı hakkında ayrıntılı bilgi için bak: André Parrot, *Tello.*

13. *Akbabalar Kabartması.* Ur-Nanşe'nin torunu Eannatum'un Lagaşlıları savaşa götürüp zafer kazandığını gösteren savaş sahnesi. Urukagina'dan yüz yıl kadar önce yaşayan Eannatum, Umma kralı

Lugalzaggesi tarafından acı bir şekilde yenilip son bulan Lagaş sülâlesinin büyük kahraman fatihi idi. Bu kabartmanın figürleri arasındaki bütün boşluklar bugüne kadar bilinen en eski tarihi yazılarla doldurulmuştur. Bunda Eannatum'un Ummalıları yenişi ve onları bir anlaşmaya mecbur edişi yazılı. Bu stelin tümü ve üzerindeki yazı hakkında bak: Heuzey ve Thureau-Dangin, *Restitution Matérielle de la Stèle de Vaultoures*, ve Parrot, *Tello.*

14. *Aesop benzeri.* University Museum'da bulunan hayvan hikâyeleri yazılı bir tabletin arkayüzü. Bu tablet Edmond Gordon tarafından derin bir çalışma ile meydana getirilen *Sumerian Animal Proverbs and Fabeles*, Journal of Cuneiform Studies vol XII (1958) isimli kitabı yazmak için kullandığı 29 tabletten en büyüğüdür. Tablette metnin 1-21 ve 43-75 nci satırları yazılı. Fotoğrafın kenarında metnin kurt ve köpekle ilgili 67-125 nci satırları bulunuyor.

15. *Ur-Nammu'nın Kanun Kitabı: Kanunlar.* 22 madde yazılı İstanbul tabletinin arkayüzü. Bu maddelerden 5 tanesi oldukca güvenle okunabiliyor. En sol taraftaki sütunun üst kısmında bulunan üç madde Ur-Nammu zamanında tatbik edilmeyip İ.Ö. üçüncü binlerin başlarında uygulanan cezaları gösteriyor, gibi görünüyor.

16. *Ur-Nammu: "İlk Musa".* Leonard Woolley tarafından 1924 yılında Ur'da yapılan kazıdan çıkmış stelin bir kısmı. Şimdi University Museum'dadır. Bunun orta kısmında Ur-Nammu iki defa gösterilmiş, biri ayakta sol tarafta, diğeri sağ tarafta. Sağ tarafta ay tanrısı Nanna'ya, sol tarafta onun karısı Ningal'e içki kurbanı yapıyor. Alt kısmındaki sahnede Ur-Nammu yapı araçlarını getirirken görünüyor. Onun önünde, başında boynuzlu bir taç taşıyan bir tanrı geliyor. Arkasında omuzlarındaki ağır yükü taşımasına elleriyle yardım eden bir hizmetçi bulunuyor. Üst sahnede ayakta duran Ur-Nammu'nın alt kısmı var. Elbisesinin üstünde "Ur'un kralı Ur-Nammu" yazısı bulunuyor. University Museum'da şef olan emekli Leon Legrain bu stel üzerinde çalışmış ve onu restore etmiştir. Ayrıntılı bilgi kendisinin "*The Stele of the Flying Angels*" Museum Journal, vol 18 (1927) S. 75-98 makalesinde bulunuyor.

17. *İnsanın ilk reçetesi.* University Museum'da bulunan Nippur'dan çıkmış "tıbbı" bir metnin arkayüzü. İşaret edilmiş iki yer iki reçeteyi gösteriyor. Bunların okunuşu ve anlamı şöyle: 1. *giş-haşhur-babbar* (beyaz armut (?) ağacı) *e-ri-na u giş-nanna* (ay bitkisinin kökü (?)), *u-gaz*

(toz halinde), *kaş-e utu* (bira içinde karışmış) *lu-al-nag-nag* (adam içsin), ve 2. *numun-nig-nagar - sar* ("marangoz" bitkisinin tohumunu), *şim mar-kazi* (Makazi'nin reçinesi), *u-ba-şu-an-um* (kekik), *u-gaz* (toz halinde), *kaş-e-utu* (bira içine karışmış), *lu-al-nag-nag* (adam içsin).

ayrıntıları için bak: *İllulstrated London News, February 26, 1955 s. 370-71.*

18. İnanna ve Şukallituda: Bahçıvanı ölüme götüren günahı. İstanbul Eski Şark Müzesinde bulunan 6 sütunlu bir tabletin arka yüzü. Tablette tanriçe İnanna'ya bahçıvan tarafından yapılan tecavüzün hikâyesi yazılı. Tevrattaki "çıkış" bölümündeki "kanlı felâket"e benzeyen kısmı dikkate değer. Bu mitoloji, ben 1946 yılında İstanbul'da bulunan tableti kopya edinceye kadar bilinmiyordu. Şimdi İstanbul ve Philadelphia'da buna ait bir miktar tablet bulunmaktadır.

19. *Gök ile Yerin Ayrılması.* University Museum'da bulunan bir Nippur tableti. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" şiirinin evren ile ilgili bölümünü kapsayan ilk kısmı yazılı bir tablet. Bu kısım 68-69 sahifelerde yazılıdır. Edward Chiera tarafından kopya edilmiş ve 1934 de *Sumerian Epic and Myths* (No. 21) kitabında yayınlanmıştır. Bunun hakkında ayrıca bu kitapta sahife 286 bak.

20. *Kültür Antropolojisi: me'lerin listesi.* University Museum'da bulunan üzerinde "İnanna ve Enki: Kültürel Sanatların Eridu'dan Uruk'a taşınması." Mitolojisi yazılı 6 sütunlu bir tabletin arka yüzü. Arno Peobel tarafından kopya edilmiş ve 1914 yılında kitabı *Historical and Grammatical Texts* de yayınlanmıştır. Bu tabletin kırık olan üst köşesi İstanbul Eski Şark Müzesinde bulunarak yazar tarafından kopya edildi ve 1944 yılında *Sumerian Literary Texts from Nippur* kitabında No. 31 olarak yayınlandı.

21-22. *İnsanın Yaradılışı.* Bu iki fotoğraf University Museum'da bulunan bir tabletin önyüzünün birleştirilmeden önceki ve sonraki parçaları, alt kısmı Stephen Langdon tarafından kopya edilmiş ve 1919 yılında *Sumerian Liturgies and Psalms* de yayınlanmıştır. Üst parça da Edward Chiera tarafından kopya edilerek Langdon'ın yayınladığı diğer parçalara ait olduğunu bilemeden 1924 yılında *Sumerian Epics and Myths* kitabında yayınlandı (No. 116). Üçüncü parçayı, yazar diğer parçalara ait olduğunu tesbit ederek alt parçaya birleştirdi.

23. *Atasözleri: "Kader" Kolleksiyonu.* University Museum'da bulunan 9 sütunlu Nippur tableti. 126 atasözünden bir kısmı *namtar* "kader" ile ilgili, diğer orta kısımda olanlar da fakir adam, kâtip, şarkıcı, tilki, eşek, katır, öküz, ev hakkındadır.

24. *Babil Cilgamiş Destanındaki onikinci tabletin Sumerce aslı.* University Museum'da bulunan 6 sütunlu bir tabletin arka yüzü. Bunda "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" destanı yazılı. Bu kompozisyonun tahminen 300 satırı 25 kadar tablet ve parçadan restore edilmiş, daha hemen hemen yarısı yayınlanmamış (fakat 13 ncü bölüme ait ilâveler ve Düzeltmeler kısmına bak.)

25. *Kutsal (?) İnek.* Ur yakınındaki Al- Ubaid'de Leonard Woolley tarafından yapılan kazıda bulunmuş İ. Ö. 2500 yıllarına ait süthane ve inekleri gösteren bir mozayık friz (duvar süsü). Bunlar "Enmerkar ve Ensukuşsiranna" şiirinde sözü edilen tanriçe Nidaba'nın kutsal inek ahırı ve koyun ağılını hatırlatıyor.

26. *Nippur Haritası.* Orijinal tabletin fotoğrafı için bak EK A s. 308.

27. *Kavgacı öğrenci.* University Museum'da bulunan tabletin arka yüzü. İki kaba öğrenicinin birbirlerine hakaret ve alay dolu sözlerle ve hatta ailelerinin bireylerine dil uzatarak yaptıkları bir tartışmanın sonuç kısmı. Sumer okullarında öğrencilerin bu tür tartışmaları ve meydan okumalarını kapsayan diğer kompozisyonlar için benim *Sumerian* p. 222-223 bak.

28. *Şulgi, İdeal Kıral.* University Museum'da bulunan büyük bir tabletin parçası. Bunda Şulgi kendisini akıllı, asker, sporcu, tanrısal, diplomat, sanatın koruyucusu, Sumer ülkesi ve halkı için bütün iyilikleri getiren mutlu bir kral olarak övdüğü bir ilâhi yazılı. Bunun içindekileri ilk defa 1967 yılında oldukça ayrıntılı olarak *Jewish quarterly Review*'-in 75 nci kutlama cildinde Philadelphia Dropsie University'nin koruması altında yayınlandı. 1972 de İtalyan araştırıcı G. R. Castellino benim önerim üzerine University Museum'da bulunan Şulgi metnine ait 50 kadar tablet ve parça üzerinde çalıştı ve *Two Şulgi Hymns*, (Instituto de Studi del Vicino Oriente, University of Rom) adı altında bir kitap olarak yayınladı. O zamandanbari bu ilâhiye ait 20 den fazla parça bulundu, ve Danimarkalı genç bilim adamı G. Hayyer bunlar üzerinde çalışmak için müzede birkaç ay geçirdi. Fakat bu Şulgi ilâhisi, metinleri kısmen ve-

ya tam olarak bulunan yarım düzineye yakın ilâhiden yalnız biri idi ve bunlardan bir çoğu, şimdi İsrail Bar-İlan üniversitesinde yardımcı profesör olan eski öğrencim Jacob Klein tarafından çalışılmış ve yayınlanmak üzre hazırlanmıştır.

29. *Ölme ve Tekrar Dirilme.* Leonard Woolley'in Ur kazısında bulduğu bir tabletin önyüzü. Şimdi British müzesinde. Tablette "İnanna'nın Yer Altı Dünyasına Gidişi" mitolojisinin uzun son bölümü yazılı. Burada İnanna'nın Süleyman'a benzer bir tarzda Dumuzi'yi yarım yıl, ve kız kardeşini onun yerine diğer yarım yıl yer altında bırakma kararı yazılı (bak s. 133-144 ve 21 nci bölümün Düzeltmeler ve ilâveler kısmı).

DİZİN

—A—

Abisimti, 193
Abu, 127
Abzu, 15, 20, 21, 78, 83, 85, 147, 200, 285
Adalet Mahkemesi Halk Kurulu, 47
Adem, 121, 124
Aesop, 106, 108
Afrodit, 134
Agade, 301, 304, Agade'nin Lânetlenmesi 203-205, 289, 301
Agga, 26-28
Albright William, 124
algar, 251
allari, 193, 254
Altın Çağ, 199-201, 288
Akad, 31, 87, 204, 239
Akdeniz, 224
Ama-Uşumgalanna, 20, 248-251
An, (hem Anu), 44, 69, 74, 87, 92, 94, 129, 131, 132, 146, 161, 162, 165, 182, 224, 227, 228, 286, An'ın Kutsal Fahişesi 215
Anadolu, 158
Androcles 109
Anmabaraggesi, 27
Anşan, 15-22, 180
Antasurra, 35
Anu, bk. An
Anunna (hem Anunnaki), 78, 92, 93, 135, 140, 142
Anzu, 226
Arali, 262, 263
Aratta, 176-180, 200, 232, 235, 238, Enmerkar ve Aratta Beyi 15-23
Aruru, 159, 162
Asag, 148, 149, 171
Asur, 52, 122, 162
Asurbanipal kütüphanesi, 158
Asur kralları, 310
Aşk şarkısı, 191, 252
Aşnan, 260, Davar ve Tahıl tartışması, 81, 92, 94, 114, 115
Atatürk, 14
Azimu, 127

—B—

Babil, 122, 133, 159, 162, 165, 167, 213, 218, Babil destanı 157, 162, 164, 166, Babil kulesi 200, Babil Tufan efsanesi (veya hikâyesi) 128, 158, Babil şairleri 176, Babil yazarları 168, 172
Badtibira, 129, 136, 143
balbale, 121, 192, 194, 254, 257 *balbale*- elması, 233
Balık evi, 280, balık ve balıkcılık 281
Bağdad, 42, 45
ban, 203
Bau, 53, 194, 219, 239
Behrens Hermann, 286
Benito Carlos, 286
Berlin Adele, 288
Bernhard İnez, 300, 307
Bilalama kanunu, 42

—C—

Cehennem, 132
Cellat, 48
Cennet efsanesi, 124
Chadwick Munro, 50, 173, 183
Charon, 71, 72, 133
Chiera Edward, 8, 90, 99, 123, 144, 145, 163, 192
Cinayet Belgesi, 285, cinayet tutanağı 47
Civil Miguel, 266, 274, 280, 286
Cohen Sol, 284
Çiftçinin el kitabı, 53-56, çiftçinin günlüğü 198, 285
Çığ Muazzez, 191, 266

—D—

Damu, 216, 260
Debbetz George, 270
Dicle, 36, 80, 123, 148, 241
Dilmun, 123-125, 132, 232
Dimgal-Abzu, 36
dubban-kamışı, 143
dubla, 239

Duku, 93
dumu edubba, 198
Dumuzi, 61, 134, 233, 235, 261, 276, 282, Dumuzi, Enkimdu Tartışması 117-120, Dumuzi'nin Yeraltına Gidişi 136, 143-145, Kutsal evlenmesi 242-260

—E—

Ea, 162
Eanna, 16, 19, 24, 246, 251
Eannatum, 31, 33-35
edubba, 220, 223
Eicher Barry, 230
Ekişnugal, 138, 141, 226, 227, 231, 234, 239
Ekur, 75, 77, 115, 137, 141, 214-220, 222, 227, 232, 233, 236, 237, 302, 303, 305
Elam, 60, 61, 185, Elamlılar 231, 261, 302
Emeş, 114, 115, 117
Enakalli, 32, 33, 35
Enannatum, 31, 33, 35
Enbiliulu, 8
Endurbilhursag, 129
Enheduanna, 284
Eninnu, 203
Enki, 13, 15, 16, 23, 36, 59, 74, 90-94, 112, 131, 136, 138, 141, 142, 169, 171, 182, 200, 222, 225, 232, 236, 258, 285-287, 289, 303, Enki Dünya Düzeni, 78-81, Enki ve Ejderha 146, 147, Enki ve Ninhursag 122-127, İnanna'nın *me*leri kaçırışı 83-85
Enkidu, 17, 150, 153, 157, 160-172, 238
Enkimdu, 80, 134, 244, Enkimdu, Dumuzi tartışması, 117, 118, 120, 246
Enlil, 11, 13, 22, 23, 35, 36, 44, 68-70, 79, 80, 87, 93, 94, 110, 114-117, 123, 129, 131, 132, 134-138, 141, 146, 148, 152, 157, 163, 171, 182, 192, 200, 206, 214-216, 218-220, 224, 232, 237, 238, 241, 242, 253, 275-279, 289, 301-305, Enlil ve Ninlil: Ay tanrısının Doğuşu 71, 72, 134, Enlil İlâhisi 73-78
EN.LİL.Kİ, 305
Enmerkar, 176, 232, 238, Enmerkar ve Arata Beyi 15-24, 199, 200, 231, 284, Enmerkar Ensukuşsiranna 177, 179, 288, Enmerkar ve Lugalbanda 172-180, 187
Ennamibaragga-Utu, 177
Ensikuşsiranna (hem Ensuhkeşdanna), 176, 177, 179
Enşag, 127
Entemena, 31, 33-36
Enten, 114-117
Ereşkigal, 135, 136, 138, 139, 142, 146, 258
Eridu, 15, 20, 59, 83-85, 112, 129, 135, 138, 141, 147, 171, 215, 289
eşeş, 226, 227
Eşmah, 305
Eyüb (Peygamber), 89, 94-96, 238, 287
Ezekiel, 134

—F—

Falkenstein Adam, 9, 145, 192, 306
Fırat, 80, 123, 169, 179, 241
Filistin, 122
Finkelstein J.J., 285
Fish, 163
Flügge Gertrud Farber, 286

—G—

Gadd, C.J. 163, 169, 284, 287
galla, 258, 260
gamgam, 236
Gana-ugigga, 33, 35
ganun, 22, 23
Ganzir, 139
gar, 306
Gaşua, 215
Georgica, 54
Germen Kahramanlık Çağı, 173-184
Gemetummal, 107
de Genouillac, 8, 195
Geştinanna, 259, 260
Gibil, 251
giguna, 216, 237
Gilgamiş, 26-28, 149-157, 159-172, 176, 233, 234, 237, 238, 239, Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası 67, 134, 146, 166, 169, 196, 286, Gilgamiş Kiş'li Agga 164, 197, 284
gipar, 20, 21, 24, 232
gir, 269-273
Girsu, 35, 215
gişban, 192, 254

Goetze Albrecht, 42
Gordon Edmond, 95, 99, 105, 106, 287, 306
Gudea, 203, 208, 210, 301
Guedinna 32-35
Gugalanna, 139
gugun, 81
gukkal 254, 265
Gula, 53
gunu- tahılı, 80
Gurney Oliver, 284, 288
gusilim, 82
Guti, 212, 301, 302, Gutium 203

—H—

Habeşistan, 301
Habil, 121
Hades, 71, 72, 132, 133
Hallo W.W., 284
Hammurabi, 42, 43, 188, 218
Harmal, 42
Havva (hayat veren hanım) 121, 122, 124
Haya, 207
Hazer Denizi, 185
Heidel Alexander, 159
Herakles, 54
Hesiod, 54
Hilprecht Hermann, 307, kolleksiyonu 300, 301, 305
Hind Kahramanlık Çağı, 173-175
Hitit, 158, 213
Homer, 176, 271
huluppu-ağacı, 169
Humbaba, 150, 161
Hurri, 122, 158, 213
Hurrum dağı, 180, 288
hursag, 149
Huvava, 149, 152, 157, 164, 233

—I—

Irak, 158

—İ—

İbbi-Sin, 213, 231, 235, 261
İbranî, İbraniler, 62, 99, 122, 128, 229, 230, 252
İdal, 84
İdam cezası, 48
İddin-Dagan, 249-251
İdnun, 36
İdşauru, 306
İl, 34, 35
İlk aşk şiiri, 288
Ilyada, 176, 229
ildag-ağacı, 232
İmdugud-kuşu, 169, 180, 232, 237, 238
İnanna, 15, 22, 28, 69, 117, 121, 131, 165, 169, 177, 179, 180, 192, 219, 220, 225-227, 230, 231, 233, 235-239, 261, 267, 286, 300, 302, 303, İnanna Şukallituda 59-62, 285, Kültür niteliklerini Uruk'a kaçırması 82-85, Yeraltı Dünyasına İnişi 134-144, 198, 287, 306, Kutsal evlenme 242-260
İndoavrupa Kahramanlık Çağı, 174, 175
İran, 15, 185
irina-ağacı, 264
İsa (peygamber), 239, 259, 260
İsin, 47
Isimud, 83, 84, 123, 125, 126
İsrail, 58, 217
Işakku, 32, 34-37, 40
İşaya, 133, 203
işib, 82
İşkur, 17, 80, 226, 236-238, 303
Işme-Dagan, 204-206, 215, 216, 233, 238
İştar, 134, 161, 162, 165, 252
ittirda, 118
ittidu, 124

—J—

Jonathan, 271

—K—

Kabil, 121
Kabta, 81
Kadınlar evi, 91
Kadın Yazıcı, 3, 284
Kafkasya, 185
Kalaturru (hem *kalatur*), 135, 142
Karabaşlılar, 53, 59, 213-215, 249, 250
karu, 35
Kazma Saban Tartışması, 273-283
Kazmanın Yaradılışı, 196
Keiser, 36
Kenan, 213, Kenanlılar 122, 252
Keş'in oğlu, 80
Ki, 69
kisim, 118

Kiş, 26, 28, 32, 34, 215, 301, 302, Kiş Sülâlesi 176
Kitap Kataloğu, 194, 301
Kiur, 70, 233, 305
Klein Jacob, 287
Kramer S.N., 284, 287, 288
Kraus F.R., 43
Kubatum, 193
Kudüs, 259
Kullab, 15-28, 107, 136, 143, 155, 237, 248, 258
Kuli-Enlil, 244, 247
Kur, 17, 133, 134, 145-149, 168, 180, 261
kurgarru, 82, 142
kusu, 266
kuşunma, 50
Kutsal Ağıl, 243
Kutsal Evlenme, 220, 222, 239, 242, 248, 251, 274, 287
Kutsal Sinek, 259
Kutsal Fahişe, 141, 254
Kültür Nitelikleri, 81

—L—

Lagaş, 31-37, 39-41, 44, 87, 208, 212, 215
lahama, 239
Lahar, 92-94
Landsberger Benno, 9, 56, 145
Langdon Stephen, 8, 75, 90, 133, 144, 163
Larak, 129
Latarak, 136
Legrain Leon, 50
Leningrad, 270
Levy Martin, 50
lili, 82
lilit, 169
Lisin, 261
Lipit-Istar, 42, 221, 222, 231, 232
Ludingirra, 266-269
Lugalbanda, 150, 155, 162, 176, 179-182, 197, 218, 232, 236, 237, 288
Lugalzaggesi, 41, 203, 212
Lu-İnanna, 47
lukur, 254
lulu, 49
Lumah, 82
Lumma-girmunta, 35
Lusalusa, 112

—M—

mah, 78
mana, 177
Mardu, 215
Marduk, 218
Mari, 6
Martu, 180, 187, 289, Martular 302
Maşgula, 178
maşmaş, 177-179
Mattheu, 260
me, 66, 214, 215, 219, 220, 228, 250, 286, tanrısal kanun ve kurallar 81-83
Mehmet Fatih Sultan, 14
melam, 237
Meluhha, 80, Meluhhalılar 302
Meryem, 260
mes-ağacı, 221, 232
mesi, 82
Mesilim, 32-35
Meslamtaea, 72
Mezmurlar, 216
mikku, 169-171
mina, 44, 169, 203, 205, 237
Mişna, 252
Mısır, 58, 99, 301
Myhrman David W., 82
Moskova, 223, 236
Moskova, 270
Motel, 223, 236
Muska, 53
Muşdamma, 81
muşhuş, 238

—N—

Namennaduma, 177
Namhani, 44
Nammu, 68, 91
Namnunda-kigarra, 35, 36
Namtar, 171, 237
Nanibgal, 220
Nanna, 11, 13, 44, 69, 112, 135, 141, 182, 205, 206, 219, 220, 225, 228, 231, 232, 237
Naram-Sin, 204, 205, 232, 236, 239, 302, 303
Nanşe, 35, 36, 87, 197, 207, 283, 300

Navirtum, 270
Nazi, 127
Neti, 138, 139, 171
Nidaba, 17, 89, 177, 178, 207, 220, 222, 228, 303
Nies, 36
Ninazimua, 300
Ninazu, 72, 171
Ninegal, 226
Ningal, 11, 13, 155, 206, 232, 234, 235, 238, 247, 249, 261
Ningirsu, 34-36, 41, 203, 237
Ningişzida, 300
Ninhursag, 35, 36, 74, 123, 126, 127, 129, 131, 162, 182, 261, 262, 286
Ninisinna (hem Nininsina), 216, 261
Ninive, 158
Ninkasi, 127
Ninkilim, 56
Ninkurra, 126
Ninlil, 70, 134, 152, 157, 171, 215, 218, 225, 305
Ninmah, 81, 91, 149, 162
Ninmu, 125, 126
Ninsun, 150, 155, 162, 218, 219, 224, 239
Ninsutu, 127
Ninşubur, 85, 135, 137, 140, 141, 238, 251
Ninti, 127
Nintu, 81, 128, 131, 162, 225
Nintulla, 127
Ninurta, 56, 146-149, 198, 215, 216, 233, 234, 237, 238, 288, 303
Nippur, 5, 6, 44, 54, 70, 75, 77, 87, 90, 95, 135, 171, 219, 220, 222, 225-227, 230, 233, 267, 270, 285, 300, Nippur'un eski eczanesi, 50, Nippur Halk Kurulu 47, Nippur'un haritası 305-307, Nippur'un Yıkılması Ağıdı 204-206, 213-216, 301
nişakku, 48
Nougayrol Jean, 266
Nudimmud, 22, 129
numun- sazı, 262
Nunamnir, 71, 227
Nunbarşegunu, 70
Nunbirdu, 70, 305
nunuz, 137, 140
Nusku, 70, 78, 303

—O—

Obeyt Çağı, 182
Odise, 176, 229
Okul Günleri, 198
Okulda Tatil Günü, 284
Orlinky Harry, 260

—P—

pala- elbisesi, 137, 140
paşişu, 131
Persephon, 146
Persus, 146
Poebel Arno, 36, 41, 82, 128, 144, 163
Poseydon, 146, 147
Psalm, 216
pukku, 169-171

—R—

Radau Hugo, 8
Rachel, 260
Rainy F.G., 270
Reisman D.R., 286
Rigveda, 228
Robert Owen J., 48, 49
Roma Devleti, 184, Romalılar 106

—S—

sagburru, 178
sagursak, 82
Salonen Arma, 285
samna-hastalığı, 56
Samuel, 133
sarbatu-ağacı, 60
Sargon, 31, 185, 188, 284, 301, 302
Sataran, 34
Saul, 133, 271
Scheil Père, 124
Shaffer Aaron, 286
sila, 203, 205, 303
Sin, 71, 226, 227, 248, 303
Sippar, 5, 129
Sjöberg Ake, 284
Smith George, 128, 158
Speiser Ephraim, 159
Steele François, 42

Stephens Ferris, 145
Struve W.W., 270
Styx, 72, 133
Subarlar, 302
Su-halkı, 213
suhur- balığı, 178
Sud, 129
Sulutula, 36
Sumer Ağıtları, 133, Bilgelik edebiyatı 106, Destanları 175, 183, Doktoru, 50, İlhamı 230, Kahramanlık çağı 173, 182, 184, 187, 188, Kralları 221, Problemi 182, 183, Tartışmaları 274
Sumer ve Ur'un Yıkılışı Ağıdı, 203, 213
Sumugan, 81, 93, 225, 275, 276
sumun-sazı, 262
suşima-kamışı, 17
Süleyman (kral), 252-254

—Ş—

şabra, 234
şakir-bitkisi, 264
şam-taşı, 233
şangu, 37, 39
Şara, 34, 136
Şarkılar Şarkısı, 190, 239, 252, 256, 257
Şarur, 148
şatammu, 17
Şat-en-lil, 306
Şat-İştar, 267
Şegel, 39, 44, 205, 237
şeol, 133, 134
şeşgal, 210
şeş-tahılı, 93
şugurra-tacı, 137
Şukallituda, 58-62, 285
Şulgi, 193, 208, 213, 219, 220-222, 230, 232, 234-236, 238. Şulgi İlâhisi 224-228, Kutsal Evlenmesi 248-251
şum-sütü, 93
Şunumun, 275
Şuruppak, 1, 129, 161, 162
Şusin, 192-194, 253, 254
şuşua-kamışı, 262

—T—

Taha Baqir, 42
Talmud, 101
Tammuz, 242, 259
Tammuz- İştar, 252
Tanrısal Cennet, 123, 127
Tarım, 53, Tarım tarihi 54
Tehom, 145
Tevrat, 44, 45, 95, 96, 101, 121-124, 129, 145, 158, 200, 216, 228, 239, 242, 252, 256, 260, Atasözü Kitabı 99, Ağıtlar Kitabı 213
Thomson R. Cambell, 159
Thureau Dangin François, 36, 41
ti, 124
Tiara, 129
tigi, 226, 227
Tufan, 127, 128, 158, 162-165, 176, 286, 287
Türkiye, 14

—U—

ub, 82
Ugarit, 266
Ulmaş, 302
Umma, 31-35, 41, 136, 143, 212, 215
ummia, 3, 210
Ur, 5, 43, 44, 49, 79, 80, 87, 112, 133, 138, 141, 169, 205, 212, 213, 215, 218-220, 225-227, 230, 231, 233, 234-238, 248, 261, 266, 284, 301
Uredinna, 17
Urgirnunna, 177
Uri, 289
Uria, 196, 197
Ur-Lumma, 33, 34
Ur-Nammu, 42, 43, 46, 87, 133, 205, 208, 212, 213, 218, 221, 224, 230, 234, 237, 249, Kanunu 284, 285
Ur-Nanşe, 31, 32, 37
Ur-Ninurta, 47, 219, 220, 222
Uruk, 1, 15-23, 26-28, 74, 83, 107, 120, 150, 159, 161, 162, 164, 165, 170, 178-180, 200, 212, 220, 232, 242, 248, 254, 258, 266, 301, 302, Uruk Çağı 182-183, Uruk Duvarı 167, Uruk-Kullab 215, Uruk Nehiri 177
Urukagina, 31, 37, 39, 86, 212
ururu-şarkısı, 264, 265
Uş, 32, 34
Usan, 237
uşumgal, 233, 238
Uşumgalanna, 244, 247

Utanapiştim, 161, 162, 165, 166
Uttu, 92, 93
Utu, 15, 19-21, 23-25, 69, 87, 117, 123, 129, 132, 136, 144, 150, 152-155, 169, 171, 180-182, 205, 206, 212, 225-227, 231, 237, 244, 245, 250, 259, 303

—V—

Van Dijk J.J.A. 284, 288
Venüs, 134, 182, 231, 246
Virgil, 54
Volterra Edoardo, 263

—Y—

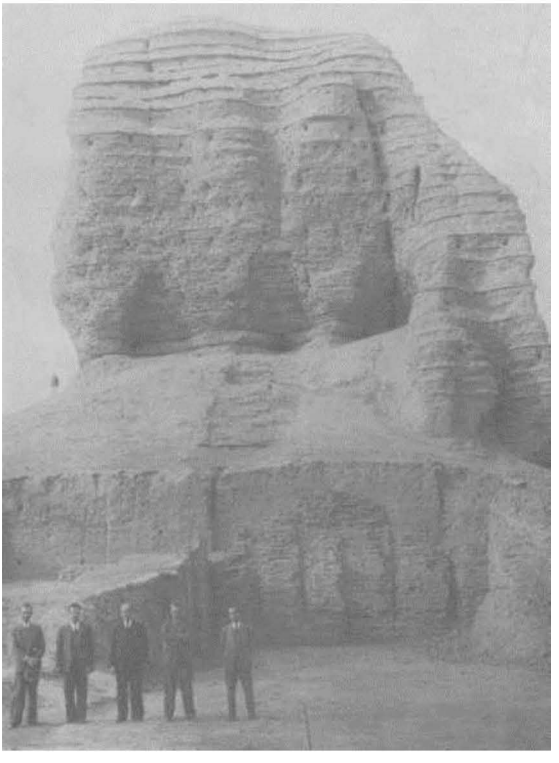
Yahve, 58, Yahvecilik 252
Yasak bitki, 124
Yunan, 175, 229, 230, Kahramanlık Çağı 173-175, 183, 184, Yunanlılar 106
Yüksek Kronoloji, 188

—Z—

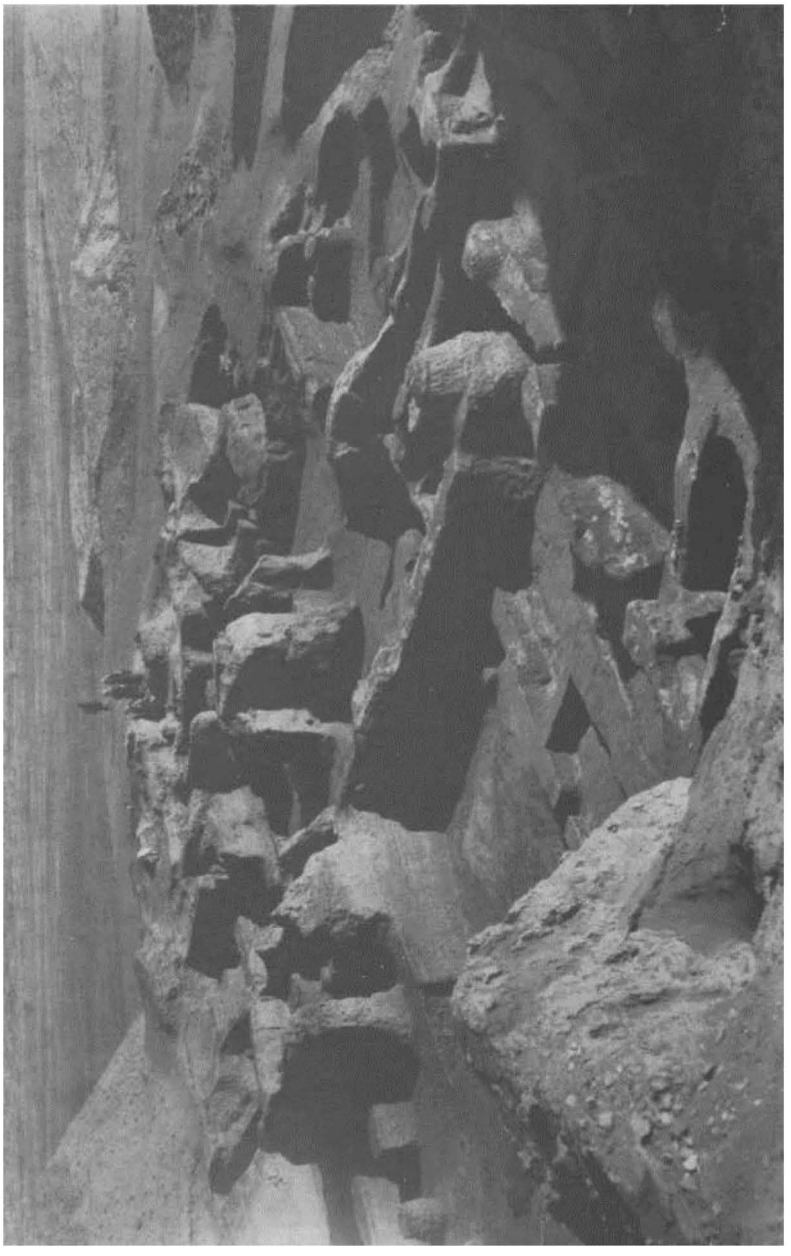
Zabalam, 34, 35, 215
Zabu, 179
Zagros, 224
ziggurat, 215, 224, 230
Ziusudra, 129, 131, 132, 165, 166

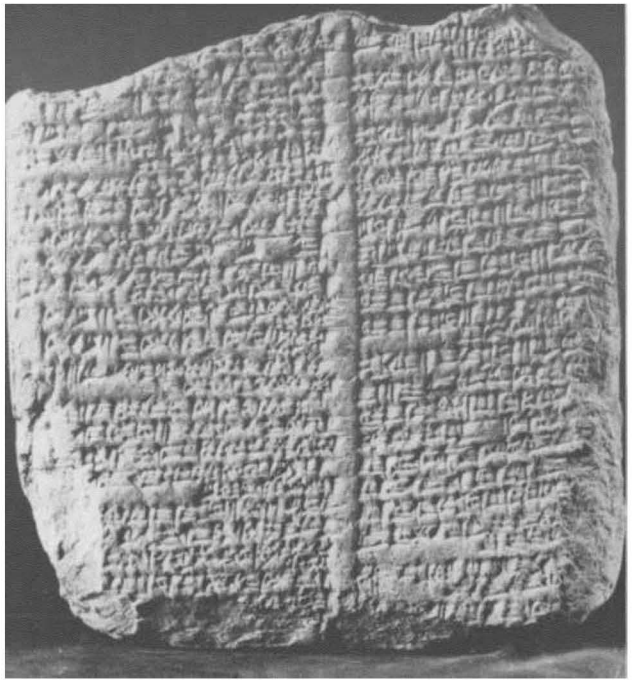
1. Tell Harmal'daki Tapınak.

2. Aqar quf'daki Ziggurat.

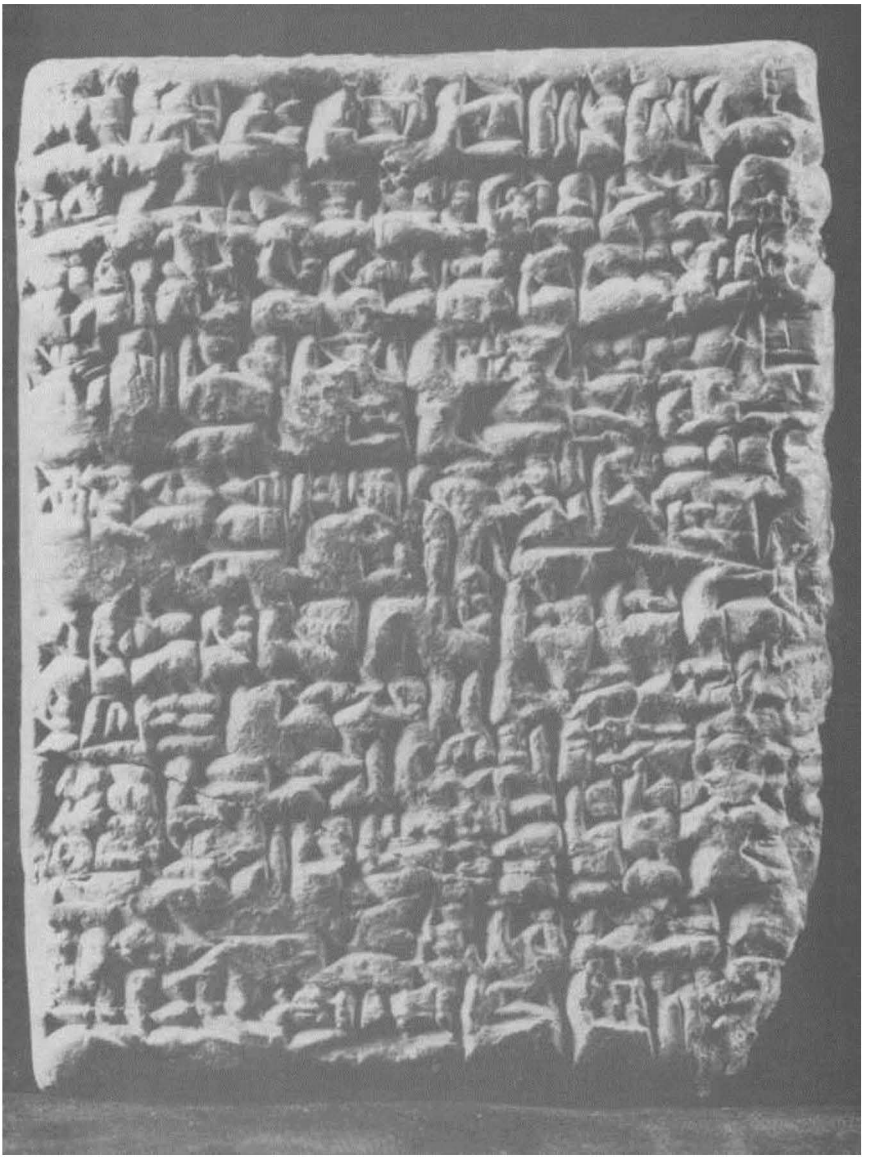

3. Nippur'un yazarlar mahallesi. 1948-52 yılları arasında Chicago Oriental Institute ile University Museum'un "tablet tepesi"nde yaptığı kazıda bulunan ev kalıntıları.

4-5. Okul günleri: Öğretmenin övgüsü. University Museum'da bulunan okul yaşantısı yazılı bir tabletin ön ve arka yüzü. Sağdaki resmin sol tarafında bulunan iki çizgiden sonraki satırda yazarın ismi veya imzası bulunuyor.

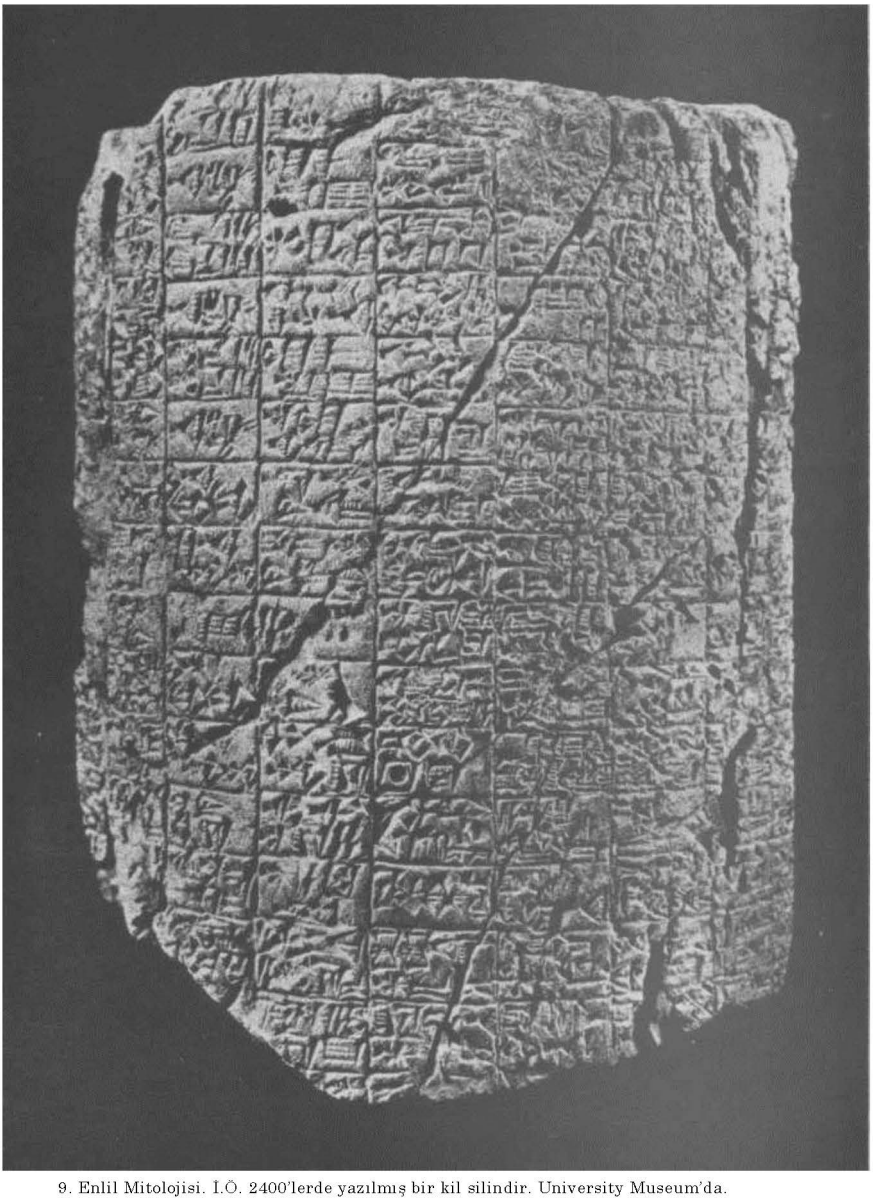
6. Gençlik Sorumsuzluğu. University Museum'dan küçük bir tabletin önyüzü.

7. İ.Ö. 2500 yıllarında yaşayan bir Sümerli. Pennsylvania Üniversitesi'nin Hafaca'da yaptığı kazıdan çıkmış.

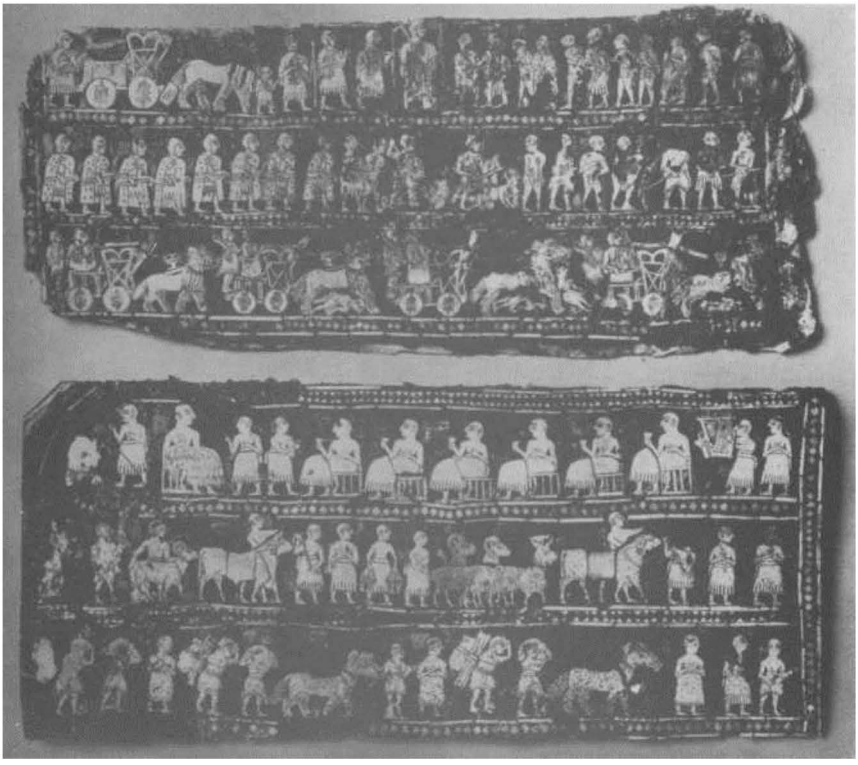
8. Sakallı bir rahip. Hafaca'da bulunmuş bir heykel. University Museum'da.

9. Enlil Mitolojisi. İ.Ö. 2400'lerde yazılmış bir kil silindir. University Museum'da.

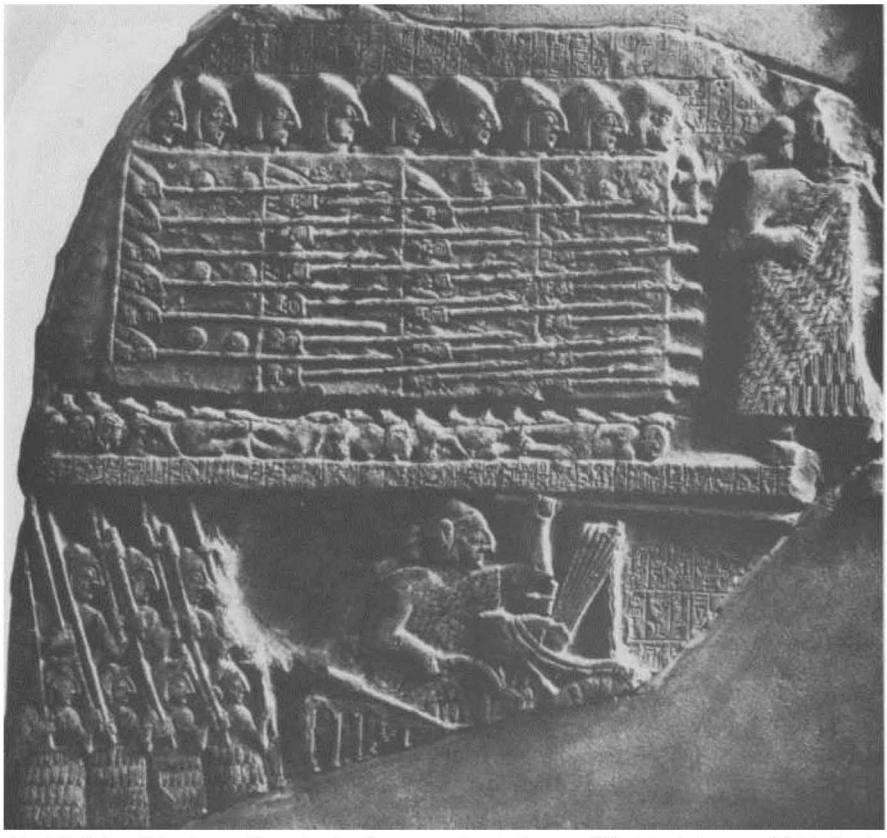
10. "Enmerkar ve Aratta Beyi" yazılı 12 sütunlu bir tabletin önyüzü. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde.

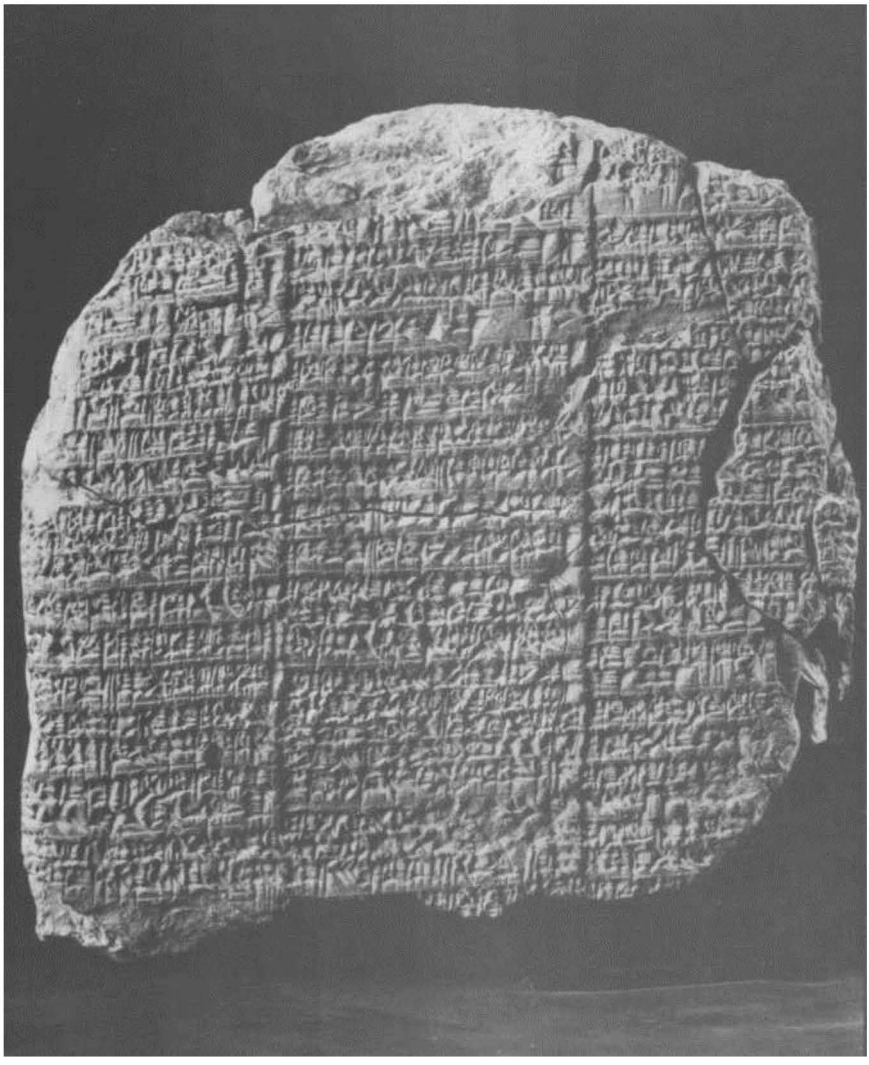
11. Savaş ve Barış. Ur'da bulunmuş bir "standart". Bir Sümer kralının savaşta kazandığı zafer kutlanıyor. British Müzesi'nde.

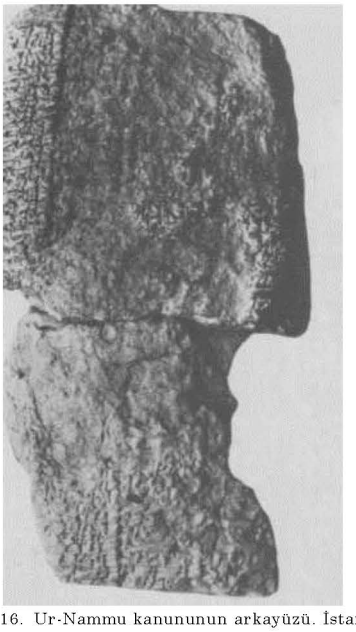
12. Lagaş kralı Ur-Nanşe. Kral etrafında çocukları ve saray mensupları ile bir bayram töreninde oturup içerken.

13. Akbabalar Kabartması. Eannatum'a ait savaş sahnesi. Lagaş sülâlesinin kahraman fatihi olarak Lagaş'lıları savaşa götürürken, üzerinde Umma'lıları yendiği ve onları barışa zorladığı yazılı. Paris Louvre Müzesi'nde.

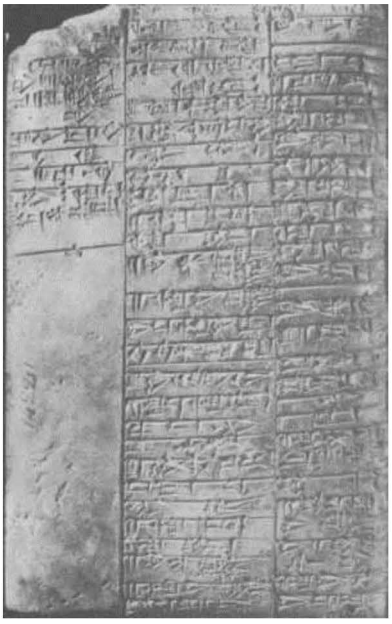
14. Hayvan hikâyeleri ve atasözleri yazılı bir tabletin arkayüzü. University Museum'da.

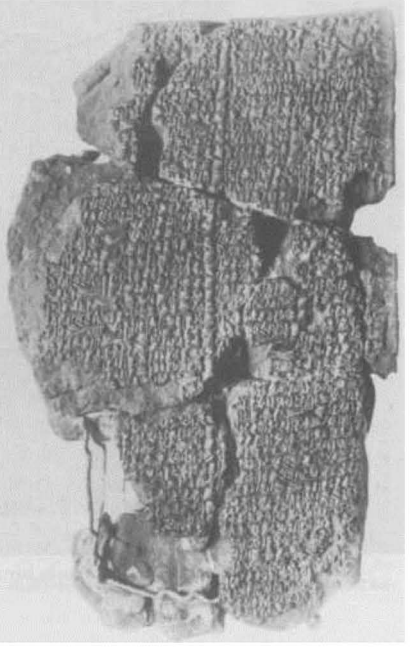
16. Ur-Nammu kanununun arkayüzü. İstanbul Müzesinde.

15. Ur-Nammu: İlk "Musa". Ur'da bulunmuş kabartmanın bir kısmı, University Museum'da.

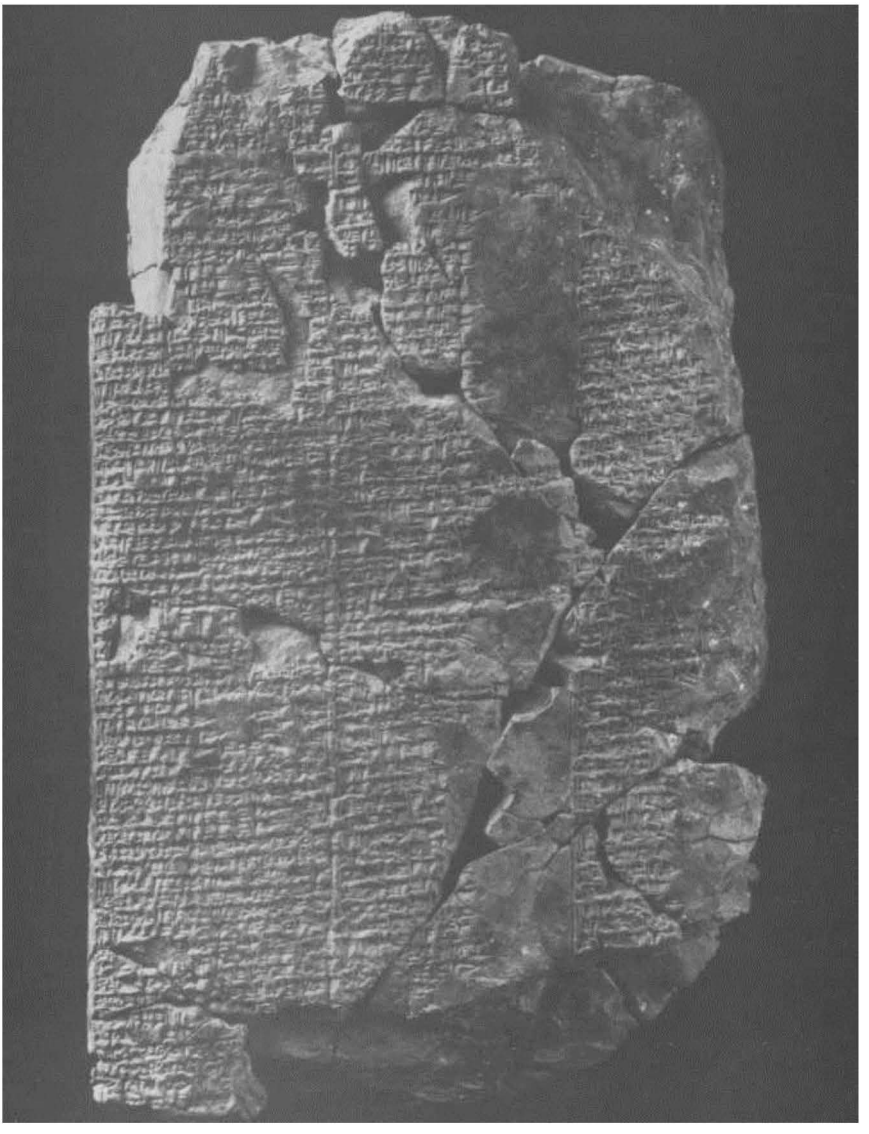
17. İnsanlık tarihinde ilk reçete yazılı tabletin arkayüzü. University Museum'da.

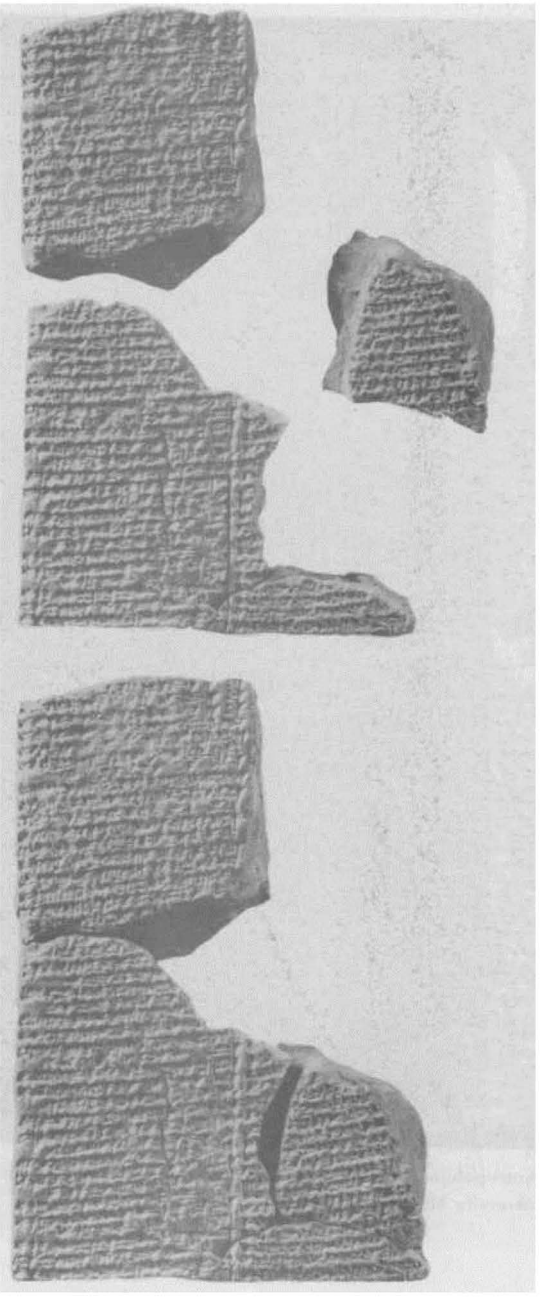
18. İnanna ve Şukallituda: Bahçıvanı ölüme götüren günahı yazılı altı sütunlu bir tabletin arkayüzü, bu kısımda kanlı felâket bölümü var. İstanbul Müzesi'nde.

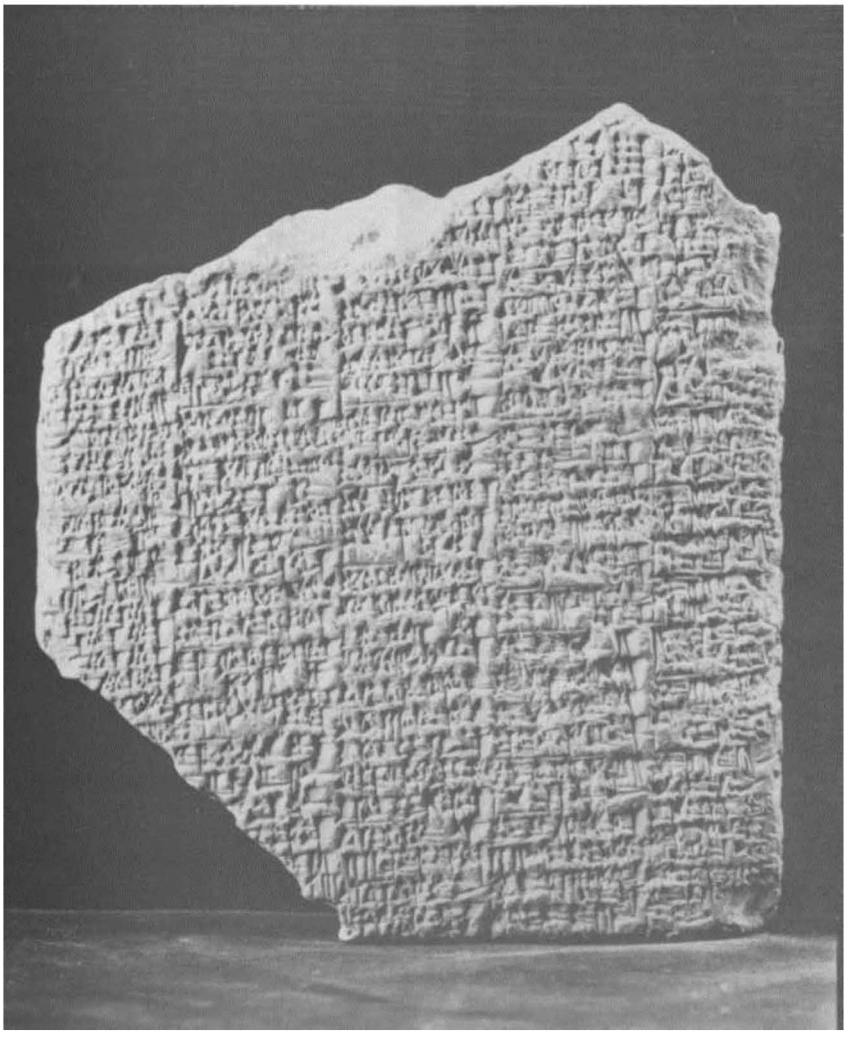
19. Gök ile Yerin Ayrılışı. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" şiirinin bir kısmı yazılı olan tablet. University Museum'da.

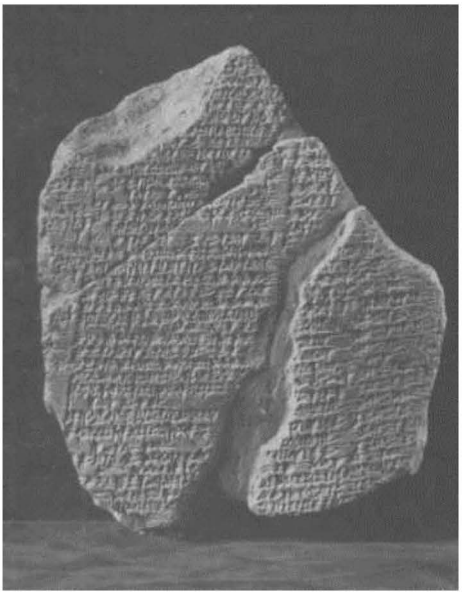
20. Kültür Antropolojisi. İnanna ve Enki ile ilgili mitoloji yazılı 6 sütunlu bir tabletin arkayüzü. University Museum'da.

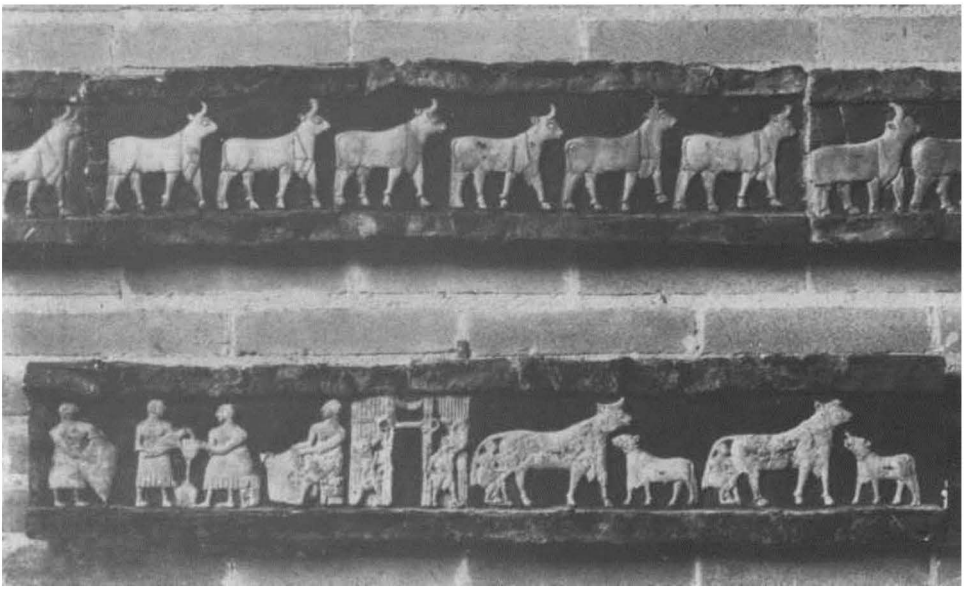
21-22. İnsanın yaradılışı, iki parça birleştirildi
University Museum'da.

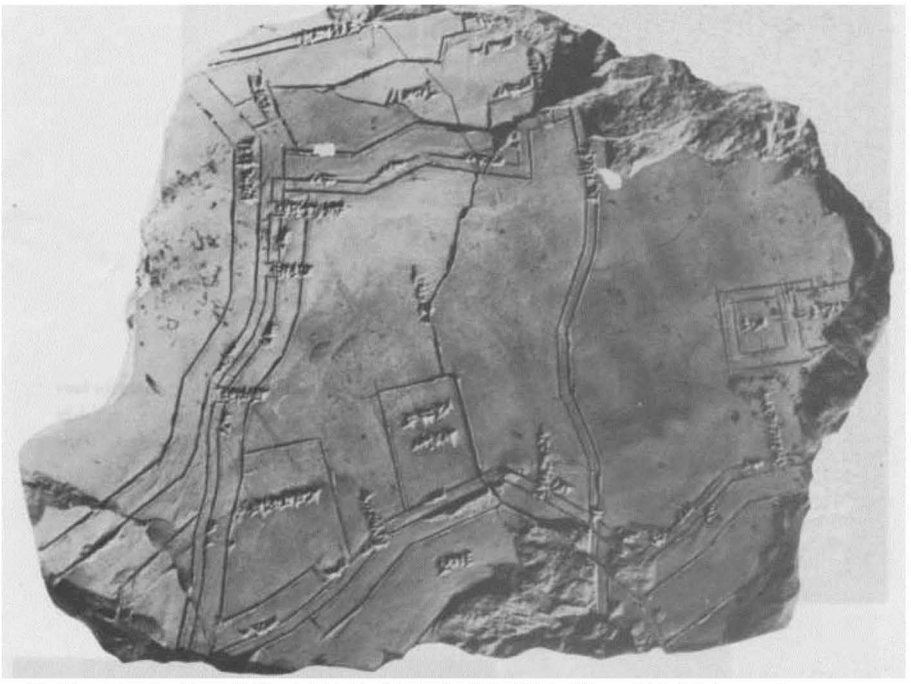
23. Atasözleri: "Kader" ile ilgili deyimler. 9 sütünlu bir tablet. University Museum'da.

24. Babil Gilgamiş destanının onikinci tabletinin Sumerce aslı. "Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası" yazılı 6 sütunlu bir tabletin arka yüzü. University Museum'da.

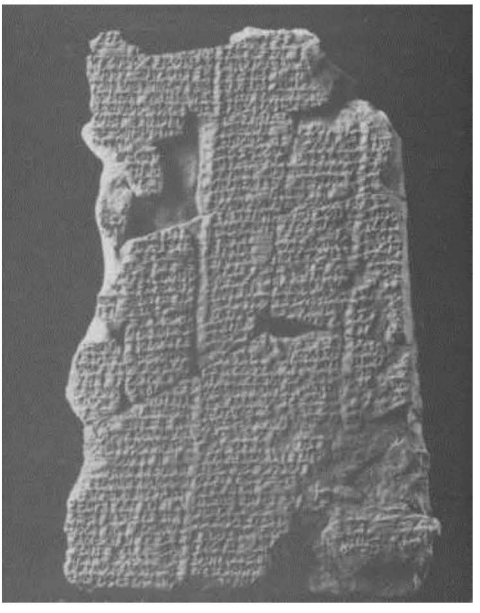
25. Kutsal (?) inek. Ur yakınındaki Al-Ubeyt'den çıkarılmış. İ.Ö. 2500 yıllarına ait sütçülükle ilgili bir mozaik fresk.

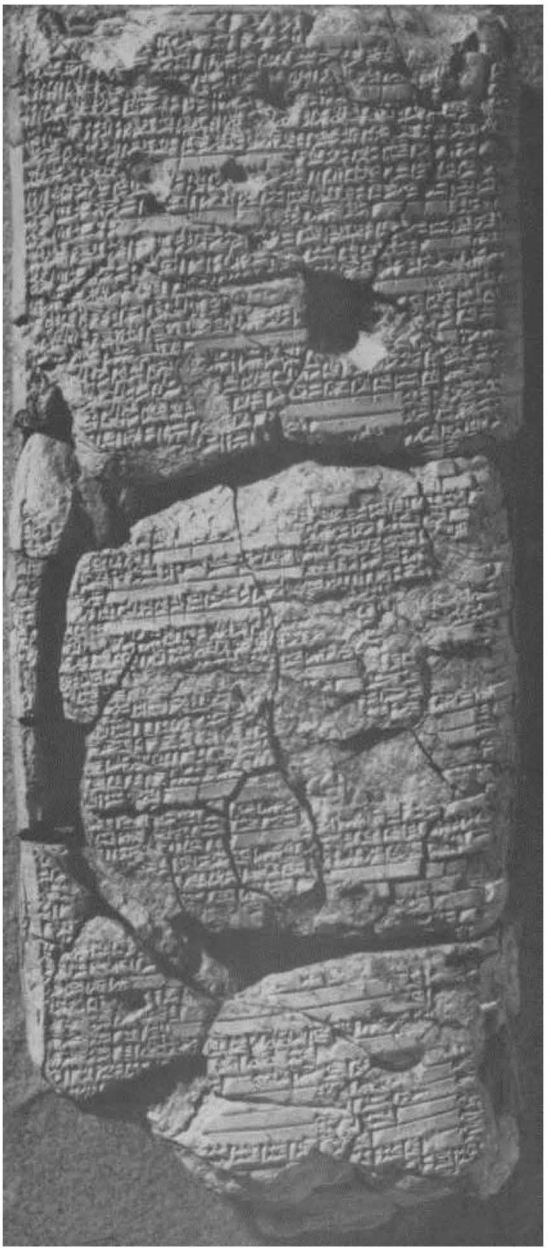
26. Nippur'un haritası. Orijinal tabletin fotoğrafı. Bak. EK A. Hilprecht koleksiyonundan.

27. Geçimsiz Öğrenci. Sonu iki öğrencinin tartışması ile biten kompozisyonun yazıldığı bir tabletin arkayüzü. University Museum'da.

28. İdeal Kral Şulgi. Kralın sporcu, diplomat, sanatın koruyucusu, bütün Sümer ve halkı için en iyilerini yapan birisi olarak övüldüğü bir İlâhi yazılı büyük bir tabletin parçası. University Museum'da.

29. Ölme ve Dirilme. Leonard Wolley tarafından Ur'da yapılan kazıda bulunup British Müzesi'nde korunan bir tablet. İnanna'nın yeraltı dünyasına inişinin son kısmı yazılı.

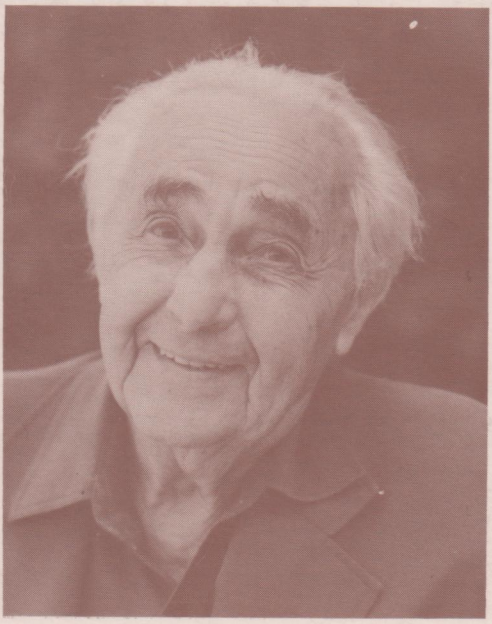
30. Lagaş kralı Urnanşe'nin kabartmalı adak levhası. İ.Ö. 2520. Eski adı Lagaş olan Tello hüyüğünde bulunmuş (İstanbul env. 1633).

31. Kral Naramsin'in kabartmalı steli. Diyarbakır yakınında Pirhüseyin köyünde bulunmuş İ.Ö. 2259-2223 (İstanbul env. 1027).

32. Lagaş kralı Gudea'nın heykeli. Tello'da bulunmuş. İ.Ö. 2144-2124 (İstanbul env. 5215).

Dünyanın ilk sumerologlarından biri olan Samuel Noah Kramer, Sumerlilerin icat ettiği Çiviyazısı denilen yazı ile kil tabletler üzerine yazılmış ve binlerce yıl toprak altında kalmış tarihteki ilk edebiyatın okunmasında en büyük rolü oynayan, 1930 yılından beri bu alanda durmadan çalışan bir araştırıcıdır.

O, araştırmalarını Amerika dışında İstanbul, Bağdat, Moskova, Leningrad, Londra, Paris, Kopenhak, Jena, Roma gibi şehirlerde bulunan tablet koleksiyonlarında sürdürmüştür.

Bu çalışmaların ürünüyle yazılan bu kitapta, ya tümü veya özeti verilen mitolojiler, destanlar, ilâhiler, ağıtlar, hikâyeler, lirik şiirler, atasözleri ve deyimlerden oluşan 41 konu, Sumer edebiyatı hakkında okuyucuya toplu bir bilgi vereceği gibi, Sumer kültüründeki devlet ve politika, eğitim ve edebiyat, felsefe ve ahlâk, tarım ve tıp alanlarında din ve edebiyat tarihçilerine, Tevrat ve klasik çağ araştırıcılarına, sosyolog ve antropologlara önemli bir kaynak olacaktır.

1897 yılında Rusya'da doğup Amerika'ya göç eden S.N. Kramer Philadelphia University Museum'da tablet koleksiyonu şefi, Pennsylvania Üniversitesi'nde araştırmacı profesör olarak çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Fakat kendisi 90 yaşı aşmasına rağmen hâlâ çeşitli yayınlarla çalışmalarını sürdürmektedir.

ISBN 975-16-0252-1

Fiyatı : 20 000 Lira